

KÂVYAMÂLÂ.

A collection of old and rare Sanskrit Kâvyas,
Nâtakas, Champûs, Bhânas, Prahasanas,
Chhandas, Alankâras &c.

PART X

EDITED BY

PANDIT KEDÂRNÂTH

AND

WÂSUDEV LAXMAN SHÂSTRÎ PAÑSÎKAR.

Third Revised Edition

PUBLISHED

BY

TUKÂRÂM JÂVAJÎ,

PROPRIETOR OF "NIRVAYA-SAGAR" PRESS,

BOMBAY.

1915.

Price 1½ Rupees.

Published by Tukaram Javaji, Proprietor, Nirnaya Sagar Press, and
Printed by Ramchandra Yeshu Shedge, at the Nirnaya-Sagar
Press, 23, Kolbhat Lane, Bombay.

॥ श्रीः ॥
काव्यमाला ।

नानाविधप्राचीनकाव्यनाटकचम्पूभाषणप्रहसन-
छन्दोलंकारादिसाहित्यग्रन्थानां
संग्रहः ।

— 2 —

— 20 —

—

मुद्राया निर्णयमागम्ययन्त्राये तदधिपतिना मुद्राधर्मद्वयिना
प्राप्तस्य गीतः ।

[illegible]

शुद्ध अर्थः न. १३

अनुक्रमणिका ।

—•—•—•—

पृष्ठम् ।

१. दुर्वासोविरचितं ललिताम्बरम्	१
२. रामभद्रदीक्षितविरचितो रामाष्टप्रासः, सेतुशास्त्रि- चित्तया टीकया समेतः	१८
३. वासुदेवकविविरचितं वासुदेवविजयम्, स्वकृतटीकया समेतम्	५२
४. धातुकाव्यम्, टीकया समेतम्	१२१

=====

काव्यमाला ।

श्रीदुर्वाससा विरचितं

श्रीललितास्तवरत्नम् ।

वन्दे गजेन्द्रवदन वामाङ्गारुडवहभास्विष्टम् ।
बुद्धमपरागगोशं कुवलयिनीजारकोरवापीडम् ॥ १ ॥
स जयति सुवर्णशैलः नवलजगच्चक्रसघटितमूर्तिः ।
काश्चननिष्ठश्चवाटीकन्दलदमरीप्रपञ्चसंगीतः ॥ २ ॥
हरिश्चन्द्रैर्नर्तमानात्तद्गितामन्त्रेष्ववस्थितं तन्मय ।
विभुनः नानुत्रिनय विधिहरिगौरीशविष्टपाधारम् ॥ ३ ॥
मध्ये पुनर्मनोहररत्नरचिन्तदररचितदिगन्तम् ।
उपरि चतुःशतयोजनमुत्तमं नन्दपुरवस्तुधाम् ॥ ४ ॥
तत्र चतुःशतयोजनपरिणाह देवशिनिपना रचिन्तम् ।
नानामातृमनोह नमान्यत नगरमादिविनाया ॥ ५ ॥
पद्मसंसारपूर्वदशषट्शतसंख्यायसोजन परिणत ।
वत्सीरुद्राद्यनाथ वरुण शरणा नान्ययोग्यम् ॥ ६ ॥
तस्मिन्तः सशरीरगोचरतद्वत् तद्विस्तृतम् ।
पदसु नन्द इति तत्र पदसंख्यासंज्ञितं तत् ॥ ७ ॥

आलिङ्ग्य भद्रकालीमासीनस्तत्र हरिशिलाश्रयामाम् ।
 मनसि महाकालो मे विहरतु मधुपानविभ्रमनेत्रः ॥ ९ ॥
 तार्तीयिको वरणस्तस्योत्तरसीम्नि वातयोजनतः ।
 ताम्रेण रचितमूर्तिस्तनुतामाचन्द्रतारकं भद्रम् ॥ १० ॥
 मध्ये तयोश्च मणिमयपल्लवशाखाप्रसूनपद्मलिताम् ।
 कल्पानोकहवाटीं कलये मकरन्दपङ्किलावालाम् ॥ ११ ॥
 तत्र मधुमाधवश्रीतरुणीभ्यां तरलदृक्चकोराभ्याम् ।
 आलिङ्गितोऽवतान्मामनिशं प्रथमर्तुरात्तपुष्पास्त्रः ॥ १२ ॥
 नमत तदुत्तरभागे नाकिपथोल्लङ्घिष्येऽङ्गसंघातम् ।
 सीसाकृतिं तुरीयं सितकिरणालोकनिर्मलं सालम् ॥ १३ ॥
 सालद्वयान्तराले सरलालिकपोतचाटुसुभगायाम् ।
 संतानवाटिकायां सक्तं चेतोऽस्तु सततमस्माकम् ॥ १४ ॥
 तत्र तपनातिरुक्षः सम्राज्ञीचरणसान्द्रितस्वान्तः ।
 शुक्रशुचिश्रीसहितो ग्रीष्मर्तुर्दिशतु कीर्तिमाकल्पम् ॥ १५ ॥
 उत्तरसीमनि तस्योन्नतशिखरोत्कम्पिहाटकपताकः ।
 प्रकटयतु पञ्चमो नः प्राकारः कुशलमारकूटमयः ॥ १६ ॥
 प्राकारयोश्च मध्ये पल्लवितान्यभृतपञ्चमोन्मेषा ।
 हरिचन्दनद्रुवाटी हरतादामूलमस्मदनुतापम् ॥ १७ ॥
 तत्र नभश्रीमुख्यैस्तरुणीवर्गैः समन्वितः परितः ।
 वज्राट्टहासमुखरो वाञ्छापूर्तिं तनोतु वर्षर्तुः ॥ १८ ॥
 मारुतयोजनदूरे महनीयस्तस्य चोत्तरे भागे ।
 भद्रं कृषीष्ट पष्टः प्राकारः पञ्चलोहधातुमयः ॥ १९ ॥
 अनयोर्मध्ये संततमङ्कुरदिव्यकुसुमगन्धायाम् ।
 मन्दारवाटिकाया मानसमङ्गीकरोतु मे विहृतिम् ॥ २० ॥
 तस्यामिवोर्जलक्ष्मीतरुणीभ्या शरदृतुः सदा सहितः ।
 अभ्यर्चयन्स जीयादम्बामामोदमेदुरैः कुसुमैः ॥ २१ ॥

Handwritten title or header at the top center of the page.

Handwritten text in a cursive script, organized into approximately 20 horizontal lines. The text appears to be a continuous passage, possibly a letter or a manuscript entry, written in a fluid, connected hand.

आपादलांशकाममादिस्मोन्मेवतामिन क प्रणम ।
 आक्षायमाग्मुक्तिकामाया मगीयमानदा वन्दे ॥ ३५ ॥
 तस्य च सुवर्णसालस्योत्तरतरास्यकुट्टमन्त्राय ।
 जमयतु मम गन्तापं साधो नागः म पुण्यममय ॥ ३६ ॥
 अनगोरन्तरवगुभाः प्रणम, प्रणमपुण्यमममगी ।
 सिंहामनेश्वरीमनुनिस्तननिगन्त्रिमाग्नीम्न्याः ॥ ३७ ॥
 तत्मानोत्तरदेजे तरुणपाकिरणभोरणीजोण ।
 प्रशमयतु पद्मरागप्राकरो मम परामरं दजस ॥ ३८ ॥
 अन्तरभूततासाननगोरपनीतनितीमतान ।
 चक्रेधीपदभक्तांश्चारणवर्गानहर्निशं कलये ॥ ३९ ॥
 सारङ्गवाद्ययोजनदूरेऽमघटितकेतनमस्य ।
 गोमेदकेन रचितो गोपायतु मा समुन्नतः माल ॥ ४० ॥
 वप्रद्वयान्तरोर्व्या वटुकैर्धिनैश्च योगिनीवृन्दैः ।
 सततं समर्चितायाः संकर्षिण्याः प्रणमि चरणाब्जम् ॥ ४१ ॥
 तापसयोजनदूरे तस्य समुत्तुङ्गगोपुरोपेत ।
 वाञ्छापूर्त्यं भवताद्वज्रमणीनिकरनिर्मितो वप्रः ॥ ४२ ॥
 वरणद्वितयान्तरतो वासजुषो विहितमधुरसास्वादाः ।
 रम्भादिविवुधवेश्या रचयन्तु महान्तमसादानन्दम् ॥ ४३ ॥
 तत्र सदा प्रवहन्ती तटिनी वज्राभिधा चिरं जीयान् ।
 चटुलोर्मिजालनृत्यत्कलहंसीकुलकलकणितपुष्टा ॥ ४४ ॥
 रोधसि तस्या रुचिरे वज्रेण जयति वज्रभूपाद्या ।
 वज्रप्रदानतोपितवज्रिमुखत्रिदशविनुतचारित्रा ॥ ४५ ॥
 तस्योदीच्या हरिति स्वकृतिसुपमावलीढवियदन्त ।
 वैदूर्यरत्नरचितो वैमल्य दिशतु चेतसो वरण ॥ ४६ ॥
 अधिमध्यमेतयो पुनरम्बाचरणावलम्बितस्वान्ताम् ।
 कर्कोटकादिनागान्कलयाम किं च बलिमुखान्दनुजान् ॥ ४७ ॥

गन्धवहसंख्ययोजनदूरे गगनोर्ध्वजाद्विकस्तस्य ।
 वासवमणिप्रणीतो वरणो बहलयतु वैदुषीं विशदाम् ॥ ४८ ॥
 मध्यक्षोण्यामनयोर्महेन्द्रनीलात्मकानि च सरांसि ।
 शातोदरीसहायान्भूपालानपि पुनः पुनः प्रणुमः ॥ ४९ ॥
 आशुगयोजनदूरे तस्योर्ध्वं कान्तिधवलितदिगन्तः ।
 मुक्ताविरचितगात्रो मुहुरस्माकं मुदे भवतु वप्रः ॥ ५० ॥
 आवृत्योरधिमध्यं पूर्वस्थां दिशि पुरंदरः श्रीमान् ।
 अभ्रमुविटाधिरूढो विभ्रममस्माकमनिशमातनुतात् ॥ ५१ ॥
 तत्कोणे व्यजनस्रुक्तोमरपात्रसुवान्नशक्तिधरः ।
 स्वाहास्वधासमेतः सुखयतु मां हव्यवाहनः सुचिरम् ॥ ५२ ॥
 दक्षिणदिगन्तराले दण्डधरो नीलनीरदच्छायाः ।
 त्रिपुरापदाब्जभक्तस्तिरयतु मम निखिलमंहसां निकरम् ॥ ५३ ॥
 तस्यैव पश्चिमायां दिशि दलितेन्दीवरप्रभाश्रयानः ।
 खेटासियष्टिधारी खेदानपनयतु यातुधानो मे ॥ ५४ ॥
 तस्या उन्तरदेशे धवलाद्गो विपुलझपवरारूढः ।
 पाशायुधात्तपाणि. पाशी विदलयतु पागजालानि ॥ ५५ ॥
 वन्दे तदुत्तरहरित्कोणे वायुं चमूरवरवाहम् ।
 कोरकिततत्त्वबोधान्नोरक्षप्रमुखयोगिनोऽपि मुहुः ॥ ५६ ॥
 तरुणीरिडाप्रधानास्तिम्बो वातस्य तस्य कृतवान्मा. ।
 प्रत्यग्रकापिशायनपानपरिभ्रान्तलोचना कलये ॥ ५७ ॥
 तद्योवपूर्वभागे धनद ध्यायामि शेषविबुलेशम् ।
 अपि माणिभद्रगुत्प्यानग्दाचरणावलग्नितो यक्षान् ॥ ५८ ॥
 तस्यैव पूर्वसीमनि तपनीयारचितगोपुरे नगरे ।
 वात्याप्रनीमताय कलये दीनाशरणपृथालम् ॥ ५९ ॥
 त ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥
 ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥ ५९ ॥

पद्ममातसंभोगोत्तमद्वये नान्यत्रमेवकमाद्य ।
 मालो मरकतमनिन. संपरमनजां विषं न पृथगात् ॥ ६१ ॥
 आगुनिगुमान्तरगतो हस्तिमणीभित्तमेतदेवे ।
 हाटकनालीविपिनं तालाचलवदितविष्णुमाकलये ॥ ६२ ॥
 तनैव मन्त्रिणीमृदुपणिनाह तरलकैननं मदनम् ।
 मरकतमौभमनोत्तं द्योदागुंवि दण्डनाथाया ॥ ६३ ॥
 मरुते तत्र हरिन्मणिमंघटिने मण्डये जनमन्त्रे ।
 कार्तम्वरमगपीठे कनकमयाम्बुरुदकर्णिकामध्ये ॥ ६४ ॥
 विन्दुविफोणवर्तुलपटमृत्तज्जगान्विते चके ।
 संनारिणी दशोत्तरजनार्णमनुराजकमलकलहंसी ॥ ६५ ॥
 फोलेवदना कुशेजयनयना कोकारिमणिउज्जिगण्डा ।
 संतप्तकाञ्चनाभा संध्यारुणचेलमंगृतनितम्बा ॥ ६६ ॥
 हलमुसलशनचक्राङ्कुशपाशाभयारस्फुरिताहम्बा ।
 कूलंकपानुकम्पा कुङ्कुमजम्बालितमनभोगा ॥ ६७ ॥
 धूर्तानामतिदूरा वार्ताशेषावलम्बकमनीया ।
 आर्तालीशुभदात्री वार्ताली भवतु वाञ्छितार्थाय ॥ ६८ ॥
 तस्याः परितो देवीः स्वप्रेक्ष्युन्मत्तभैरवीमुख्या ।
 प्रणमत जम्बिन्याद्या भैरववर्गाश्च हेतुकप्रमुत्सान् ॥ ६९ ॥
 पूर्वोक्तसंख्ययोजनदूरे पूयांशुपाटलसस्य ।
 विद्रावयतु मदार्तिं विद्रुमसालो विशङ्कटद्वारः ॥ ७० ॥
 आवरणयोरहर्निशमन्तरभूमौ प्रकाशशालिन्याम् ।
 आसीनमम्बुजासनमभिनवसिन्दूरगौरमहमीडे ॥ ७१ ॥
 वरणस्य तस्य मारुतयोजनतो विपुलगोपुरद्वारः ।
 सालो नानारत्रैः संघटिताङ्ग कृपीष्ट मदभीष्टम् ॥ ७२ ॥
 अन्तरकक्ष्यामनयोरविरलशोभापिचण्डिलोद्देशाम् ।
 माणिक्यमण्डपाख्या महतीमधिहृदयमनिजमाकलये ॥ ७३ ॥

तत्र स्थितं प्रसन्नं तरुणतमालप्रवालकिरणाभम् ।
 कर्णावलम्बिकुण्डलकन्दलिताभीशुकवचित्तकपोलम् ॥ ७४ ॥
 शोणाधरं शुचिस्मितमेणाङ्गवदनमेधमानकृपम् ।
 मुरधैणमदविशेषकमुद्रितनिटिलेन्दुरेखिकारुचिरम् ॥ ७५ ॥
 नालीकदलसहोदरनयनाञ्चलघटितमनसिजाकृतम् ।
 कमलाकठिनपयोधरकस्तूरीघुस्तृणपङ्क्तिलोरस्कम् ॥ ७६ ॥
 चाम्पेयगन्धि कैश्यं शम्पासन्नलक्ष्मचारि कौशेयम् ।
 श्रीवत्सकौस्तुभधरं श्रितजनरक्षाधुरीणचरणाब्जम् ॥ ७७ ॥
 कम्बुसुदर्शनविलसत्करपद्मं कण्ठलोलवनमालम् ।
 मुचुकुन्दमोक्षफलदं मुकुन्दमानन्दकन्दमवलम्बे ॥ ७८ ॥
 तद्वरणोत्तरभागे तारापतिविम्बचुम्बिनिजशृङ्गः ।
 विविधमणीगणघटितो वितरतु सालो विनिर्मलं धिपणाम् ॥ ७९ ॥
 प्राकारद्वितयान्तरकक्ष्यां पृथुरत्ननिकरसंकीर्णाम् ।
 नमत सहस्रस्तम्भकमण्डपनान्नातिविश्रुतां भुवने ॥ ८० ॥
 प्रणुमस्तत्र भवानीसहचरमीशानमिन्दुखण्डधरम् ।
 शृङ्गारनायिकामनुशीलनभाजोऽपि शृङ्गिनन्दिमुखान् ॥ ८१ ॥
 तस्यैणवाहयोजनदूरे वन्दे मनोमयं वप्रम् ।
 अद्भुतमणिकिरणामन्तरकक्ष्यां च निर्मलामनयोः ॥ ८२ ॥
 तत्रैवामृतवापीं तरलतरङ्गावलीढतटयुग्माम् ।
 मुक्तामयकलहंसीमुद्रितकनकारविन्दसंदोहाम् ॥ ८३ ॥
 शक्रोपलमयशृङ्गीसंगीतोन्मेषघोषितदिगन्ताम् ।
 काञ्चनमयाङ्गविलसत्कारण्डवपण्डताण्डवमनोज्ञाम् ॥ ८४ ॥
 कुरुविन्दालकहृत्ककोरकसुपमासमूहपाटलिताम् ।
 कलये सुधास्वरूपा वन्दलितामैन्दकैरवामोदाम् ॥ ८५ ॥
 तद्वापिकान्तराले तरले मणिपोतनीमि विहरन्तीम् ।
 सिन्दूरपाटलाङ्गी मितविरणाद्भूरवत्पितवतसाम् ॥ ८६ ॥

पवेंन्दुविम्बवदनां पल्लवशोणाधरस्फुरितहासाम् ।
 कुटिलकररी कुरङ्गीशिशुनयनां कुण्डलस्फुरितगण्डाम् ॥ ८७ ॥
 निकटहापोननिलगाः शक्तीः शयविधृतहेमशृङ्गजलैः ।
 परिविश्रन्तीं परितस्तारा तारुण्यगर्वितां वन्दे ॥ ८८ ॥
 प्रागुक्तसंख्ययोजनदूरे प्रणमामि बुद्धिमयसालम् ।
 अनयोरन्तरकक्ष्यामष्टापदपुष्टमेदिनीं रुचिराम् ॥ ८९ ॥
 कादम्बरीनिधानां कलयाभ्यानन्दवापिकां तस्याम् ।
 लोणाडमनिगतनिर्मितसोपानश्रेणिशोभमानतटीम् ॥ ९० ॥
 माणिक्यतटगणितोपां मध्ये तस्या मदारुणकपोलाम् ।
 लघुपेडीपभिरावाभन्त, कलयागि वारुणीं देवीम् ॥ ९१ ॥
 सौवर्णकेनिषातनखा रौन्यगर्विता देव्यः ।
 तपसा भित्तिमात्रो हितरन्तर्मातृमायुषां वृत्तिम् ॥ ९२ ॥
 तत्र पुष्पगोचरेऽङ्गकारमात्मवितुल्लभम् ।
 तत्र चोपमये कर्पां तन्मानमलयपवमानाम् ॥ ९३ ॥
 त्रिलोकेऽप्यर्चनीयां मौपुष्पगुणाम्बुपिणीं तत्र ।
 त्रैलोक्येऽप्यर्चनीयां अलङ्कृतमिवकूटाननयादीम् ॥ ९४ ॥
 त्रैलोक्येऽप्यर्चनीयां त्रिभिर्दृष्टमप्यन्तगुणमाश्रितम् ।
 त्रैलोक्येऽप्यर्चनीयां त्रिभिर्दृष्टमप्यन्तगुणमाश्रितम् ॥ ९५ ॥
 त्रैलोक्येऽप्यर्चनीयां त्रिभिर्दृष्टमप्यन्तगुणमाश्रितम् ।
 त्रैलोक्येऽप्यर्चनीयां त्रिभिर्दृष्टमप्यन्तगुणमाश्रितम् ॥ ९६ ॥
 त्रैलोक्येऽप्यर्चनीयां त्रिभिर्दृष्टमप्यन्तगुणमाश्रितम् ।
 त्रैलोक्येऽप्यर्चनीयां त्रिभिर्दृष्टमप्यन्तगुणमाश्रितम् ॥ ९७ ॥
 त्रैलोक्येऽप्यर्चनीयां त्रिभिर्दृष्टमप्यन्तगुणमाश्रितम् ।
 त्रैलोक्येऽप्यर्चनीयां त्रिभिर्दृष्टमप्यन्तगुणमाश्रितम् ॥ ९८ ॥

[illegible]
$$-y_1 - \frac{1}{2} z = -1, \quad y_1 + y_2 + y_3 + y_4 = \frac{7}{2}, \quad y_1 + y_2 + y_3 = 1, \quad y_1 + y_2 + y_3 + y_4 = 1$$

ଆମେ ଗୁମାସ୍ତାମାନଙ୍କୁ ନିଜ ନିଜର ଶ୍ରମ ଓ ଶକ୍ତି ଦେଇ ଉପକାରୀ ହେବା ।

[illegible]

સર્વેશ દિગ્વિજયનો પરાક્રમ : ૧

[illegible][illegible]

संज्ञादि सामान्य तन्त्र ३.११२ वाचस्पत्यदिवाचि १० ११० ॥

[illegible]

भवतानि जमीने नो भवन्तु भागा वहीनि रज्यानि ॥ ११५ ॥

सप्तम्यान्त्रकोणे गतं प्रगमाभि कृत्वा प्रगमात् ।

सत्र त्रिंशत् च सदि सप्तलज्जिमा त्रिलसिं कथा जगत्तम ॥२१३॥

मम्यागुरुद्विजि मादजगन्मपमिष्टुमिषावेन । का-पाम ।

चकारमकं यताहं जनयोजनमुत्तमं भजे दिव्यम् ॥ २१७ ॥

तत्रैत दिशि निगणं तपनीयं राजपश्यताश्चिपुषः ।

रथमपगं च भगान्या रथ्यागो मनगि रत्नमयनुशम् ॥ ११८ ॥

भवनस्य वायुभागं परिष्कृतो मित्रिभूजयन्तीभिः ।

रचयतु गुदं रणेन्द्रः सविदेशान्याः समस्तवन्द्यायाः ॥ ११९ ॥

कुर्मोऽनिहृदयगनिशं क्रोदास्यायाः शताङ्कमूर्धन्यम् ।

रुद्रदिशि रत्नधाम्नो रुचिरपलाकाप्रपञ्चकञ्जुक्तिम् ॥ १२० ॥

परितो देवीवाग्रः प्रणीतवामा मनुस्वरूपिण्यः ।

कुर्वन्तु रश्मिमालाकृतयः कुञ्जलानि देवता निखिलाः ॥१२१॥

प्राग्द्वारस्य भवानीधाम्नः पार्श्वद्वयारचितवासे ।

मातङ्गी किटिमुख्यौ मणिसदने मनसि भावयामि चिरम्॥१२२॥

योजनयुगलाभोगा तत्क्रोशपरिणाहयैव भित्त्या च ।

चिन्तामणिगृहभूमिर्जीयादान्नायमयचतुर्द्वारा ॥ १२३ ॥

हारे हारे भासः पिण्डीभूता नवीनचिन्त्याभाः ।
 त्रिदधनु त्रिपुलां प्रीतिं दिव्या लौहित्यसिद्धयो देव्यः ॥ १२४ ॥
 मणिनदनस्यान्तरतो महनीये रत्नवेदिकामध्ये ।
 चिन्दुमयचन्मीडे पीठानामुपरि विरचितावासम् ॥ १२५ ॥
 चक्राणां सकलानां प्रथममधःसीमफलकवान्तव्याः ।
 अणिमादिमिद्धयो मामवन्तु देवीप्रभास्वरूपिण्यः ॥ १२६ ॥
 अणिमादिसिद्धिफलकस्योपरि हरिणाङ्गस्रण्डकृतचूडाः ।
 भद्रं पद्मलयन्तु ज्वालीप्रमुखाश्च मातरोऽस्माकम् ॥ १२७ ॥
 तस्योपरि मणिफलके तारुण्योत्तुङ्गपीनकुचभाराः ।
 संक्षोभिणीप्रधाना भ्रान्तिं विद्रावयन्तु दश मुद्राः ॥ १२८ ॥
 फलकत्रयस्वरूपे पृथुले त्रैलोक्यमोहने चक्रे ।
 दीव्यन्तु प्रकटाख्यास्तासां कर्त्री च भगवती त्रिपुरा ॥ १२९ ॥
 तदुपरि विपुले धिण्ये तरलदृशस्तरुणकोकनदभासः ।
 कामाकर्षण्याद्याः कलये देवी. कलाधरशिरस्रण्डाः ॥ १३० ॥
 सर्वाशापरिपूरकचक्रेऽस्मिन्गुप्तयोगिनीसेव्या ।
 त्रिपुरेशी मम दुरितं तुद्यात्कण्ठावलम्बिमणिहारा ॥ १३१ ॥
 तस्योपरि मणिपीठे ताम्रान्भोरुहदलप्रभाशोणाः ।
 ध्यायान्यनङ्गकुसुमाप्रमुखा देवीश्च विधृतकूर्पासाः ॥ १३२ ॥
 संक्षोभकारकेऽस्मिश्चक्रे श्रीत्रिपुरसुन्दरी साक्षात् ।
 गोप्त्री गुप्ततराख्या गोपायतु मा कृपार्द्रया दृष्ट्या ॥ १३३ ॥
 संक्षोभिणीप्रधानाः शक्तीस्तस्योर्ध्ववलयकृतवासाः ।
 आलोलनीलवेणीरन्तः कलयामि चावैनोन्मत्ताः ॥ १३४ ॥
 सौभाग्यदायकेऽस्मिश्चक्रे श्रीत्रिपुरवासिनी जीयात् ।
 शर्त्तीश्च सप्रदायाभिद्या सनस्ता प्रमोदयन्त्वनिशम् ॥ १३५ ॥
 मणिषोपपरि तासां महति चतुर्हन्तविस्तृते वलये ।
 सततविरचितवान्ता दान्तो कन्यानि सर्वसिद्धिनुद्या ॥ १३६ ॥

सर्वार्थसाधकाख्ये चक्रेऽमुष्मिन्समस्तफलदात्री ।

त्रिपुरा श्रीर्मम कुशलं दिशतादुत्तीर्णयोगिनीसेव्या ॥ १३७ ॥

तासां निलयसोपरि धिष्ण्ये कौसुम्भकधुकमनोशाः ।

सर्वज्ञाद्या देव्यः सकलाः संपादयन्तु मम कीर्तिम् ॥ १३८ ॥

चक्रे समस्तारक्षाकरनाड्यस्मिन्समस्तजनसेव्याम् ।

मनसि निगर्भासहितां मन्ये श्रीत्रिपुरमालिनीं देवीम् ॥ १३९ ॥

सर्वांगमग्नोपरि चक्रे निपुले समाकलितगेहाः ।

तन्त्रे तजिनीसुरगाः शक्तीः सिन्दूररेणुरुचः ॥ १४० ॥

श्रीगौरीगेमद्वयचक्रेऽस्मिन्त्रिपुरपूर्विकां सिद्धाम् ।

तन्त्रे गदम्पनाम्ना वेद्याभिः शक्तिभिः गदा सेव्याम् ॥ १४१ ॥

तर्जनीप्रणेषमिष्टादिशक्तिभोजनते गदापीठे ।

जम्भयन्तु शत्रुन्तं अद्याप्यस्वाणि चादिदम्पलोः ॥ १४२ ॥

गदाग्नौ चोपरिष्टादुत्थे वन्द्यैरिरक्षगंपदिते ।

गोमयगीपताजा कण्ठ्ये देवी, गमात्तजनवन्शाः ॥ १४३ ॥

चक्रे च सर्वांगिद्विदनामनि सर्वफलदात्री ।

दिशः प्रज्वाल्य गतान् पद्मपद्मयोगिनीसेव्या ॥ १४४ ॥

गन्धे द्यौर्गोर्गामि कण्ठ्ये निशिषमनृगंपदापताः ।

गङ्गायां नमस्तस्यै नमस्तु निवेद्यप्रीतिं मुखः ॥ १४५ ॥

गङ्गायां नमस्तस्यै नमस्तु निवेद्यप्रीतिं पीठे ।

गङ्गायां नमस्तस्यै नमस्तु मुहूर्ते निशिषाम् पिब्य ॥ १४६ ॥

गङ्गायां नमस्तस्यै नमस्तु निशिषाम् पिब्य निशिषाम् ।

गङ्गायां नमस्तस्यै नमस्तु निशिषाम् पिब्य निशिषाम् ॥ १४७ ॥

गङ्गायां नमस्तस्यै नमस्तु निशिषाम् पिब्य निशिषाम् ।

गङ्गायां नमस्तस्यै नमस्तु निशिषाम् पिब्य निशिषाम् ॥ १४८ ॥

गङ्गायां नमस्तस्यै नमस्तु निशिषाम् पिब्य निशिषाम् ।

गङ्गायां नमस्तस्यै नमस्तु निशिषाम् पिब्य निशिषाम् ॥ १४९ ॥

गङ्गायां नमस्तस्यै नमस्तु निशिषाम् पिब्य निशिषाम् ।

मन्मथोपनिषत्सङ्गमद्विपुलागमालिङ्गमरितम् ।
 तन्मिथोपमनवितानं तन्मन्मथमनिजमन्मथम् ॥ १५० ॥
 पर्याप्तं भजामः पादनिन्द्याश्चुन्द्रेन्दुभिरुच ।
 जजहृरिन्द्रेणमयाननलासुरमागतेजकोणशान् ॥ १५१ ॥
 पान्तं सदा निवसन्तं प्रणमि निन्दुरेणुकिरणाभम् ।
 आरभ्याद्वेधीनां नदनात्कलितं च रत्नसोपानम् ॥ १५२ ॥
 पट्टोपधानगण्टफचतुष्टयस्फुरितपाटलान्तरणम् ।
 पर्यङ्गोपरि घटितं पातु चिरं हंसतूलजयनं नः ॥ १५३ ॥
 तस्योपरि निवसन्तं तारुण्यधीनिपेवितं सततम् ।
 आवृन्तफुल्लहृकमरीचितापुष्पमञ्जुलन्धायम् ॥ १५४ ॥
 सिन्दूरशोणवसनं शीतांशुस्तवकचुम्बितकिरीटम् ।
 कुङ्कुमतिलकमनोहरकुटिलालिकहसितकुमुदचन्द्रशिशुम् ॥ १५५ ॥
 पूर्णेन्दुविम्बवदनं फुल्लसरोजातलोचनत्रितयम् ।
 तरलापाङ्गतरङ्गितशैफराङ्कनशास्त्रसंप्रदायार्थम् ॥ १५६ ॥
 मणिमयकुण्डलपुष्पन्मरीचिकल्लोलमांसलकपोलम् ।
 विद्रुमसहोदराधरवित्तरसस्मितकिशोरसंचारम् ॥ १५७ ॥
 आसोदिकुसुमगेखरमानीलभ्रूलतायुगमनोज्ञम् ।
 वीटीसौरभवीचीद्विगुणितवष्कारविन्दसौरभ्यम् ॥ १५८ ॥
 पाशाङ्कुशेषुचापप्रसवशरस्फुरितकोमलकराब्जम् ।
 काश्मीरपङ्किलाङ्ग कामेश मनसि कुर्महे सततम् ॥ १५९ ॥
 तस्याङ्गुलिनिपण्णा तरुणैर्दम्बप्रसूनकिरणाभाम् ।
 शीताङ्गुल्यण्डचूडा सीमन्तन्यस्तमान्द्रसिन्दूराम् ॥ १६० ॥
 कुङ्कुमल ममाम्बुत्रिदला कुटिलनगविटिमौयुगलम् ।
 नातीकतुल्यनयना नामाञ्चलनटितमे निजभरणम् ॥ १६१ ॥

सर्वार्थसाधकाख्ये चक्रेऽमुष्मिन्समस्तफलदात्री ।
 त्रिपुरा श्रीर्मम कुशलं दिशतादुत्तीर्णयोगिनीसेव्या ॥ १३७ ॥
 तासां निलयस्योपरि धिष्ण्ये कौसुम्भकञ्चुकमनोज्ञाः ।
 सर्वज्ञाद्या देव्यः सकलाः संपादयन्तु मम कीर्तिम् ॥ १३८ ॥
 चक्रे समस्तरक्षाकरनाड्यस्मिन्समस्तजनसेव्याम् ।
 मनसि निगर्भासहितां मन्ये श्रीत्रिपुरमालिनीं देवीम् ॥ १३९ ॥
 सर्वज्ञासदनोपरि चक्रे विपुले समाकलितगेहाः ।
 वन्दे वशिनीमुख्याः शक्तीः सिन्दूररेणुरुचः ॥ १४० ॥
 श्रीसर्वरोगहराख्यचक्रेऽस्मिन्त्रिपुरपूर्विकां सिद्धाम् ।
 वन्दे रहस्यनाम्ना वेद्याभिः शक्तिभिः सदा सेव्याम् ॥ १४१ ॥
 वशिनीगृहोपरिष्टाद्विंशतिहस्तोन्नते महापीठे ।
 जमयन्तु शत्रुवृन्दं शस्त्राण्यस्त्राणि चादिदम्पत्योः ॥ १४२ ॥
 शम्भुसदनोपरिष्टाद्वलये बलवैरिरत्नसंवटिते ।
 कामेश्वरीप्रधानाः कलये देवीः समस्तजनवन्द्याः ॥ १४३ ॥
 चक्रेऽत्र सर्वसिद्धिप्रदनामनि सर्वफलदात्री ।
 त्रिपुराम्बावतु रततं परापररहस्ययोगिनीसेव्या ॥ १४४ ॥
 कामेश्वरीगृहोपरि बलये विविधमनुसंप्रदायज्ञाः ।
 चत्वारो युगनाथा जयन्तु मित्रेशपूर्वका गुरवः ॥ १४५ ॥
 नाथभवनोपरिष्ठान्नानारत्नचयमेदुरे पीठे ।
 कामेद्याद्या नित्याः कलयन्तु मुदं तिथिस्वरूपिण्यः ॥ १४६ ॥
 नित्यामदनस्योपरि निर्मलमणिनिवहविरचिते धिष्ण्ये ।
 कुशलं पटङ्गदेव्यः कलयन्त्वस्माकमुत्तरलनेत्राः ॥ १४७ ॥
 मदनस्योपरि नाम्ना सर्वानन्दमयनामके बिन्दौ ।
 पञ्चत्रयकारं मन्त्रं प्रणमामि मणिगणाकीर्णम् ॥ १४८ ॥
 परितो मणिमन्त्रस्य प्रलम्बमाना नियन्त्रिता पादौः ।
 मायामर्या त्रयनिका मम दूरितं हस्तं मेचकच्छाया ॥ १४९ ॥

मञ्चस्योपरिलम्बन्मदनीपुंनागमालिकाभरितम् ।

हरिगोपमयवितानं हरतादालस्यमनिशमस्नाकम् ॥ १५० ॥

पर्यङ्कस्य भजामः पादान्विन्वाम्बुदेन्दुहेमरुचः ।

अजहरिरुद्रेगमयाननलालुरमारुतेशकोणस्थान् ॥ १५१ ॥

फलकं सदा शिवमयं प्रणौमि सिन्दूररेणुकिरणाभम् ।

आरभ्याङ्गेशीनां सद्नात्कलितं च रत्नसोपानम् ॥ १५२ ॥

पट्टोपधानगण्डकचतुष्टयस्फुरितपाटलास्तरणम् ।

पर्यङ्कोपरि घटितं पातु चिरं हंसतूलनयनं नः ॥ १५३ ॥

तस्योपरि निवसन्तं तारुण्यश्रीनिपेक्षितं सततम् ।

आवृन्तफुल्लहृलकमरीचिकापुञ्जमञ्जुलन्धायम् ॥ १५४ ॥

सिन्दूरशोणवसनं शीतांशुस्तयकचुम्बितकिरीटम् ।

हंसकुसुमतिलकमनोहरवृट्टिलालिकटनितलमुद्वन्धुमिश्रम् ॥ १५५ ॥

पूर्णेन्दुविन्यवदनं फुल्लमरोजातलोचनत्रितयम् ।

तरलापाद्गततरङ्गितशैफराङ्गनगान्धनं प्रदायार्थम् ॥ १५६ ॥

मणिमयलुण्टलपुष्पन्मरीचिकलोलमांसलम्पोलम् ।

विद्रुममहोदराधरविन्दमरमन्मितकिंनोरमंचारम् ॥ १५७ ॥

आमोदिवृमुमगेन्द्रमानीलभूलतायुगमनोजम् ।

वीटीमौरभवीचीद्विगुणितवष्णागविन्दमौरभ्यम् ॥ १५८ ॥

पानाङ्गुनेक्षुचापप्रनवगरस्फुरितरोमतरराज्यम् ।

पाशनीरपङ्किलाङ्गं कामेशं मननि पुनरे गततम् ॥ १५९ ॥

तस्माद्वन्धुवि निषण्णा तरुणैर्दग्धप्रन्तविरणाभाम् ।

शीताशुगण्डचूडं नीमन्तन्दरत्नान्द्रसिन्दूरम् ॥ १६० ॥

एङ्गुमललामभाभ्यन्विष्टां घटितवर्णितिरौमुगताम् ।

नाटीवर्तुन्यनयनां नागाभटनटितरैर्निनाभगणम् ॥ १६१ ॥

सर्वार्थसाधकाख्ये चक्रेऽमुष्मिन्समस्तफलदात्री ।
 त्रिपुरा श्रीर्मम कुशलं दिशतादुत्तीर्णयोगिनीसेव्या ॥ १३७ ॥
 तासां निलयस्योपरि धिष्ण्ये कौसुम्भकञ्चुकमनोज्ञाः ।
 सर्वज्ञाद्या देव्यः सकलाः संपादयन्तु मम कीर्तिम् ॥ १३८ ॥
 चक्रे समस्तरक्षाकरनाड्यस्मिन्समस्तजनसेव्याम् ।
 मनसि निगर्भासहितां मन्ये श्रीत्रिपुरमालिनीं देवीम् ॥ १३९ ॥
 सर्वज्ञासदनोपरि चक्रे विपुले समाकलितगेहाः ।
 वन्दे वशिनीमुख्याः शक्तीः सिन्दूररेणुरुचः ॥ १४० ॥
 श्रीसर्वरोगहराख्यचक्रेऽस्मिन्त्रिपुरपूर्विकां सिद्धाम् ।
 वन्दे रहस्यनाम्ना वेद्याभिः शक्तिभिः सदा सेव्याम् ॥ १४१ ॥
 वशिनीगृहोपरिष्ठाद्विशतिहस्तोन्नते महापीठे ।
 शमयन्तु शत्रुवृन्दं शस्त्राण्यस्त्राणि चादिदम्पत्योः ॥ १४२ ॥
 शस्त्रसदनोपरिष्ठाद्वलये बलवैरिरत्नसंघटिते ।
 कामेश्वरीप्रधानाः कलये देवीः समस्तजनवन्द्याः ॥ १४३ ॥
 चक्रेऽत्र सर्वसिद्धिप्रदनामनि सर्वफलदात्री ।
 त्रिपुराम्बावतु सततं परापररहस्ययोगिनीसेव्या ॥ १४४ ॥
 कामेश्वरीगृहोपरि बलये विविधमनुसंप्रदायज्ञाः ।
 चत्वारो युगनाथा जयन्तु मित्रेशपूर्वका गुरवः ॥ १४५ ॥
 नाथभवनोपरिष्ठान्नानारत्नचयमेदुरे पीठे ।
 कामेदयाद्या नित्याः कलयन्तु मुदं तिथिस्वरूपिण्यः ॥ १४६ ॥
 नित्यामदनस्योपरि निर्मलमणिनिबहविरचिते धिष्ण्ये ।
 कुशलं पटङ्गदेव्यः कलयन्त्वस्माकमुत्तरलनेत्राः ॥ १४७ ॥
 मदनस्योपरि नामां सर्वानन्दमयनामके विन्दौ ।
 पञ्चदशकारं मर्त्यं प्रणमामि मणिगणाकीर्णम् ॥ १४८ ॥
 पश्मिन् मणिमन्त्रस्य प्रलम्बमाना नियन्त्रिणा पाशैः ।
 मायामर्या त्रयनिका मम दुर्गन्तं हरन्तु मेचकच्छाया ॥ १४९ ॥

मधस्योपगिलम्बन्मदनीपुंनागमालिकाभरितम् ।
 हरिनोपमप्रवित्तानं हरतादात्समनिजमस्मात् ॥ १५० ॥
 पर्यङ्गस्य भजामः पादान्विम्यान्बुधेन्दुहैमरुचः ।
 अजहरिरुद्रेजमयाननलानुरमारुतेजकोणस्यान् ॥ १५१ ॥
 फलकं सदा शिवमयं प्रणौमि सिन्दूररेणुकिरणाभम् ।
 आरभ्याद्देशीनां सद्नात्कलितं च रत्नसोपानम् ॥ १५२ ॥
 पट्टोपधानगण्डकचतुष्टयस्फुरितपाटलास्तरणम् ।
 पर्यङ्कोपरि घटितं पातु चिरं हंसतूलशयनं नः ॥ १५३ ॥
 तस्योपरि निवसन्तं तारुण्यक्षीनिपेवितं सततम् ।
 आवृन्तफुल्लहल्कमरीचिकापुञ्जमञ्जुलन्धायम् ॥ १५४ ॥
 सिन्दूरशोणवत्सनं शीतांशुस्तवकुम्भितकिरीटम् ।
 कुङ्कुमतिलकमनोहरकुटिलालिकसितकुमुदबन्धुशिशुम् ॥ १५५ ॥
 पूर्णेन्दुविन्धवदनं फुल्लसरोजातलोचनत्रितयम् ।
 तरलापाङ्गतरङ्गितशैफराङ्गनशास्त्रसंप्रदायार्थम् ॥ १५६ ॥
 मणिमयकुण्डलपुष्पन्मरीचिकहोलमांसलकपोलम् ।
 विद्रुमसहोदराधरवित्तरसरसस्मितकिशोरसंचारम् ॥ १५७ ॥
 आमोदिकुसुमशेखरमानीलभ्रूलतायुगमनोज्ञम् ।
 वीटीसौरभवीचीद्विगुणितवफारविन्दसौरभ्यम् ॥ १५८ ॥
 पाशाङ्कुशेलुचापप्रसवशरस्फुरितकोमलकराब्जम् ।
 काश्मीरपद्मिलाङ्गं कामेशं मनमि कुर्महे सततम् ॥ १५९ ॥
 तस्याङ्गभुवि निपण्णा तरुणर्क्दन्वप्रतूनकिरणाभाम् ।
 शीतांशुखण्डचूडं तीमन्तन्यस्तसान्द्रसिन्दूराम् ॥ १६० ॥
 कुङ्कुमललामभास्त्रिदिलां कुटिलतरचिह्निकौयुगलाम् ।
 नालीकर्तुल्यनयनां नासाञ्चलनदितनौक्तिकाभरणाम् ॥ १६१ ॥

१ 'ततु' क. २. 'वत्तु' तिलकमनोहरं कुटिलालकभरितकुमुद' क. ३. 'सराङ्गना-
 शास्त्र' क. ४. 'तनाल' क. ५ 'क्षितिक्का' क. ६ 'रुद्रे' क.

सर्वार्थसाधकाख्ये चक्रेऽमुष्मिन्समस्तफलदात्री ।
 त्रिपुरा श्रीर्मम कुशलं दिशतादुत्तीर्णयोगिनीसेव्या ॥ १३७ ॥
 तासां निलयस्योपरि धिष्ण्ये कौसुम्भकञ्चुकमनोज्ञाः ।
 सर्वज्ञाद्या देव्यः सकलाः संपादयन्तु मम कीर्तिम् ॥ १३८ ॥
 चक्रे समस्तरक्षाकरनाड्यस्मिन्समस्तजनसेव्याम् ।
 मनसि निगर्भासहितां मन्ये श्रीत्रिपुरमालिनीं देवीम् ॥ १३९ ॥
 सर्वज्ञासदनोपरि चक्रे विपुले समाकलितगेहाः ।
 वन्दे वशिनीमुख्याः शक्तीः सिन्दूररेणुरुचः ॥ १४० ॥
 श्रीसर्वरोगहराख्यचक्रेऽस्मिन्त्रिपुरपूर्विकां सिद्धाम् ।
 वन्दे रहस्यनान्ना वेद्याभिः शक्तिभिः सदा सेव्याम् ॥ १४१ ॥
 वशिनीगृहोपरिष्टाद्विंशतिहस्तोन्नते महापीठे ।
 शमयन्तु शत्रुवृन्दं शस्त्राण्यस्त्राणि चादिदम्पत्योः ॥ १४२ ॥
 शस्त्रसदनोपरिष्टाद्वलये बलवैरिरवसंघटिते ।
 कामेश्वरीप्रधानाः कलये देवीः समस्तजनवन्द्याः ॥ १४३ ॥
 चक्रेऽत्र सर्वसिद्धिप्रदनामनि सर्वफलदात्री ।
 त्रिपुरान्धावतु सततं परापररहस्ययोगिनीसेव्या ॥ १४४ ॥
 कामेश्वरीगृहोपरि बलये विविधमनुसंप्रदायज्ञाः ।
 चत्वारो युगनाथा जयन्तु मित्रेणपूर्वका गुरवः ॥ १४५ ॥
 नैथभवनोपरिष्टान्नानारत्रचयमेदुरे पीठे ।
 कामेश्याद्या नित्याः कलयन्तु मुदं तिथिस्वरूपिण्यः ॥ १४६ ॥
 नित्यासदनस्योपरि निर्मलमग्निनिवहविरचिते धिष्ण्ये ।
 कुशलं पडङ्गदेव्यः कलयन्त्वस्माकमुत्तरलनेत्राः ॥ १४७ ॥
 सदनस्योपरि तासां सर्वानन्दमयनामके विन्दौ ।
 पञ्चत्रह्माकारं मञ्चं प्रणमामि मणिगणाकीर्णम् ॥ १४८ ॥
 परितो मणिमञ्चस्य प्रलम्बमाना नियन्त्रिता पाशैः ।
 मायामयी जवनिका मम दुरितं हरतु मेचकच्छाया ॥ १४९ ॥

मधन्योपमिन्मन्मदनीपुंनागमालिकाभरितम् ।
 हरिनोपभयवितानं हरतादात्समनिगमग्गातम् ॥ १५० ॥
 पर्णतला भजामः पादान्विन्वास्त्रुदेन्दुहेमरुचः ।
 अजहरिमुद्रेगमयाननलामुरमारुतेऽक्रोणस्थान् ॥ १५१ ॥
 फलकं नदा शिवमयं प्रणौमि सिन्दूररेणुकिरणाभम् ।
 आरभ्याद्देशीनां सद्नात्कलितं च रत्नसोपानम् ॥ १५२ ॥
 पट्टोपधानगण्डकचतुष्टयस्फुरितपाटलास्तरणम् ।
 पर्यङ्कोपरि घटितं पातु चिरं हंसतूलशयनं नः ॥ १५३ ॥
 तत्सोपरि निवसन्तं तारुण्यश्रीनिपेवितं सततम् ।
 आवृन्तफुल्लहृलकमरीचिकापुञ्जमञ्जुलन्धायम् ॥ १५४ ॥
 सिन्दूरशोणवसनं जीतांशुस्तवकचुम्बितकिरीटम् ।
 कुङ्कुमतिलकमनोहरकुटिलालिकहसितकुमुदवन्धुशिष्टम् ॥ १५५ ॥
 पूर्णेन्दुविन्ववदनं फुल्लसरोजातलोचनत्रितयम् ।
 तरलापाङ्गतरङ्गितशंफराङ्गनशास्त्रसंप्रदायार्थम् ॥ १५६ ॥
 मणिमयकुण्डलपुष्पन्मरीचिकहोलमांसलकपोलम् ।
 विद्रुमसहोदराधरवित्तरमरसस्मितकिशोरसंचारम् ॥ १५७ ॥
 आमोदिकुसुमशेखरमानीलभ्रूलतायुगमनोज्ञम् ।
 वीटीसौरभवीचीद्विगुणितवक्त्रारविन्दसौरभ्यम् ॥ १५८ ॥
 पाशाङ्कुशेषुचापप्रसवशरस्फुरितकोमलकराब्जम् ।
 काश्मीरपङ्किलाङ्गं कामेशं मनसि कुर्महे सततम् ॥ १५९ ॥
 तस्याङ्गभुवि निषण्णा तरुणकंदन्वप्रसूनकिरणाभाम् ।
 शीतांशुखण्डचूडां सीमन्तन्यस्तत्तान्द्रसिन्दूराम् ॥ १६० ॥
 कुङ्कुमललामभास्त्रिदिलां कुटिलतरचिह्निकौयुगलाम् ।
 नालीकर्तुल्यनयनां नासाश्चलनदितमौक्तिकाभरणाम् ॥ १६१ ॥

१ 'तत्तु' क. २. 'वत्सूरीनिलवसनोदं' कुटिलात्कमरितकुमुद' क. ३. 'स्तराङ्गना-
 त' क. ४. 'तनाल' क. ५. 'द्विद्विचा' क. ६ 'सदृश' क.

अङ्कुरितमन्दहासामरुणाधरकान्तिविजितविम्बाभाम् ।
 कैस्तूरीमकरीयुतकपोलसंक्रान्तकनकताटङ्काम् ॥ १६२ ॥
 कर्पूरमान्द्रवीटीकवलितवदनारविन्दकमनीयाम् ।
 कम्बुसहोदरकण्ठप्रलम्बमानाच्छमौक्तिककलापाम् ॥ १६३ ॥
 कलारदामकोमलमुजयुगलस्फुरितरत्नकेयूराम् ।
 करपद्ममूलविलसत्काञ्चनमयकटकवलयसंदोहाम् ॥ १६४ ॥
 पाणिचतुष्टयविलसत्पागाङ्कुगपुण्ड्रचापपुष्पात्राम् ।
 कूलंकपकुचशिखरां कुङ्कुमकर्मितरत्नकूर्पासाम् ॥ १६५ ॥
 अणुदायादवलग्रामम्बुदगोभासनाभिरोमलताम् ।
 माणिक्यखचितकाञ्चीमरीचिकाक्रान्तमांसलनितम्बाम् ॥ १६६ ॥
 करभोरुकाण्डयुगलां जङ्घाजितकामजैत्रतूणीराम् ।
 प्रपदपरिभूतकूर्मां पल्लवसच्छायपदयुगमनोज्ञाम् ॥ १६७ ॥
 कमलभवकञ्जलोचनकिरीटरत्नांशुरञ्जितपदाब्जाम् ।
 उन्मस्तकानुकम्पामुत्तरलापाङ्गपोषितानङ्गाम् ॥ १६८ ॥
 आदिमरसावलम्बामनिदं प्रथमोक्तिवह्वरीकलिकाम् ।
 आत्रह्यकीटजननीमन्तः कलयामि सुन्दरीमनिगम् ॥ १६९ ॥
 कस्तु क्षितौ पटीयान्वस्तु स्तोतुं शिवाङ्गवास्तव्यम् ।
 अस्तु चिरंतनसुकृतैः प्रस्तुतकाम्याय तन्मम पुरस्तात् ॥ १७० ॥
 प्रभुसंमितोक्तिगम्यं परमशिवोत्सङ्गतुङ्गपर्यङ्कम् ।
 तेजः किञ्चन दिव्यं पुरतो मे भवतु पुण्ड्रकोदण्डम् ॥ १७१ ॥
 मधुरिमभरितशरासं मकरन्दस्पन्दिमार्गणोदारम् ।
 कैरविणीविटचूडं कैवल्यायास्तु किञ्चन महो नः ॥ १७२ ॥
 अक्षुद्रमिक्षुचापं परोक्षमवलग्रसीमनि त्र्यक्षम् ।
 क्षपयतु मे क्षेमेतरमुक्षरथप्रेमपद्मलं तेजः ॥ १७३ ॥
 भृङ्गरुचिसंगरकरापाङ्गं शृङ्गारतुङ्गमरुणाङ्गम् ।
 मङ्गलमभङ्गुरं मे घटयतु गङ्गाधराङ्गसङ्गि महः ॥ १७४ ॥

॥ १८० ॥
 ॥ १८१ ॥
 ॥ १८२ ॥
 ॥ १८३ ॥
 ॥ १८४ ॥
 ॥ १८५ ॥
 ॥ १८६ ॥
 ॥ १८७ ॥
 ॥ १८८ ॥
 ॥ १८९ ॥
 ॥ १९० ॥

॥ १९१ ॥
 ॥ १९२ ॥
 ॥ १९३ ॥
 ॥ १९४ ॥
 ॥ १९५ ॥
 ॥ १९६ ॥
 ॥ १९७ ॥
 ॥ १९८ ॥
 ॥ १९९ ॥
 ॥ २०० ॥

॥ २०१ ॥
 ॥ २०२ ॥
 ॥ २०३ ॥
 ॥ २०४ ॥
 ॥ २०५ ॥
 ॥ २०६ ॥
 ॥ २०७ ॥
 ॥ २०८ ॥
 ॥ २०९ ॥
 ॥ २१० ॥

॥ २११ ॥
 ॥ २१२ ॥
 ॥ २१३ ॥
 ॥ २१४ ॥
 ॥ २१५ ॥
 ॥ २१६ ॥
 ॥ २१७ ॥
 ॥ २१८ ॥
 ॥ २१९ ॥
 ॥ २२० ॥

'यानि' ख. २ 'पुनस्त' का. ३. लघं श्लोक ख-पुस्तके कुटितः

अङ्कुरिमन्दहासामरुणाधरकान्तिविजितविम्बाभाम् ।
 कैस्तूरीमकरीयुतकपोलसंक्रान्तकनकताटङ्गाम् ॥ १६२ ॥
 कर्पूरमान्द्रीदीप्तवलितवदनारविन्दकमनीयाम् ।
 कम्बुमहोदरकण्ठप्रलम्बमानान्छमौक्तिककलापाम् ॥ १६३ ॥
 कहारदामकोमलभुजयुगलम्फुरितरत्नकेयूराम् ।
 कर्पपद्ममूलविलम्बकाञ्चनमयकटकवलयसंदोहाम् ॥ १६४ ॥
 पाणिचतुष्टयविलसत्पाशाङ्कुशपुण्ड्रचापपुष्पात्नाम् ।
 कूलंकपकुचशिखरां कुङ्कुमकर्दमितरत्नकूर्पासाम् ॥ १६५ ॥
 अणुदायाद्वलग्रामम्बुदशोभासनाभिरोमलताम् ।
 माणिक्यखचितकाञ्चीमरीचिकाक्रान्तमांसलनितम्बाम् ॥ १६६ ॥
 करभोरुकाण्डयुगलां जङ्घाजितकामजैत्रतूणीराम् ।
 प्रपदपरिभूतकूर्मां पल्लवसञ्छायपदयुगमनोज्ञाम् ॥ १६७ ॥
 कमलभवकञ्जलोचनकिरीटरत्नांशुरजितपद्माञ्जाम् ।
 उन्मस्तकानुकम्पामुत्तरलापाङ्गपोषितानङ्गाम् ॥ १६८ ॥
 आदिमरसावलम्बामनिदं प्रथमोक्तिवह्वरीकलिकाम् ।
 आत्रह्यकीटजननीमन्तः कलयामि सुन्दरीमनिशम् ॥ १६९ ॥
 कस्तु क्षितौ पटीयान्वस्तु स्तोतुं शिवाङ्कवास्तव्यम् ।
 अस्तु चिरंतनसुकृतैः प्रस्तुतकाम्याय तन्मम पुरस्तात् ॥ १७० ॥
 प्रभुसंमितोक्तिगम्यं परमशिवोत्सङ्गतुङ्गपर्यङ्कम् ।
 तेजः किञ्चन दिव्यं पुरतो मे भवतु पुण्ड्रकोदण्डम् ॥ १७१ ॥
 मधुरिमभरितशरासं मकरन्दस्पन्दिमार्गणोदारम् ।
 कैरविणीविटचूडं कैवलयायास्तु किञ्चन महो नः ॥ १७२ ॥
 अक्षुद्रमिक्षुचापं परोक्षमवलग्रसीमनि त्र्यक्षम् ।
 क्षपयतु मे क्षेमेतरमुक्षरथप्रेमपद्मलं तेजः ॥ १७३ ॥
 भृङ्गरुचिसंगरकरापाङ्गं शृङ्गारतुङ्गमरुणाङ्गम् ।
 मङ्गलमभङ्गुरं मे घटयतु गङ्गाधराङ्गसङ्गि महः ॥ १७४ ॥

प्रपदजितवर्ममूर्जितकरुणं भर्मरुचिनिर्मधनदेहम् ।
 भित्तवर्म मर्म शंभोः किञ्चन मम नर्म शर्म निर्मातु ॥ १७५ ॥
 कालकुरलालिकालिमकन्दलविजितालिविधृतमणिवालि ।
 मिलतु हृदि पुलिनजघनं बहुलितगलगरलकेलि किमपि महः १७६
 कुङ्कुमतिलकितभाला कुरुविन्दच्छायपाटलदुकूला ।
 करुणापयोधिवेला काचन चित्ते चकास्तु मे लीला ॥ १७७ ॥
 पुष्पंधयरुचिवेण्यः पुलिनाभोगत्रपाकरभ्रोण्यः ।
 जीयासुरिक्षुपाण्यः काञ्चन कामारिकेलिसाक्षिण्यः ॥ १७८ ॥
 तपनीयांशुकभांसि द्राक्षामाधुर्यनास्तिकवचांसि ।
 कतिचन शुचं महांसि क्षपयन्तु कपालितोपितमनांसि ॥ १७९ ॥
 अस्तिकचनयताक्षं कुसुमशरं कूलमुद्वहकृपाद्रम् ।
 आदिमरसाधिदैवतमन्तः कलये हराङ्गवासि महः ॥ १८० ॥
 कर्णोपान्ततरङ्गितकटाक्षनिस्पन्दिकण्ठदम्भकृपाम् ।
 कामेश्वराङ्गनिलयां कामपि विद्यां पुरातनीं कलये ॥ १८१ ॥
 अरविन्दकान्त्यरुंतुदविलोचनद्वन्द्वसुन्दरमुखेन्दुः ।
 छन्दः केन्दलमन्दिरमन्तः पुरमैन्दुशेखरं वन्दे ॥ १८२ ॥
 विन्निनिकुरन्वटन्वरविडम्बकच्छायमन्वरवलग्नम् ।
 कन्धुगलनन्मुदकचं दिव्योक्तं वनपि चुन्वतु ननो मे ॥ १८३ ॥
 कैमपि कमनीयरूपं कलयाम्यन्तः कदम्बकुसुमाढ्यम् ।
 चम्पकरुचिरसुवैपैः संपादितकान्त्यलंकृतदिगन्तम् ॥ १८४ ॥
 शम्भारुचिभरगर्हसंपादककान्तिकवचितदिगन्तम् ।
 सिद्धान्तं निगमानां शुद्धान्तं विमपि शूलिनः कलये ॥ १८५ ॥
 उद्यद्दिनकरशोणानुत्पलदन्धुलनंधयापीडान् ।
 करकलितपुण्ड्रचापान्कलये हानपि वपादेनः प्राणान् ॥ १८६ ॥

$\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १०५ ॥

नमो भगवते वासुदेवाय ।

मिन्तु - नि पुनि ननयत्तं वान्निगन्तगन्तकेलि निमपि माः १७६

नमस्ति त्विमाणा नमस्ति त्विमाणा नमस्ति त्विमाणा ।

जगन्नाथयोमित्रेन्द्रा हाचन चिन्तं चक्षान्तु मे नीला ॥ १७७ ॥

पुण्यं यपरुचिरेण्यः पुलिनाभोगत्रपाकृश्रोण्य ।

जीयानुविधुषण्य. कात्रन कामारिकेल्निनाक्षिण्य ॥ १७८ ॥

तपनीयांशुकभांनि द्राक्षामाधुर्यनान्निकृवचांसि ।

कनिचन शुचं गदांनि क्षपयन्तु कपालितोपितमनानि ॥ १७९ ॥

अनितकचमायताक्षं कुमुमजरं कलमुद्गररूपार्द्रम् ।

आदिमरसाधिदैवतमन्त्र कलये हराङ्गवासि मह ॥ १८० ॥

कर्णोपान्ततरङ्गितकटाक्षनिस्पन्दिकण्ठद्वयरूपाम् ।

कामेश्वराङ्गनिलयां कामपि विद्यां पुरातनीं कलये ॥ १८१ ॥

अरविन्दकान्त्यरुंतुदविलोचनद्वन्द्वसुन्दरमुखेन्दुः ।

छन्द. केन्दलमन्दिरमन्त पुरमैन्दुशेखरं वन्दे ॥ १८२ ॥

विन्विनिकुरन्वडन्वरविडम्बकच्छायमन्वरवलग्नम् ।

कम्धुगलमन्धुदकचं विव्वोकं कमपि चुन्वतु मनो मे ॥ १८३ ॥

कैमपि कमनीयरूपं कलयाम्यन्तः कदम्बकुसुमाढ्यम् ।

चम्पकरुचिरसुवेषैः संपादितकान्त्यलंकृतदिगन्तम् ॥ १८४ ॥

शम्पारुचिभरगर्हासंपादककान्तिकवचितदिगन्तम् ।

सिद्धान्तं निगमानां शुद्धान्तं किमपि गूलिनः कलये ॥ १८५ ॥

उद्यद्दिनकरशोणानुत्पलवन्धुस्तनंधयापीडान् ।

करकलितपुण्ड्रचापान्कलये कानपि कपर्दिनः प्राणान् ॥ १८६ ॥

कामेश्वरी च कर्णौ कामाक्षी पातु गण्डयोर्युगलम् ।
 शृङ्गारनायिकाव्याहृदनं सिंहासनेश्वरी च गलम् ॥ २०० ॥
 स्कन्दप्रसूत्र पातु स्कन्धौ बाहू च पाटलाङ्गी मे ।
 पाणी च पद्मनिलया पायादनिशं नखावलीर्विजया ॥ २०१ ॥
 कोदण्डिनी च वक्षः कुक्षि चाव्यात्कुलाचलतनूजा ।
 कल्याणी च वलमं कटिं च पायात्कलाधरशिखण्डा ॥ २०२ ॥
 ऊरुद्वयं च पायादुमा मृडानी च जानुनी रक्षेत् ।
 जङ्घे च पोडशी मे पायात्पादौ च पाशसृणिहस्ता ॥ २०३ ॥
 प्रातः पातु परा मां मध्याह्ने पातु मणिगृहाधीशा ।
 शर्वाण्यवतु च सायं पायाद्वात्रौ च भैरवी साक्षात् ॥ २०४ ॥
 भार्या रक्षतु गौरी पायात्पुत्रांश्च विन्दुगृहपीठा ।
 श्रीविद्या च यशो मे शीलं चाव्याच्चिरं महाराज्ञी ॥ २०५ ॥
 पवनमयि पावकमयि क्षोणीमयि गगनमयि कृपीटमयि ।
 रविमयि शशिमयि दिङ्मयि समयमयि प्राणमयि शिवे पाहि २०६
 कालि कपालिनि शूलिनि भैरवि मातङ्गि पञ्चमि त्रिपुरे ।
 वाग्देवि विन्ध्यवासिनि बाले भुवनेशि पालय चिरं माम् ॥ २०७ ॥
 अभिनवसिन्दूराभामम्ब त्वां चिन्तयन्ति ये हृदये ।
 उपरि निपतन्ति तेषामुत्पलनयनाकटाक्षकल्लोलाः ॥ २०८ ॥
 वर्गाष्टकमिलिताभिर्वशिनीमुख्याभिरावृतां भवतीम् ।
 चिन्तयतां सितवर्णा वाचो निर्यान्त्ययत्नतो वदनात् ॥ २०९ ॥
 कनकशलाकागौरीं कर्णव्यालोलकुण्डलद्वितयाम् ।
 प्रहसितमुखी च भवतीं ध्यायन्तो ये त एव भूधनदाः ॥ २१० ॥
 शीर्षान्भोरुहमध्ये शीतलपीयूषवर्षिणीं भवतीम् ।
 अनुदिनमनुचिन्तयतामायुष्यं भवति पुष्कलमवन्याम् ॥ २११ ॥
 मधुरसिता मदारुणनयनां मातङ्गकुम्भवक्षोजाम् ।
 चन्द्रावतसिनीं त्वां सविधे पश्यन्ति सुकृतिनः केचित् ॥ २१२ ॥

ललिताया, गान्धर्वं कठिनपदाभिः पणीनमासीभिः ।

प्रतिदिनमनौ पठतां कलानि वक्तुं पगन्धने गेय ॥ २१३ ॥

इति श्रीमत्तत्त्वज्ञानाचार्यविरचितं कठिनपदाग्रं गमा ॥

श्रीरामभद्रदीक्षितनिरनितो

रामाष्टप्रासः ।

सेतुशाग्विचिरनितगिमपद्मटीकया समेतः ।

पारावारपयोऽसौपथ्यं कथापाशेण काव्यनन्द-

उत्तालाजलिदारदामिजिज्ज पारावारोत्कन ।

गर्भोत्पन्नमङ्गलप्रपन्नजननामङ्गलैक्यती

धर्मो विप्रदत्तानपमविरतिं धनी य न न नीत न ॥

रामचन्द्र नमस्कृत्य किमते सेतुशाग्रिणा ।

टीका काठिन्ययुक्ताना पदानामङ्गलोपिहा ॥

अव्यादककुलाब्धिकौस्तुभमणिर्दिव्यारविन्देक्षणो

भव्याविष्कृतिलम्पटेपुपटलीलव्याशराधीश्वरः ।

रव्यासादितदोःप्रतापतुलनो हव्याशभूसुन्दरः

सव्यासव्यकरात्तचापविशिखः कव्याशवैरी विभुः ॥ १ ॥

अव्यात् रक्षतात् । अववातु रक्षणार्थं । भव्य मङ्गलम् । 'भावकुं भविक भव्यम्' इ-

१. "श्रीमद्वाशरथिस्तवरूपोऽय ग्रन्थः कविकुलसार्वभौमेन श्रीमद्रामभद्रदीक्षितेन विरचितः । सोऽयं मध्याह्ननक्षेत्रनिकटवर्तिनि सहजिराजपुरेऽवात्सीदिति प्रसिद्धिः । अस्य जन्मभूमिस्तु कण्डरमाणिन्यमिति कश्चन ग्रामप्रवर इत्येतद्विरचिताच्छृङ्गारतिलकामिधानाद्भाणतः प्रतीयते । अनेन निर्मिता ग्रन्था बहवः । तेष्वत्र प्रथितास्त्वेते—(१) अष्टप्रासश्लोका, (२) जानकीपरिणयनाटकम्, (३) तूणीरस्तव, (४) पतञ्जलिविजयकाव्यम्, (५) पर्यायोक्तिनिष्यन्द, (६) बाणस्तवः, (७) शृङ्गारतिलकमाण । अस्य पुस्तकस्यादर्श-पुस्तकानीतस्ततः सपाथ त्रिशिर पुरवर्ति हिंदु हैस्कूल (Hindu High School) पाठशालासंस्कृतपण्डितैरचिरोपरतैर्मज्जनयितृभिः श्रीमद्भिः सेतुशाग्रिभिः कठिनपद-प्रकाशिका काचन व्याख्या निरमायि । ता च व्याख्या समूलं विलिख्य तत्रम-
प्रहिणोमि । काव्यमालायामय ग्रन्थः सटीकोऽङ्कितव्यस्तत्रभवद्भिर्भवद्भिरि-
विहितप्रार्थनः"—टीकाकारसेतुशाग्रितनूजः त्रिशीपेनगर (Trichunopoly)वासी
से. नटेशशास्त्री ।

[illegible]

अम्बा कोसलनन्दना दगरशो लम्बालकान्तं पिता
यं बालं समवेक्ष्य कैरवसुहृद्भिन्वाननं नन्दिनौ ।

शन्त्यामर्गसमाज्ञवान्तरचमूसंवाधवक्ष्याम्वुधि

तं चाणाहूतराव्रणं शरणमात्मन्वामहे राघवम् ॥ २ ॥

अलङ्कारः चूर्णकुन्तला तेषां अन्ताणि अत्राणि लज्जाणि अलङ्कारान्तानि यस्याः सः ।
 कैरवसुहृत् चन्द्रः तस्याः दिग्गं मण्डलम् । 'दिग्गोऽन्वी मण्डलं त्रिषु' इत्यमरः । तस्मिन्
 आननं मुक्तं यस्याः सः । दम्प्यामराः वज्रस्पर्शः । तः राघवं रघोः गोत्रापत्यं रामं शरणं
 रक्षकं आलम्ब्यमानदे । वयमिति शेषः ॥

अम्भोदद्युतिमर्कवंशतिलकं कुम्भोत्पलङ्कापुरी-

रम्भोरुक्कुचवाष्पपूरपत्तनारंभोपयुक्ताहवम् ।

शंभोरायुधचापशैलदलने दम्भोलिकेलीजुपं

तं भो नास्तु गिरां ममेति कलये तं भोगमोक्षप्रदम् ॥ ३ ॥

कुम्भाविष उरुकुचयो विरोषणम् । महान्तावित्यर्थः । रम्भे द्रव लूलासां ता रम्भोर्व ।
लूलापुयां विद्यमाना. रम्भोर्व राक्षस्य तासां कुचौ तयोः बाष्पपूरः नैत्राभ्रप्रवाहः ॥

अंतासक्तनिपङ्गमाशरचमूहिस्तानपेताद्युधं

संसारामयभेषजाह्वयपदं हंसान्वयालङ्कृतिम् ।

पुंसासुत्तममात्तचापविशिखं तं साधुसंसेवितं

शंतामीप्सितदायक यदि न कि कि साधयेयं फलम् ॥ ४ ॥

अस्यो बाहुमूलयो वासुष्वा निषडौ शरधी यस्य तम् । वाशरचम्याः हिमायाः
 अनपेतं आयुधं यस्य तम् । एत सूर्य । 'भानुर्हसः सरस्वातुः' ज्यनर । त तादृशं
 यदि न रांस्तानि न स्त्रीनि यदि कि फल ज्ञापयेदम् । न किंचिदपीत्यर्थः ॥

अत्यन्तं विषयास्तुदन्ति हृदयं सत्यं मृषा न त्विदं

नित्यं तेन मलीमसं भवति मे कृत्यं ततो भावि किम् ।

इत्यन्तः परितप्यते रघुपते गत्यन्तरं नास्ति मे

सत्यन्तावसरे त्वमेव सहसा भूत्यं तदा पाहि नाम् ॥ ५ ॥

उपासत क्रियापदम् । 'भास उपवेशने' । आङ्पूर्वं लङि प्रथमपुरुषवहुवचनमात्मने-
पदि । विधे ब्रह्मण । करुणाकोशाय दयानिलयाय । कोशाकारधरैः वानररूपिभिः ॥

आयामस्फुरदक्षिपद्ममभितो जायानुजाभ्यां युतं

ध्येयाकारमुदारयोगिमनसां कायानुकार्यम्बुदम् ।

मायामानुपमर्कसंततिभुवो दायामुर्वोपतेः

भूयासं प्रणतः प्रणम्य च शुभप्रायामुपेयां गतिम् ॥ १० ॥

स्ववीक्षणेन सर्वोऽपि वर्धत इति । अभित. आयामेन वैशाल्येन स्फुरत् प्रकाशमान अ-
क्षिपद्मयुगलं यस्य तम् । जाया सीता अनुज. लक्ष्मण ताभ्यायुतम् । ध्येय. ध्यातुं योग्य
आकार स्वरूपं यस्य तम् । उदार निर्मलम् । कायानुकार्यम्बुद काय शरीर अनुकरोतीति
कायानुकारी अम्बुद मेघ यस्य तम् ॥

आसन्नक्षितिकन्यकाकुचतटव्यासङ्गिहारावलि-

श्रीसंक्रान्तसविभ्रमाक्षिवलनो हासं वितन्वन्मृदु ।

वासन्तीस्रगलंकृतो मलयजोद्भासं वहन्वक्षसं

दासं रक्षतु मामसौ रघुपतिस्त्रासं निरस्याखिलम् ॥ ११ ॥

आसन्ना सनीपस्था या क्षितिकन्यका जानकी तस्या कुचतटं तत्र व्यासङ्गिनी ल-
म्बमाना या हारावली मौक्तिकहारपल्लि तस्या श्री शोभा तस्या सक्रान्तं सनिबद्धं अ-
क्षिवलन अक्षिसंचारं यस्य स । वामन्तीस्रक् मल्लिकामाला तया अलंकृतः । मलयजो-
द्भास मलयचन्दनम् । मम अखिल त्रास निरस्य ना रक्षतु ॥

आदेहच्युति दुर्जयेन्द्रियतया स्यादेव चेत्पातकं

भूदेवाभिजनेऽपि तद्भवतु न. सीदेम किं तावता ।

वेदेषु स्फुटवैभवं दग्मुखच्छेदेन दीप्तौजसं

वैदेहीरमणं प्रणम्य तु वय मोदेमहि ज्ञायताम् ॥ १२ ॥

देहस्य च्युति मरणं तदभिग्याप्य आदेहच्युति मरणपर्यन्तम् । दुर्जयानि इन्द्रियाणि य-
स्य सः । तस्य भावः तत्तावता । भूदेवाभिजनेऽपि ब्राह्मणरूपे उत्तमजन्मन्यपि पा-
तकं भवतु तावता वयं सीदेन विम् । पद्धातु. विदारणादर्थः । विधिलिङि उत्तमपुरुष-
परवचनम् ॥

आसीनः कनकानने निजपुरोवासीभवन्मारुति-

र्या सीतेति वृताभिधा भुवि तया श्रीसीममूर्त्या युतः ।

नासीरार्पितारसाञ्जलिनमीपासीददर्कात्मजो

दासीभूतसुर सकोस्तलनरीशासी शरण्योऽस्तु मे ॥ १३ ॥

ऊहन्ते नियमेन यं नियमिनो गेहं विशन्तो गुहां
यो हंसारुतिरस्ति देहिषु चतुर्व्यूहं च गृहाति यः ।
देहं चेन्द्रियमण्डलं च पृथगेवाहं पदार्थाद्विद-

न्तोऽहं भावनया भजे तमधुना मोहं विना राघवम् ॥ १७ ॥

यं रामं गुहा गेहं विशन्तः । गुहावातिन इत्यर्थः । नियमिन योगिनः नियमेन
चित्तचारात्यराहित्येन ऊहन्ते तर्कयन्ति । यः देहिषु प्राणिषु हंसारुति परमात्मरूपी
अस्ति । चतुर्व्यूहं केशवादिव्यूहं संकषेणादिव्यूहं वा गृहाति स्वीकरोति ॥

ऊरुपर्युपवेशितप्रियतमं मेरूपमानं श्रिया

चारूपस्थितमग्रतो हनुमताध्यारूढसिंहासनम् ।

गीरूढं कविमण्डलस्य चरणस्त्रीरूपितैकोपलं

दारूपाहितराज्यसंमदमिमं धीरूढते मामिका ॥ १८ ॥

ऊरुपर्युपवेदिता अङ्गस्था प्रियतमा यस्य तम् । गीरूढं गीर्षु रूढम् । कविमण्डलस्तुल्य-
मित्यर्थः । चरणेन पादेन स्त्रीरूपं प्राप्ता एकोपला यस्य तम् । दारुणि पादुकाभ्यां उपाहिता
विन्यस्ता राज्यसपदं येन तम् ॥

एत्याभीक्ष्णमनादिकर्मपटलीं वात्यामिवैष भ्रम-

न्यात्यायाति परत्र चेह च मुहुर्भीत्या च संयुज्यते ।

भीत्यागाय ततश्च भूतकरुणाचैत्यायमानेक्षणं

कात्यायन्यधिनाथकार्मुकमिदं दैत्यारिमालन्वते ॥ १९ ॥

एष जीव अनादि आदिशून्या या कर्मपटली कर्मसमूहः ताम् अभीक्ष्णं पुनः पुनः
एति प्राप्नोति । पूर्वकर्मानुगुण्येन जन्म लभत इत्यर्थः । वात्या वातसमूहम् भीत्यागाय
भयवितर्जनायेत्यर्थः । ततो धनम् । ततः तस्मात् कारणात् भूतेषु करुणा तस्या चैत्या-
यमाने ईक्षणे यस्य तम् । चैत्या रम्याकोणस्थिताभिज्ञानवृक्षाः ॥

एके माधवमिन्दुमौलिमपरे नाकेशमन्ये नमो-

वाकेनानुसरन्तु न त्वहमपि स्तोकेन तामाश्रये ।

साकेतेशमुपैमि कितु शरणं या केकसी विश्रव-

स्तोकेनाजनि भीरपास्य खलु तां लोके भजन्तं यशः ॥ २० ॥

एके केचिज्जना माधव विष्णुम्, अपरे इन्दुमौलिं शङ्करम्, अन्ये नाकेशमिन्द्रम्, नमोवा-
येन नम शब्देन अनुसरन्तु नमस्कारं कुर्वन्तु । अहं तु तान् पूर्वोक्तान् स्तोकेनापि किञ्चिदपि
नाश्रये । या भीतिः विश्रवस्तोकेन रावणेन अजनि उत्पन्ना ता भीतिं अपास्य दूरीकृत्य ॥

त्यजति अपये दुर्गंगं सतीरोऽपि वर्तमाना अपि धार्तान्वयं दीनसमूहं भदत्तार रक्षितारं
रघुपतिं श्रिताः धाश्रिताः ॥

कन्तुर्हन्ति मनो विधेयविरहान्मन्तुः क्रमादेधते

किंतु स्मर्यत एव नाङ्गिकमलं हन्तुः पुरां वा मधोः ।

गन्तुर्मे विषयाध्वसीन्नि धनिनां नन्तुश्च कुक्षिभरेः

सन्तु श्रीरघुवीरपादभजनात्संतुष्यतोऽनेहसः ॥ २५ ॥

कन्तु इच्छा विधेयविरहात् मनसा यदीप्सितं कार्यं तत्कर्तुमशक्यत्वात् मन चित्तं
हन्ति बाधते । मन्तु अपराधः पुरा हन्तु ईश्वरस्य मधोर्हन्तु विष्णोः एतयोः अङ्गिक-
मल चरणारविन्दं न स्मर्यत एव । धनिना नन्तु । कर्मणि षष्ठी । धनिकान्सेवमानस्येत्यर्थः ।
रघुवीरपादभजनात् संतुष्यतः संतुष्टस्य मे मम अनेहस दिनानि सन्तु । रघुवीरपादभजने-
नैव दिनानि गच्छन्त्विति निष्कृष्टोऽर्थः ॥

कङ्कालाभरणीयचापदलनाटंकारभिन्नाम्बरं

शङ्काकृष्टकुठारभृन्मदशिलाटंकायमानौजसम् ।

लङ्कानायकवाहिनीचरमहातङ्कावहज्यास्वनं

तं कालाम्बुदमेचकं रघुकुलालंकारदीपं भजे ॥ २६ ॥

कङ्कालाभरणः शिवः तत्सवन्धी यः चाप तस्य दलना खण्डन तस्य टंकार तेन भिन्न
अम्बर यस्य तम् । शङ्का आकृष्टः समीपमागतः यः कुठारभृत् परशुरामः तस्य मदः गर्वः
स एव शिला पापाण तस्या टका शिलाभेदी कश्चन आयुधविशेषः सेव ओजः यस्य तम् ।
आतङ्क वहतीति आतङ्कावह ज्याया मौर्व्याः स्वन शब्द यस्य तं प्रकाशकम् ॥

कङ्कालौद्विपता नवैः सुखितवान्कङ्कावलि कैतव-

न्यङ्कावर्षितशासनो घनघटाशङ्कावहस्तेजसा ।

अङ्कारोपितमैथिलीकुचतटालंकारकस्तूरिका-

पद्मालेपनकौतुकी दिग्जतु मे लङ्कारिपुर्मङ्गलम् ॥ २७ ॥

द्विपता शत्रूणा षड्दलैः अस्थिभिः कङ्कावलि उध्रस्तमूह सुखितवान् सुखिनं कृतवान् ।
कैतवन्यदौ मायाभुगे मारीचे अर्पित शासनं शिक्षा येन त । घनघटा नेघस्तमूह । अङ्क
उत्तम आरोपिता प्रापिता या मैथिली तस्या कुचतटालंकारकस्तूरिकापद्मालेपने नकरि-
कापत्रादिनिर्माणे कौतुकी ॥

का शङ्का मम कार्तिकेयवपुषाप्याशसनीयद्युता-

वैश कार्मुकमाशुदारित्वति क्ष्माशंकरे विक्रमैः ।

$$\frac{1}{2} \rightarrow \frac{1}{2} = \frac{1}{2} + \frac{1}{2} \rightarrow \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$$
$$12 \quad 11 \quad 10 \quad 9 \quad 8 \quad 7 \quad 6 \quad 5 \quad 4 \quad 3 \quad 2 \quad 1$$

1. 凡在本市行政区域内从事生产、经营活动的法人和其他组织，均应当依法缴纳地方教育附加。
 2. 地方教育附加的征收标准，按照《上海市教育委员会、上海市财政局、上海市地方税务局关于本市征收地方教育附加的通知》（沪教委财〔2004〕15号）的规定执行。
 3. 地方教育附加的征收管理，按照《上海市教育委员会、上海市财政局、上海市地方税务局关于本市征收地方教育附加的通知》（沪教委财〔2004〕15号）的规定执行。

नमोऽस्मिन् भगवते श्रीगुरुभ्यो नमः

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

ਅਸੀਂ : ਕਮ ਜੇਠਮਾਭੀ : ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰੀ ੨੧ ੧੯੧੭

स्वामी न. जगन्नाथ स्वामी भूषण भूषणभक्त-भ ॥ २९ ॥

[illegible]

काशगात्रममानगमुनिनिशकागत्र मचिन्मत्र

धीरा य जरणं व्रजन्ति सुखे नीलगमोदकभया ।

तारादेवमुग्धवानरपरीभागाय नीराकृ-

स्फामटोपहराय रात्रिजिते धीराय तमो नमः ॥ ३० ॥

कारागारं बन्धायुद्धं तस्य गमनाया गम्यति गमात् तस्य निराकाशाय निवर्तयति ।
गच्छिन्मयं गच्छिद्रूपं य धीरा तीव्रगच्छिन्मन्त । नीरागमोऽस्यया रागमोदृग्प्रैरहिता ।
तारदिवरः सुप्रीव । नीरागर समुद्र ॥

किं देवैरितरैः प्रपन्नहरणे सदेहदृष्टिर्नृणां

विन्देयं यदि तान्विमूढ इति मा निन्देयुरार्या न किम् ।

किं देयं किमदेयमित्यविद्रुप तं देहिनामिष्टद

वन्दे कंचन वञ्चनामृगरिपु मन्देतरश्रेयसे ॥ ३१ ॥

प्रपन्नहरणे शरणागतसंरक्षणे सदेहहृद्धि इतरैर्देवं किम् । तान् पूर्वोक्तान् विन्देयं यदि
 गतो यदि आर्या पूज्या मा विमूढ इति न निन्देयु किम् । निन्देयुरेवेत्यर्थः । किं
 योग्यं किं अदेयं इत्यस्मिन्विषये अविशुष अविद्वत्सम् । सकलेष्टदातारमित्यर्थः । व-
 . तस्य रिप्सु ॥

जन्या जन्म तेन भाविता सभाविता भानुसतनि सूर्यमननिर्गुणं गङ्गाकन्या भूयुता
प्रियां पत्नीं अवासुम् । धुनी गङ्गा आकल्प आभरणं गम्भ तन् पुन्याकल्पं शिवा गम्भ
सः धुन्याकल्पशिरा तम्भ शरासनं धनु तत् दलगति गण्डगति इति दलग्न । नन्वावनं
तत्र विहारप्रिय । मुनिभिः आकाङ्क्षितानि प्रार्थितानि गानि कर्माणि रात्रणवर्गादीनि
तानि करोतीति कृत निजशरैः उदय्याकृत अल्पमरः तरिता हुन अम्भोनिधि समुद्र
यस्य सः । जन्यं युद्धम् । 'युद्धमायोवनं जन्यम्' इत्यमरः । तत्र आनिद्र दशानन येन सः ॥

जातो यो मिहिरान्वये नियमिना नीतो मखं रश्मिर्तुं

शातोदर्यपि येन गौतममुनेः पूतोपलत्वं जहौ ।

छातोमापतिकार्मुकं सदसि यं सीतोपलेभे पतिं

नातो राघवतोऽपरं शरणमित्यातोद्यमाघोपये ॥ ४२ ॥

मिहिरान्वये सूर्यवंशे । 'मिहिरारुणपूषण' इत्यमरः । नियमिना विश्रामिन्नेन । गौतम-
मुने शातोदर्यपि वनिता अहल्यापि येन रामेण पूता सती चरणविन्यमनेन उपलत्व शि-
लात्वं जहौ । छातं च्छिन्नं उमापतिकार्मुकं शिवधनुः येन तम् । अत राघवतः अस्माद्वा-
मात् अपरमितरं न शरण इति आतोद्य मेरीवाद्य सर्वेषां श्रवणाद्यंमाघोपये ॥

जाने न त्वदुपासनं धरणिभूजाने जपं वा मनो-

दीनेनापि कृतो जनेन कुरुते योऽनेनसं तं तव ।

स्थाने किं तदितं विधीन्यर्दविधायानेहसो यापनं

हे नेतर्जगतामवाद्य शुभधीदानेन मां केवलम् ॥ ४३ ॥

हे धरणीभूजाने सीतापते, यः रामपङ्कक्षरीमन्त्रजपः दीनेनापि अशुद्धेनापि जनेन
कृतश्चेत् तं जपितार अनेनस कुरुते त तव मनो मन्त्रस्य जप वा त्वदुपासनं वा न
जाने । न जानामीत्यर्थः । विधीन् धर्मशास्त्रोक्तविधीन् तदुक्तकर्माणि अविधाय अननु-
ष्ठाय अनेहसः दिनस्य यापनं प्रापणमिति यत् तत्स्थाने किम् । योग्यं किम् । अनर्हमित्यर्थः ।
हे नेतः हे जगन्नायक, शुभधीदानेन मां केवलं मुख्यतया अव रक्ष ॥

जम्भारिप्रमुखामरेन्द्रमुकुटीसंभाव्यमानाद्भ्ये

कुम्भामक्षितिकन्यकाकुचपरीरम्भाधिकाहंयवे ।

दम्भाविष्कृतिदक्षराक्षसरणारम्भातिविक्रान्तदो-

स्तम्भायास्तु ममैष कोसलसुताडिम्भाय सेवाञ्चलिः ॥ ४४ ॥

जम्भारिप्रमुखा इन्द्रादयः ये अमरेन्द्राः तेषां मुकुट्य ताभिः संभाव्यमाने पूजिते
यस्य तस्मै । क्षितिकन्यकाकुचौ सीताकुचौ कुम्भस्याभेव कान्तिरिव आभा ययो-

२५ इति पाठान्तरम्.

तौ तयोः परीक्ष्ये तातिने अधिकं तातुः अधिकम् । 'अहंताख्यानहंयुः' इत्यमरः ।
तयोः दम्भं गर्वः, तस्यातिवृत्तिः पराजयः तत्र दद्यात् समर्थो नै राक्षसा तैः सह रणा-
रम्भः तत्र अतिविद्वान्तौ अतिविक्रमयुक्तौ दोन्तम्भौ यस्य कोसलसुतादिभ्याम् ॥

जैत्रायामुमतां पुलस्त्यमिनः पौत्राय दत्ताहवो

धात्रा चन्द्रकलाभृता च गमितः स्तोत्रावलीपात्रताम् ।

गात्राणि प्रयतर्पिचित्तकरिणां तोत्रायितान्युद्धह-

न्त्रात्रा च प्रियया च मे रघुपतिर्यात्रासु संनह्यतु ॥ ४५ ॥

अमुमता प्राणिना जैत्राय जयिने पुलस्त्यमिनः पुलस्त्यर्षे पौत्राय रावणाय दत्ता-
हवः दत्तसमरं धात्रा ब्रह्मणा चन्द्रकलाभृता च ईश्वरेण च स्तोत्रावलीपात्रता स्तुत्यता
गमितः प्रापितः प्रयतर्पिचित्तकरिणा परिशुद्धर्षिमनसा तोत्रायितानि गजयन्धनस्तम्भाय-
मानानि गात्राणि उद्धहन् दधानं स रघुपतिः ॥

तन्द्रावर्जितनृत्तगीतमतिभागिन्द्रावरोधाङ्गना-

मन्दारब्धविपश्चिकास्वरहरीसान्द्रावदत्तस्तवम् ।

चन्द्रालिप्तभुजान्तरं स्मरणतोऽर्घं द्रावयन्तं नृणां

चन्द्रापीडशरसभङ्गचतुरं तं द्रागुपास्ते मनः ॥ ४६ ॥

तन्म्या आलस्येन । 'तन्दी प्रमीला' इत्यमरः । वर्जिते रहिते ये नृत्तगीते तयोः नति-
भाजः अत्यासक्ताः या इन्द्रावरोधाङ्गना इन्द्रान्तःपुरस्त्रियः । 'भूभुजामन्तं पुरं स्यादव-
रोधनम्' इत्यमरः । रम्भाया मन्दारब्धः मन्द्रेण स्मरविशेषेण आरब्धः यः विपश्चिका-
स्वरः वीणास्वरः । 'वीणा तु वल्की । विपशी' इत्यमरः । तस्य क्षर्या प्रवाहेण सान्द्रावदत्तः
अधिकतया कृतः स्तवः स्तोत्रं यस्य तम् । चन्द्रालिप्तभुजान्तरं चन्द्रेण कर्पूरादिविशेषेण ।
'चन्द्रः कर्पूरकाम्पिलसुधाशुखर्णवारिषु' इति मेदिनी । आलिप्तं भुजान्तरं वक्षः यस्य तम् ।
स्मरणतः स्मृत्या नृणां अनुष्याणां अर्घं पापम् । 'एनोऽघनह' इत्यमरः । द्रावयन्तं
निवर्तयन्तम् । चन्द्रापीडशरसभङ्गचतुरं शिवधनुः खण्डनपण्डितः मनः द्राक् इदिति
उपास्ते । ममेति शेषः ॥

तं दातारमभीप्सितस्य सहसा वन्दारवे देहिने

भिन्दानं स्मरतामघानि करुणासंदानितालोकनम् ।

मन्दारब्धमहीसुतादृगलिनीवृन्दानुचन्धस्फुर-

त्कुन्दालीमधुरस्मितास्यकमलं वन्दामहे राघवम् ॥ ४७ ॥

अभीप्सितस्य प्रार्थितस्य वन्दारवे स्तोत्रे । 'वन्दारमिवादके' इत्यमरः । देहिने प्राप्ति-
ने सत्ता अविलम्बेन दातारम् । स्मरता अघानि पापानि भिन्दानं भेत्तारम् । करुणावदा-

[illegible]

ਜਾਨਾਨੇਨ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ ਜਗਤ ਜਗਤ ਜਗਤ ਜਗਤ

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

आकडाद्वयोः ॥ १३ ॥ गुंभीरद्वयः ॥ १४ ॥

भीमडावणमो लो गुंरि वरणीमः ॥ ५७ ॥

साहचर्येण मोदनेन चाकृषि मनोज मलोपपादनाये मोदाकृताये । शीतलम् । शीतल
उपपादा इष्टता मया म । अतिशयातिरे साकृषि पादकायाः विभवकन मन्त्रेण । ११ । साह
द्रास कदमभिभ्याम्य दि-याकाशे मृदे देवे । एकोक्तिव नी । १ । मोदकसदास्य मोदक
मोदाः दृष्टः । भावमाना राशया मय्यास्य । मोदकसणभोव । भिषा मोदि तिष्ठि मोद
मुवतीना ममूह. यौवन मोदक सणभोव । मया म । धनयो धनस्य श्री शोभेन श्रीर्ष-
स्य म. सुवि उद्योजय. उन् रयती अनिकडा दसमाना न्या मोदी मया म ॥

तुल्या यस्या न सन्ति चापकुशलावल्यामितामण्डले

कल्यासङ्गमुपा यद्विरजसाहत्या पवित्रीकृता ।

कुल्यावज्जलधि ववन्ध हिल यो वल्गाशरन्धित्तये

कल्याणाय स मेऽस्तु साशुगन्धनुर्वन्दया विराजत्करः ॥४९॥

इलामण्डले भूमण्डले । चापकुशलावल्या धानुष्कसधे तुल्या यस्य न मन्त्रि । कल्या-
सद्गमुपा कल्य पापं तस्य आसन्न सवन्ध त मुष्णातीति मुपा यदग्निरजसा यश्च-
रणपाशुना अहत्या पवित्रीकृता परिशुद्धीकृता । य राम बल्याशरन्धितये बलिन व-
लिष्ठा ये आशरा राक्षसा तेपा च्छित्ति छेद तस्मै जलधि समुद्र कुल्यावत् अतपस-
रिद्वत् बवन्ध । साशुगधनुर्वह्या सवाणधनुर्लतया विराजत्कर विराजितहस्त सः राम
मे कल्याणाय अस्तु ॥

नस्तोपागतलोकरक्षणविधावस्तोकमुद्यत्कृपो

निस्तोयीकरणे च यो जलनिधेरस्तोपमस्तेजसा ।

शस्तोऽपि स्तुतिकृत्सु पारयति यं न स्तोतुमस्मिन्मया

हस्तोपात्तधनुः शरे भगवति न्यस्तोऽखिलोऽयं भरः ॥ ५० ॥

व्रस्तः भीतः उपागतः समीपं प्राप्तः यः लोकः तस्य रक्षणविधौ अस्तोकं अधिकं उद्य-

उत्पादयामासु यः । जलनिधे निस्तोगीकरणे जलशून्यताकरणे तेजसा पराक्रमेण
अन्योपम उपमानादीन् । स्तुतिश्रुत्य स्तुतिकारकेषु शसोऽपि गमर्थोऽपि यं रामं स्तोतुं
न पारयति न रामर्थो भवति । तन्मोपात्तगनुशरे हस्तधृतचापवाणे अस्मिन् भगवति
रामे गमस्तः भर भार न्यस्त निक्षिप्त ॥

वृष्णा यद्विषयेषु धीविकलतां पुष्णाति धैर्यं च य-

न्मुष्णाति श्रुतिदर्शिते पथि पदं कृष्णामिवान्तं न वा ।

उष्णाभीशुकुलाधिपस्य भजने वृष्णापि वन्द्यौजसो

निष्णातस्तु भवन्क्षिपाम्यघगणान्कृष्णानिवाब्दान्मरुत् ॥५१॥

विषयेषु स्रजचन्दनवनितादिषु वृष्णा आशा धीविकलता धीशून्यता पुष्णाति उत्पा-
दयति आशा धैर्यं च मुष्णाति अगृह्णीतीति यत् तस्मात् श्रुतिदर्शिते वेदोक्ते पथि पदं
स्थानं कृष्णामिवान्तं करोमि न वा । 'कृष निष्कर्वे' कादि धातु । तथापि वृष्णापि इन्द्रे-
णापि वन्द्यौजस उष्णाभीशुकुलाधिपस्य सूर्यकुलाधिपस्य रामस्य भजने निष्णातः समर्थः
भवन् मरुत् वायु अब्दानिव मेघानिव अघगणान् पापनिवहान् क्षिपामि प्रेरयामि
'क्षिप प्रेरणे' शविकरण ॥

त्रातारं कमुपैमि कस्य भुवने भूतानुकम्पेति च

ध्यातासु त्रिदशावलीषु न भवत्येतादृगेकोऽपि यत् ।

वातापत्यनिवेशितप्रणयिनी दूताधिकार ततः

सीताविभ्रमदेशिक मृगयते जातादरं मे मनः ॥ ५२ ॥

भुवने भूमौ क त्रातार रक्षितार उपैमि गच्छामि । कस्य भूतानुकम्पा भूतेषु प्राणिषु
अनुकम्पा दया । 'कृपा दयानुकम्पा' इत्यमर । इति त्रिदशावलीषु त्रिदशाना देवाना
आवलीषु समूहेषु ध्यातासु सतीषु एतादृक् एष इव एष रामः स इव एकोऽपि यत्र
भवति ततः वातापत्यनिवेशितप्रणयिनी दूताधिकार सीताविभ्रमदेशिकं रामं मे मन
जातादर सन्मृगयते अन्वेपति ॥

स्तैमित्यस्पृशि यः स्मृतो हृदि सतां चामित्रपदकोज्जिते

भूमित्राणकरः शशीव जनितो यो मित्रवंशान्विधना ।

ओमित्याप वनं नियोक्तिरि गुरौ सौमित्रिणा सीतया

यो मिथ्यावचनत्वदोषनुदि तं नौमि त्रिलोकीपतिम् ॥ ५३ ॥

यः रामः अमित्रपदकोज्जिते कामक्रोधादिपदशत्रुहिते स्तैमित्यस्पृशि स्तिमितस्य
भाव स्तैमित्य निधलता तद्वति । निधले इत्यर्थः । सता हृदि स्मृत भूमित्राणकरः
शशीव य मित्रवंशान्विधना सूर्यवंशसमुद्रज जनित । य मिथ्यावचनत्वदोषनुदि असत्य-
भौरौ गुरौ पितरि नियोक्तिरि सति वनगच्छेति प्रेरके नति बोधति । 'ओमित्यश्रीकारे' ।

अस्मिन्नि ननं गौमिनिना गमिनाणां । एतेन लभ्यते शीतया न मत् ॥ ५१ ॥
तं निलोकीपनि रामं नोनि नमामि ॥

दत्तातद्गुदन्वनेऽन्वशिगिना पिनाभिराजानुज

कृत्तागमनतनुं विभाय मरुतां दत्तापनिर्वापकम् ।

मत्तानेरुपचक्रमं प्रणमदायनानुकम्पारसं

चित्ताकर्षमृषिजम् कलये नत्तादृजं रागयम् ॥ ५४ ॥

उदन्वते समुद्राय अन्वशिगिना याणागिना दत्तातद् दत्त कृतः भाग्य मन्ताप मेन
तम् । वित्ताधिराजानुज तुनेगानुज रागय कनागमानं गण्डिनमिष्टाश्रीं गिनाय ।
रावणं हृत्वेत्यर्थः । मरुता देवाना दत्तापनिर्वापक एवमनापनिर्वाक मत्तानेरुपचक्रम
अनेकप गजः । 'हृन्मी द्विदोऽनेकपो द्विप' उलमर । मत्तागजनुल्यागमनं प्रणमदाय-
त्तानुकम्पारस नमस्तु कृपावन्तम् । ऋषिजम् चित्ताकर्ष मुनिदयाकर्षक तत्तादृशं स
स इव अनन्यसदृश राघवं कलये भजामि ॥

दानीयो रचितः श्रियामपि रिपोरानीय येनानुजः

पानीयाकरमेव योऽन्वशिखिनातानीदपोढस्मयम् ।

जानीते विभवं च यस्य स वसन्मौनी वटद्रोस्तले

यानीमं शरणं मनोविहरणस्थानीकृतं सीतया ॥ ५५ ॥

येन रामेण रिपो. रावणस्य अनुजोऽपि विभीषणोऽपि आनीय स्वनिकट प्रापद्य
श्रिया लङ्काराज्यश्रिया दानार्ह दानीय. रचित कृत. । पानीयाकरं समुद्रं य. अन्वशि-
खिना अपोढस्मय वीतगर्व अतानीत् । यस्य विभव माहात्म्य वटद्रोस्तले वसन् मौनी
दक्षिणामूर्तिधर स. शिव जानीते । सीतया जानक्या मनोविहरणस्थानीकृतं इमं
शरणं यानि गच्छानि ॥

दूरादुज्झितसद्विधीनपि जनानाराधने स्वे परा-

न्धीरासाद्यपदं नयन्तमवनीभारापनोदक्षमम् ।

धारावाहिकवित्वहेतुभजनं राराज्यमानं श्रिया

श्रीरामायणनामकं सुकृतिनी धीराविश्लेव मे ॥ ५६ ॥

दूरात् उज्झितसद्विधीनपि कर्मभ्रष्टानपि आराधने भगवदाराधने तत्परान् उद्युक्तान्
धीरासाद्यपदं धीरैः जीवन्मुक्तै आसाद्य प्राप्य यत्पद तन्नयन्तं अवनीभारापनोदक्षमं
धारावाहिकवित्वहेतुभजनं श्रिया राराज्यमानं श्रीरामायणनामकं राममेव मे सुकृतिनी
धी. आविशति ॥

नाहं पुत्रकलत्रमित्रविषये स्नेहं विहातुं क्षमः

साहंकारमिदं मनश्च न कृतोत्साहं गुरुपासने ।

न भानो भुवने भवन्ति नष्टदृष्ट्यापमाना यथा

विश्वो भोगि रत्ना विभिन्नपयोता रत्नानां पतिम् ॥ ५७ ॥

न भानो भुवने भवन्ति नष्टदृष्ट्यापमाना यथा । तेषां भोगि रत्ना विभिन्नपयोता रत्नानां पतिम् । तेषां भोगि रत्ना विभिन्नपयोता रत्नानां पतिम् । तेषां भोगि रत्ना विभिन्नपयोता रत्नानां पतिम् ।

न भानो भुवने भवन्ति नष्टदृष्ट्यापमाना यथा

विश्वो निर्जयातयोऽपि च तगा न आयिता राघवात् ।

पश्चाद्दिगुह्यान्तसर्गरसिके विश्वाधिवासे ततो

विश्वामित्रमरारिवैरिणि वय विश्वासिनः केवलम् ॥ ५८ ॥

भुवने भानो भुवने भवन्ति नष्टदृष्ट्यापमाना यथा । तेषां भोगि रत्ना विभिन्नपयोता रत्नानां पतिम् । तेषां भोगि रत्ना विभिन्नपयोता रत्नानां पतिम् । तेषां भोगि रत्ना विभिन्नपयोता रत्नानां पतिम् ।

निर्वाणं गमिते शरै रणभुवि स्वर्वायुधारित्रजे

सर्वासामजनिष्ट यः स्तुतिपद स्वर्वारवामभ्रुवाम् ।

गुर्वादेशगृहीतकाननगतिर्दुर्वारयादोधिभू-

गुर्वापोहनसाहसी स दुरित निर्वासयेन्मे विभुः ॥ ५९ ॥

य रामं रणभुवि स्वर्वायुधारित्रजे स्वर 'वज्र शतकोटि स्वर' इत्यमरः । स्वर्वा-
युधः इन्द्र तस्यारय असुराः तेषां व्रजे समूहे निर्वाण क्षयं शरै रणभुवि प्रापिते सति
सर्वासा स्वर्वारवामभ्रुवा रम्भादानां स्तुतिपद अजनिष्ट । गुर्वादेशगृहीतकाननगतिः पितृ-
शासनप्राप्तारण्यः दुर्वारयादोधिभूगर्वापोहनसाहसी अतिदुःसहसुद्रगर्वभवसाहसी सः
विभु श्रीरामः मे दुरित निर्वासयेत् निवर्तयेत् । प्रार्थनायां लिङ् ॥

नीलाम्बोदनिभं युगान्तविहरत्कालान्तकभ्रूलता-

लीलाञ्चदनुरीरितेपुदलितस्थूलाङ्गलङ्काधिपम् ।

फालान्तभ्रमशीकरं युधि चलद्वालाञ्चलोद्घोषक-

द्रोलाङ्गलयुतं भजामि विजयश्रीलाञ्छितं राघवम् ॥ ६० ॥

नीलाम्बोदनिभं युगान्तविहरत्कालान्तकभ्रूलतालीलाञ्चदनुरीरितेपुदलितस्थूलाङ्गलङ्का-
धिप युगान्ते प्रलयकाले विहरन् यः कालान्तकः शिव तस्या भ्रूलता तस्या लीला यस्य
धनुष तेनेरिता इषव तै रलित स्थूलाङ्गलङ्काधिप यस्य तम् । युधि फालान्तभ्रम-

शीकरं चलद्वालामलोद्धोपकृद्गोलाङ्गल्युतं चलन्ति वालाञ्चलानि अग्राणि येषां ते
उद्धोपं कुर्वन्तीति उद्धोपकृत एवंभूतैः गोलाङ्गलैः वानरविशेषे. युतं विजयश्रीलाञ्छितं
विजयश्रिया राजलक्ष्म्या लाञ्छितं चिह्नितं राघव भजामि ॥

नैल्यं यद्वपुषः पयोदरुचिभिस्तौल्यं समालम्बते

मूल्यं यस्य कथा करोति कलुपं माल्यं नदीवैश्वरम् ।

लौल्यं मे विषयं निवार्य करुणाशाल्यन्तरङ्गो नृणां

पाल्यं मामपि पश्यतु प्रणमतां वाल्यन्तको यः प्रभुः ॥६१॥

यद्वपुष नैल्यं नीलिमा पयोदरुचिभिः मेघकान्तिभिः तौल्यं सादृश्यं समालम्बते आ-
श्रयति । यस्य कथा कलुपं पापं ऐश्वर माल्यं नदीव मूल्यं मूलेन बध्य मूल्यम् । 'नौवयो-
भर्म-' इत्यादिना मूलशब्दाद्यत्प्रत्यय । मे लौल्यम् । स्वार्थे ष्यङ्प्रत्यय । विषय विषया-
काङ्क्षिणं चक्षुर्गादि निवार्य प्रणमता नृणा नृविषये । विषयत्वं पष्ठधर्मं । करुणाशाल्यन्तरङ्गः
दयालु यः वाल्यन्तरु वालिरिषु ग प्रभु मामपि पाल्यं पालितु योग्यं पात्य रक्षणीयं
पश्यतु । दर्शयतो लोट । प्रथमपुरुषे ह्यचन प्रार्थनायामये ॥

पद्यालीकशरासभजनदशावश्याभिनन्द्यौजसं

पद्यामञ्जलभक्तितस्तनुभृतामश्यानपुण्यात्मनाम् ।

शश्याभाननमण्डला भृतिजितावश्यायशैलां कदा

पश्यामि निनिजाकटाक्षपटलीदृश्याकृति देवताम् ॥ ६२ ॥

पश्यति लोकानि पश्य अलीक ललाटं तत्रार्थं चक्षुरपि तात्पर्यात् अलीक पश्यम-
लीक यस्य स ललाटेति जित तस्य जगत् तनु तस्य भजन गण्डनं तस्य दशा तथा
अवश्या भिनन्दन् आ । तज । 'आनो शीतिपक्षाशयो । अवश्यां बले धातुनेजति'
पश्यामि । निनिजा । शश्याभाननमण्डला भृतिजितावश्यायशैलां कदा
पश्यामि । निनिजाकटाक्षपटलीदृश्याकृति देवताम् ॥

पाशोऽभृदजलनन्दनस्य भुवि य तान्दरेदंशजयो

लोहापश्चजान्तये दिनिपदमेको जगत्प्रागक. ।

स्यो नोदितवत्तममर्गदिसिदसद्राकोदराजानन

शान्तादृशे भजानि तमद श्री भोजलाभीष्टम् ॥ ६३ ॥

लोहापश्चजान्तये दिनिपदमेको जगत्प्रागक. । शश्याभाननमण्डला भृतिजितावश्यायशैलां कदा
पश्यामि निनिजाकटाक्षपटलीदृश्याकृति देवताम् ॥

पूर्वाङ्गात्प्रभूत्पुत्पलवनीचार्वाकृतीन्दृश्यं
चार्वाकृत्प्रनिगयिनं च धनुषे शार्वाय भङ्गक्षणे ।
गीर्वाणारिचमूढधेरतितरामौर्वायमाणं रणे
पूर्वाराधितमाश्रये रघुपति दूर्वादलश्यामलम् ॥ ६४ ॥

पूर्वास्तन्यप्रभूत्पुत्पलवनीचार्वाकृतीन्दृश्यं पौरनारीनेत्रोत्पलवनसतोपकरातिमनोहच-
न्द्रमद्य भङ्गक्षणे शार्वाय शार्वाय धनुषे चार्वाकृत्प्रनिगयिनं चार्वाय भङ्गक्षणे गीर्वा-
णारिचमूढधे राक्षससैन्यसमुद्रस्य आर्वायमाण आर्वाय वड्यामिः । 'आर्वस्तु वाडवो वड-
वानल' इत्यमरः । पूर्वाराधित, दूर्वादलश्यामलम् । 'दूर्वा तु शतपर्विका' इत्यमरः ।
पूर्वाङ्गा. दल इव श्यामलं रघुपतिमाश्रये ॥

पेटी विक्रममौक्तिकस्य सुमनोवाटी मुनीन्द्रालिना
शाटीभावितवल्कला धृतजटाजूटीभवत्कुन्तला ।
चेटीभूतजगद्दशाननशिरःपाटीपुरुर्वसुता-
पाटीराङ्गभुजान्तरा मम मनस्याटीकते भावना ॥ ६५ ॥

विक्रममौक्तिकस्य पेटी । स्थानमित्यर्थः । मुनीन्द्रालिना ऋषिभ्रेष्ठभ्रमराणां सुमनो-
वाटी उद्यानम् । 'वाटी वास्तौ गृहोद्यानकट्यो' इति हैमः । शाटीभावितवल्कलधारिणी
धृतजटाजूटीभवत्कुन्तला जटाधारिणी चेटीभूतजगद्दशाननशिरःपाटीषु चेटीभूतं मृत्यु-
भूतं जगत् यस्य सः तादृशदशाननस्य रावणस्य शिरःपाटिनः इषवः वाणाः यस्य सः
उर्वसुतापाटीराङ्गभुजान्तरा सीताचन्दनचर्चितवक्षाः तादृशी भावना रामविषयभावना
मम मनसि आटीकते आगच्छति ॥

प्रालेयांशुनिभाननं सुरतरोर्मूले स्थितं सानुजं
शीलेयं हृदि जानकीसहचरं काले यदि त्वन्तिमे ।
फालेषु भ्रमितभ्रुवो यमभटाः कौलेयकैर्दारुणै-
रालेयापि न शक्नुयुर्जनयितुं भीलेशमप्येव मे ॥ ६६ ॥

प्रालेयांशुनिभाननं चन्द्रनिभाननं सुरतरो कल्पवृक्षस्य मूले स्थितं सानुजं जानकी-
सहचर अन्तिमे काले मरणकाले हृदि शीलेयं यदि फालेषु भ्रमितभ्रुवः यमभटाः दारुणैः
कौलेयकैः श्रमि । 'कौलेयकः सारमेयः' इत्यमरः । आलेयापि [जिह्वाभिः] मे भीलेश-
मपि जनयितुं न शक्नुयुः । न समर्था इत्यर्थः ॥

प्रासाय प्रयतेत चेद्गिरि तदा का मारुता कौ-

र्हासायैव तु गा भवेन्मतिमतामामादिता चेत्पुरः ।

प्रासादेव विना तथा निरनिता मे माहितिः प्रामभा-

ग्भासा निर्जितमेव राघव कपामासाग्यास्याः श्रुतौ ॥ ६७ ॥

प्रासाय प्रयतेत चेत् यत्न कृतं चेत् तदा कौ गिरि तानि का मागता मारुता ।
नास्तीत्यर्थः । किं न प्रासादसाहिति मतिमता पुरः आमादिता प्राप्ता चेत् शृङ्गहामा-
यैव भवेत् । प्रासादेव विना भग्य विना तथा मे साहितिः प्रामभाक् प्रामयज्ञा गिरिता
भासा निर्जितमेव हे राघव, अस्या श्रुतौ श्रवणकाले कृपा आमाग्य तर्पय ॥

प्राजापत्यचरुप्रकृतजनन. क्षमाजामवाग्य प्रिया-

माजावुत्कमपि क्षणेन विदधे यो जामदग्न्यं जितम् ।

आजान्वायतबाहुरन्तिकमहीभाजानुजेनावृतः

पूजाकर्मफलं सतां मनसि मे राजा रघूणां वसेत् ॥ ६८ ॥

यः प्राजापत्यचरुप्रकृतजनन ब्रह्मप्रेषितदिव्यपायससम्भूतः क्षमाजा सीता प्रिया पत्नी
प्राप्य आजौ युद्धे उत्कं सोत्कण्ठ अपि जामदग्न्य परशुरामं जित विदधे । आजान्वायत-
बाहुः अतिदीर्घबाहुः अन्तिकमहीभाजा समीपस्थितेन अनुजेन लक्ष्मणेन आवृतः सता
पूजाकर्मफलं रघूणा राजा स रामः मे मनसि वसेत् ॥

बन्धा सेतुपथस्य सैन्यगतये सिन्धुवुदारोर्मिभी

रुन्धाने शरचापशोभितकरः स्कन्धावसक्तेषुधिः ।

गन्धानेकपचङ्क्रमो भुवि कृतां संधामबन्ध्यां वह-

न्निन्धामात्मनि सोऽवतीर्य सुचिरं तं धारयत्वेष मे ॥ ६९ ॥

उदारोर्मिभिः रुन्धाने । गतिमिति शेषः । सिन्धौ सैन्यगतये सेतुपथस्य सेतुमार्गस्य
बन्धा निर्माता शरचापशोभितकरः स्कन्धावसक्तेषुधिः गन्धानेकपचङ्क्रमः मत्तगजगमनः
भुवि कृता सधा प्रतिज्ञा अबन्ध्या सफला वहन् स रामः मे आत्मनि मनसि अवतीर्य
इन्धा दीप्यताम् । 'जि इन्धी दीप्तौ' । एषः आत्मा तं धारयतु ॥

बालोऽप्यध्वरगुप्तये निशिचरानालोप्य यश्चित्रक-

ल्लीलोऽभ्यर्णगतानृषीन्निजतनुश्रीलोभिचित्तान्व्यधात् ।

कालोद्यत्कमलेक्षणो भवदवज्ज्वालोत्थसंतापह-

त्रैलोक्यप्रभुरेव पृषकुलभूरालोक्यते मे हृदि ॥ ७० ॥

यः बालोऽपि अध्वरगुप्तये विश्वामित्रयागत्राणार्थं निशिचरान् मारीचसुबाहुप्रमुखान्

आलोप्य नाशयित्वा चित्रकृतीलः सन् अभ्यर्णगतान् समीपस्थान् 'दृषीन् निजतनुश्रीलो-
भिचित्तान् व्यधात् । कालोद्यत्कमलेक्षणं प्रातः कालविकसितारविन्दनेत्रं भवदवज्वा-
लोत्थसतापहृत् त्रैलोक्यप्रभुं पूषकुलभूः सूर्यवंशोत्पन्नः एषः रामः मे हृदि आलोक्यते ॥

भक्तं कन्दफलादिरत्नमकुटीरिक्तं जटालं शिरः

शक्तं नाम विशुद्धये शरधनुर्युक्तं च पाणिद्वयम् ।

रक्तं नेत्रयुगाञ्चलं निखिलमप्युक्तं त्विदं लक्षणं

व्यक्तं मत्कुलदैवतस्य भुवने नक्तंचरद्रोहिणः ॥ ७१ ॥

मत्कुलदैवतस्य रामस्य नक्तंचरद्रोहिणं भक्तं अत्र कन्दफलादिरत्नमकुटीरिक्तं शिरः
जटालं जटाभरितं नाम अभिधा विशुद्धये [स्मर्तृणा] विशुद्धये शक्तं पाणिद्वयं च शरध-
नुर्युक्तं नेत्रयुगाञ्चलं रक्तं निखिलं इदं उक्तं लक्षणं भुवने व्यक्तम् ॥

भिन्तामन्तरिदं निरन्तरमियं चिन्ता वृथा चेतसः

संतापं च तनोतु मुञ्चतु मुदं किं तावता मे मनः ।

संतानद्रुममीप्सितार्थघटने यन्तारमम्भोनिधे-

हन्तारं दशकन्धरस्य भजते तं ताटकारिं यतः ॥ ७२ ॥

अन्तः अन्तः करणं भिन्ता भेदयतु इयं चिन्ता निरन्तरं सर्वदा वृथा चेतसः संतापं
च तनोतु । मे मनः मुदं मुञ्चतु तावता किम् । न किमपीत्यर्थः । यतः ईप्सितार्थघटने
संतानद्रुमं अम्भोनिधे यन्तारं दशकन्धरस्य हन्तारं तं ताटकारिं भजते ॥

मित्रं यस्य च चित्रभानुतनयः पत्रं च शत्रुञ्जयं

पुत्रं चाह जनः कुशं लवमपि क्षत्रं च जात्यश्वितम् ।

सत्रं त्राणपदं च कस्यचिद्वपेऽच्छत्रं तदेकं सितं

चित्रं धन्व च दापितं जितवता वृत्रं स पातु प्रभुः ॥ ७३ ॥

यस्य चित्रभानुतनयः सुप्रीव मित्रम् । पत्रं च वाहनं च शत्रुञ्जयं गरुडः । 'पत्रं
तु वाहने पणं पक्षे च शरपक्षिणो' इति विश्वः । पुत्रं कुशं लवमिति आह (लोके) क्षत्रं
जात्यश्वितम् । कस्यचिद्वपे विश्वामित्रस्य सत्रं यागः त्राणपदं छत्रं तत् एकं प्रसिद्धं सितं
यस्मै वृत्रं तदारयमगुर जितवता इन्द्रेण । चित्रं शत्रुसंहारकम् धन्व च धनुश्च दापितं
दत्तं स प्रभुः पातु ॥

यद्रागस्य पदं विदेहतनया रुद्रायुधध्वंसना-

दुद्राव विरचय्य येन पिदधे छिद्राणि या रोदतोः ।

भद्रायास्त्वरुणान्वयार्णवतमोनुद्रावणे सा रणे

निद्रामक्षयिणीं समर्पितवती मुद्रा सरद्रोहिणी ॥ ७४ ॥

येन उद्रावेण अधिकशब्देन या रोदसो. द्यावापृथिव्योः छिद्राणि पिदधे तादृशं उद्रावे
रुद्रायुधध्वंसनात् हरचापभञ्जनात् विरचय्य या मुद्रा रोदसो द्यावापृथिव्योः छिद्राणि पिदधे
यद्रागस्य विदेहतनया पदं अरुणान्वयार्णवतमोनुत् तमोनुत् चन्द्रः रणे रावणे अक्षयिणीं
निद्रा दीर्घनिद्रा समर्पितवती खरद्रोहिणी सा मुद्रा भद्राय अस्तु ॥

यन्मातुर्जठरेऽन्वभावि नरके यन्मानवैर्दुःसहे-

ऽप्युन्मादादिव मौढ्यभाजि न सकृत्तन्मानसे चिन्त्यते ।

जन्मासुव्यजनोदितं व्यसनितां सन्मानितोक्त्या विदं-

स्त्वन्माहात्म्यमवेत्य राम दुरितच्छिन्मादृशां त्वां भजे ॥७५॥

मानवै दुःसहे नरके नरकप्राये मातुः जठरे यद्दुःखं अन्वभावि अनुभूतं [मया] तद्दुःखं
जन्मादादिव वैचित्र्यादिव मौढ्यभाजि मानसे सकृत्तन्मानसे जन्मात्यन्तसुदुःसहां जन्मनि
अत्यन्तसुदुःसहा व्यसनिता सन्मानितोक्त्या विदन् सद्भिर्मानिता. सन्मानिता. महान्तः
तेषां लब्ध्या जानन् मादृशा त्वन्माहात्म्यं दुरितच्छिन्तु दुरितनिवर्तकं इति अवेत्य त्वां भजे ॥

यास्तेजःकथिताब्धयो दिनकरश्रीस्तेयकेलीभृत-

स्त्रीस्तेषुः किल रक्षसामसुषु चापास्तेषु लङ्कारणे ।

आस्तेनापि रथेन दुर्लभजवाः प्राप्तेः प्रियस्य द्विप-

स्तास्ते तावदिषू रघूद्वह ममोपास्ते मनः श्रेयसे ॥ ७६ ॥

या इषव तेज कथिताब्धयः दिनकरश्रीस्तेयकेलीभृत लङ्कारणे रक्षसां असुषु अपा-
स्तेषु स्त्री रक्षस्त्री. तेषु तासां ताप अकुर्वन् । आ इत्याश्रये । तेनापि प्रसिद्धवेगशालिनापि
रथेन गृह्णेन दुर्लभजवाः प्राप्तेः प्रियस्य प्राप्तिरिति कंसभार्या तस्याः प्रियस्य कंसस्य ते
तव ताः पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टाः इषू तावत्प्रथमतः मम मनः श्रेयसे उपास्ते ॥

ये वेदैर्विदुरस्थिराणि भुवनान्यावेधसो विष्टपा-

स्ते वेगेन तरन्ति यस्य कथया नावेव सिन्धुं भवम् ।

धावेयुर्युधि यस्य कार्मुकगुणारावेण दूरेऽरयो

भावेनालघुभक्तिना रघुमुवां सेवे तमेवेश्वरम् ॥ ७७ ॥

ये वेदैः आवेधस विष्टपात् आत्रक्षलोकभुवनानि अस्थिराणीति विदुः स्ते वेगेन यस्य
कथया सिन्धुं समुद्रं नावेव भवं समारं तरन्ति । यस्य कार्मुकगुणारावेणारवेण अरय-
युधि धावेयु ते रघुमुवा राघवाणा ईश्वरं अलघुभक्तिना भावेन सेवे ॥

योऽद्यानि स्मरतामद्यानि युधि येनाद्यानि लङ्केश्वर-

द्वलाघातत्परता नयन्ति यशसामोघा यदीया जगत् ।

मोघादन्यमिषुं कृतार्णवमदव्याघातमाविभ्रतं

मेघाभं तमहं भजे परिवृढं वैखानसानां प्रियम् ॥ ७८ ॥

यः स्मरता अघानि पापानि अघानि हतवान् । युधि येन लङ्केश्वर. अघानि हत. । यदीयाः यशसा ओघा जगत् छाघातत्परता नयन्ति । कृतार्णवमदव्याघातं कृतसमुद्र-मदभङ्गं मोघादन्यं अमोघं इषुं आविभ्रतं मेघाभं वैखानसाना प्रिय परिवृढं प्रभुं भजे ॥

रक्षत्वक्षयमङ्गलप्रदपदस्यक्षप्रसादोन्मिष-

द्रक्षःश्रीवृतपङ्क्तिं धरभुजावृक्षच्छिदापण्डितः ।

अक्षय्यप्रवलप्रतापसचिवानृक्षप्लवंगान्नय-

न्नक्षत्रेशसदृक्षचारुवदनः स क्षत्रियग्रामणीः ॥ ७९ ॥

अक्षयमङ्गलप्रदपद अक्षयमङ्गलं मोक्ष । तथाक्षप्रसादोन्मिषद्रक्ष श्रीवृतपङ्क्तिं धरभु-जावृक्षच्छिदापण्डित-त्र्यक्ष परमेश्वरः तस्य प्रसादेन अनुग्रहेण उन्मिषन्ती वृद्धिमती या रक्ष श्री तथा परिवृत पङ्क्तिं धर-रावण तस्य भुजा एव वृक्षा तेषा छिदा छेद. । भुजा-च्छिदाशब्दो आकारान्तौ । तस्मिन् पण्डित समर्थ । नक्षत्रेशसदृक्षचारुवदनः अक्षय्य-प्रवलप्रतापसचिवान् ऋक्षप्लवंगान्नयन् क्षत्रियग्रामणी- स राम रक्षतु ॥

रथ्यायां निलये सतां सदसि वा मिथ्यावचो यद्भुवे

तथ्यालापमपि त्यजामि कुशले पथ्यावहेद्यो गतिम् ।

कथ्या तन्मम दुर्गतिर्भवति योन्मथ्यावहातुं च तां

कथ्यादित्यकुले कृतोदयमिनं तिथ्या नवम्यां भजे ॥ ८० ॥

रथ्याया निलये गृहे सता सदसि वा यत्कारणात् मिथ्यावचः अनृतं ब्रुवे ब्रवीमि । यः कुशले पथि गतिं आवहेत् । त तथ्यालापमपि त्यजामि । तत्तत्कारणात् कथ्या दुःसहा या मम दुर्गति भवति ता उन्मथ्यावहातु नवम्या तिथ्या कथ्यं स्थाप्यं यदादित्यकुल तस्मिन् कृतोदयं कृतावतारं इदं प्रभु भजे । 'इदं सूर्ये प्रभौ' इत्यमरः ॥

राकानाथनिभाननं वसुमतीतोकाभिरामाकृति

पाकारातिपुर.सरामरसदःशोकापनोदक्षमम् ।

कोकानन्दनवंशजव्रतपरीपाकावकृष्टोदयं

केकावन्नवपिच्छनीलवपुषं लोकामहे चेतसि ॥ ८१ ॥

राकानाथनिभाननं वसुमतीतोकाभिरामाकृति वसुमतीतोक सीता । पाकारातिपुर-सरामरसद- शोकापनोदक्षम पाकाराति इन्द्र । कोकानन्दन सूर्य तस्य वंशजव्रतपरीपा-कावकृष्ट उत्पन्न उदय- यस्य तम् । केकावन्नवपिच्छनीलवपुष केकावन्त- मयूरा तेषा नवपिच्छानि नूतनदर्शानि तद्वत् नीलशरीरं चेतसि चित्ते लोचनान्ते ॥

राकेन्दुप्रतिमानस्य महिमा हा केन वा वर्ण्यते

लोके यत्र द्यारमोऽजनि महान्काकेऽपि सान्द्रागसि ।

एकेनैव शरेण येन समरे नाकेशसूनुर्हतः

शोकेनाकुलचेतसां भुनि नृणां नाकेतवासी गतिः ॥ ८२ ॥

राकेन्दुप्रतिमानस्य महिमा लोके केन वा वर्ण्यते । न केनापीत्यर्थः । हा यत्र रामे
काकेऽपि काकरूपधरे जयन्तेऽपि महान् द्यारामो
एकेनैव शरेण येन समरे नाकेशसूनुर्हतः । राशुनि शोकेना कुलचेतसां भुनि
नृणां नाकेतवासी गतिः ॥

स्वयं तस्य वदन्ति दत्तमार्जवभेषं कुरापं परै-

श्चाप मन्त्रायामण्डलशायकं कोपं च साहचर्यकम् ।

आप कोपमार्जवभेषं मन्त्रायामण्डलशायकं

मार्जव तत्र मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं ॥ ८३ ॥

स्वयं तस्य वदन्ति दत्तमार्जवभेषं कुरापं परै-
श्चाप मन्त्रायामण्डलशायकं कोपं च साहचर्यकम् ।
आप कोपमार्जवभेषं मन्त्रायामण्डलशायकं
मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं
मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं
मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं
मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं
मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं

मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं

मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं

मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं

मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं ॥ ८४ ॥

मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं
मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं
मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं
मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं
मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं
मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं

मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं

मन्त्रायामण्डलशायकं मन्त्रायामण्डलशायकं

नीलादिप्लवगार्चिताङ्घ्रियुगलीमूलाय लङ्कापतेः

कालायाकलयामि भूमितनयाहेलासखायाञ्जलिम् ॥ ८५ ॥

लीलादारितमन्मथारिधनुषे अनायासखण्डितशैवचापाय । सालावलीलाविने छेदिने
शीलं सद्भावं तेनावर्जिता तापसा यस्य तस्मै । विशिखज्वालावलीढाब्धये अवलीढ-
पीत । नीलादिप्लवगार्चिताङ्घ्रियुगलीमूलाय लङ्कापते कालाय । भूमितनया सीता ।
हेलासखाय क्रीडासुहृदे । अञ्जलिं आकलयामि ॥

वाचावारितमप्यभीक्ष्णमहह प्राचामृषीणां मता-

नाचारानपहाय धावति मनो नीचावतीर्णे पथि ।

हा चापल्यहतस्य तन्नियमने का चातुरी मे ततो

याचाम्यानय मे वशं त्विदमिति त्वा चापपाणे विभो ॥ ८६ ॥

मे मनः वाचावारितमपि प्राचा ऋषीणां मतानाचारान् अपहाय त्यक्त्वा नीचावतीर्णे
पथि नीचगम्ये पथि अभीक्ष्ण पुन धावति गच्छति । अहह आश्चर्यम् । चापल्यहतस्य
मम तन्नियमने तस्य मनसः नियमने स्थिरीकरणे का चातुरी । सामर्थ्यं नास्तीत्यर्थः । हा
इति खेदे । तत तस्मात् कारणात् हे चापपाणे विभो, इदं पूर्वोक्तं मन मे वशं नय इति
त्वा त्वा याचामि प्रार्थयामि ॥

वाक्यानामुचितं पदं हृदय वात्मीक्याननान्निर्यतां

कोक्यानन्दकृदन्वयं भज नमोवाक्या सुरेन्द्रानुजम् ।

केक्यारूढसुराभिरूपवपुषं पाक्याब्धिमुखौजसा

नाक्याराध्यपदं च जीवपरयोरैक्यावबोधाप्तये ॥ ८७ ॥

हे हृदय । सवोधनम् । वात्मीक्याननात् वात्मीकिमुखात् निर्यता निर्गच्छता वाक्यानां
पदानां उचितं योग्यं पदं स्थानं कोकानन्दकृदन्वयं सूर्यवंशं सुरेन्द्रानुजं उपेन्द्र केक्या-
रूढं सुवर्णवर्णं तस्य इव आभिरूपदपुषं अस्त्रौजसा आभेयास्ततेजसा पाक्याब्धिं शोषि-
तसमुद्रं नाकिन देवा तं आराध्यपदं राम जीवपरयो जीवात्मपरमात्मनो ऐक्याव-
बोधं अद्वैतज्ञानं तस्याप्तये प्राप्तये नमोवाक्या भज ॥

वासेनातिजुगुप्सितेषु नगरेष्वसेतुवाराणसि

प्रासे वदरुचिर्न चैव कृतवानासेवनं ते विभो ।

प्रासे सत्यधुनातिघोरनरकादासेदुपस्त्वां मम

व्यासेधस्तव किं क्षमो रघुपते दासेषु कर्तुं कृपाम् ॥ ८८ ॥

प्रासेतुवाराणसि वासीरानेपरपर्वन्तेषु अतिजुगुप्सितेषु अतिनिन्दितेषु । नगरवास्तव्य
निषिद्धत्वादिति भावः । [नगरेषु चारेण संहित इति शेषः] प्राप्ते भक्षणे वदरुचि-

वद्धादरः सन् अहं हे विभो, ते आसेवनं न चैव कृतवान् । अधुनातिघोरनरकात् त्रासे
सति हे रघुपते, त्वा आसेदुप प्रपन्नस्य मम दासेषु कर्तुं व्यासेधः निषेधः क्षमः किम् ॥

विद्धा यः कुहनामृगं विरहितं वध्वा निरीक्ष्योदजं

बुद्ध्वा पक्षिमुखात्प्रियां रिपुहतां वद्ध्वालिमम्भोनिधौ ।

रुद्ध्वा शत्रुपुरीं प्लवंगमभटैः कुद्ध्वा रणायागता-

न्युद्धारीनजयत्स मे रघुपतिर्विध्वाकृतिः स्याद्रतिः ॥ ८९ ॥

य. कुहनामृगं मारीचं विद्धा वध्वा सीतया विरहितं उदज निरीक्ष्य पक्षिमुखात्
जटायुषो मुखात् प्रिया रिपुहता रावणहता बुद्ध्वा ज्ञात्वा अम्भोनिधौ आलिं सेतुं वद्ध्वा
शत्रुपुरीं लङ्का प्लवंगमभटै रुद्ध्वा रणाय आगतान् अरीन् कुद्ध्वा युद्ध्वा अजयत् सः विध्वा-
कृतिः विष्णुरूपी । 'विधुः श्रीवत्सलाञ्छन.' इत्यमर. । रघुपति. गति. स्यात् ॥

विध्वादित्यविलोचनः समिति यो विद्ध्वा बलात्कैटभं

मध्वाघातमपि प्रकल्प्य जलधौ दध्वान शङ्खं वहन् ।

लब्ध्वा जन्म रघोः कुले निहतवान्व्यध्वावतीर्णस्थितिं

वध्वामोषकमाशरं हरतु मे स ध्वान्तमन्तर्गतम् ॥ ९० ॥

विध्वादित्यविलोचन. चन्द्रसूर्यलोचन य. समिति बलात् कैटभं विद्ध्वा हत्वा मध्वा-
घातमपि तदाख्यासुरवधमपि प्रकल्प्य जलधौ शङ्खं वहन् दध्मौ । रघोः कुले जन्म
लब्ध्वा सन् व्यध्वावतीर्णस्थितिं दुर्मार्गगामिनं वध्वामोषक सीतापहर्तारं आशरं रावणं
निहतवान् जघान स. मेऽन्तर्गत ध्वान्तं पापं हरतु प्रार्थनाया लोट् ॥

वीरेऽप्यर्पितशासनो नृपरिपौ यो रेणुकासंभवे

यो रेजे दशकंधरस्मयहरं तारेशमप्यर्दयन् ।

पारेसिन्धु निशाचराः समिदलंकारेण येनाहता

नौरेतस्य कथा भवाब्धितरणे सारेति मोदामहे ॥ ९१ ॥

यः नृपरिपौ रेणुकासंभवे वीरेऽपि परशुरामेऽपि अर्पितशासन । यः दशकंधरस्म-
यहर तारेशमपि वालिनमपि अर्दयन् पीडयन् । येन पारेसिन्धु निशाचरा रावणादयः
समिदलंकारेण युद्धवीरेण । येनेत्यस्य विशेषणमेतत् । एतस्य रामस्य कथा भवाब्धितरणे
सारा दृढा नौ इति मोदामहे ॥

वेदान्ते हृदि यद्भजन्ति मुनयो नादान्तवेद्यासकं

खेदान्ताय कृतस्तवं शतमखश्रीदान्तकाम्भोधिपैः ।

वेदाङ्गोपममैथिलीकुचतटस्येदाम्बुलेशाङ्कितं

मोदाम्भोधिविहारदं मनसि तत्पादाम्बुजं पातु माम् ॥ ९२ ॥

भुनक्तु वेदान्ते ग्रन्थसारे नादान्तवेद्यं विन्दुरारूपेण वेद्य आत्मा यस्य तद्योक्तं यत्पा-
दाम्बुज वेदान्ताय जन्मवेदभेदसंगे हृदि भजन्ति शतमरा. इन्द्रः श्रीदान्तः पिप्पु क
ब्रह्मा । 'को ब्रह्मणि समीरात्मयमदक्षेपु भास्करे । मयूरेऽग्नौ च पुंसि स्यात्' इति मेदिनी ।
राम्भोधिपः समुद्र. एतैः कृतस्तत्त्वं वेदाज्ञोपममैथिलीकुचतटस्वेदाम्बुलेशाङ्कितं मनसि
मोदाम्भोधिविहारदं तत्पादाम्बुजं मां पातु ॥

व्यग्रा मन्मथवह्निना मनसिजोदग्राकृति प्राप्य यं

विग्रा शूर्पणखा कृता निजवपुष्युग्रा सुमित्राभुवा ।

स प्रावर्षिवधूकृदङ्घ्रिरजसा सम्राहकूर्माण्डजं

न्यग्राशि पयसा प्रतप्य कृतवानृग्रामणीः पातु नः ॥ ९३ ॥

मनसिजोदग्राकृतिं मन्मथवद्रूपिणं य निजवपुषि उग्रा । मूरशरीरेत्यर्थं । शूर्पणखा
राक्षसी प्राप्य मन्मथवह्निना व्यग्रा सती पीडिता सती सुमित्राभुवा लक्ष्मणेन विग्रा विग-
तनासिका । 'वेष्टो वक्तव्य' इति नासिकाशब्दस्य ग्रा इत्यादेशः । कृताङ्घ्रिरजसा प्रावर्षिव-
धूकृत् प्रावाणं ऋषिवधूकरोतीति प्रावर्षिवधूकृत् अहत्याशापनिवृत्तिकर्ता सम्राहकूर्माण्डज
पयसा पतिं न्यग्राशि अतपसरितं कृतवान् स. वृग्रामणी वृध्रेष्ठ पातु न ॥

व्याजानाकलितानि योगिहृदयाम्भोजानि यस्यास्पदं

पूजा यस्य जनाय यच्छति तपोभाजामलभ्यं पदम् ।

यो जानात्युदधि विशोषयितुमप्योजायमानैः शरैः

राजानं तमहं भजे त्रिजगता श्रीजानकीनायकम् ॥ ९४ ॥

यस्य व्याजानाकलितानि निष्कपटानि योगिहृदयाम्भोजानि आस्पदम् । यस्य पूजा
जनाय तपोभाजा तपस्विना अलभ्य पदं यच्छति । य. उदधि ओजायमानैः तीक्ष्णैः शरैः वि-
शोषयितुं जानाति । त्रिजगता राजान श्रीजानकीनायक सीतापतिं तं रामं अहं भजे ॥

शम्बालंकृतपाणिवर्णितशरस्तम्बाय पाथोनिधे-

र्जम्बालीकरणेपवे जनकजाविम्बाधरास्त्रादिने ।

अम्बानाधजुषाब्जजेन मरुतां संवाध उक्तात्मने

कुम्बाकारकपित्रजाय करुणालम्बाय तस्मै नमः ॥ ९५ ॥

शम्बालंकृतपाणिः इन्द्रः तेन वर्णित शरस्तम्ब शरसमूहः यस्य । पाथोनिधे समुद्रस्य
जम्बालीकरणेपवे जम्बालीकरण पट्टीकरणम् । जनकजाविम्बाधरास्त्रादिने मरुता देवानां
संवाधे समर्द्धं अम्बानाधजुषा सशिवेन अब्जजेन ब्रह्मणा उक्तात्मने उक्तः आत्मा परमात्म-
स्वरूप यस्य । रावणवधानन्तरं ब्रह्मा रामं अस्तौर्षादिति रामायणकथा । कुम्बाकारकपित्र-
जाय अतिनिबिडवानरसेनासमावृताय । 'कुम्बा सुगहना धृति' इत्यमरः । करुणालम्बाय
तस्मै नमः ॥

शारीरद्युतिरेखया रुचिरया दूरीकृताम्भोधरं

वारीशस्मयभञ्जनं घनकृपाशारीविहारद्रुमम् ।

गौरीनाथधनुर्दुहं पदरजोनारीकृतप्रस्तरं

मारीचद्विषमार्तरक्षणकलापारीणमीडे विभुम् ॥ ९६ ॥

रुचिरया शारीरद्युतिरेखया शरीरस्त्रेयं शारीरा शरीरसंबन्धिनी या द्युतिः कान्तिः
तस्याः रेखया दूरीकृताम्भोधरं वारीशस्मयभञ्जनं घनकृपाशारीविहारद्रुमं शारी पक्षिवि-
शेष । गौरीनाथधनुर्दुहम् । पदरजोनारीकृतप्रस्तरम् । शैलीभूता अहल्या पादधूत्या परि-
शुद्धामकार्पीत्यर्थः । मारीचद्विषम् । आर्तरक्षणकलापारीणं विभुं ईडे स्तौमि । 'ईड स्तुती' ॥

शीलालंकृतये हरीशसखये सालागजालच्छिदे

कालायाधिसराय शक्रतनये शैलाकृपा सेनया ।

हेलानद्धजलाकराय कलये नीलाङ्गकायाञ्जली-

हीलाकृतनिशाटनायकशिरःकीलालधाराकिरे ॥ ९७ ॥

शीलालंकृतये शीलं सचरितं अलंकृतिरलंकार यस्य तस्यै । हरीशसराये वागरेसस्य
मपीदम्य भिषाय । 'यमानिरेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहाशुवाजिपु । शुक्राहिरुपिभेकेषु हरिः'
इति ॥ सालागजालच्छिदे सप्तगालप्रभे शक्रतनये वालिनि कालाय अधिशराय शै-
लाङ्गा निशाटारिण्या सेनया हेलानद्धजलाकराय नीलाङ्ग काय लीलाकृतनिशाटनायकशि-
रः कीलालधारा । हे लीलाया अनायासेन कृतानि छिन्नानि निशाटनायकशिरांसि रावण
तानि वानरैश्च काष्ठानि चलाति तथा धारा ता हिरतीति तथोक्ताय ॥

गोपादभ्यर्चनेन यो मुनिवृक्षापापनोदं व्यधा-

न्योगान् त्रिदिव्यं सेतुमकृताकृपारमर्भे च यः ।

गोपादभ्यर्चनं यथा नृजमुत्तं व्यापादयामास य-

प्रापादकरणं यं मेऽस्तु शरणं भूपादचृन्नामणिः ॥ ९८ ॥

गोपादभ्यर्चनं । यस्याप्यथान् मुनिवृक्षापापनाद अहत्यायापनिर्गतिव्यथा ।
नृजमुत्तं नृजमुत्तं यथा त्रिदिव्यं यस्याप्यगोपानं वृक्षापकृतेषु प्रकृतं । य-
स्याप्यभ्यर्चनं यथा नृजमुत्तं व्यापादयामास आपादकरणं यं भूपादचृन्नामणिं मे
॥ ९८ ॥

नीलान्द्वयवर्णान् यो ननमवावेहीत माहीन ता-

नदीनी कान्तिर न रुद्राभ्यर्चि पत्नीन्वेहीयसीता यथाय ।

देही देहीनन्दनं देहेन दत्तेन यो हीनितं वेदिता

य हीनि धृष्टके रूद्रदेव यथा माही य मे न्योर्जय मे ॥ ९९ ॥

ये नराः धनमदात् श्रीहीनं दरिद्रं एहि आगच्छ याहि गच्छ इति व्यथयन्ति पीडयन्ति तान् दोहीयसीना पयस्विनीना गवा अधिपतीनपि । इदमुपलक्षणम् । अतिसंपन्ना-
नपि बाहीकानिव वेदवाह्यानिव न स्मरामि । य रामः देहीति ईरितमन्तरेण याच्या
विनैव देहिनां प्राणिना ईहितं अभीष्टं ददते ददाति । 'दद दाने' । लडेकवचनम् । हे
रघूद्वह पाहीति श्रुवतः मे दयावाही दयालुः त्वं सेव्योऽसि ॥

श्रुत्वा वेदशिरांसि तन्निगदितं मत्वा यथावन्नरः

स्मृत्वाभीक्ष्णमिदं लभेत विशयं हित्वात्मसाक्षात्कृतिम् ।

यत्त्वाह क्रममित्थमागमशिरस्तत्त्वावबोधोदये

सत्त्वाकार तदेव राम सुलभं न त्वामनत्वा नृणाम् ॥१००॥

नरः वेदशिरांसि वेदान्तानि श्रुत्वा गुरुमुखात् श्रवण कृत्वा यथावत् सावत्पेन अभीक्ष्णं
पुनः पुन स्मृत्वा मननं कृत्वा विशयं सशयं हित्वा आत्मसाक्षात्कृतिं मोक्ष लभेत इति
निगमः वेदः इत्यनेव क्रममाह । तत्त्वावबोधोदये जगन्मिथ्या ब्रह्म सत्यमिति ज्ञानोत्पत्तां
सत्त्वाकारसद्रूपेण प्रकाशितरूप हे राम, पूर्वोक्तमोक्षप्राप्तिरपि त्वामनत्वाप्रणम्य । न त्वदु-
पासनां विना कदाचिदपि अन्योपायेन मोक्षप्रसक्तिर्नास्तीत्यभिप्रायः ॥

संन्यासे नियतात्मभिः स्ववगमं वन्याविहारप्रियं

मुन्याराधनतत्परं वसुमतीकन्यासहायं भजे ।

तन्यादेप शुभान्यनन्यसदृशं मन्याशरेन्द्रादृता-

पन्यायक्षितिलोकरक्षणकलाधन्यायमानो विभुः ॥ १०१ ॥

संन्यासे वैराग्ये नियतात्मभिः निश्चलचित्तैः अवगमं अवगन्तुं योगं वन्या वनममृतः
तत्र विहारप्रियं मुन्याराधनतत्परं वसुमतीकन्यासहायं भजे । अनन्यसदृशमन्या अह-
कारवन्त ये आदरेन्द्रा राक्षसा रावणादयः तैः आदृतः आदरेण कृतः अपन्याय य-
स्मिन् तस्य क्षितिलोकरं भूलोकस्य रक्षणकलाधन्यायमानः रक्षणविशेषप्रवीण एष
विभु शुभानि तन्यात् कुर्यात् ॥

सत्राणार्धमजात्मजस्य नृपतेः पुत्रायमाणो हरिः

सत्रामान्विधुराज केवलमसावत्रावनीमण्डले ।

सुत्रामप्रमुखैर्भैरवैरिषितैः नन्ना जवादेयिवा-

न्यत्रामनरवाध नारकिजनास्तत्रापि नखायताम् ॥ १०२ ॥

सत्राणार्धं सत्सरिताणां रक्षात्मजस्य नृपतेः दशरथस्य पुत्रायमाणः पुत्रदशरथस्य
रक्षो हरिः सत्रासान् भयसरिणान् अत एव विधुराज इति नाम्ना सत्रादनीमण्डले केव-

[illegible]

नोमान त्रिन्विंशतमुपतक्षेमान कृत्वा रिप्-

नरामाय पथमाननुन्दरगुणयामाय तस्मै नमः ।

श्यामान त्रिपुरारिचापदलनोद्दामाय लङ्कापुरी-

भीमाय क्षितिकन्यकारमणिन कामाय कोदण्डिने ॥ ११३ ॥

रिपून् हत्वा विदिता रमा देवाना स्तोमाय नमाम उपरतक्षेमाय उपरत धेम येन
तस्मै । प्रथमानसुन्दरगुणमानाय रमानाय त्रिपुरारिनापद्रवोद्घाताय रङ्गापुरीभीमाय
क्षितिबन्धारमणि । स्तीतायाः कामाय कानरुपाय कोदण्डिने रामाय तस्मै नम ॥

हर्षक्षेत्रभरतक्षुसङ्गचमरीकिर्यन्महाकुलं

निर्यद्भोगि वनं द्विरा पितुरगाद्भुर्यः स्वधर्मस्य यः ।

निर्यत्नं खरद्रूपणत्रिशिरसः स्वर्यद्धता लेभिरे

पर्यस्यत्वहिमांशुवंशजनुषां वर्यः त पापानि नः ॥ ११४ ॥

स्वधर्मस्य धुर्यं निर्वाहकः यः पितुः गिरा हर्षक्षेभतरक्षुजचमरीकिर्यच्छभङ्गाकुलं
सिंहजव्याघ्रचमरीवन्यवराहाच्छभङ्गाकुलं निर्यद्भोगि निर्यन्तः संचरन्तः भोगिनः सर्पाः
यस्मिन् तत् वनं बगात् । निर्यन्तं प्रयत्नं विना यस्तथाः येन रामेण हताः खरदूषणत्रि-
शिरसः स्व स्वर्गं तेभिरे प्राप्ताः । बहिमाशुवंशजनुपां सूर्यवंश्यानां वर्यः सः नः पापानि
पर्यस्यतु निवर्तयतु ॥

हन्तुं प्राक्तनदुष्कृतानि जगतां मन्तुं भृशानित्यतां

कन्तुं जेतुमनुत्र चेह समुपारन्तुं फलेष्वादरात् ।

यन्तुश्चेन्द्रियजातमागमशिरो गन्तुं च वक्तादुरो-

स्तन्तुं चण्डकरान्वयस्य कलये तं तुङ्गचापं प्रभुम् ॥ ११५ ॥

प्राक्तनदुष्कृतानि प्राग्जन्मार्जितपापानि हन्तुं जगतां भृशानित्यता मन्तुं अवगन्तुं
 कन्तुं विषयात्तर्हि जेतुं वसुधैव कुटुम्बकम् इह फलेषु व्याधरात् समुपारन्तु इन्द्रियजातं यन्तुं
 वशीकर्तुं गुरोः आचार्यस्य वप्रात् आगमशिरः तत्त्वसात्तं गन्तुं वृषापां चण्डकरान्वयसा
 तन्तुं प्रभुं कल्पे ध्यायामि ॥

श्रोणिगम्य गदनीया किल पदभेणिर्भेज्जाकितां

गाणित्येन गदोचिता गणयितुं माणित्यमालानिभा ।

प्राणिश्रोत्रमुखावहा गुरनदीनेणीमगोत्ताग्णिणी

पाणिश्लिष्टधनुः स मेऽस्तु शरणं तूणीभृतांसो विभुः ॥११६॥

इति श्रीगमभट्टरीक्षितनिराशितो गमपिपगताप्राग समाप्तः ।

गदनीया गम्य रामस्य अनीया पूजया नाकितां देवानां गाणित्येन गणिकागमूहेन गरा
गणयितुं उचिता माणित्यमालानिभा माणित्यमृतप्रोतमालागदजा प्राणिश्रोत्रमुखावहा
श्रोतृजनश्रोत्रसंतोषकारिणी गुरनदीनेणीमगो-गारिणी गङ्गाप्रतापगवैभजिनी अगिलपद-
प्राप्तिं मुसिद्धन्तापरिलपदप्राप्तिं । कानशाक्तिरिति यावत् । गदजा अगिलपदप्राप्तिं अ-
रिलानां ब्रह्मादिदेवानां वा पदप्राप्तिं सत्यलोकादिगुण्यलोकाप्राप्तिं वा भवेत् पाणिश्लिष्ट-
धनुः सशरचापहस्त तूणीभृतांसः सः विभुः रामः मे शरणं अस्तु ॥ एतद्वन्ने शार्दूल-
विक्रीडितं वृत्तम्—‘सूर्याश्वैर्मंसजलताः सगुरव शार्दूलविक्रीडितम्’ इति लक्षणात् ॥

श्रीमदक्षमणजानकीमहन्तर श्रीरामनन्दप्रभो

मद्वाञ्छां शृणु मन्मनोऽभिरमता त्वत्पादपङ्केरुदे ।

नीलामल्लवासिने नम इदं तुभ्य दयाम्मोनिधे

सतानाख्यजुषे दयार्द्रमनसे पापौषविद्वेषिणे ॥

त्रिशिरनगरवर्ये काचिदभ्यामशाला द्रविडसहितनामा वर्तते हस्तिपालैः ।

उशनधिपणसाम्यै सद्गिराचार्यमुख्यैर्नटननृपतिजाता नन्दनीया सुधीभिः ॥

तत्रस्थेन पण्डितेन सेतुशास्त्रिणा टीकेयं कृता ।

वासुदेवकविरचितं

वासुदेवविजयम् ।

सकृतपदचन्द्रिकाख्यव्याख्यासमेतम् ।

प्रथम सर्गः ।

विघ्नेशभारतीव्यासगुरुशाब्दिकमूर्तये ।

नमोऽस्तु पत्ये भूताना सदानन्दचिदात्मने ॥

मत्स्यकच्छपभूदारनृसिंहवटुविग्रहम् ।

नौमि रामत्रयीकृष्णकल्मसरूपमघोक्षजम् ॥

१. अयं च वासुदेवकवि. केरलदेशे पुरुवनग्रामे प्रादुरभूदिति धातुकाव्यप्रारम्भश्लो-
कव्याख्यातः प्रतीयते. कालस्तु न निश्चितः एतद्वन्यरचनेनास्य महावैयाकरणत्वं प्रती-
यते, यतः सर्गत्रयात्मकेनैवानेन सकलाष्टाध्यायी कृतार्थाकृता.

कुन्दसूनमनोहारिमन्दहासविराजितम् ।

नन्दगोपकुलोत्तंसनिन्दिरारमणं भजे ॥

काव्यं मया वासुदेवविजयाख्यमभारि यत् ।

व्याख्यापि तस्य तन्वीयं क्रियते पदचन्द्रिका ॥

कृतार्थता यस्य पदाम्बुजं सदा निषेवमाणं वृणुतेऽचिरात्स्वयम् ।

हृदा दधत्तं वसुदेवनन्दनं पुने गिरस्तञ्जरितामृतोर्मिभिः ॥ १ ॥

अहं तं वसुदेवनन्दनं हृदा दधत् तच्चरितामृतोर्निभिः गिरः पुने शोधयामि । यत्न-
दाम्बुजं सदा निषेवमाणं पुरुष कृतार्थता अचिरात् स्वयं दृणुते ॥

समस्तवित्तामधिजग्मुषः स्वतो यतः प्रजेशाः श्रुतिमध्यगीपत ।

तितिक्षमाणापि समं क्षमाप तं नृपीभवद्वैत्यभरादिता विधिम् ॥ २ ॥

क्षमा तं विधिं ब्रह्मणमाप आश्रयत् । समं सर्वं तितिक्षमाणापि सहमानापि वृषीभ-
वदैत्यभरार्दिता अनृपा नृपा भवन्तीति नृषीभवन्तस्ते दैत्या एव भरस्तेन पीडिता । यतः
प्रजेशा पुति अध्यगोपत अधीतवन्तः । स्वतः स्वभावेन अथवा सर्वात्मभूतादन्तर्यामिणः
समस्तवित्ता सर्वज्ञत्वं अधिजग्मुप प्राप्तवतः ॥—इह पाणिनीयसूत्रे चत्वारो भागाः परि-
कल्पिताः । प्रथमद्वितीयाध्यायात्मक आद्यः । तृतीयाध्यायात्मको द्वितीयः । चतु-
र्थपञ्चमाध्यायात्मकस्तृतीयः । अवशिष्टाध्यायात्मकश्चतुर्थः । तत्र युगपदधिक्रियन्ते—
अध्यगोपतेति । इद् ‘अध्ययने’ । इडिक्तावधिपूर्वावेव प्रयुज्येते । लुङि ‘च्लि लुङि’
इति च्लि । ‘च्ले सिच्’ ‘विभाषा लुङ्लुङे’ इति गाङ्गदेशे, ‘गाङ्गुटादिभ्योऽङ्गि-
न्डित्’ इति सिचो ङित्वे ‘हुमास्त्रागा-’ आदिनेत्व । ‘आदेशप्रत्यययो’ इति पत्वम् ।
तितिक्षमाणेति । ‘तिज निशाने’ । ‘गुप्तिज्जिभ्य सन्’ इति सन्प्रत्ययः । स च
‘निन्दाक्षमाव्याधिप्रतीकारेषु सन्निधते’ इति क्षमायाम् । पञ्चमाध्यायान्तं वक्ष्यमाणानां
प्रकृत्युपपदोपाधिविकारागमवर्जं प्रत्ययसन्तः । स च ‘प्रत्यय’ ‘परध’ इति धातो प्राति-
पदिकाद्वा परः स्यात् । ‘सनाद्यन्ता धातव’ इति धातुसन्ता । ‘सन्त्यङे’ इति सन्नन्तस्य
द्विर्वचनम् । लट् शानच् । कृदन्तत्वात्प्रातिपदिकस्यम् । स्त्रीत्वविवक्षाया ‘न्रियाम्’ ‘अ-
जायतघाप्’ इति टाप् । तदन्तत्वात् ‘इधाप्रातिपदिकात्’ इत्यधिकृत्य ‘स्त्रौजसमाँङ्-
छष्टाभ्याम्भिस्तेऽभ्याम्भ्यस्तस्तिभ्याम्भ्यस्तसोनाम्भ्योस्तप्’ इति सुप् । अधिजग्मुप इति ।
‘गन्तुर्गता’ अधिपूर्वं । लिट् षत् ‘गमहन-’ आदिना उपधालोपः । ‘लिटि धातो-
रनभ्यामस्य’ इति द्विर्वचनम् । तस्य हलादीना धातूना ‘एकाचो द्वे प्रथमस्य’ इति
प्रथमस्यैकाच स्यात् । ‘पूर्वोऽन्यात्’ इत्यभ्याससन्ता । ‘कुतोऽनु’ इत्यभ्यासस्य चु-
त्यम् । समस्तविधिति । ‘सत्सूद्वि-’ इति जिप् । ‘दिलरिल्लादिल-’ इति प्यः ।
[‘तद्विषेवचाम्-’ इति] आदिदृष्टिः । ‘दृष्टिरादैन्’ इति दृष्टिसन्ता ॥

मीमांसमान निगमाभिर्वर्तनीस्तुतिरिति मन्त्रिणे जगता मा ।

काज्यं दधत्याभिभगन्तप्यन्तं जगन्निने जायन्तमाभिन्नदिग् ॥ ३ ॥

अथ मा तं पण्य मित्ता भावित्रु म्पुत्रती । निगमाभिर्वर्तनी तेनार्थमागो । मीमां
समानं जगन्निने जायन्तं तावत्पण्यं जगत्तेन मन्त्रिणे मभागा । तुतिरिति भर्गं क-
ममगन्ती भाविभगार्पी जगन्निने तेन काज्यं दधाना ॥—तुतिरिति जगत् । 'तो नि-
त्ती भगवन्तयो' । तत्पण्यम् । इत्यमरः । 'विज इ' इति इत्येति ततो नि-त्ता । 'मि-
नि च' इति गुणाभावः । 'जिह्वेण' इति गुणमज्ञा । 'करोम्यो रोप' इति डीप् । मी-
मांसमानमिति । 'मान पूजायाम्' । 'मान्पादगन्धान्धयो मीमांसाभ्यामप्य' इति माने-
जिज्ञासायां मनभ्यासस्योक्तारस्य दीर्घः । दधतीति । 'जगत् भारणयोगपण्यो' । लट् ।
'जुतोत्याभिभ्य' शु' इति शप. शुः । 'प्रलयस्य टाटुग' इति टुगता । 'शो' इति शिनेचनम् । 'उगिना' इति डीप् । 'उगे अभ्यस्याम्' इत्यभ्यस्यस्यस्याम् ।
'नाभ्यस्यान्टु' इति नुमभावः । आनिचत् । 'अर्न पूजायाम्' । नुगदि । उति
नत् । 'जटि' इति द्विनेचनम् । तच्च 'अजदेर्द्वितीयस्य' इति द्वितीयस्यैकाच स्यात् ।
तत्र 'नन्द्रा. संयोगादयः' इति रेफस्य न भवति । 'रलोऽनन्तरा मयोग' [इति सं-
योगसज्ञा ।] जाप्रतमिति । 'जाष्ट निद्राक्षये' । लट् शता 'जक्षित्वादय पट्' इत्यभ्यस्य-
सज्ञाया नुमभावः ॥

रजोगुणेनोर्णविता निजं महो धियं दधद्विश्चसतत्त्वदृश्वरीम् ।

सिस्तृक्षितं संतनुपे त्वमीक्षया विभो कथं नूर्णुवितासि मे शुचम् ॥ ४ ॥

हे विभो, त्वं सिस्तृक्षितं स्रष्टुमिष्ट विश्व ईक्षया ईक्षणेन सकल्पमात्रेण सतनुपे करोषि
तथा सति मे शुचं कथं नु कर्णुवितासि छादयितासि । रजोगुणेन निजं महं तेजः
कर्णुविता छादयिता विश्वसतत्त्वदृश्वरी विश्वस्य सतत्त्व पारमार्थिकं रूपं द्रष्टुं धियं दधत् ॥—
कर्णुवितेति । 'कर्णुन् आच्छादने' । 'विभाषोर्णो' इतीडादेः प्रत्ययस्य वा डित्वम् । डित्वे
उवङ् । अडित्वे गुणः । सतनुपे इति । 'धास से' 'सार्वधातुकमपित्' इति डित्वे विकर-
णस्य गुणाभावः । सिस्तृक्षितमिति । 'वातो. कर्मणः समानकर्तृकादिच्छाया वा' इति
सन् । सतत्त्वदृश्वरीमिति । 'दृशेः कनिप्' 'वनो र च' इति डीपि रेफादेशः । परमे-
श्वरस्य जगत्सिस्तृक्षात्मिका मायावस्था ईक्षणकामतपोवि कीर्पादिशब्दैरधीयते
'स ऐक्षत' इत्यादयः श्रुतयः ॥

बहून्युदित्वा खलु या बभूव युद्विवीह ये चक्रभृता निजग्निरि ।

मयि द्विपस्ते जनिमेल्य तन्वते तनुं वृषस्य द्विपदीमनङ्घ्रिकाम् ॥ ५ ॥

बहूनि वक्तव्यानि उदित्वा उक्त्वा खलु या युत् युद्ध तारकामयाह्वं दिवि बभूव इह
युधि ये चक्रभृता निजग्निरि ते द्विपः असुराः । मयि लोकरूपिण्या जनिं जन्म एव वृ-

[illegible]

पापक्षमात्तस्य कृत्यपुण्यप्राप्तेः क्षीयमानस्य विधेरथात्मनि ।

दैत्यमाणेषु विजापिणा मधोरूपमायमाणेन वचोऽन्वगृह्यत ॥ १२ ॥

अथ नयो. विद्यापिपा हिमरेन ननु पुनरेन विधेः प्रथम. चान्मनि बुद्धो वनो अ-
न्वत्तत अतुदीतम् । ननुपरा पारत्तुययुक्ता इति पापवमानस्य पाप-पुन्येन
पठत । चेकीमानस्य भूरां पूजयत । वेरादनापेपु वैर कुर्वाणेषु । क्मायमागेन क-
मापमुद्रमता ॥—‘वाप्योपनभ्यामुद्रमने’ इति क्यङ् । ‘अट्कुप्ताङ्’ इत्यादिना न-
त्वम् । वैरायमागेपिपति । ‘शब्दवैरवत्ताभ्रकण्ठमेधेभ्य. करणे’ इति क्यङ् । ननुपरा
इति । ‘सत्तपुपुर्वस्य’ इत्यारतोप । ‘अयृभि’ पारान्ताहचि वाच्याया टाप् । चे-
कीयमानस्येति । ‘वायृ पूजानिशासनयो’ । इति ‘वायः’ ‘की’ इति कीवादेश । विद्या-
पिपेति । ‘कप हिसाद्याम्’ । ‘वौ कप-’ इति यितुप् ॥

त्प्रीता दधत्प्रीतिमुपायतावर्ति च एव पाधोधिकुमारिकामिव ।

वाचं तदीयामथ सोऽद्वितात्मभूर्ययासुखायिष्टतरां त्रिविष्टपीम् ॥१३॥

अथ स आत्मभूः प्राप्ता तदीया विष्णुस्यन्धिर्ना वाचं अदित उक्तवान् य एव पाथो-
यिजुमारिकामिव लक्ष्मीमिव अवनि उपायत परिणीतवान् । स्त्रीता प्रकृष्टा प्रीतिं दधत्
यया वाचा त्रिविधार्थं त्रिभुवनं अनुसामिष्टतरा अतिशयेन सुखमन्वभूत् ॥—उपायतेति ।
'उपायम. स्वकरणे' इति तट् । 'विभाषोपयनने' इति तिच् क्त्विच् । अदितेति ।
'दाधाध्वदाप्' इति घुस्त्वा । 'स्थाष्वोरिच्' इति क्त्विमित्वं च । अनुसामिष्टतरामिति ।
'सुखादिभ्य कर्तृवेदनायाम्' इति क्यङ् । 'अकृत्तावधातुकयोः—' इति दीर्घः । कुना-
रिकामिति । 'वयसि प्रथमे', 'वयस्यचरण इति वक्तव्यम्' इति झिप् । 'केऽण.' इति
ह्रस्वः । त्रिविधमीमिति । समाहारे द्विगुः 'द्विगोः' इति झिप् । स्त्रीतामिति । 'स्फायी
लोप्यायी इद्वौ' क्त् । 'स्फायः स्त्री निष्ठादाम्' इति स्त्रीवादेशः । 'क्त्स्वत्तु निष्ठा' ॥

क्षेत्रस्य भक्तीः सुधियां शतर्षभा द्राक्षोटिकाण्डाश्च हरन्त्यहंयवः ।

ये जागरित्वापधि भूरवेहि तान्प्रस्तीमपापानसुरान्प्रमापितान् ॥१४॥

हे भूः, तान् असुरान् प्रनापितान् हतान् ब्रूहि । ये अपथि अमार्गे जागरित्वा जा-
गृह्णा भूत्वा सुधिया क्षेत्रस्य भूमी भागान् द्राक् सति हरन्ति । शतर्षभाः शतेन

ऋषभैः कीता. कोटिकाण्डाः काण्डकोटिप्रमाणाः । काण्ड. प्रमाणविशेष मानदण्ड' । अ-
हंयव. अहकारिणः प्रस्तीम घनीभूतं पापं गेषाम् ॥—जागरन्वेति । 'न क्त्वा नेट्' इति
क्त्वाभावाद्गुण । गतर्पमा इति । 'तेन कीतम्' इति ढक् । तस्य 'अप्यर्धपूर्वेद्विगोलुंग-
जायाम्' इति लुकि 'अपरिमाणविन्नानि नम्यन्त्येभ्यो न तद्धितलुकि' इति न डीप् ।
अभावे टाप् । कोटिकाण्डा इति । 'प्रमाणे द्वयनज्-' इति निहितस्य 'प्रमाणे लो द्वि-
गोर्नित्यम्' इति लुकि कृते 'काण्डान्तात्वेने' इति टोप्प्रनिषेध । प्रस्तीमेति । 'स्त्वैर्धं
शब्दसघातयो' । क्त । 'स्त्व. प्रपूर्वेस्य' इति संप्रसारणम् । 'प्रस्त्योऽन्यतरन्याम्' इति
पक्षे मकारः । अहंयव इति । 'अहंशुभमोर्युम्' मत्वर्थीयः । भूरिति । 'नेयदुवद्भ्यानावर्त्तौ'
इति नदीसंज्ञाभावाद्भ्रष्टाभावः । प्रमापितानिति । 'हन्त्यर्थाश्च' इति चुरादिणिच् । 'नीना-
तिमिनोतिदीडा त्यपि च' इत्यात्वे पुक् ॥

आप्यानशीतांशुरुचौ नमस्यतः सुरक्षिताहौ शयितोऽपि पीनदोः ।

हव्यं सुरैरादयिता शृतं हुतं जनिष्यते स त्वयि विष्टरश्रवाः ॥ १५ ॥

न विष्टरश्रवास्त्वयि भूलोके जनिष्यते । अहौ अनन्ते शयितः सुप्तोऽपि नमस्यतो नमस्त-
वंतो जनान् सुरक्षिता । आप्यानशीतांशुरुचौ । आप्यानः प्रवृद्धः । रुचिः गोमा । पीनदो-
पीवरवाहुः । शृतं हुतं हव्यं सुरैरादयिता उपयोजयिता ॥—शयित इति । 'शीङ् स्वप्ने' ।
क्तः । 'निष्ठा शीङ्स्त्रिदिमिदिङ्निदिष्टृषः' इति क्त्वाभावे गुणः । नमस्यत इति । 'न-
मोवरिवश्चित्रडः क्यच्', 'नमसः पूजायाम्' इति क्यच् । शीतेति । 'श्यैङ् गर्तौ' क्तः । 'द्रव-
मूर्तिस्पर्शयोः श्यः' इति संप्रसारणम् । शृतमिति । 'श्रा पाके' । क्तः । 'शृतं पाके' इति
व्यवस्थितविभाषा । धातोः श्रुआदेशः । क्षीरहविषोर्नित्यम्, अन्यत्र न स्यात् । आप्या-
नेति । 'स्फायी ओप्यायी वृद्धौ' क्तः । 'प्याय पी' इति व्यवस्थितविभाषया पी आ-
देशः । अनुपसर्गस्य नित्यं सोपसर्गस्य न स्यात् । सुरैरिति । 'गतिबुद्धौ-' इत्यत्र 'अदिक्षायोः
प्रतिषेधो वक्तव्यः' इत्यणिकर्तुः कर्मत्वाभावः । विष्टरश्रवा इति । विष्टरो वृक्षोऽश्वत्यस्त-
द्रूपत्वेन श्रूयते इति । 'अश्वत्यश्वासि वृक्षाणाम्' इति भारते । 'वृक्षासनचोर्विष्टरः'
इति मूर्धन्यः ॥

माहा द्विदाम्नीर्वलतः पयोभराद्व्यूध्रीरिवोत्पुच्छयमानतर्णकाः ।

जातः शुभंयोर्वसुदेवतः प्रमुखाता घटोन्नीर्त्रजसीन्नि वत्स्यति ॥ १६ ॥

प्रभुर्वसुदेवतो जातो माहा गात्राता व्रजसीन्नि वत्स्यति वर्धिष्यते । वलतः वलेन
हेतुना द्विदाम्नीः द्वे दामनी यासां पयोभरात् क्षीरातिशयादेतो द्व्यूध्रीरिव द्वे ऊधसी आ-
पीने यासाम् । उत्पुच्छयमानतर्णकाः पुच्छमुदस्यन्तत्तर्णका यासाम् । घटोन्नीः घट इव
ऊधो यासाम् । शुभंयो शुभान्वितात् ॥—उत्पुच्छयमानेति । 'पुच्छमाण्डचीवराणिङ्',

१. 'गौः सौरमेयी माहेयी माहा सुरभिरर्जुनी' इति हैमः. २. 'नाम्नी' इति पाठः.

‘सामाजिकमते परमंने वा’ इति चिन् । द्वितीयमिति । ‘सामाजिकमते’ इति मन्त्रादि-
 टीप् । प्रथममिति । ‘सामाजिकमते’ इति मन्त्रादि-
 टीप् । ‘सामाजिकमते’ इति मन्त्रादि-
 टीप् ॥

विमिश्रयन्विभ्रमिदं चणोभरैः पेपीयमानैर्भगवान्भुजंगराट् ।

अमार्पेतस्यापदि नो मधुद्विपस्तस्याग्रित्वेन जनुर्प्रहीज्यते ॥ १७ ॥

भुजंगराट् दानन्तो भगवान् तस्य मधुद्विषो अगिरत्येन राप्रजत्वेन जनुर्जन्म प्रहो-
रते । पेपीयमानं, क्रियात्मभिहारेण वर्धमानैर्वशोभैरेवितारयितृग्गोभि इदं विष्णं विमि-
श्रयन् मित्रं कुर्यान् नोऽन्त्याश्नापदि अमर्षितस्तथा अक्षान्तस्तथा । विमिश्रयन्निति । ‘सुष्ठ-
विमिश्रयन्’ इत्यणमत्वतएल्लकृतज्ञातोभ्यो णिच्’ इति करणे णिच् । पेपीयमानैरिति । धा-
तोरेकाचो हलादे क्रियात्मभिहारे यद् पौनःपुन्यं श्रुतायो वा क्रियात्मभिहारः । ‘लि-
ट्यञोश्’ इति धातो पीळादेशः । ‘नृपस्तिनिक्षायाम्’ इति सेटो निष्ठाया[भि] । कि-
त्वाभावात् गुणः । अभियेति । ‘घञ्छौ च’ इत्यप्रशब्दाद्भावो घ ॥

चङ्क्रम्यमाणानसदध्वनौजसा शोशूयमानान्समरे जिघांसतः ।

तान्दन्दशूकान्सहस्रत्परीहरेर्मायाप्रधात्रयेज्यति नन्दतो जनिम्॥१८॥

माया हरे सहस्रत्वरी सहकारिणी सती नन्दतो नन्दगोपात् जनिं जन्म एष्यति ।
दन्दशूकान् हितान् अशुरान् समरे जिघासत असदध्वना दुर्माणेण चङ्क्रम्यमाणान् कौ-
टिल्येन गच्छत ओजसा शोभ्यमानान् नृशं वर्धमानान् अभ्यधानि अभ्यं श्रेष्ठं धाम प्र-
भावो यस्याः ॥—चङ्क्रम्यमाणानिति । 'क्रुनु पादविक्षेपे' । 'नित्यं कौटिल्ये गतौ' इति
गत्वर्थात् कौटिल्य एव यद् । 'नुगतोऽनुनासिकान्तस्य' इत्यभ्यासस्य नुक् । दन्दशूका-
निति । 'दंश दंशने' । 'लुपसदचरजपजभदहदशगृभ्यो भावगर्हायाम्' इति धात्वर्थगर्हायानेव
यद् । 'यजजपदशा यङ' इत्युक् । अभ्यधानीति । 'अप्रापत्' 'तत्र भव' इत्यर्थे 'अन
उपधालोपिनोऽन्यतरस्याम्' इति वा ङीप् । 'अलोपोऽनः', 'अलोऽन्त्यात्पूर्वं उपधा',
'अदर्शनं लोप' । शोभ्यमानानिति । 'विभाण शे' इति लिङ्यङोर्वा त्प्रसारणम् । 'शेर्धा-
यनानान्' इति वा पाठ ॥

उद्घोषितं येन विपत्तमःसु वः प्रागप्यतिप्रद्युतितस्य शार्ङ्गिणः ।

तस्याद्य नः पालयितुं ब्रजेत गा साहायकेनैधयितुं मुदं सुराः ॥१९॥

हे सुरा , यूयं साहायकेन सहायेन व्यापारेण तस्य शार्ङ्गिणः सुदं एधयितुं वर्धयितुं गा
भुव ब्रजेत गच्छेत । येन शार्ङ्गिणा वः विपत्तमः सु विपत्तमेव तमः सु प्रागपि उद्द्योतितं प्रज्व-
लितं अत्यन्ततेजस्विना भूतं अथ नः पालयितुं अतिप्रद्युतितस्य अतिशयेन प्रद्योतिषुमार-
ब्धस्य ॥—उद्द्योतितमिति । ‘द्युती दीप्तौ’ । भावे च्चः । उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतर-
स्याम्’ इति सेटो निष्ठाया पक्षे क्त्वाभावः । प्रद्युतितस्येत्यादिकर्मणि क्त्विपक्षः । पाल-
यितुमिति । ‘सत्यापपाशरूपवीणानूलोकोक्तेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णसुरादिभ्यो निच्’ इति

इति पूर्णपदम् पुंल्लङ् । निजधामेति । निरोपणसमास । 'प्रवमानिर्दिष्टं समाम उपमर्ज-
नम्' इत्युपसर्जनस्य । 'उपसर्जनं पूर्वेम्' इति निजराध्वस्य पूर्वनिपातः । निर्मेनोदज-
मिति । 'मिरादयः 'हान्तायर्थे पदभ्या' इति समासः । 'एकभिक्ति चापूर्वनिपाते'
इति मनोद्वाराध्वस्योपसर्जनसङ्गः । 'गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य' इति ह्रस्वः । 'कृतञ्जितसमा-
साध' इति प्रातिपदिकसंज्ञाया नुप् । वेधा इति । 'अर्थवदधातुरप्रत्यय प्रातिपदिकम्'
इति प्रातिपदिकसंज्ञा । चित्रगुरेति । 'गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य' इति ह्रस्वः । अतिधु ।
'अत्यादयः 'हान्तायर्थे द्वितीया' इति समासः । 'ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य' इति
ह्रस्वत्वम् । 'एच इग्रस्वादेशे' इति ह्रस्वादेशे 'स्थानेऽन्तरतम' 'ऊकालोऽज्जस्वदी-
र्घप्लुत' । गोप्ता इति । 'आद्यादय आर्धधातुके वा' इति वृत्ति पाक्षिक आया । हृदि-
स्पृशेति । 'हृद्यभ्या ङेस्वसंख्यानम्' इत्यङुक् । अविचाचलिरिति । चलेर्यङ् । 'सहिच-
लिपतिभ्यो यङन्तेभ्यः किकिनौ वक्तव्यौ' ॥

ऐन्द्रीं पुरीमाजुहुवे चकासती चा शूरसेनेषु विभाति नीवृति ।

गुण्येषु पुण्या मधुरेति पूरभूतत्रोप्रसेनः किल पार्थिवाग्रणीः ॥ २३ ॥

मधुरा इति प्रसिद्धा वा पूरैन्द्रीं पुरीमाजुहुवे स्पर्धया आहूतवती । तत्र उग्रसेनः पा-
र्थिवाग्रणीः राजभेदः अभूत् किल । शूरसेनेषु नीवृति जनपदे चकासती शोभमाना वि-
भाति (दीव्यमाने) । गुण्येषु गुणवत्सु पुण्या शुद्धकरी ॥—शूरसेनेष्विति । शूरसेनाना
राज्ञा निवास इति विट् 'तस्य निवासः' इत्यण् । तस्य 'जनपदे लुप्' । 'लुपि युक्-
व्यक्तिवचने' इति प्रकृत्यपेदेव लिपसंख्ये । गुण्येष्विति । यप्रकरणे 'अन्येभ्योऽपि
दृश्यते इति यप्रत्ययः । यानि विरोधणानि तेषां युक्त्वद्वाभावः(?) । पार्थिवाग्रणी-
रिति । 'सर्वभूमिपृथिवीभ्यामपज्ञौ' इत्यण् । 'तत्पेधरः' इत्यर्थः । 'अग्रप्रामाभ्या नय-
तेर्णो वक्तव्यः' इति णत्वम् । नीवृतीति सपदादित्वाद्भूतेः क्तिप् । 'नहिवृति—' इति
नेर्दीर्घः । आजुहुवे इति । 'ऐञ् स्पर्धायाणाह्वाने' । 'अभ्यस्तस्य च' इति द्विवचनात्
पूर्वं संप्रसारणम् ॥

ऊवुस्तथान्ये न नृपा वृषापि नो ववौ यथोवाय यशःपटं गुणैः ।

सोऽविद्धचेता विषयेण तेन वा निजेव पत्नी पत्तिवहयभून्मही ॥ २४ ॥

स उग्रसेनो गुणैस्त्रागाभिगाभिकैः साम्राजिकैश्च यशःपटं यश एव पटं यथा उवाय व-
दति स्त, तथा अन्ये नृपाः न ऊवुः उत्तवन्तः । वृषा इन्द्रः तथा नो ववौ न उत्तवान् ।
विषयेण विषयैः शब्दादिभिरविद्धचेता अनभिभूतचित्तः । तेन निजा पत्नीव मही पत्ति-
वह्नी समर्तुका अभूत् ॥—विषयेणेति । 'जात्याख्यायामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतरस्याम्'
इति जाल्यर्थस्य वा बहुवद्भावः । विद्धेति । 'न संप्रसारणे संप्रसारणम्' इति पूर्वं परस्य
संप्रसारणे कृते पूर्वस्य प्रसक्तं प्रतिपिच्यते । उवायेति । 'वेञ् तन्नुसंताने' । 'वेजो वयिः'
इति 'लिटि यदो य' इति यकारस्य संप्रसारणं प्रतिपिच्यते । ऊवुरिति । 'यथास्यान्यतरस्या
किति' इति यकारस्य वा वकारः । ववाविति । 'वेजः' इति संप्रसारणद्वयं प्रतिपि-

तया लघुकाव्यम् । 'मे गार्गां दशभिः पीमा' 'गार्गाभ्योऽपि' इति भाग्यते । जन्मना
 गते इति कथितम् । नान्यत्वेनाभ्याम् ॥ — विज्ञेयम् इति । ज्ञेयानीत्यनेन यत्किञ्चिदपि
 ज्ञाननिमित्तं 'मन्त्राणां मेकतेनैव चकृत्' इति एक एव विद्वान् ज्ञेयतां विभक्तिः ।
 उपायमेति । 'नित्यं नित्यं' 'नित्यं नित्यं' । नित्यं चित्ताभावात् अतृप्त्यभिप्रेत्या
 भावः । अनुपपत्तिः । 'एतन्मन्त्रं ज्ञात्वा' 'मे' 'मित्रं' 'नक्तम्' इति निजभावात् 'मे'
 रश् । अधुना इति । 'सत् इत्येतादृशेन' 'नक्तम्' इति 'मे' नक्तम् । 'मे' 'मित्रं'
 इति दृष्टम् । 'एकान्तो नञो भू-' इत्यादिना चान्नं चण्यं चार्थम् ॥

गर्गेण निर्गुलविनाहगंस्कृती तौ चकृत्काचित् तत्सली मिथः ।

वात्स्यादि गार्गां च दंपती गतौ वाऽन्यमाश्रितुं हर्षुलम् ॥ ३१ ॥

तौ दंपती वात्स्यादि पादचं जातमगमूहं गयोविमाश्रित्वा आश्रितम् । वात्सी न
 वात्स्यामनस्य वात्सी । गार्गां च । गार्गा न गार्गायणश्च गार्गा । गर्गेण कुलगुणा
 निर्गुलविनाहगंस्कृती कृतविनाहगंस्करी । चकृत्काचित् । जन्मान्तरागमनया च-
 स्मली मिथः । चकृत्का चकृत्का न चकृत्का । उरध्वं श्रेष्ठत्वं उद्भूतत्वात् 'हर्षुलं'
 हर्षयुक्तम् ॥ — गार्गां चिति । 'युद्धे यूना तदक्षणेदेव विशेषः' इति युद्धं शिष्यते ।
 'अपत्यं पीत्रप्रभृति गोत्रम्' । अपत्यमन्वर्तितं युद्धम् । वान्येति । 'स्त्री पुत्रश्च' इति
 यूना गृह्यचने युद्धा स्त्री शिष्यते । तस्या पुनर्धाद्भावात् । चकृत्काचित् । 'पुमान्
 मिथः' इति पुमान् शिष्यते । हर्षुलमिति । हर्षुलञ् औणादिकः । आश्रित्यदिति ।
 'श्लिष आलिङ्गने' इति वसः ॥

अतूतुपत्तां कवरीधृतस्रजं कंसः कनिष्ठामुपलाल्य देवकीम् ।

अदर्शतां सादरमानुकूलिकौ पुत्रौ दधानः पितरौ कृतार्थताम् ॥ ३२ ॥

कंसः कनिष्ठा ता देवकी उपलाल्य अतूतुपत् तोपयति स्म । कवरीधृतस्रजं
 कवरी केशरचना । पितरौ माता पिता च । अनुकूलिकौ अनुकूलं वर्तमानौ । पुत्र
 दुहितर च पुत्रौ सादरमदर्शताम् अपश्यता कृतार्थता दधानौ ॥ — पुत्राविति । 'भ्रातृ-
 पुत्रौ स्वस्रदुहितृभ्याम्' इति पुत्रं शिष्यते । दुहिता निवर्तते । पितराविति । 'पिता
 मात्रा' इति पितावशिष्यते । अदर्शतामिति । 'न दृशः' इति क्ताभावे 'इरितो वा' इ-
 त्यङ् । 'ऋदृशोऽडि गुणः' । 'उरण् रपरः' । अतूतुपदिति । निश्चिद्वचन्यः कर्तरि चङ्
 इति च्लेष्टङ् । 'णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः' । 'चङि' इति द्विवचनम् । कवरीति । 'जान-
 पदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामुककवरादृत्यमन्त्रावपनाकृत्रिमात्राणास्थौल्य-
 वर्णानाच्छादनायोविकारभेधुनेच्छाकेशवेशेषु' इति ङीप् ॥

वाष्पायमाणौ श्वशुरौ प्रणम्य तौ शौरिर्वियोगार्थ्युपदावृत्तसौ ।

वस्त्यात्तदीयादथ साधितार्थया जन्यान्वितो वन्धुतया निरैयत ॥ ३३ ॥

तान् शौरिः जन्मया भार्यायान् तो भृशुर्गैः भृशुर भृशून् च प्रणम्य तदीयान् वस्तान्
तान् निरेशत निर्गतवान् । चाप्यागमणी चाप्यमुद्रमन्त्री विगोमार्थुपशान्चेतनी ।
उपशान् धनं गन्तु । साधितामंवा वन्तुता वन्तुममूहेन अन्नितः । अधो विनाह ॥—
भृशुराविति । 'भृशुर भृश्या' इति भृशुर शिण्यते । 'भृशुरसोऽकाराकारगोलोपणेः'
वस्तुत्वम् इति ऊटि भृशू । साधितेति । 'सिध्यतेरपारलौकिके' इत्यात्वम् । उपशान्
इति । दीद् धये । 'मीनातिमिनोतिदीडा त्वपि च' इत्यात्वम् । वन्तुतयेति । 'ग्राम-
जनवन्तुसरायेभ्यस्तल्' ॥

शोणीर्वहूर्गा धवलाश्च चर्करान्पट्टश्च दासीर्गुणशालि हास्तिकम् ।

पुत्र्यै पिता यौतकमुन्मनीभयन्नदिक्षदध्वानधकट्यया सह ॥ ३४ ॥

पिता पुत्र्यै यौतक स्तोधनं अदिक्षत् दत्तवान् । किं तत् । शोणी. धवलाश्च बहू-
गाः वृषभाश्च । चर्करान् तरुणान् पशून् तरुणीश्च । पट्ट दासीश्च । गुणशालि हास्तिकं
हस्तिना हस्तिनीना च समूहम् । अध्वान् अध्वश्च । रथकट्यया रथसमूहेन सह । उन्म-
नीभवन् उत्कीभवन् ॥—[गा इति ।] 'ग्राम्यपशुसघेष्वतरुणेषु स्त्री' इति स्त्री शिष्यते ।
तस्तुयर्करानिति(?) । अध्वानिति । 'अनेकशफेष्विति वक्तव्यम्' इति पुमान् शिष्यते ।
शोणीरिति । 'शोणात्प्राचाम्' इति वा डीप् । पट्टरिति । 'वोतो गुणवचनात्' इति
वा डीप् । हास्तिकमिति । 'अचित्तहस्तिधेनोष्ठक्' समूहे हस्तिनी । प्रातिपदिकात्
'भस्याडे तद्धिते' पुंवद्भावो वक्तव्यः । रथकट्ययेति । 'इनित्रकट्यवश्च' इति रथात् क-
ट्यच् । पुत्र्यै इति । गौरादि । केचिच्छार्दरवादिपाठात् डीनिति । अन्यत्त्वाह—पुत्रा-
द्वेति पुत्रा पुत्रीति ॥

व्यतिप्रभानो विविधस्तदोच्चकैस्तत्रैधते माङ्गलिकः स्म निस्वनः ।

रथेन कंसप्रगृहीतरश्मिना जायापतीभ्यामथ निर्यये शनैः ॥ ३५ ॥

तदा तत्र माङ्गलिकः माङ्गलार्थो विविधो निस्वनः उच्चकैः एधते स्म । व्यतिप्रभानः
अन्योन्यविनिमयेन प्रकर्षेण शोभमानः अथ जायापतीभ्या रथेन शनैः निर्यये निष्का-
न्तम् । कंसप्रगृहीतरश्मिना कस्तः सारथ्यमकरोत् ॥—एधते इति । 'एध वृद्धौ' । 'भूवा-
दयो धातवः' इति धातुसंज्ञा । 'उपदेशेऽजनुनात्तिक इव' इति अकारस्येत्संज्ञायाम्
'तस्य लोपः' इति लोपः । 'अनुदात्तवित् आत्मनेपदम्' । निर्यये इति । 'भावकर्मणोः'
इत्यात्मनेपदम् । व्यतिप्रभानः । 'कर्तारि कर्मव्यतिहारे' इत्यात्मनेपदम् ॥

शस्त्रापगोरं चलतां पदोद्धतं रजो भटानामदधत्प्रभां रवेः ।

क्ष्वेला च वादित्रनिनादमांसला घनाघनानां निनदं निरास्थत ॥ ३६ ॥

भटानां पदोद्धतं रजः रवेः प्रभा अदधत् अपिबत् । शस्त्रापगोरं शस्त्राण्युद्यम्य च-
लतां गच्छता क्ष्वेला सिंहनादं च घनाघनानां वर्षाकालमेघानां निनदं निरास्थत निर-

संश्रृण्वतस्तामवृधद्विरं हृदि कुधारदक्षिद्वयमाशु रक्तिमा ।

धर्मान्धु कंसस्य तदासिचत्तरां सुतोऽङ्गरागोऽलिपताखिलं वपुः ॥४०॥

तदा ता गिरं संश्रृण्वतः कंसस्य हृदि कुवृ क्रोधः अवृषत् ववृषे । अक्षिदयं रक्तिमा रक्तत्वं बाहु आरत् प्राप्तम् । धर्मान्धु अखिलं वपुः अतिचत्तरा अतिशयेन तिक्रमकरोत् । हुतः अङ्गरागः अलिपत लिप्तमकरोत् ॥-असिचत्तरामिति । 'लिपितिचिद्वय' इत्यङ् । अलिपतेति । 'आत्मनेपदेचन्यतरस्याम्' इत्यङ् । अवृषदिति । पुषादिपुतापृषितः परस्मै-पदेषु' इत्यङ् । आरदिति । 'सतिशास्वार्तिभ्यश्च' इत्यङ् ॥

रजोविलिप्तां तनुमुद्वहन्वल्क्रीतीं विधास्यन्निजजीवितस्थितिम् ।

स शङ्खभिन्नीर्नृपतिर्द्विषां तनूः कर्तारमुग्रं करवालमाददे ॥ ४१ ॥

स नृपतिः उग्रं करवलं आददे । रजोविलिप्तां अत्येन रजसा विलिप्ता तनुं उद्वहन् । निजजीवितस्थितिं वल्क्रीतीं वलेन क्रीता विधास्यन् । द्विषा तनू शङ्खभिन्नी- कर्तारम् ॥ आददे इति । 'डु दाङ् दाने' । 'आद्ये दोऽनास्यविहरणे' इति तङ् । वल्क्रीतीमिति । 'क्रीतात्करणपूर्वात्' इति ङीप् । रजोविलिप्तामिति । 'जादत्पाङ्तायाम्' इति ङीप् । शङ्खभिन्नीरिति । 'बहुमीहेयान्तोदात्तात्' इति ङीप् ॥

मनोजगात्री मधुरारुणाधरा शातोदरी चन्द्रमुखी पृथुस्तना ।

नृपेण दोष्णा सहजा जिघांसुना शीर्षण्यचालेषु हठादगृह्यत ॥ ४२ ॥

शातं कृतम् । चन्द्रमुखीति । 'स्वात्ताद्योपसर्जनादस्ययोगोपधात्' इति वा ङीप् । मनोजगा-त्रीति । 'अङ्गागात्रकण्ठेभ्योवृज्जञ्चम्' इति वा ङीप् । शातोदरीति । 'नालिकोदरौदृजङ्गादन्त-कण्ठेऽङ्गाश्च' इति वा ङीप् । मधुरारुणाधरेति । 'न ऋडादिबहुचः' इति ङीप् । प्रतिषेधे ङीप् । शीर्षण्येति । 'शरीरावयवायन्' इति शिरस्त्राव्यायत् । 'ये च तद्धिते' 'वा केशेषु [ति-रस्तः शीर्षणादेशो वक्तव्यः]' इति शीर्षणादेशः । 'ये चाभावकर्तृणोः' इति प्रकृतिभावः । दोषेति । 'पङ्क्तौनास्त्रिंशत्सन्त्यूपन्दोपन्यक्ञञ्कृद' 'सञ्चस्त्रिंशत्तिष्ठु' इति दोषनादेशः ॥

अनासिका शूर्पणखा कृता न किं रामेण नो वा किमहानि ताटका ।

खले ब्रुवत्येवमवाङ्मुखी सती तस्मिन्नशेषा जनताथ सारुदन् ॥ ४३ ॥

तस्मिन् एवं ब्रुवति अशेषा सा जनता अवाङ्मुखी सती अरुदत् । रामेण शूर्पणखा अनासिका किं न कृता । ताटका नो वा किमहानि इति खले ॥-अरुददिति । 'हरिर् अ-धुविनोचने' । 'रितो वा' इत्यङ् । अनासिकेति । 'सहन्ज्विदनामपूर्वाच्च' इति ङीप्-प्रति-षेधः । शूर्पणखेति । 'नखसृज्जात्तायाम्' इति ङीप्-प्रतिषेधः । अवाङ्मुखीति । 'दिक्पूर्व-पदान्दीप्' इति ङीप् ॥

उपस्थिते पाणिगृहीत्युपप्लवे भयं समाश्वद्बुद्धि पत्युरुच्चकैः ।

महान्विमर्शोऽप्युदपादि रोपणं ततः स विद्वानिति कंसमाख्यत ॥४४॥

पाणिगृहीत्युपप्लवे पत्नीविनाशे उपस्थिते पत्युः हृदि भयं उच्चकैः समाश्वत् ववृधे । महान् विमर्श उदपादि उपपन्नो विततः कंसमिति आख्यत रोपणं विद्वान् ॥—समाश्वदिति । ‘जृस्तम्भुप्रुचुम्भुचुप्रुचुग्लुचुग्लुचुश्चिम्भ्यश्च’ इति वा अह् । उदपादि ‘चिण्ते पद’ इति च्लेश्चिण्णादेशः । पाणिगृहीतीति । पाणिगृहीतोऽस्या इति ‘पाणिगृहीत्यादीनामर्थविशेषे ङीष्त्वक्षयः’ ॥

उत्तिष्ठसे कर्मणि किं जुगुप्सिते संदिह्य धर्मे त्वयि तिष्ठते जनः ।

संक्लीडतां कीर्तिरदूषितैव ते का वा त्वरैषा ह्यवतिष्ठते वशे ॥ ४५ ॥

त्वं जुगुप्सिते निन्दिते कर्मणि किं उत्तिष्ठसे ईहसे । जनः धर्मे संदिह्य त्वयि तिष्ठते निर्णयहेतुत्वेनाश्रयति । ते कीर्तिः अदूषितैव संक्लीडताम् । का वा त्वरा एषा । वगे अधीने अवतिष्ठते हि ॥—संक्लीडतामिति । ‘क्लीडोऽनुसंपरिभ्यश्च’ इति तड् । अवतिष्ठते इति । ‘समवप्रिभ्यः स्थः’ इति तड् । तिष्ठते इति । ‘प्रकाशनस्थेयाह्ययोश्च’ इति तड् । उत्तिष्ठस इति । ‘उदोऽनूर्ध्वकर्मणि’ ‘उद ईहायामिति वक्तव्यम्’ इति तड् ॥

अदीपि कोपः कुत एष नह्यसौ न स्यादशिश्वीत्यधुनास्ति निर्णयः ।

प्रसोप्यते चेदपि ते जगज्जितः कलो भवेच्चिन्तयितुं महीपते ॥ ४६ ॥

हे महीपते, ते कुत कस्माद्धेतो एष कोपः । अदीपि दीप्तोऽभूत् । असौ अशिश्वी शिशुना विनाभूता न स्यादिति अधुनापि न हि निर्णयोऽस्ति । प्रसोप्यते चेदपि ते चिन्तयितुं कलो भवेत् । जगज्जितः ॥—अदीपीति । ‘दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम्’ इति च्लेस्ते चिण् । [अशिश्वीति ।] ‘सख्यशिश्वीति भाषायाम्’ इति निपातनम् । ‘हल्ङ्याभ्यो दीर्घात्सुतिस्त्वृक्तं हल्’ इति मुलोपः । प्रसोप्यत इति । ‘पृड प्राणिप्रसवे’ । ‘वात्वादे ष रा’ । निर्णय इति । ‘णीन् प्रापणे’ । ‘णो न’ ‘उपसर्गादसमासेऽपि’ इति णत्वम् । भवेदिति । ‘अतो येयः’ । ‘लोपो व्योर्वलि’ इति यलोपः । जगज्जित इति क्तिप् । ‘वेगपृक्तस्य’ इति वेलोपः । महीपते इति । ‘एङ्हस्वात्संबुद्धे’ इति हलोपः ॥

अस्या वधात्पुण्यमहीरुहो रुपा च्छायां भवानच्छिदुरां स्म मा च्छिदत् । कीर्तिं मनस्तापहतं विमृत्वरीं ऋच्छेन्न को दुर्यशमामलीमसः ॥ ४७ ॥

भवान् अस्या ववान् कीर्तिं मा स्म च्छिदत् छिन्ना कुरु । पुण्यमहीरुह छायां । अच्छिदुर्गच्छेन्नशीला छिदुरा । मनस्तापहतं विमृत्वरीं विगर्णशीला मृतः । अमलीमसः को दुर्यशमा न होच्छेत् लज्जेत । दुर्यशमा मलीमस इति वा ॥—विगर्वरीमिति । ‘दण्णगजिमत्यर्थः करण्’ इति करपि ‘हसस्य पिति कृति वृह’ इति तुगा-

[illegible]

न्यस्ताशु पाणावसिमुज्ज्वलं रथे गव्यादिजन्तीजनरक्षणक्षिणम् ।

अतश्चमक्ष्यगुपेद्युपा यजो रक्ष्ने हि भान्यं प्रभुणा दयालुता ॥४८॥

पापो ऽस्मिन् अस्मिन् रते न्यस्य (लोङ्) स्थापय । गन्धाद्विजस्योजनरक्षणक्षि-
पम् । गन्धा गौतमूत् । रक्षो रक्षणम् । प्रभुणा रक्षे जने निपये दद्यालुना भावं
अपदयं भवितव्यम् हि वक्ष्यन् धेतुमराज्य वक्तव्यं क्यार्थरहितं यश्च उपेयुषा — न्यस्ये-
ति । ‘इतो यणचि’ इति स्वारस्य यन्तार । पापो अस्मिमिति । ‘एचोऽयवायात्र’ इति
लौकारस्वावादेश । गव्येति । ‘तलगोरयात्’ इति चप्रत्यये ‘वान्तो यि प्रत्यये’ इति
लौकारस्वावादेश । भाव्यमिति । ‘ओरावश्यके’ इति ण्यति वृद्धा ‘धातोस्तन्निमित्तस्यैव’
इत्यावादेश । क्षप्येति । ‘क्षप्यजप्यौ राज्दार्थे’ इत्यादेशो निपात्यते । अकथ्यमिति ।
‘कथ्यस्तदर्थे’ इत्यादेशो निपात्यते । रथ इति । ‘एक. पूर्वपरयो’ इत्यधिकृत्य ‘आहुण.’
इति एकादेशः । तस्य ‘अन्तादिबन्ध’ इति सुप् आदिवद्भावः । पदसंज्ञा ॥

नारीवधान्न न्यवृत्तस्त तद्गिरः कद्रूजर्हितः श्रुतवानपीच्छशीः ।

तां संहितोरुं युवति सरोरुदं शौरीर्व्यमाक्षोत्कुररीमिवेक्षिता ॥ ४९ ॥

स. कंसः रूढो. तद्विरः ध्रुतवानपि नारीवधात् न न्यवृत्तं निवृत्तं । शौरी. कुर-
रीमिव सरोरुदां भूशायमानरोदनसहिता युवति ईक्षिता व्यनासोत् विमर्शं कृतवान् ।
सहितोरुमिति । संहिताङ्गु यस्या । कङ्गुजहिंसं सर्पवद्विषाशीलः ॥—कुररीमिति ।
'जातेरत्नीविषयादपोषधात्' इति ङीप् । सहितोरुमिति । 'संहितशफल्क्षणवानादेश्च'
इत्यूङ् । कङ्गु रति 'सहायाम्' इति कङ्गुगव्दाप् । नारीति 'शाङ्गिरवायजो ङीन्' वृत्त-
योर्द्विष्य' रति ङीन् । युवतिमिति । 'तद्धिता.' इत्यापञ्चनाध्यायमधिकृत्य 'धून्ति.' इति
स्त्रिया ति. ['सर्वतोऽक्तिगर्भादित्येके' इति ङीप्.] रोस्टेति । यङन्तादप्रत्यये यलोपः ॥

यः साधु मन्त्रैरुपतिष्ठते हरिं तद्भावपूतानपि वोपतिष्ठते ।

चित्ते तदीये ह्युपतिष्ठते क्षमा सैवाद्दशस्योत्तपते कथं पुनः ॥ ५० ॥

यो मन्तैः करणैः हरिं साधु उपतिष्ठते पूजयति अपि वा तद्भावपूतान् विष्णुभक्त्या
 इच्छात्मनः उपतिष्ठते तैर्मैत्र्यै करोति । तदीये चित्ते हि क्षणा उपतिष्ठते संनिधत्ते । ना
 क्षणा एतादृशस्य दुष्टस्य चित्ते कथं पुनस्तपते प्रकाशते ॥—हरिमुपतिष्ठत इति । ‘उपा-
 न्मन्त्रकरणे’ । उपतिष्ठते । ‘उपादेवपूजासंगतिकरणमिवकरणपथिभित्ति वक्तव्यम्’ इति
 तद् । उपतिष्ठत इति ‘वर्त्मकाय’ इति तद् । उत्तपत इति ‘उद्विभ्या तपः’ इति तद् ॥

प्राज्ञान्कचित्संशृणुते न खल्वसौ संपश्यतेऽङ्गणा वत नान्तरेण वा ।

नो वा सतः संहयते तितंसितं संहय्य कित्वाहयते परं सुरान् ॥५१॥

असौ क्वचिदप्यवस्थाया प्राज्ञान् न खलु संशृणुते । अन्तरेण अङ्गणा मनमा वा न सपश्यते वीक्षते वत । आत्मन तितंसितं चिकीर्षितं सत सज्जनान् न वा संहयते । किंतु संहय्य दत्तो भूत्वा पर केवलं सुरानाहयते स्पर्धया आह्वानं कुरुते ॥—उग्रमुत इति । ‘समो गम्यृच्छिप्रच्छिखरत्तिश्रुविदिभ्यः’ इति कर्माविवक्षायामात्मनेपदम् । सपश्यत इति । ‘दृशेथेति वक्तव्यम्’ इति तद् । ‘धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् । प्रसिद्धेरविवक्षात् कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ॥’ संहयत इति ‘निसमुपविभ्यो ह्’ इति तद् । आह्वयत इति । ‘स्पर्धायामाड्’ इति तद् ॥

अस्मै ततोऽस्या वितरीतुमात्मजानुग्रासुपेत्याप्यधुनैप संविदम् ।

मृत्योरुपेतात्परिपालये सतीमेतां वराकीमथ सोऽभ्युपैतु वा ॥५२॥

तत तस्मात् एषोऽहं अस्याः आत्मजान् अस्मै वितरीतुं दातुमुग्रां संविदं प्रतिज्ञा-
मुपेत्यापि एता अधुना उपेतात् आसन्नात् मृत्योः परिपालये । स मृत्युः अथ कालान्तरे
अभ्युपैतु वा । सतीं वराकीं मन्दाम् ॥—उपेत्येति । ‘पत्वतुकोरसिद्धः’ इत्येकादेशस्यासिद्ध-
त्वात् तुक् । अधुनैप इति । ‘वृद्धिरेचि’ इति वृद्धिः । अभ्युपैतु इति । ‘एत्येधत्पूर्वः’ इति
वृद्धिः । वराकीमिति । ‘जल्पभिक्षकुटुलुण्डवृद्धः पाकन्’ ‘प प्रलयस्य’ इतीत्सना ॥

कृतस्मितेनौजसिकोऽथ शारुकः क्षितीश्वरः साहसिकोऽथ शौरिणा ।

अनाहतामौद्यत गां विपद्यहो न कुण्ठभावं मतिमानुपाच्छेति ॥५३॥

अथ कृतस्मितेन शौरिणा स क्षितीश्वरः गा वाच औद्यत उक्तः । औजसिकः औ-
जसा वर्तमानः । साहसिकः सहसा वर्तमानः । शारुको हिंसाशीलः । अनाहता सत्यार्थम् ।
मतिमान् विपद्यपि कुण्ठभावः न उपाच्छेति प्राप्नोति । अहो ॥—औद्यत इति । वदेर्यत्रि
सप्रसारणम् । ‘आटश्च’ इति वृद्धिः । उपाच्छेतीति ‘उपसर्गादति धातौ’ इति वृद्धिः ।
गामिति । ‘औतोऽम्शसोः’ इत्याकारादेशः । औजसिकः साहसिकः । ‘औज सहो-
म्भसा वर्तते’ इति ठक् ॥

अकारि यस्य प्रकरः स्वयं द्विपामदुग्ध कामानपि गौरियं समान् ।

जगत्यवारुद्ध च तादृशस्य ते सुहृज्जनोऽयं नृवरानुत्तम मा ॥५४॥

हे नृवर, यस्य द्विपा प्रकरः समूहः स्वयं अकारि हिंसते स्म । इय गौः भूमिः यस्य
समान् कामान् स्वयं अदुग्ध दुग्धे स्म । अस्य जगती अवारुद्ध अवरुध्यते स्म । वर्गा-
क्रियते स्म तादृशस्य ते सुहृत् अयं जनः मा अनुत्तम पथात्तापं प्राप्नोतु ॥—अकारीति
‘अच कर्मकर्तरे’ इति ते च्छेर्वा चिण् । अदुग्धेति । [‘दुह्य’] इति तशब्दे च्छेधि-
ण्विकल्पः । अवारुद्धेति । ‘न रुधः’ इति चिण्प्रतिषेधः । अनुत्तमेति । ‘तपोऽनुतापे च’
इति चिण्प्रतिषेधः ॥

अपत्यमस्या भवते नमगमप्यदाणि राजन्ननुगृह्यतामियम् ।

भवा-नयी दीव्य पुरीत दीव्यता जनेन मा ह्याम्य यमार्थसाधने ॥५५॥

हे राजन्, अग्राः नमगमप्यपत्तं भवते अदायि दत्तम् । इयमनुगृह्यताम् । न्य अ-
पत्यो नमगमननील भव । इह पुरि मधुराया दीव्यता दिवीवाचरता जनेन सह दीव्य
शोभन । मा ह्याम्य । अर्थसाधने यस यत्नं कुरु ॥—अदायीति । 'निण भावर्मणो.'
इति तदन्ते ऋधेष्ण् । अनुगृह्यतामिति । 'सार्वधातुके यक्' इति यक् । भवेति । 'कर्तरि
शप्' इति शप् । दीव्येति । 'दिवादिभ्यः श्यन्' । ह्याम्यति । वा भ्राशभ्लाशत्रमुक्तमु-
त्सुव्रगिनुटिलपः' इति श्यन् । यसेति 'यसु प्रयते' 'यसोऽनुपसर्गा' इति श्यन्निक्तप ।
दीव्यतेति । 'अभिवरणायेति वक्तव्यम्' इति आनारे ष्यच् ॥

संयस्यतः साधुहिते भियं निजामाधुन्वतीमानकदुन्दुभेर्गिरम् ।

शृण्वन्नृपस्तत्क्षणमक्षुवन्मदः सोऽमित्यवक्प्रोज्झितजामिधिप्सकः ॥५६॥

आनकदुन्दुभे गिर शृण्वन् स नृप तत्क्षण अविलम्बेन औ तथास्तु इत्यवक् उक्त-
वान् । साधुहिते संयस्यत यतमानस्य । निजा भिय आधुन्वती कम्पयन्तीम् । अक्षु-
वन्मद व्यामुवन्मदो यस्य । प्रोज्झितजामिधिप्सक प्रोज्झिता जाम्या स्वसु धिप्सा
हिसेच्छा येन ॥—संयस्यत इति । 'सयसध' इति । वा श्यन् । आधुन्वतीमिति । 'धून् क-
म्पने' 'स्वादिभ्यः श्रु' । शृण्वन्निति । 'श्रुव श्र च' इति श्रु श्र इत्यादेशश्च । अक्षु-
वन्मद इति । 'अक्ष् व्याप्तौ' । 'अक्षोऽन्यतरस्याम्' इति श्रु । सोऽमिति । 'सोऽचि लोपे
चेत्पादपूरणम्' इति सुलोपः । 'ओमाडोश्च' इति पररूपत्वम् । साधुहित इति । 'हित-
योगे चतुर्थो वक्तव्यः' । 'चतुर्थो तदर्था—' इति समासः । 'जामि स्वस्रकुलस्तियो' ॥

भिन्द्युर्गिरीनप्यधिकुर्वते च ये जगन्ति रुन्धन्त्यपि मण्डलं दिशाम् ।

दर्प बलारेरपि तक्षुवन्त्यलं प्रकुर्वते यान्सदराः सुरा अपि ॥५७॥

धिन्वन्ति ये वन्धुजनं तुदन्ति ये शोच्यान्कथं भव्यदृशो भवादृशः ।

स्तुत्वेति कंसं व्यतनोदथो मति गन्तुं सुपामानकदुन्दुभिर्गृहान् ॥५८॥

द्वयोरन्वयः । अथो आनकदुन्दुभिः कंस इति स्तुत्वा गृहान् गन्तुं मति व्यतनोत् ।
सुपामा शोभनं सान्त्ववचनं यस्य । कथं स्तुत्वा । ये गिरीनपि भिन्द्युः, ये च जगन्ति
अधिकुर्वते अभिभवन्ति, दिशा मण्डलमपि रुन्धन्ति, बलारेरपि दर्पं अलं तक्षुवन्ति
तनूकुर्वन्ति यान् सुराः सदराः सभयाः प्रकुर्वते सेवन्ते, वन्धुजनं धिन्वन्ति प्रीणयन्ति,
ते भवादृशः त्वादृशः कथं शोच्यान् अस्मादृशान् तुदन्ति व्यथयन्ति । भव्यदृशः कुशल-
मेव पश्यन्त ॥—प्रकुर्वते इति । 'गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियलप्रकथनोपयोगेषु
कुञ्ज' इति सेवने तड् । अधिकुर्वते इति । 'अधे प्रसहने' इति अभिभवे तड् । प्रसह-

नमभिभवः पराजयो वा । तद्वृण्वन्तीति । 'तनूकृष्णे तल्लः' इति वा श्रुः । अनेकार्थो
यातवः । तुदन्तीति । 'तुदादिभ्यः शः' 'अतो गुणे' इति पररूपत्वम् । रुन्वन्तीति ।
'रुधादिभ्यः श्रम्' । व्यतनोदिति । 'तनादिहृञ्भ्य उः' । धिन्वन्तीति । [हिन्वि]
[धिन्वि] [जिन्वि] प्रीणनार्थाः । 'धिन्विहृञ्भ्योर च' इति चप्रत्ययः । अकारश्चान्तादेशः ।
अतो लोपस्य स्थानिवद्भावाद्गुणाभावः । भिन्धुरिति 'भिद्यतेरन्' 'उत्सपदान्तात्' इति
पररूपत्वम् । 'मुषामादिषु च' इति पत्वम् ॥

मित्रैश्चटच्चटदिति त्रुटितोरुहारैः संमर्दतः स निजधाम विवेश रूपम् ।
केलीसमीकरतस्त्राङ्गिकखट्यमानचर्मावलीपटपटायितपाटिताशम् ॥५९॥

स मित्रैः स ह निजधाम विवेश । रूपं प्रगल्भं विवेश । संमर्दतः हेतोः चटच्चट-
दिति त्रुटितोरुहारैः । केलीति समीकं युवं(?) त्राङ्गिकाः त्रज्ञायुवा..... ।
क्रियाविशेषणम् ॥—चटच्चटदिति । 'निलवीप्सयोः' इति द्विवचनम् । 'तस्य परमात्रे-
डितम्' । 'नात्रेडितस्यान्यस्य तु वा' इत्यच्छब्दस्य इतरेकारस्य च पररूपैकादेशा-
भावः । तकारेकारयोः पररूपविकल्पः । पटपटायितेति । पट इत्यस्य 'ढाचि बहुल द्वे
भवत इति वक्तव्यम्' इति टिलोपात् पूर्व द्विवचनम् । 'निलमात्रेडिते ढाचीति वक्तव्यम्'
इति पूर्वान्यतकारस्योत्तरादिपकारस्य च पररूपनेकादेशः । निजधानेति । 'गाहिर्हि-
विशां कर्म' [?] इत्यधिकरणस्य कर्मसंज्ञा ॥

स्वस्त्रीजनांश्चात्मरुचा क्षिपन्तीं हस्तौ लसन्माङ्गलिकौ दधानाम् ।

ह्रीणां नवोढां जगतोऽभिनन्द्यां तां पर्यगृह्णन्मुदिताः पुरंध्रयः ॥ ६० ॥

पतिपुत्रवत्सः स्त्रियो मुदिताः तां नवोढां पर्यगृह्णन् । आत्मरुचा स्वस्त्रीजनानपि क्षिप-
न्तीम्, लसन्माङ्गलिकौ हस्तौ दधानाम्, लसन्ति माङ्गलिकानि दर्पणादीनि ययोः । ह्रीणां
लज्जिताम् । जगतः अभिनन्द्याम् ॥—पर्यगृह्णन्ति । 'क्यादिभ्यः श्रा' 'श्राभ्यस्तयो-
रात्' इत्यालोपः । च आत्मेति । 'अकः सवर्णे दीर्घः' इति द्वयोरेकादेशो दीर्घः । 'तु-
ल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम्' । जनानिति । जन अस् । 'प्रथमयोः पूर्वमवर्णः' इति द्वयोः पूर्व-
सवर्णदीर्घ एकादेशः । 'तस्माच्छसो नः पुंति' इति सकारस्य नकारः । हस्ताविति । 'ना-
दिचि' । पूर्वसवर्णदीर्घप्रतिषेधः । पुरंध्रय इति । पुरं गृहं धरतीति.....
पूर्वस्वर्णैकादेशः । ऊटेति । बहेर्निष्ठाया संप्रसारणम् । 'संप्रसारणाच्च' इति पूर्वह्रस्वम् ।
जगतोऽमीति । 'एह. पदान्तादति' इति पूर्वरूपत्वम् ॥

आचार्याण्यो मातुलान्यश्च दाक्ष्यो गार्गायण्यो ब्रह्मवच्चो गणक्यः ।

रम्भोर्वश्च क्षत्रियाण्यस्तरुण्यः शूद्र्यः शूद्रा मोमुदामासुरुच्चैः ॥६१॥

एताः स्त्रियः उच्चैः मोमुदामासुः पुनः पुनर्मुदिरे । आचार्याण्यः आचार्याणां स्त्रियः ।
मातुलान्यः मातुलानां स्त्रियः । दाक्ष्यः दक्षस्य क्यपत्यानि । गार्गायण्यः गर्गगोत्रस्य-
भूताः । गणक्यः गणकानां स्त्रियः । क्षत्रियाण्यः क्षत्रियकुलजाः । शूद्र्यः शूद्राणां भार्याः ।

युवा इन्द्रात्पुत्रता । रम्भो रम्भोमा लभो नत्ताम । तस्या नीवन्तयत् ।
— तत्तयाग्न इति । 'इन्द्राय'—'तयादिना दीयानुते' । नापुत्रान् इति । 'पितृन्मातृ-
मातमरपितामहा' इति मातृन्मातृन् भवति पुत्रं निपात्यते । 'उपा'पायमातृन्-
दा' इति पदो दीयानुते । दा इति । 'अत इन्' अपत्यार्थे, 'इतो ननु'नजाते' इति
दीप् । चार्गादप्य इति । 'नर्गादिभ्यो यन्' इति गोत्रे यन् । 'यजथ' 'प्राजां एक तद्धित'
इति वा एकः । पितार दीप् । ब्रह्मवप्य इति । 'लुप्त' इन्पूर् । गणस्य इति । 'पुंरो-
नादास्यायाम्' इति दीप् । शरा इति । जातिविषयज्ञायाम् 'शरा चामहत्पूर्वा' इति टाप् ॥

ततो वितृज्यान्वपतादि शौरिदंल्यारिपादाच्चजविलावृचेताः ।

नर्गे च गार्ग्ये च ननाम दक्षिं गार्ग्यायणादींश्च मुनीस्त्रिवेदान् ॥६२॥

ततः दौारिः आश्रपत्तादि जनजातं विलज्य मुनीशनाम । अश्रपतीना गमूह आश्रप-
तम् । गर्गं च गार्ग्यं च गर्गस्य गोत्रापत्यम् । दाक्षिं दक्षस्यापत्यम् । गार्ग्यायणादीन् ।
गर्गस्य युवापत्यं गार्ग्यायणः । त्रिवेदान् द्रोन् वेदान् अधीतवन्तः । दैत्यारीति । विला-
तृ विलयनशीलम् ॥—आश्रपतमिति । ‘समर्थानां प्रथमाद्वा’ इति स्वार्थिकेभ्यः प्राप्नानाना
प्रत्ययानां सूत्रेषु प्रथमानिर्दिष्ट-शब्द-प्रकृतित्वेनाधिक्रियते । ‘प्राग्दीव्यतोऽण्’ इत्यप-
वादविषयं परितृल्याण् भवतीति परिभाष्यते । संख्याकालाविहाविवक्षितौ । ‘तस्य समूह-’
इत्यण् । ‘अश्रपत्यादिभ्यश्च’ इत्यण् । पत्युत्तरपदान्ण्यस्य बाधकम् । दैत्येति । ‘तस्याप-
त्यम्’ इत्यर्थे ‘दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदान्ण्यः’ । त्रिवेदानिति । ‘तदधीते तद्वेद-’
इत्यण् । तस्य ‘द्विगोर्लुगनपत्ये’ इति लुक् । गार्ग्यमिति । ‘तस्यापत्यम्’ इत्यधिकृत्य
‘गर्गादिभ्यो यञ्’ इति गोत्रापत्ये यञ् । ‘एको गोत्रे’ इति गर्गशब्द एव प्रकृतिः । ‘अपत्यं
पौत्रप्रभृति गोत्रम्’ । गार्ग्यायणेति । ‘यजिजोश्च’ इति युवापत्ये फक् । ‘गोत्रायून्यस्तियाम्’
इति युवप्रत्ययस्य गोत्रप्रत्ययान्तं पदं प्रकृतिर्नियम्यते । ‘जीवति तु वंस्ये युवा’ इति चतु-
र्थापत्यादेर्युवसंज्ञा । दाक्षिमिति । अपत्यार्थे ‘अत इज्’ विलातृ इति । ‘लीङ् श्लेषणे’ ।
‘विभाषा लीयते.’ इति वा आत्वम् । ‘विलेतृ’ इति वा पाठः ॥

गार्गीयास्ते साधु गार्ग्यायमाणाश्चाजीगर्तिश्चाय दाक्षायणाश्च ।

वैश्वामित्रात्रेयकोपीतकेया मार्कण्डेयः सोऽपि मैत्रेयनामा ॥ ६३ ॥

नाडायनो वादरिकश्च तस्मै व्यासश्च कानीनमुनिर्गरीयान् ।

माण्डूकिरेषां तनयाश्च पौत्रा महाशिषोऽनाष्टमिका वितेरुः ॥ ६४ ॥

द्वयोरन्वयः । ते तस्मै साधु महाशिपः वितेरुर्दत्तवन्तः । गार्गीयाः गर्गयुवापत्यभूतगार्गीयणशिष्याः । गर्गस्य कुत्तितयुवापत्यं चापि । आजीगर्तिरजीगर्तस्यापत्यम् । अथेति समुद्यमे । [दाक्षायणा इति ।] दाक्षस्य पूजितं गोत्रापत्यं च । वैश्वामित्रात्रेयकौपीतकेयाः । विश्वामित्रस्यापत्यम् । आत्रेयः अत्रेरपत्यम् । कौपीतकेयः कुपीतकस्यापत्यम् । नार्क-
प्टेयः नृकण्डोरपत्यम् । नैदेयनामा सोऽपि । मित्रयोरपत्यं मैत्रेयः । नाढायनः नडस्य

गोत्रापत्यम् । वादरिक्तः वदरिक्तानु(राण्यु)ञ्छन् । व्यासश्च कानीनमुनिः । कन्याया अ-
पत्यं ऋषिः गरीयान् गुरुतरः । माण्डूकिः मण्डूकापत्यम् । एषां तनयाश्च पौत्रा पु-
त्राणा पुत्राश्च अनाष्टमिकाः । आष्टमिकः अष्टम्या अधीतवान् ॥—गार्गीया इति । गार्-
ग्यायणशब्दात् 'वृद्धाच्छ' इति गैपिके छप्रत्यये विवक्षिते 'फक्फिजोरन्यतरस्याम्' इति
युवप्रत्ययस्य फको लुक् । 'वृद्धिर्यस्याचामादिस्तद्वृद्धम्' इति वृद्धसज्ञा । 'वृद्धाच्छ' श-
पिक । यूनश्च कुत्साया [गोत्रसंज्ञेति वाच्यम्] इति युवसज्ञा । आजीगर्तिरिति 'वाङ्मा-
दिभ्यश्च' इतीज् । दाधायण । 'वृद्धस्य च पूजायाम्' इति वा युवसंज्ञायाम् 'यजिजोश्च'
इति यूनि फक् । वंशामित्रेति । 'मित्रे चर्षा' इति पूर्वपदस्य दीर्घे विश्वामित्रः । तस्मात्
'कृप्यन्यकवृष्णिक्कुरुभ्यश्च' इत्यण् । आत्रेयेति । 'इतथानिज' इति ढक् । कौपीतकेयेति ।
'विकर्णकुपीतकात्काश्यपे' इति ढक् । मार्कण्डेय इति । 'शुभ्रादिभ्यश्च' इति ढक् । 'ढे
लोपोऽरुद्धा' इति उकारलोपः । मैत्रेयेति । 'गृष्ट्यादिभ्यश्च' इति ढज् । 'केकयमित्रयुप्र-
लयाना यादेरिय' । नाडायन इति । 'नडादिभ्यः फक्' गोत्रापत्ये । व्यास इति । 'अशु
क्षेपणे' । व्याडायुपसगौ । पचाद्यच् । वि वेदान् विभज्य आ समन्तात् शिष्येषु अस्यति
इति । अथवा अस्मादेव धातोर्विपूर्वात् करणे घञ् । कानीनेति । 'कन्याया कनीन च'
इत्यण् । कनीनादेशश्च । माण्डूकिरिति । 'टक्च मण्डूकात्' इति टक् । पौत्रा इति ।
'अनृष्यानन्तर्ये विदादिभ्योऽज्' इति अस्य अनृपित्वादनन्तरापत्ये पुत्रशब्दादज् । वादरिक्त
इति 'उञ्छति' इति टक् । अनाष्टमिका इति 'अध्यायिन्यदेशकालात्' इति टक् ॥

द्वैमातुरादिसुरसंघतनोरसोदुर्दैतेयदुर्विलसितानि गवेश्वरस्य ।

चेतो हरेर्विदधती पदयोर्गुणैः स्वैः पत्युर्मनोऽहरदथो अतुलैर्वधूः सा ६५

अथो सा बधू स्वैर्गुणैः पत्युः मनः अहरत् । अतुलैः । चेत हरेः पदयोः विदधती ।
द्वैमातुरादिसुरसंघतनोः । द्वैमातुरो गणपतिः । दैतेयदुर्विलसितानि असोदुः । गवेश्वरस्य
गवामीश्वरस्य ॥—द्वैमातुरेति । द्वयोर्मात्रोरपत्यमित्यर्थे 'मातुरुत्सख्यासंभद्रपूर्वाया' इत्यण् ।
उत्वं च । दैतेयेति । 'कृदिकारादक्किनः' इति वा ङीप् 'स्त्रीभ्यो ढक्' इति ढक् । तनो-
रिति । 'इसिडसोश्च' इति पूर्वरूपत्वम् । असोदुरिति । 'ऋत उव' इति द्वयोरेक उकारो र-
पर । 'रात्सस्य' इति सलोपः । पत्युरिति । 'ह्यत्यात्परस्य' इति ङसोऽकारस्य उकारः ।
मनोऽहरदिति । 'ससजुपो रुः' 'अतो रोरश्रुतादश्रुते' इति रोरुकारः । चेतो हरेरेति । 'ह-
शि च' इति रोरुकारः । गवेश्वरस्येति । 'अवङ् स्फोटायनस्य' इति गोरवङ्गुदेशः । 'डिच्च'
इत्यन्तस्य । अथो अतुलैरिति । 'ओत्' इति प्रगृह्यसंज्ञायाम् 'भुनप्रगृह्या अचि'
इति प्रकृतिभावः ॥

आनर्च यो महऋपीन्गुणसंपदा स्वं पर्यष्करोच्च विदधे च मतिं गवेन्द्रे ।

स्कुन्वन्त्युलोकमपि कीर्तिभरेण सैप तामन्वरुध्यत पथं सदृशीं न शौरिः ६६

स एष शौरिः सदृशीं ता कथं न अन्वरुध्यत अनुवर्तते स्म । यः महऋपीन् महत्

2

य ईदृगस्यै नमते स्वयं द्रागभीष्टमुक्त्वैवमहास्त गर्गः ॥ ६९ ॥

गर्ग एवमुक्त्वा अहास्ते गतवान्—‘हे वत्स, त्वं धर्मपुषाण वर्धय । तपासि न । [मा] तप्याः आर्जय । अपि तु आर्ज एव । चेत्तः च कृष्णे विधेहि । यः पुरुषः ईदृग्भवति अस्मै अभीष्टं द्राक् स्वयं नमते ॥—पुषाणेति । ‘पुष्ट पुष्टौ’ । ‘क्यादिभ्यः श्रा’ ‘हल श्रः शानज्झौ’ इति श्राप्रत्ययस्य शानच् । तप्या इति । ‘तप सतापे’ । ‘तपस्तपःकर्मकस्यैव’ इति कर्तुं । कर्मवद्भावः । नमते इति । ‘कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रिय’ इति कर्मवद्भावे ‘न दुहस्तुनमा यक्चिणौ’ इति यगभावः ॥

अथ चेदयश्च कुरवश्च भृशमपचिता विचक्रिरे आत्तकुतुकम् ।

अपरे च ततो निरगुर्व्यकुर्वत च शब्दमुच्चकैः ॥ ७० ॥

अथ चेदयः चेदिराजाः, कुरवः कुरुकुलजातनृपाः, तथा अपरे च आत्तकुतुकं विचक्रिरे विविधमचेष्टन्तः । भृशं अपचिताः पूजिताः ते ततो निरगुश्च । उच्चकैः शब्दं व्यकुर्वत विविधमकुर्वत च ॥—[व्यकुर्वतेति ।] ‘वे’ शब्दकर्मणः’ इति तड् । विचक्रिरे इति । ‘अकर्मकाच्च’ इति तड् । चेदय इति । ‘वृद्धेत्कोसलाजादाञ्ज्यड्’ इति ‘जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ्’ इत्यञोऽपवाद इदन्तत्वात् ज्यङ्प्रत्यये ‘ते तद्राजाः’ इति तद्राजसंज्ञायाम् ‘तद्राजस्य बहुषु तेनैवात्रियाम्’ इति लुक् । कुरव इति । ‘कुरुनादिभ्यो ण्यः’ इति ण्यप्रत्ययोऽपत्यर्थः । बहुषु लुक् । ‘क्षत्रियसमानशब्दाज्जनपदात्तस्य राजन्यपत्यवत्’ ॥

ब्रह्मण्यबुद्धिरथ विश्वजनीनशीलः शौवस्तिकेषु मतिमादधदातिथेयः ।

उच्चैस्तरर्द्धिनिजधामतया स शौरिस्तत्पारिपद्यचरितः सुखमध्यवासः ७१

अथ स शौरिः । तया सह तत् निजधाम स्वग्रहं सुखं अध्येवासः । ब्रह्मण्यबुद्धिः ब्राह्मणेभ्यो हिता बुद्धिर्यस्य । विश्वजनीनं विश्वजनहितं शीलं यस्य । शौवस्तिकेषु भवेपु कार्थेषु मतिमादधत् आतिथेयः अतिथिषु साधुः । पारिपद्यचरितः परिपदि साधु चरितं यस्य । उच्चैस्तरर्द्धि उच्चैस्तरा ऋद्धिर्यत्र ॥—ब्रह्मण्येति । ‘सल्यवमापतिलनृपब्रह्मणश्च’ इति हितार्थे यत् । विश्वजनीनेति । ‘आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात् सः’ । शौवस्तिकेषु । ‘श्वसस्तुट् च’ इति वा ठन् तुडागमश्च । अतिथेय इति । ‘पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ्’ ‘तत्र साधुः’ इत्यर्थः । पारिपद्येति । ‘परिपदो ण्य’ । उच्चैस्तरिति ‘अद्रव्यप्रकर्षे’ इत्युक्त्या अमुप्रत्ययाभावः ॥

इति वामुदेवकृतौ वामुदेवविजयकाव्ये पदचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समेतः प्रथमः सर्गः ।

द्वितीयः सर्गः ।

कृष्णाद्विभक्तेरुपचस्करेऽथो भिक्षुश्च कापायपटानभक्तः ।

कर्तव्यमात्रे पटिमानमाटीत्सा देवकी लाक्षिकपाणिपादा ॥ १ ॥

१. अस्मिन्वृत्ते छन्दो न ज्ञायते टीकायामपि मूलतोऽन्यूनानतिरिक्तानि पदानि दृश्यन्ते.

अथ स धर्म्यं धर्मादनपेते मार्गे उपक्रमते पुरा अप्रतिबन्धेनावर्तत । आक्रममाणं उ-
द्यन्तं अक्रे अचायत् पूजितवाश्च । 'आदित्यस्य सदा पूजाम्' इति स्मृतिः । कृष्णाप-
चित्ता विष्णुपूजाया विशिष्य अक्रंस्त उत्सेहे । स्वं आत्मानं शुचां बह्व बहनकरणभूत
आकलयन् निश्चिन्वन् ॥—अक्रंस्त इति । 'वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः' इति सर्गे तद् ।
सर्ग उत्साहः । उपक्रमते इति । 'उपपराम्याम्' इति वृत्ता तद् । वृत्तिरप्रतिबन्ध ।
आक्रममाणमिति । 'आह उद्गमने' इति तद् । 'ज्योतिरुद्गमन इति वक्तव्यम्' । बन्ध-
मिति । 'बह्व करणम्' इति यत् ॥

प्रच्छायकारस्करमस्कराद्व्ये मेध्ये कृतापस्किरणैररण्ये ।

सुखास्पदे शुम्भति विष्किरौघैरगोष्पदे संस्वदवोधि गर्गः ॥ ५ ॥

अरण्ये सन् वर्तमानः गर्गः तत् गर्भोत्पत्तिलक्षणं वस्तु अवोधि ज्ञातवान् । प्रच्छाय-
कारस्करमस्कराद्व्ये प्रकृष्टच्छायैः कारस्करै मस्करै वेणुमिश्र सन्वदे । मेध्ये शुद्धे ।
कृतापस्किरणं विष्किरौघैः पक्षिसमूहैः शुम्भति गोभमाने । सुखास्पदे सुखस्य स्थान-
भूते । अगोष्पदे महत्त्वात् गवामत्यन्तासम्भवविशिष्टे ॥—कृतापस्किरणैरिति । 'कृ विक्षेपे' ।
'अपाञ्चतुष्पाञ्चकुनिष्वालेखने' । 'हर्षजीविकाकुलायकरणेष्विति वक्तव्यम्' इति जीवि-
कार्थं सुद् । गोष्पदमिति । 'गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु' इति असेविते सुद् । सुखा-
स्पदमिति । 'आस्पदं प्रतिष्ठायाम्' इति सुद् । विष्किरेति । 'विष्किरः शकुनिर्विकिरो
वा' इति विपूर्वात् किरते । 'इगुपघ ज्ञाप्रकिरः कः' इति कप्रत्यये सुद् निपात्यते ।
मस्करेति । 'मस्करमस्किरणौ वेणुपरित्राजकयो' इति सुद् । कारस्करेति । 'कारस्को
वृक्षः' इति सुद् । अवोधीति 'दीपजनः' इत्यादिना कर्तरि चिण् ॥

कयाशुभीयादिमसूक्तविद्याविचक्षणध्मासुरतः पदात्स्वात् ।

परस्परशस्यशस्यमार्गाद्वारेण निर्याय ह माधुरेण ॥ ६ ॥

सक्षौद्रकुस्तुम्बुरुष्यावकादीनाश्चर्यविश्रान्क्रयिकान्सरम्भान् ।

विच्छायतो वीवधिकानगच्छत्सार्थान्विचायन्नपरस्परान्ता ॥ ७ ॥

सः स्वात् पदात् माधुरेण मधुरामभिनिष्कमता द्वारेण निर्याय अपरस्परान् विच्छा-
यतः संततमविच्छेदेन गच्छत सार्थान् विचारयन् पश्यन् स [अ]गच्छन् ह ।
कयाशुभीयादिमसूक्तविद्याविचक्षणध्मासुरतः । कयाशुभीय आदिमं आदौ भवं येषा
तानि सूक्तानि एव विद्या तस्या विचक्षणाः ध्मासुरा यस्मिन् । परस्परशस्यशस्य-
मार्गात् परस्पर अशस्यं अहिंसनीयं अहिंसकं वा शस्यं सुतरा प्रशंसनीयं मार्गं नृगम-
मूहो यत्र । सक्षौद्रकुस्तुम्बुरुष्यावकादीन् क्षौद्रं मधु, कुस्तुम्बुरु धान्यकम् । आश्चर्यवि-
श्रान् विश्रो गमनम् । क्रयिकान् क्रयेण जीवतः । सरम्भान् रम्भो वैणवो दण्डः ।
वीवधिकान् वीवधेन पर्याहारेण जीवतः ॥—शस्येति । 'शसु हिंसायाम्' । 'तन्नि-

नानिपतिरिति नीनामुपसंगताम्' इति वा । मुनायेति । 'मंति' इति । 'ने' नेति
 'न' न्यम्' इति पठ्य । 'अभिनिवा-' इति नलोपः । 'मनुमुह' इति । 'मनुमुह' इति
 'न' इति नट् । अपररूपमिति । 'अपररूप' निजानात्ते' इति नट् । 'आ' अयेति ।
 'नरे' इति नागृ' इति नपल्लवे 'शान्तः' । 'आधर्म्यमनिले' इति नट् निपातने । क-
 'वा' भौनमिति । 'मर्ता' ह मूकसाजोः' इति मन्तो ह । 'वाग्नि' इति 'वाग्ने' इति न-
 'क्त्यम्' इति म । माधुर्येणेति । मधुगमभिनिष्कामति । 'अभिनि' नामनि द्वारम्
 इत्यण । मधुगमभिनिष्कामतीत्यन द्वार कर्णं स्वातन्त्र्येण विवक्षते । धोद्वेति । धुना-
 'नरवद्वेषादपाठ' तेन कृते सप्तताम् । वीवधिकानिति । 'विभाषा विधनीकृतात्' इति
 इन् । तेन जीवतीत्यर्थः । विधेति । 'यजयाचयतविच्छप्रन्तरक्षो नट्' इति नटि 'च्छो
 नट् -' इति शः । 'सात्' इति चुम्बाभावः । कयिकानिति । 'यमक्यविक्रयाद्भज्' तेन
 जीवतीत्यर्थः । राम्भेति । रम्भशब्देन नशो बोध्यते ततोऽण् । विचक्षणेति । 'नक्षिड-
 'द्यान्' इत्यन 'असनयोध प्रतिपेधो वक्तव्य' इति द्यान्भावः ॥

दुर्पोहलद्विक्रममाणवाहं स्वपस्कराकाक्षसुरभ्यरथ्याम् ।

व्यवत्करामेत्य पुरीमवोचच्छौरि हरिश्चन्द्रसदृक्षमेवम् ॥ ८ ॥

त गगं पुरी मधुरामेव शौरिं वसुदेवं एवं अचोत्त । दपोत्सद्विक्रममाणवाहा वि-
क्रममाणाधरन्तो वाहा अश्वा गत्याम् । स्वपस्कराकाक्षसुरथ्यरथ्याम् स्वपस्करा शोभ-
मानरथात्पुक्ता अकाक्षा कुत्सिताक्षरहिता सुरथ्या गोभनै रथ्यै रथ वहद्विरश्वैर्युक्ता रथ्या
रथसमूहो गत्याम् । व्यवस्करा पुरीपाथमेध्यरहिताम् । हरिधन्वसदृशम् ॥—विक्रममा-
णेति 'वे पादविहरणे' इति तड् । व्यवस्करेति । 'वर्चस्केऽवस्कर' इति सुट् । स्वपस्क-
रेति । 'अपस्करो रथाजम्' इति सुट् । हरिधन्वेति । 'प्रस्कण्वहरिधन्वाट्टपी' इति
सुट् । काक्षेति । 'का पथ्याक्षयो' इति को वादेशः ॥

बृहस्पतौ वत्स धियोप यस्त्वं कृत्ये स नोपक्रमसे किमर्थम् ।

पुण्योऽद्य नः पुंसवनस्य कालः प्राप्तश्च पौषेऽहनि तद्विधेयम् ॥ ९ ॥

रे वत्स, य धिया बृहस्पतौ उप मुराचार्यादधिक स त्वं किमर्थं कृत्वे वस्तुनि विपये न उपक्रमसे आरभसे। अय पुष्य न पुसवनस्य काल प्राप्तश्च। तत् पौपे पुष्ययुक्तचन्द्रयुक्ते अहनि तत् विधेयम् ॥—उपक्रमस इति। 'प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम्' इति तड्। पुष्ये इति। 'पुष्यतिष्ठौ नक्षत्रे' इति क्यप्। 'नक्षत्रेण युक्तः काल' इत्यण्। 'यस्येति च' इत्यलोपः। 'पुष्यतिप्रयोरनक्षत्राणि यलोपो वक्तव्य'। पुष्य इति। 'लुपविशेषे' इत्यणो लुप्। 'लुपि युक्तवयक्तिवचने'। कृत्वे इति। 'विभाषा कृत्पो' इति क्यप्। बृहस्पताविति। 'पारस्करप्रभृतीनि च सतायाम्' 'तद्बृहतो करपत्योश्चोरदेवतयोः सुट् तलोपश्च'। बृहन्तो देवाः। उपेति। 'उपोऽधिके च' इति कर्मप्रवचनीयत्वे 'यस्मादधिक यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी'॥

स्तोकात्प्ररुष्टोऽपि कर्षन्नवधान्यो यातुधर्मा क्रमते मुमूर्षन् ।

कंस. क्रियाणां सहस्राकृतानां फलानि भोक्ता स पचेलिमानि ॥१०॥

सः तंग गङ्गाकृतानां क्रियाणां पचेत्किमानि साधयेत् पतानि पतानि भोता तः
 गातुभर्मा गातना गद्यमानां धर्म इव धर्म आनारो यम् नात्र गन् कर्मने रूढिन्नेन
 वर्तते । लोकाग्रस्तः अन्येन कारणेन मगं ह्य. कुट । आत्मान् गुणांशान् अपि कृतं
 हिंन् मुमूर्खान् सभावितामरण. ॥—कर्म इति । 'अनुपमगांश' इति तद् । पचेत्किमानीति । 'कि-
 टिमर उपसंगानम्' 'कर्मकर्त्तरि नागमिष्यते' । अत्रानिति । 'हो ना गद्यधन पत्न्य' इति
 गद्यधनेर्गा । लोकात्प्रकृतेति । 'करणे न लोका—' इत्यादिना पगमी । 'लोकास्तिक—' इति
 समास । 'अनुगुणरपदे' इत्यनुगुणितारः प्रागान् । उत्तरपद इत्यापारान्तम् । 'पगन्ना
 लोकादिभ्य' इत्यनुङ् । गद्यगाह्यानामिति । 'ओज मरुभ्यन्मन्मन्तृनीयाना' इत्य-
 लुक् । मुमूर्खमिति । 'आशंगायामुपसंहयानम्' इति सन् । सा न प्रयोक्तव्यम् । सति
 'पूर्वजनन' इत्यात्मनेपदस्य नावकाशः । 'नहि शैदिमियतिमात्रमान्मनेपदनिलित किं
 तर्हि शिदायपि' इत्युक्ते । गातुमिति । 'धर्मादनिच्छेदलात्' इत्यनिन् समानान् ॥
 अजर्यमार्यैः सह मंगतं तत्कान्येव कर्माण्यवजानते ते ।

श्वःश्रेयसं त्वाप्स्यति सर्पिरादेर्ये जानते ते न पदं विपत्त्याः ॥ ११ ॥

ते आर्यैः गद्याचारपरैः सह तत् चिरान्यत्वं सगतं कान्येव कर्माणि अवजानते अप-
 हुवते । अजर्यं न जर्यमिति वा श्वःश्रेयसं भद्रं आप्स्यति । ये सर्पिरादेः घृतादिना होनना-
 धनेन जानते प्रवर्तन्ते ते विपत्त्याः आपदः पदं न भजन्ति । 'जपता जुगतां चापि विनि-
 पातो न विद्यते' इति स्मृतिः ॥—अवजानत इति । 'अपहवे ज' इति तद् । जानत
 इति । 'अकर्मकाश्च' इति तद् । 'ज्ञोऽविदधेस्य करणे' इति पठ्यो । अजर्यमिति । 'अ-
 जर्यं सगतम्' इति यत् । आर्येति । 'ऋहलोर्ण्यत्' । श्वःश्रेयसमिति । मयूरव्यंसकादिस-
 मासः । 'श्वसो वसीयः श्रेयसः' इत्यन्तमासान्तः ॥

संजानते ब्रह्मरहस्यमभ्यं विरिञ्चभूये विगतस्पृहा ये ।

तान्भ्रूणहत्यामपि निघ्नतस्त्वं स सत्यवद्यान्भज नित्यमित्यान् ॥ १२ ॥

स त्वं तान् नित्यं भज । कान् । ये अभ्यं ब्रह्मरहस्यं वेदस्य रहसि भवं तात्पर्यं स-
 जानते सम्यग्विदन्ति । विरिञ्चभूये ब्रह्मत्वे विगतस्पृहाः । कणहत्यानपि निघ्नतः । सत्य-
 वद्यान् सत्यवादिनः । इत्यान् अनुगन्तव्यान् ॥—संजानते इति । 'सप्रतिभ्यामनाच्याने'
 इति तद् । सत्यवद्यानिति । 'वद' सुपि क्यप् च' इति यत् । विरिञ्चभूये इति । 'भुवो
 भावे' इति क्यप् । भ्रूणहत्यामिति । 'हनस्त च' इति भावे क्यप् । इत्यानिति । 'एति-
 स्तुशास्त्वृजुप क्यप्' । ससत्यवद्यान् इति एकपदत्वपक्षे सत्यवचनयुक्तान् । अभ्यमिति ।
 'अप्राद्यत्' । रहस्यमिति । 'दिगादिभ्यो यत्' ॥

उक्त्वेत्यृषिः कारितयोग्यकर्मा शौरिं समापृच्छथ सभृत्यभार्यम् ।

साहस्रखेयाग्नगरात्सुमेधास्तं मार्ग्यशोकं कलयन्स्वधामैत् ॥ १३ ॥

ऋषि इति उक्त्वा कारितयोग्यकृमां पुंसवनादि कारयित्वा शौरिं समापृच्छय नगरात् स्वधाम ऐव गतवान् । सभृत्यभागे भृत्यभार्यासहितं मार्ग्यशोकं कलयन् अपनेयदु रां निन्तयन् । साहस्रखेयात् साहस्र सहस्रपरिमितेन धनेन हेतुना निर्वृत्तं ज्ञेयं परिता यत्र । —खेयानिति । 'खनु अवदारणे' । 'ई च रान' इति खनेः क्यप् । अन्त्यस्य च ई-त्वम् । भृत्येति । 'भृजोऽसजायाम्' इति क्यप् । भार्येति । 'ऋहलोर्ण्यत्' । मार्ग्येति । 'भृजेर्विभाषा' इति क्यप् । तदभावे 'ऋहलोर्ण्यत्' । पक्षे वृद्धिं कृत्वं च । 'भृज्व' इति पाठे क्यपि 'कृति च' इति भृजेर्द्विर्लघूपधगुणस्य प्रतिषेधः । साहस्रमिति । 'तेन निर्वृत्तम्' इत्यण् ॥

मासे सुतं वैजननेऽथ सूतमादाय शौरिर्वदमानमद्यौत् ।

तमात्मनालक्षतमं कुराजं भिद्योद्ध्वकल्पं व्यथितोऽमृषोद्यः ॥ १४ ॥

अथ शौरिः वैजनने प्रसवयोग्ये मासे सूतं सुतमादाय तं कुराजं कुत्सितं राजानं अद्यौत् अभिगतवान् । वदमानं भासमानम् । आत्मनालक्षतमं लक्षसख्यापूरकं बहुपरिवारयुक्तम् । भिद्योद्ध्वकल्पं नदविशेषद्वयवत् दुर्निवारम् । व्यथितः । अमृषोद्यः । मृषावादरहितः ॥—वदमानमिति । 'भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपनञ्चणेषु वद' इति शानच् । अमृषोद्य इति । 'राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपञ्चाव्यर्था' इति क्यन्निपात्यते । भिद्योद्ध्वेति । 'भिद्योद्धौ नदे' इति क्यन्निपात्यते । आत्मनालक्षतममिति । 'नित्यं शतादिमासार्धमाससंवत्सराद्य' इति तमटागमः । 'आत्मनश्च पूरणे' इत्यलुक् । वैजनन इति । विजननशब्दात् 'ज्योत्तादिभ्य उपसख्यानम्' इति अण् मत्वर्थाय । अद्यौत् । 'द्यु अभिगमने' ॥

संस्त्यानया सिद्धवरुचः शुचास्य प्रष्टस्य शिष्टेषु गविष्टिरस्य ।

प्रणाप्यगृह्योऽतिविनीयधामाप्यप्रेष्ट सत्योद्यतया स कंसः ॥ १५ ॥

स कंसः अस्य सत्योद्यतया सत्यवादितया अति अतिशयेन अप्रेष्टः प्रीतोऽभूत् । प्रणाप्यगृह्यः असमतजनपक्ष्यः । विनीयधामा विनीयस्य पापस्य आस्पदमपि । संस्त्यानया धनीभूतया शुचा सिद्धवरुचः पुण्यनक्षत्रवद् ग्लानशोभस्य । शिष्टेषु प्रष्टस्य पुरोगमस्य । गवि वाचि स्थिरस्य ॥—[विनीयेति ।] 'विपूयविनीयजित्वा मुडाक्त्वरुष्टिषु' इति कल्के क्यन्निपात्यते । गृह्येति । 'पदास्त्रैरिदाद्यपक्ष्येषु च' इति पक्षभावे क्यप् । प्रणाप्येति । 'प्रणाप्योऽसमतौ' इति ण्यदायादेशनिपातनम् । गविष्टिरस्येति । 'गवियुधिभ्या स्थिरः' इति पत्वम् । अलृच् च निपातनात् । संस्त्यानेति । 'संयोगादेरातो धातोर्यण्वत्' इति निष्ठानत्वम् । प्रष्टस्येति । 'प्रष्टोऽप्रगामिनि' इति पत्वम् ॥

अवीचचक्षेति तथा व्यथां मा युग्येन चायाः ससुतः समीर्त्सन् ।

अश्राव्यपादानमनष्टमो वां न एात्मजन्मा मम मित्र भीतेः ॥ १६ ॥

१ 'सुत्य' इति पुस्तकगतः पाठः २ 'पभ्या' इति पुस्तकगतः पाठः

न इति । अवीवचच उक्तवाश्च । हे मित्र वन्धो, त्वं व्यया मा तथाः कार्या । मनु
युग्येन वाहनेन याया गच्छ । ममीर्त्सन् वरितुमिच्छन् । वा युग्यो अनष्टम. आ
जन्मा पुत्र. मम भीते अपादान हेतु न अश्रावि ॥—युग्येति । 'युग्यं न पत्रे' इति दु
क्यप् कुत्वं न । अवीवचचेति । 'वच परिभाषणे' । युजादि । तथा इति । 'तनारिभ्य
यामो.' इति वा सिचो लुक् । ममीर्त्सन्निति । 'ऋधु दृढी' । संपूर्णं गन् । 'मनीषा
अन्जदन्मुधिरुत्तूणभरजपिसनाम्' इति पक्ष इडभाव । 'अजादेद्वितीयम्' ।
वैजदम्य द्विवचनम् । 'आप्जपृथामीन्' इतीत्वं रपरम्, अभ्यागलोप । 'गारे च' इति
चत्वम् । लट् शना ॥

मप्रावदन्तैव गुणांसवार्या विप्रावदन्तेह न केऽपि साधो ।

आलाप्यभाजा वचमां तथैषां ममाधुनैवान्ववदिष्ट चेतः ॥ १७ ॥

हे मा सो, आर्या तव गुणान्गंप्रापदन्त एव । इह गुणेषु विषये न केऽपि विप्रादन्त
 तिग्ममवदन् । तथा आलायभाजा आलापनाभाजा एषा जनानां वचसां मम चे ।
 यः पुनर्यन्तारिण अनुसारमकार्षीत् । अनु सादश्ये ॥—गंप्रापदन्तेति । 'व्यक्तानां
 ममचारणे' इति तत् । अन्तारिण्येति । 'अनौगर्ह्यमाव' इति तत् । विप्रादन्तेति । 'वि
 माया विपदाये' इति तत् । आलायेति । 'आगुयुतापिग्लिप्तविपयिनमथ' इति ण्यत् ॥

अथ यत्नाया निजिना गगाय ये येचरीं वाचगुदैगिंस्नाम ।

नमः पुण्ड्रिकं कर्मागते मां श्रियन्ति सर्वजगत्तानिवायम् ॥ १८ ॥

[illegible]

ମାତ୍ରାଦିଃ ସଂସ୍କୃତାଦିଃ ସଂସ୍କୃତାଦିଃ ସଂସ୍କୃତାଦିଃ ।

१०॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥

1. 이 책은 1980년 1월 1일 현재까지의 통계 자료를 바탕으로 작성된 것으로, 통계청에서 발표한 자료를 인용하였다.

पुन्योऽनन्यमाने ते नमिन्त्यमाना यः शिष्यं नितायम् ।

अनन्यपरो मधुरा पतायन्ता नागः स्नायति तोयपान्य ॥ २० ॥

नमिन्त्यमाना यः शिष्यं नितायम् । अनन्यपरो मधुरा पतायन्ता नागः स्नायति तोयपान्य ॥ २० ॥
 पुन्योऽनन्यमाने ते नमिन्त्यमाना यः शिष्यं नितायम् । अनन्यपरो मधुरा पतायन्ता नागः स्नायति तोयपान्य ॥ २० ॥
 पुन्योऽनन्यमाने ते नमिन्त्यमाना यः शिष्यं नितायम् । अनन्यपरो मधुरा पतायन्ता नागः स्नायति तोयपान्य ॥ २० ॥
 पुन्योऽनन्यमाने ते नमिन्त्यमाना यः शिष्यं नितायम् । अनन्यपरो मधुरा पतायन्ता नागः स्नायति तोयपान्य ॥ २० ॥
 पुन्योऽनन्यमाने ते नमिन्त्यमाना यः शिष्यं नितायम् । अनन्यपरो मधुरा पतायन्ता नागः स्नायति तोयपान्य ॥ २० ॥
 पुन्योऽनन्यमाने ते नमिन्त्यमाना यः शिष्यं नितायम् । अनन्यपरो मधुरा पतायन्ता नागः स्नायति तोयपान्य ॥ २० ॥
 पुन्योऽनन्यमाने ते नमिन्त्यमाना यः शिष्यं नितायम् । अनन्यपरो मधुरा पतायन्ता नागः स्नायति तोयपान्य ॥ २० ॥
 पुन्योऽनन्यमाने ते नमिन्त्यमाना यः शिष्यं नितायम् । अनन्यपरो मधुरा पतायन्ता नागः स्नायति तोयपान्य ॥ २० ॥
 पुन्योऽनन्यमाने ते नमिन्त्यमाना यः शिष्यं नितायम् । अनन्यपरो मधुरा पतायन्ता नागः स्नायति तोयपान्य ॥ २० ॥
 पुन्योऽनन्यमाने ते नमिन्त्यमाना यः शिष्यं नितायम् । अनन्यपरो मधुरा पतायन्ता नागः स्नायति तोयपान्य ॥ २० ॥

समुष्टपायैर्विदिताभिचितैश्चिन्वन्निरभीश्च समूहमुखान् ।

अधेतुभिः सन्यगृचां चरुणा पचैः कुशाग्रीचविनालधीभिः ॥ २१ ॥

वात्तिष्ठकालेयमुखेषु सामस्वधीतिभिर्गलभिरन्विता ज्ञैः ।

सवामदेव्येषु तथैव वात्सवैयाग्रमुख्यैश्च रथैर्द्रष्टिष्ठैः ॥ २२ ॥

अभ्रेण खे संचरमाण आराद्विलेशयद्वेपितमानजूतिः ।

प्राहेतनादित्यकरोपमम् । पुरीं दृष्ट्वा न्नाजतावृतां सः ॥ २३ ॥

है. विद्वद्भिः द्रष्टृभिः अन्विताम् । समुष्टपायैः तन्नामसुविशेषसहितैः । विदि-
 ताभिचितैः विदिता अभिचित्वा अन्विता यैः । समूहमुखान् अर्मान् चिन्वद्भिः ।
 च ऋचा सन्यगृधेतुभिः । सवामदेव्येषु वात्तिष्ठकालेयमुखेषु सामसु अधीतिभिः ।
 कुशाग्रीचविनालधीभिः । कुशाग्रीचा कुशाग्रवभिरिता विशाला वा धार्येयान् । चरुणा पचैः
 तथैव रथैश्च अन्विताम् । वात्सवैयाग्रमुख्यैः वस्तेषु परिश्रुता वात्सा । व्याघ्रस्य विकार-
 यन् वैद्याग्रं तैः परिश्रुता । तैश्च तैश्च द्रष्टृर्द्रष्टृर्ः । स पुरीं आरात् दृष्ट्वा न्नाज-
 तावृताम् । अभ्रेण नेष्टेन खे संचरमाण तद्वाहनतया चरन् विलेशयद्वेपितमानजूतिः गरुड-
 तुल्यवेगः । प्राहेतनादित्यकरोपमम् प्राहेतनः प्राहे भवः । सा जटा । गजतावृतां गज-
 सनूहव्याप्तम् ॥—कुष्टपायैति । 'कर्तुं कुष्टपाय्यसचाय्यै' इति निपातनम् । समूह्येति ।
 'अर्च्यैः परिचाय्योपचाय्यसमूह्यैः' इति निपातनम् । 'समूह्यं चिन्वीत पशुकामः' इति
 श्रुतिः । अभिचित्येति । 'चिन्वाभिचित्ये च इति भावे दकारलु निपात्यते । अधेतुभि-
 रिति । 'पुल्लुचैः' इति लृच् । पचैरिति । 'नन्दिद्राहिपचादिभ्यो लुपिण्यवः' इत्यच् ।
 पचतीति पचः । हैरिति । जानातीति हः । 'इगुपधनाग्रीकिरः कः' । वात्तिष्ठेति । वात्तिष्ठेन दृष्टं
 'दृष्टं साम' इत्यप् । कालेयेति । 'कलेर्दक्' । कलिना दृष्टम् । वामदेव्येति । तेन दृष्टमित्यर्थे
 'वामदेवाद् व्यञ्ज्यौ' । वास्तेति । 'परिश्रुतो रथः' इत्यप् । [वैद्याग्रेति ।] 'वातयोपसर्गे

इदंवचोऽनुचरमाण ईते तस्मिन्स्वमादाय शिशुं निकाय्यम् ।

आनाय्यपूज्यो मधुरां प्रणाय्यस्तां नारदः स्थायति लोकपान्थः ॥२०॥

तस्मिन्शौरौ स्वं शिशुमादाय निकाय्यं गृह ईते सति नारदः तां मधुरा आयति स्म प्राप्तवान् । इदंवचः अस्व वाक्यं अनुचरमाणे अनुत्कम्य वर्तमाने आनाय्यपूज्यः आनाय्योऽभिविशेषः । तद्वत् पूज्यः । प्रणाय्यः निष्कामः तथापि लोकपान्थः लोकेषु पथो नित्यं गच्छन् ॥—अनुचरमाण इति । 'उदधरः सक्मेकात्' इत्यात्मनेपदम् । लटः गानच् । 'आनाय्योऽनित्ये' इत्यादूर्वाग्रयतेर्षदायादेशौ । प्रणाय्य इति । 'प्रणाय्यो सनतौ' इति प्रपूर्वाग्रयतेर्षदायादेशौ । निकाय्येति । 'पाप्यसानाद्यनिकाय्यधाप्या नानहविर्निवातसामिधेनीषु' इति निवासे वाच्ये निपूर्वाचिनोतेर्षदायादेशावादिङुत्व च निपात्यते । लोकपान्थः । 'पन्थो ण नित्यम्' गच्छतीत्यर्थः ॥

सकुण्डपाच्यैर्विदिताभिचित्यैश्चिन्वद्भिरग्नींश्च समूहमुख्यान् ।

अध्येतुभिः सन्यगृचा चरुणा पचैः कुशाग्रीयविनालधीभिः ॥ २१ ॥

वासिष्ठकालेयमुखेषु सामस्वधीतिभिर्ब्रह्मभिरन्विता इः ।

सवामदेव्येषु तथैव वास्ववैयाघ्रमुख्यैश्च रथैर्द्रष्टृभिः ॥ २२ ॥

अभ्रेण खे संचरमाण आराद्विलेशयद्वेपिसमानजूतिः ।

प्राहेतनादित्यकरोपमस्य पुरीं ददध्वान्नाजतावृता सः ॥ २३ ॥

॥ विद्वद्भिः प्रत्यभिः अन्विताम् । सकुण्डपाच्यैः तन्नामकनुविशेषसहितैः । विदिताभिचित्यैः विदिता अभिचित्या अतिनयन ये । समूहमुख्यान् अग्नान् चिन्वद्भिः । न गृचा सन्यगृचेतुभिः । सवामदेव्येषु वासिष्ठकालेयमुखेषु सामसु अधीतिभिः । कुशाग्रीयविनालधीभिः । कुशाग्रीया गुणाग्रयन्निता विनाला वा धोदेयान् । नरणा पचैः तथैव रथैश्च अन्विताम् । वास्ववैयाघ्रमुख्यैः वरेण परिहृता दास्य । व्याघ्रस्य विवारधर्मं वैयाघ्र तं परिहृता । तैश्च तैश्च द्रष्टृभिरुदतैः । स पुरीं आरात् दत्तान् दत्तान् । अभ्रेण मेघेन खे संचरमाण तद्गान्तया चरन् दितैरायद्वेपिसमानजूतिः गरुडमुख्येण । प्राहेतनादित्यकरोपमस्य प्राहेतनः प्राहे भय । सा लटा । गजतावृता गजसमूहव्याप्तम् ॥—कुण्डपाच्यैः । 'यता कुण्डपाच्यसचाप्यैः' इति निपातनम् । समूहैः । 'अर्पा परिकाप्योपचाप्यसमूहा' इति निपातनम् । 'समूहः चिन्वते पशुषाम्' इति श्रुतिः । 'चिचित्येति । चित्वाभिचित्ये च इति भावे सचरन् निपात्यते । अध्येतुभिरिति । 'पुः रुचः' इति लृङ् । पचयति । 'चिन्वतेनापचादिभ्यो लृङिन्त्यप्' इत्यम् । पचतीति पच । द्रष्टृभिः । जगतीति इ । 'इष्टपथः प्रावरः' । वासिष्ठेति । वासिष्ठेनात् 'स साम' इत्यम् । वासिष्ठेति । 'वासिष्ठः' । वासिष्ठेनात् । 'सामदेव्येति । तेन स सामदेयैः 'सामदेयात् पचयति' । वरेण । 'परिहृतो रथः' इत्यम् । [वेदः प्रेति ।] 'वरेणोपमः' ।

म इति । अतीवचच उक्तवांश्च । हे मित्र बन्धो, तं व्यथां मा तथाः कार्षी । सपुत्र
 युग्मेन बाह्वेन याया गच्छ । समीत्सन् वर्धितुमिच्छन् । वां युवयो अनष्टम आत्म
 जन्मा पुत्र मम भीते अपादानं हेतुः न अश्रावि ॥—युग्मेति । 'युग्यं च पत्रे' इति युगे
 क्यप् कृतं न । अवीचचयेति । 'वन परिभाषणे' । गुजादि । तथा इति । 'तनादिभ्यश्च
 थानो' इति वा मित्रो लुक् । समीत्सन्निति । 'ऋधु वृद्धौ' । संपूर्णं सन् । 'सनीयन्' ।
 जन्मन्द्भुश्रिस्तृणुर्भरजपिगनाम्' इति पक्ष इडभाव । 'अजादेद्वितीयस' इति
 ध्वजन्द्भु द्विवचनम् । 'आप्पृथ्वानीन्' इतीत्वं रपरम्, अभ्यागलोप । 'गरि वं' इति
 चत्वम् । लट् शता ॥

मंप्रावदन्तैव गुणांस्तवार्गा विप्रावदन्तेह न केऽपि साधो ।

आत्माप्यभाजां वचसां तथैषां ममाधुनैवान्ववदिष्ट चेत्तः ॥ १७ ॥

हे मा रो, आर्या तव गुणान्मंप्रावदन्त एव । इह गुणेषु विषये न केऽपि विप्रावदन्
 रिदमवदन् । तथा आत्माप्यभाजां आत्माप्यभाजां एषां जनानां वचसां मम चेत्तः
 ननु । 'अत्रापि अनुवादमहापात' । अनु सादृश्ये ॥—मंप्रावदन्तेति । 'व्यक्तवानो
 मम वार्ता' इति तत् । अन्ववदिष्टेति । 'अनोरकर्महात्' इति तत् । विप्रावदन्तेति । 'वि
 भाषा । वार्ता' इति तत् । आत्माप्येति । 'आयुगुपिरणितपित्रभिचमप' इति णात् ॥

अत्राप्यत्राया रिजिजा ममाप ये रोचरीं वाचमुदैरिन्त्याम् ।

नन मुदेतर उनीमहे मां जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् ॥ १८ ॥

अत्राप्यत्राया रिजिजा ममाप ये रोचरीं वाचमुदैरिन्त्याम् । नन मुदेतर उनीमहे मां
 जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् ॥—अत्राप्यत्राया इति । 'आयुगुपिरणितपित्रभिचमप' इति णात् ॥
 रिजिजा ममाप ये रोचरीं वाचमुदैरिन्त्याम् । नन मुदेतर उनीमहे मां जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् ॥
 जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् ॥—जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् ॥ जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् ॥
 जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् ॥ जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् ॥ जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् ॥

नन मुदेतर उनीमहे मां जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् ।

नन मुदेतर उनीमहे मां जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् ॥ १९ ॥

नन मुदेतर उनीमहे मां जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् । नन मुदेतर उनीमहे मां जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् ॥
 नन मुदेतर उनीमहे मां जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् । नन मुदेतर उनीमहे मां जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् ॥
 नन मुदेतर उनीमहे मां जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् । नन मुदेतर उनीमहे मां जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् ॥
 नन मुदेतर उनीमहे मां जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् । नन मुदेतर उनीमहे मां जिपन्ति वर्षेजजलानिवार्यम् ॥

इति व्याजिप्रते क । व्याघ्र । 'ह्रींयेयाप्राग्ज्' । कुमाग्रीनेति । 'कुमाप्राग्ज्' ॥
 सनरमाण उति । 'समस्तृतीयायुक्तान्' उत्पान्मनेषम् । प्राप्तेनेति । 'घकालननु
 कालनाम्' उति वा मसम्या अनुह । निरेजयेति । 'अगिरणे गेते' इत्यन् ।
 'शगनामवागिपकालान्' इति वा अनुह । गजतेति । 'गजाग वक्तव्यम्' इति तत् ।
 तलन्तं निल स्त्री । दद्वानिति । 'द्वेयेनेति वक्तव्यम्' उति कसोर्वा इट् ॥

भ्राष्ट्रानपूपान्पललं च शून्यं क्षैरेयमौदश्वितमभ्रतान्धः ।

या दाधिकाशं च जनेन पूर्णा रराज कौमारवधूत्ककान्ता ॥ २४ ॥

या पुरी जनेन पूर्णा रराज । भ्राष्ट्रानपूपान् क्षैरेयं क्षौरेण ससृकृतं औदश्वितं उदश्विति
 ससृकृतं दाधिकाशं दधिससृकृतं दाधिकं तदादि च अन्ध. अन्नं च अश्रता कौमाग्व-
 धूत्ककान्ता अपूर्वपती कुमारीरुपपन्ना कौमारा ते च ते वधूत्काश्च कान्ता यत् ।
 अथवा अपूर्वपतय. पतीनुपपन्ना. कुमार्यः कौमार्यं ताश्च ता वध्वश्च तामु उन्मनस
 कान्ता यत्र ॥—कौमारेति । 'कौमारापूर्ववचने' इत्यण् । शून्यमिति । 'शूलोपाद्यत्' इति
 यत् । दाधिकेति । 'दध्रष्टृक्' । औदश्वितमिति । 'उदश्वितोऽन्यतरस्याम्' इति ठगणौ ।
 क्षैरेयमिति । 'क्षीरादृज्' ॥

रुच्यं फलं संप्रददे ह किंचिदास्या मिथः कश्चन कौलटेरः ।

शारावमन्नं दददेऽपरस्यै यत्रापरः स्मेरमुखस्तदानीम् ॥ २५ ॥

यत्र कश्चन कौलटेर. कुलटाया अपत्य रुच्यं गोभनं किंचित् फलं मिथो रहसि दास्या
 संप्रददे दास्यै दत्तवान् । अपर कौलटेरः अपरस्यै दास्यै शारावं शरावे उद्धतम् अन्न
 स्मेरमुख सन् दददे दत्तवान् ॥—दास्येति । 'अशिष्टव्यवहारे तृतीया चतुर्थर्थे भवतीति
 वक्तव्यम्' । संप्रददे इति । 'दाणश्च सा चेच्चतुर्थर्थे' इति तट् । सेति तृतीया । कौलटेर
 इति । कुलटाशब्दात् शीलहीनस्त्रीवचनात् 'क्षुद्राभ्यो वा' इति ढूक् । 'कौलटेयः' इति पाठो
 'कुलटाया वा' इति ढक् । शारावमिति । 'तत्रोद्धतममन्त्रेभ्यः' इत्यण् ॥

वाह्यङ्क(ङ्ग)णं यत्र सराजपुत्रकोर्जस्विराजन्यकराजकाढ्यम् ।

प्राज्यौष्ट्रकौरभ्रकवाडवाश्वीयोत्सिक्तकाण्डीरककौन्तिकाद्यम् ॥ २६ ॥

यत्र मवुराया वाह्याङ्क(ङ्ग)णं वहिर्देशमवमङ्क(ङ्ग)ण एवंविधमभवत् । सराजपुत्रकोर्ज-
 स्विराजन्यकराजकाढ्यं राजपुत्रसमूहसहितेन ऊर्जस्विना बलवता राजन्यकेन राजन्य-
 समूहेन राजकेन राजसमूहेन च समृद्धम् । प्राज्येति । औष्ट्रकं उष्ट्रसमूहः । औरभ्रं उरभ्र-
 समूहः । उरभ्रो मेघ । वाडवं वडवासमूहः । अश्वीयमश्वसमूहः । काण्डीरकाः काण्डसज्ञा-
 युधयुक्ताः । कौन्तिका कुन्तायुधाः । प्राज्याः प्रभूता एते यत्र ॥—वाह्येति । 'वहिर्दे-
 वपञ्चजनेभ्यश्चेति वक्तव्यम्' इति भवार्थे ज्य. । वहिपष्टिलोपश्च । 'अव्ययाना भमात्रे
 ५' इत्यस्यानित्यत्वज्ञापकमेतत् । वाडवेति । 'सण्डिकादिभ्यश्च' इत्यण् । अश्वीयेति ।

हे नृप, नन इनां मानापिनगौ तथा धनान् नन गोपां आग्निमान् सन्दि-
अनेति । नं धान्मानं सलनेमि ननाममसुरेभ्यः संगिदि । गुता युजाना प्रयं प्र-
एते इति प्रग । आग्निमाना नन्दनम् । नमगान् पन्थगान् नन्दान् सन्दिदि ॥—अ-
दिनेयानिति । 'कृत्तिदारादक्षिनः' । 'मर्ननोऽक्षित्तनयोदिलेके' इति दीयन्तान् 'नान्यो
डर' । मानापिनगयिति । 'आनड्डनो द्वन्द्वे' ज्ञानड्डनद्वय । प्रगमिति । 'अतयो-
पगगं' इति क ॥

कः कालनेमेरितरो हि कण्ठेकालाद्विभागी निपुणः समित्याम् ।

मित्रेषु साधुः प्रियमांस मे त्वां संपश्यतो मुच्यति हा न चेतः ॥३१॥

कालनेमेरितरः को श्वेयंविधः, काण्ठेकालाद्विभागी शिवपादभजनशीलः । समित्या
नुधि निपुणः । मित्रेषु साधुषु स कालनेभिः । विप्रीडामि । त्वां संपश्यतः मे चेतो ननु-
यति । प्रियमा अहं प्रियो अन्य ॥—मित्रेषु समित्यामिति । 'मातुनिपुणान्यामर्चायां मन-
न्यप्रतेः' इति मममी । तत्त्वकथने न भवति । कण्ठेकालेति । 'सप्तमीविशेषणे बहुलोहं'
इति नमम्यन्तस्य पूर्वनिपात । 'अमूर्धमन्त्रकात्स्वादादराने' इति सप्तम्या अतुर् ।
कण्ठेकालम्याद्वि भजते सेवत इति काण्ठेकालाद्विभागी । 'नृपचारुधा—' इति मज्जा-
तोधिनुणि 'चजोः कु धिण्यतोः' इति कुत्वम् । प्रियमामिति । 'स्वमावेकवचने' इति
नमास एकार्थन्यासो मय्यन्तस्य मादेशः ॥

वित्ताश्चतुर्विंशतिरद्विहस्ता यस्याशरेन्द्रः स हि चैद्य एयः ।

स विप्रचित्तिः शृणु मागधोऽसौ यः संहितोऽभूज्जरया गुरुस्ते ॥३२॥

यस्य चतुर्विंशतिरद्विहस्ता वित्ताः ह्ययाताः । स आशरेन्द्रो ह्येवैष चैद्यश्चेदिगजः
शिगुपालः त्वं शृणु । स प्रसिद्धो विप्रचित्तोऽसुरस्ते गुरुरसौ मागधो मगधराजो जरा-
स्यधः । यो जरया संहितोऽभूत् ॥—अद्विहस्ता इति । 'अधिकरणैतावत्त्वे च' इति द्वन्द्वे
कत्वाभावः । मागध इति । 'द्यम्भगधकलिङ्गसूरमसादण्' इत्यपत्येऽण् 'तस्य राजन्य-
पत्यवत्' । रावणो हि चतुष्पात् । उक्तं च रामायणे—'रावणो विगतिमुज्ज्वलुष्मान्ना-
नमन्दिरः' इति ॥

इन्द्रावृहस्पत्युपकृतमन्त्रा उत्साहिनोऽग्नीवरुणौ तयान्ये ।

सुरा भवन्तं वत हन्तुकामाः प्रबोधयांचक्रुरधोक्षजं तम् ॥ ३३ ॥

अग्नीवरुणौ तथा अन्ये सुराश्च भवन्तं हन्तुकामाः तमधोक्षजं प्रबोधयांचक्रुः । वत
खेदे । इन्द्रावृहस्पत्युपकृतमन्त्राः । मन्त्रो गुप्तिवादः । उत्साहिनः ॥—प्रबोधयांच-
चक्रुरिति । 'बुधबुधनशजनेद्भुडबुभ्यो णे.' इति परस्मैपदम् । 'आन्प्रत्ययवृज्जोऽनु-
प्रयोगस्य' इति कृजोऽपि परस्मैपदम् । इन्द्रावृहस्पती इति । 'देवताद्वन्द्वे च' इत्यनङ् ।

१. 'भजन' इत्यादर्शपाठः. २. 'तस्य राजनीत्येव' इति काशिकावृत्तिः.

हसन्नवश्यायकरं प्रभाभिर्दीवं नृणामुत्पथनायनायम् ।

तमित्थमुद्दीप्य गृहात्तदीयान्मार्गं ग्रहाणां मुनिराट्टिटीके ॥ ३७ ॥

मुनिस्तमित्थमुद्दीप्य तदीयान् गृहात् ग्रहाणां मार्गमाट्टिटीके प्राप्तवान् । प्रभाभि-
वश्यायकर हिमकरं हसन् । नृणां दावं परितापकम् । उत्पथनायनायं पन्थानमुत्क्रान्ते
यो नाय. नय. तस्य नायं नेतारं प्रापकम् ॥—अवश्यायेति । ‘इयैद् गतौ’ । ‘श्राव्या-
सुसखतीणवसावहलिहलिपथसश्च’ इति ण । दावं नाय इति । ‘दुन्योरनुपमर्गे’ इति
णः । ग्रहाणामिति । ‘विभाषा ग्रह.’ इति ण । जलचरे ग्रहः । ज्योतिषि ग्रहः । गृहा-
दिति । ‘गेहे क.’ इति कर्तरि क. । [आट्टिटीके इति ।] टीकृ गत्यर्थः । [लिट्] ॥

स्वर्गाथकानां प्रथमेऽथ तस्मिन्विच्छायिते पाणिविपक्तवीणे ।

मानुष्यकं नर्तकगायकाद्यं मुक्त्वान्तरानभ्र ततः सभायाम् ॥ ३८ ॥

तस्मिन् विच्छायिते गते सति स नर्तकगायकाद्यं मानुष्यक मनुष्यसमूहं मुक्त्वा तत
तस्याः सभायाः अन्तः पुरमानभ्र गतवान् । स्वर्गाथकानां स्वर्गाथकानां प्रथमे । पाणि-
विपक्तवीणे पाणिविपक्ता वीणा यस्य ॥—नर्तकेति । ‘शिल्पिनि ध्रुन्’ । ‘नृत्तिस्त्रनिरङ्गिभ्य-
परिगणनं कर्तव्यम्’ । गायकानामिति । ‘गस्थक्न्’ इति गायतेः शिल्पिनि यक्न् ।
गायनेति । ‘ण्युट् च’ । गायते. शिल्पिनि । विपक्तवीणे इति । ‘त्रिया. पुवद्भापितपुंस्का-
दनूद् समानाधिकरणे त्रियामपूरणीप्रियादिपु’ इति पूर्वपदस्य पुंवद्भावः । तत इति ।
‘तत्तिलादिष्वाकृत्यमुचः’ इति पुवद्भावः । मानुष्यकमिति । ‘प्रकृत्याके राजन्यमनुष्ययु-
वान्’ इति प्रकृतिभावेन ‘आपत्यस्य च’ इति यलोपाभावः ॥

विपक्षलावस्य निजस्य शत्रोरहाय भूत्वा लवको वहूनि ।

संजीवकोऽहं वत हायनानि भूयासमाशंसत चेतसेति ॥ ३९ ॥

स चेतसा इत्याशंसत इष्टवान् । अहं अहाय ज्ञातिरिति निजस्य शत्रो [लवक] उच्छे-
दको भूत्वा वहूनि हायनानि सवत्सरान् संजीवक भूयास वत इति ॥—हायनानीति ।
‘हश्च व्रीहिक्वाल्यो.’ इति जहाते काले ण्युट् । लवक इति । ‘श्रुमृत्व समभिहारे वुन्’
इति साधुकारिणि वुन् । संजीवक इति । ‘आशिषि च’ इति धातुमात्रादुन् । विपक्षला-
वस्येति । ‘कर्मण्यण्’ इति प्रिकार्ये कर्मणि उपपदे ॥

श्रेनायते यद्यशसा त्रिलोकी दिगन्तमायेन तमोपहेन ।

नं श्रमृनुं सहजाययोम्रः कारोपरोध निगलैरसेष्ट ॥ ४० ॥

न त श्रमृनु वसुदेवं [जायया देवस्या मह] कारोपरोध कारायामुपरुष्य निगलैरसेष्ट
अवमान् । उम्रः । यद्यशसा यम्य श्रमृनोर्यशसा त्रिलोकी श्रेनायते श्रेनी धयशेवाच-
रति । दिगन्तमायेन दिगन्तान् मिमानेन परिच्छिन्दना । तमोपहेन दुरितं घ्नता ॥—दि-

١

١٢

١٣

١٤

आख्याञ्च भृत्यानयि भो निपेव्ये यश्चैत्रवैशाखमुखैः सदापि

मासैः स्वकार्यार्पणतो द्विपो मे तस्याद्य यद्यस्तु कुरुध्वमेतत् ॥ ४४ ॥

स भृत्यान् इति आख्यात् उक्तवाञ्छ । 'अयि भो मित्राणि, य अहं चैत्रवैशाखमुखै-
मासैरपि सदा स्वकार्यार्पणतः निपेव्ये सेवितो भवामि तस्य तादृशस्य मे अद्य द्विप ग-
त्रवो भवन्ति यदि तर्हि अस्तु भवतु । यूयमेतद्वक्ष्यमाण कुरुध्वम् ॥—[कुरु-
मिति ।] 'स्वरितजित. कर्त्रभिप्राये क्रियाफले' इति तद् । वैशाखेति । 'नक्षत्रेण युक्त
काल' इत्यणि विशाखायुक्ता पौर्णमासी वैशाखी 'सास्मिन् पौर्णमासीति' संज्ञायामण् ।
चैत्रेति । 'विभाषा फाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्य.' इति ठगभावपक्षेऽण् । अस्तिवत्यय
सासूयाङ्गीकारे ॥

माहेन्द्रमाग्नेयमृतव्यमैन्द्रं द्यावापृथिव्यं च चरं निरूप्य ।

कायं च सौम्यं च सुरान्यजन्ते ये तान्द्विजानाहत सामगाद्यान् ॥ ४५ ॥

यूयं तान् द्विजान् आहत । सामगाद्यान् साम गायन्तीति सामगाः । चरं निरूप्य
निर्वापं कृत्वा । किंदेवलम् । माहेन्द्रं महेन्द्रदेवताकम्, आग्नेयमग्निदेवलम्, ऋतव्यन्तु-
देवलम्, ऐन्द्रं द्यावापृथिव्यं कार्यं क प्रजापतिस्तदेवल्यं च सौम्यं सोमदेवताकं च ॥—
यजन्त इति । स्वरितेत्त्वादात्मनेपदम् । सामगेति । 'गापोऽक्' । ऐन्द्रमिति । 'सास्
देवता' इत्यण् । कायमिति । 'कस्येत्' इत्यण्, इकारादेशश्च । माहेन्द्रमिति । महेन्द्राद्
घाणौ च' इत्यण् । सौम्यमिति । 'सोमाद् व्यण्' । ऋतव्यति । 'वाय्वृतुपित्रुपसो यत्' ।
द्यावापृथिव्यमिति । 'द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिरुहमेघाच्छ च' इति
यत् । आग्नेयमिति । 'अग्नेर्देक्' । 'प्राग्दीव्यतीयेषु तद्वितार्थेषु सर्वत्राग्निक्लिभ्यां ढग्वक्तव्य' ।

मिथ्यापि ये केचन कारयन्ते पदानि लोकेऽत्र यजन्ति वा ये ।

तान्दैत्यमुद्रानपि भावयध्वं तेऽपि स्फुटं नोऽपवदन्त एव ॥ ४६ ॥

अयि तान् दैत्यमुद्रा भावयध्वं गमयत । कान् । येऽत्र लोके पदानि मिथ्यापि कार-
यन्ते खरादिदुष्टमसकृदुच्चारयन्ति । ये वा यजन्ति परार्थं यागं कुर्वन्ति तान् । तेऽपि
न. अस्मभ्य अपवदन्ते कुध्यन्ति असूययन्ति वा एव स्फुटम् ॥—कारयन्त इति ।
'मिथ्योपपदात्कुजोऽभ्यासे' इति तद् । अपवदन्त इति । 'अपाद्दः' इति तद् । न
इति कुवादिना सप्रदानसंज्ञा । भावयध्वमिति । 'भू प्राप्तौ' । 'णिचश्च' इति तद् ॥

अपूपिकादं सुवितीर्णभैक्षं कैदार्यवत्कावचिकानुयातम् ।

अश्वीयवद्गृह्यकतैत्तिरोत्कं तृण्यामिवान्यानवमन्यमानम् ॥ ४७ ॥

प्राङ्मत्प्रसत्त्यैव यदीहगासीत्तत्काकवच्चाद्य कुलं यदूनाम् ।

भवत्वनन्तार्पितपक्षपातात्परेतपिण्डादनविन्दजीवम् ॥ ४८ ॥

यत् प्राक् मत्प्रसत्त्या मत्प्रसादेनैव ईहगासीत्, तत् यदूना कुलमयेदानीं तु अनन्ता-

हृन्नेति । 'हृदयस्य हृन्नेय ददण् लप्तेषु' इति हृदादेशः । हृच्छोकेति । 'वा शोक-
लज्जोर्नेषु' इति वा हृदादेशः । मरीचसीरूपतयेति । 'उगितश्च' इति ह्रस्वाभार्षपक्षः ।
आप्येति । आङ्पूर्वाभ्यप् । 'विभाषाप' इति पेरयादेशाभावात्पञ्जे 'पेरनिटि' इति पेलौप ।
'आदित्रयं ह्रस्वदीर्घभ्रुतभेदान्वात्मकम् । दीर्घभ्रुततया षट्कं परंतु ह्रादरात्मकम् ॥ स्यु-
पद्विंशति स्पर्शा भन्तस्थानां चतुष्टयम् । पङ्क्त्यापद्य चत्वारो यमा विन्दुविसर्गला ॥'
इति षष्ठिवर्णा । दीर्घाः शार्धौ ह्रस्वाः शार्धौ ह्रस्वाः पञ्च यमा नव । व्यञ्जनानि त्रयस्त्रिंशत्
त्रिषष्टिर्वर्गजातयः ॥ ३ ॥

धन्यं वितन्वन्नपरोदधिभ्य. क्षीरोदनुजैरथ गार्ज्जधन्वा ।

दुराजपक्षोपलभज्ञहृद्या विधात्यमानः श्रुतिपद्धतीन्ता. ॥ ५६ ॥

पन्मिषतीर्थान्ब्रुह्मतोदवासैर्जुष्यो नुनीन्द्रैः, कलितोद्बुधैः ।

सुरासुरप्रानिर्दृष्टा गर्भेऽभवेदेवकनन्दनायाः ॥ ५७ ॥

[illegible]

'मोक्षमिच्छन्तपितान् नात्पे हेतौ तदा' निधदात्मवर्धम् ।

भानी निशमं धृतममता ता तमगिति(ती)मन्वरोदिवागं ॥५८॥

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

1. 1971-1972, 1973-1974, 1975-1976, 1977-1978, 1979-1980, 1981-1982, 1983-1984, 1985-1986, 1987-1988, 1989-1990, 1991-1992, 1993-1994, 1995-1996, 1997-1998, 1999-2000, 2001-2002, 2003-2004, 2005-2006, 2007-2008, 2009-2010, 2011-2012, 2013-2014, 2015-2016, 2017-2018, 2019-2020, 2021-2022, 2023-2024, 2025-2026, 2027-2028, 2029-2030, 2031-2032, 2033-2034, 2035-2036, 2037-2038, 2039-2040, 2041-2042, 2043-2044, 2045-2046, 2047-2048, 2049-2050, 2051-2052, 2053-2054, 2055-2056, 2057-2058, 2059-2060, 2061-2062, 2063-2064, 2065-2066, 2067-2068, 2069-2070, 2071-2072, 2073-2074, 2075-2076, 2077-2078, 2079-2080, 2081-2082, 2083-2084, 2085-2086, 2087-2088, 2089-2090, 2091-2092, 2093-2094, 2095-2096, 2097-2098, 2099-2100, 2101-2102, 2103-2104, 2105-2106, 2107-2108, 2109-2110, 2111-2112, 2113-2114, 2115-2116, 2117-2118, 2119-2120, 2121-2122, 2123-2124, 2125-2126, 2127-2128, 2129-2130, 2131-2132, 2133-2134, 2135-2136, 2137-2138, 2139-2140, 2141-2142, 2143-2144, 2145-2146, 2147-2148, 2149-2150, 2151-2152, 2153-2154, 2155-2156, 2157-2158, 2159-2160, 2161-2162, 2163-2164, 2165-2166, 2167-2168, 2169-2170, 2171-2172, 2173-2174, 2175-2176, 2177-2178, 2179-2180, 2181-2182, 2183-2184, 2185-2186, 2187-2188, 2189-2190, 2191-2192, 2193-2194, 2195-2196, 2197-2198, 2199-2200, 2201-2202, 2203-2204, 2205-2206, 2207-2208, 2209-2210, 2211-2212, 2213-2214, 2215-2216, 2217-2218, 2219-2220, 2221-2222, 2223-2224, 2225-2226, 2227-2228, 2229-2230, 2231-2232, 2233-2234, 2235-2236, 2237-2238, 2239-2240, 2241-2242, 2243-2244, 2245-2246, 2247-2248, 2249-2250, 2251-2252, 2253-2254, 2255-2256, 2257-2258, 2259-2260, 2261-2262, 2263-2264, 2265-2266, 2267-2268, 2269-2270, 2271-2272, 2273-2274, 2275-2276, 2277-2278, 2279-2280, 2281-2282, 2283-2284, 2285-2286, 2287-2288, 2289-2290, 2291-2292, 2293-2294, 2295-2296, 2297-2298, 2299-2300, 2301-2302, 2303-2304, 2305-2306, 2307-2308, 2309-2310, 2311-2312, 2313-2314, 2315-2316, 2317-2318, 2319-2320, 2321-2322, 2323-2324, 2325-2326, 2327-2328, 2329-2330, 2331-2332, 2333-2334, 2335-2336, 2337-2338, 2339-2340, 2341-2342, 2343-2344, 2345-2346, 2347-2348, 2349-2350, 2351-2352, 2353-2354, 2355-2356, 2357-2358, 2359-2360, 2361-2362, 2363-2364, 2365-2366, 2367-2368, 2369-2370, 2371-2372, 2373-2374, 2375-2376, 2377-2378, 2379-2380, 2381-2382, 2383-2384, 2385-2386, 2387-2388, 2389-2390, 2391-2392, 2393-2394, 2395-2396, 2397-2398, 2399-2400, 2401-2402, 2403-2404, 2405-2406, 2407-2408, 2409-2410, 2411-2412, 2413-2414, 2415-2416, 2417-2418, 2419-2420, 2421-2422, 2423-2424, 2425-2426, 2427-2428, 2429-2430, 2431-2432, 2433-2434, 2435-2436, 2437-2438, 2439-2440, 2441-2442, 2443-2444, 2445-2446, 2447-2448, 2449-2450, 2451-2452, 2453-2454, 2455-2456, 2457-2458, 2459-2460, 2461-2462, 2463-2464, 2465-2466, 2467-2468, 2469-2470, 2471-2472, 2473-2474, 2475-2476, 2477-2478, 2479-2480, 2481-2482, 2483-2484, 2485-2486, 2487-2488, 2489-2490, 2491-2492, 2493-2494, 2495-2496, 2497-2498, 2499-2500, 2501-2502, 2503-2504, 2505-2506, 2507-2508, 2509-2510, 2511-2512, 2513-2514, 2515-2516, 2517-2518, 2519-2520, 2521-2522, 2523-2524, 2525-2526, 2527-2528, 2529-2530, 2531-2532, 2533-2534, 2535-2536, 2537-2538, 2539-2540, 2541-2542, 2543-2544, 2545-2546, 2547-2548, 2549-2550, 2551-2552, 2553-2554, 2555-2556, 2557-2558, 2559-2560, 2561-2562, 2563-2564, 2565-2566, 2567-2568, 2569-2570, 2571-2572, 2573-2574, 2575-2576, 2577-2578, 2579-2580, 2581-2582, 2583-2584, 2585-2586, 2587-2588, 2589-2590, 2591-2592, 2593-2594, 2595-2596, 2597-2598, 2599-2600, 2601-2602, 2603-2604, 2605-2606, 2607-2608, 2609-2610, 2611-2612, 2613-2614, 2615-2616, 2617-2618, 2619-2620, 2621-2622, 2623-2624, 2625-2626, 2627-2628, 2629-2630, 2631-2632, 2633-2634, 2635-2636, 2637-2638, 2639-2640, 2641-2642, 2643-2644, 2645-2646, 2647-2648, 2649-2650, 2651-2652, 2653-2654, 2655-2656, 2657-2658, 2659-2660, 2661-2662, 2663-2664, 2665-2666, 2667-2668, 2669-2670, 2671-2672, 2673-2674, 2675-2676, 2677-2678, 2679-2680, 2681-2682, 2683-2684, 2685-2686, 2687-2688, 2689-2690, 2691-2692, 2693-2694, 2695-2696, 2697-2698, 2699-2700, 2701-2702, 2703-2704, 2705-2706, 2707-2708, 2709-2710, 2711-2712, 2713-27

भावे परस्मैपदम् । भान्तीति । 'शेषात्कर्तरि परस्मैपदम्' । अन्वकरोदिति । 'अनुपराभ्या
कृञः' इति परस्मैपदम् । श्रमोदविन्द्विति । 'मन्थौदनमकुपिन्दुवज्रभारहारवीवधगाटेऽ
न' इति वा उदादेशः । आसेलव्ययम् ॥

सुखाहरैर्वर्महरैः सगर्भैः प्रलम्बमुख्यैश्च सहाश्रवैस्तैः ।

अभिक्षिपन्नक्षमकोऽर्चनाहान्दृष्ट्वा स्वसुर्दाप्तिमखिन्त कंसः ॥ ५९ ॥

कंसः स्वसुर्दाप्तिं दृष्ट्वा अखिन्त गिन्नोऽभूत् । सगर्भैर्भ्रातृभिस्तैः प्रलम्बमुख्यैश्च सह
अर्चनाहान् । पूजामर्हत अभिक्षिपन् अभिभवन् । सुखाहरैः सुगहरणशीलैः बर्महरैः
क्वचन हतुः सभाव्यमानवयोभिः ॥ आश्रवैः वचनस्थितैः । अक्षमकः न विद्यमाना
क्षमा यत्नः ॥—अभिक्षिपन्निति । 'अभिप्रत्यतिभ्य क्षिप' इति परस्मैपदम् । बर्महरैरिति ।
'वयमि न' इत्यन् । सुखाहरैरिति । 'आटि ताच्छीत्ये' इत्यन् । अर्चनाहानिनि ।
'अर्' इत्यन् । दीप्तिमिति । 'क्तितावादिभ्यः' । सगर्भैरिति । 'सगर्भसयूथसनुतायव'
भोऽथे । समाने गर्भे भव इति 'समानस्य च्छन्दसि' इति सः ॥

प्रोवाह चिन्तां परिमृष्यति स्म देवाय कार्याद्विरराम भीतः ।

उपागमत्तान्न रा दानमानैः सहोपरेमे विषयोपभोगान् ॥ ६० ॥

यः यः भीतश्चिन्तां प्रोवाह वगार, देवाय परिमृष्यति स्म असृगति स्म, कार्यात्
विरराम उपरतयापारोऽभूत्, दानमानैः गान शशीन नोपागमत् नावारयत्, विषयोप-
भोगाः उपरेमे निगते ॥—प्रोवाहेति । 'प्राह' इति परस्मैपदम् । परिमृष्यतीति । 'परे
'प' इति परस्मैपदम् । विररामेति । 'आत्परिभ्यो रम' इति परस्मैपदम् । उपा-
गमान् । 'उपाग' परस्मैपदम् । उपरेमे इति । 'विषयोपभोगात्' इति परस्मै-
पदम् । 'कार्यादिति । 'उपाग' परस्मैपदम् । 'उपाग' परस्मैपदम् । 'उपाग' परस्मैपदम् ।
परीति ॥

न तातयान्यथा ननादमुपाः श्रेष्ठं यजो मे तनयं तु जातम् ।

विनाशयिष्यामि तैश्च प(३)रित्यागीर्णैः तत्प्रगवप्रतीश्रः ॥ ६१ ॥

न तातयान्यथा ननादमुपाः श्रेष्ठं यजो मे तनयं तु जातम् । विनाशयिष्यामि तैश्च प(३)रित्यागीर्णैः तत्प्रगवप्रतीश्रः ॥ ६१ ॥
न तातयान्यथा ननादमुपाः श्रेष्ठं यजो मे तनयं तु जातम् । विनाशयिष्यामि तैश्च प(३)रित्यागीर्णैः तत्प्रगवप्रतीश्रः ॥ ६१ ॥
न तातयान्यथा ननादमुपाः श्रेष्ठं यजो मे तनयं तु जातम् । विनाशयिष्यामि तैश्च प(३)रित्यागीर्णैः तत्प्रगवप्रतीश्रः ॥ ६१ ॥
न तातयान्यथा ननादमुपाः श्रेष्ठं यजो मे तनयं तु जातम् । विनाशयिष्यामि तैश्च प(३)रित्यागीर्णैः तत्प्रगवप्रतीश्रः ॥ ६१ ॥
न तातयान्यथा ननादमुपाः श्रेष्ठं यजो मे तनयं तु जातम् । विनाशयिष्यामि तैश्च प(३)रित्यागीर्णैः तत्प्रगवप्रतीश्रः ॥ ६१ ॥
न तातयान्यथा ननादमुपाः श्रेष्ठं यजो मे तनयं तु जातम् । विनाशयिष्यामि तैश्च प(३)रित्यागीर्णैः तत्प्रगवप्रतीश्रः ॥ ६१ ॥
न तातयान्यथा ननादमुपाः श्रेष्ठं यजो मे तनयं तु जातम् । विनाशयिष्यामि तैश्च प(३)रित्यागीर्णैः तत्प्रगवप्रतीश्रः ॥ ६१ ॥
न तातयान्यथा ननादमुपाः श्रेष्ठं यजो मे तनयं तु जातम् । विनाशयिष्यामि तैश्च प(३)रित्यागीर्णैः तत्प्रगवप्रतीश्रः ॥ ६१ ॥
न तातयान्यथा ननादमुपाः श्रेष्ठं यजो मे तनयं तु जातम् । विनाशयिष्यामि तैश्च प(३)रित्यागीर्णैः तत्प्रगवप्रतीश्रः ॥ ६१ ॥
न तातयान्यथा ननादमुपाः श्रेष्ठं यजो मे तनयं तु जातम् । विनाशयिष्यामि तैश्च प(३)रित्यागीर्णैः तत्प्रगवप्रतीश्रः ॥ ६१ ॥

उदं त्वयिर्निर्गमप्रसादं सोऽर्निद्रिपताग्रमस्तनं ।

उदं त्वयिर्निर्गमप्रसादं सोऽर्निद्रिपताग्रमस्तनं ॥ ६२ ॥

उदं त्वयिर्निर्गमप्रसादं सोऽर्निद्रिपताग्रमस्तनं ॥ ६२ ॥

उक्तिभिरप्रमादमनवधानमुद्बोधयन् । अशीतक [न] शीतकोऽलसः । तथापि तस्य मनः पराचकार अभ्यभवत् ॥—उद्बोधयनिति । ‘बुधयुधनगजनेङ्मुद्बुधभ्यो ने’ इति परस्मैपदम् । अतिष्टिपदिति । ‘अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात्’ इति परस्मैपदम् ॥

द्रोहिक्षिपाकर्मठसुप्रवेष्टे गर्भे गते शंकर्याञ्जयाजे ।

स्तम्बेरमा भूवल्यस्य धाया. प्रावीवृतन्द्राङ्गदवारिधारा. ॥ ६३ ॥

अजे शक्रयाच्चया गर्भे गते भूवल्यस्य धाया. भूवल्यं दधत. त्त्वमेवमा दिग्गजा
द्राक् मदवारिधारा प्रावीरुतन्प्रवर्तितवन्त. । द्रोहिधिपाकमेठसुप्रवेष्टे द्रोहिणो द्रोहिणी-
लास्तेषा क्षिपाया निरासे कर्मठा. कर्मेश्वरा गोमना. प्रवेष्टा भुजा यस्य ॥—त्त्वमेवमा
इति । 'त्त्वम्यकर्णयो रमिजपो' 'हस्तिसूचक्योरिति वक्तव्यम्' इत्यच् । तत्पुरुषे कृति
बहुलम्' इत्यलुक् । शक्रेति । 'गमि धातो सनायाम्' इत्यच् । कर्मठ इति । 'कर्मणि
घटोऽठन्' ॥

विलेखयेजोऽपि भरावभुम्भ. किमप्यगर्वायत हर्षमाण ।

मुद्गुतधेतसि देवतानामनर्तयन्ताप्सरसश्च तानि ॥ ६४ ॥

नित्येनोऽनन्तोऽपि किमप्यगर्वायत गर्वदान् अभवत् । भरावभुम् । हर्षमाणो
 हृदयना । देवतानां चेतति तुम् सतोऽप्युतय दीप्यते न्म । तानि देवतानि कर्तुं
 अप्सरसोऽनर्तयन्त नतितयत्यथ ॥—अनर्तयन्तेति । 'न पाञ्चम्याटपमाटपमपरिस्तर-
 विनृतिवदवग' इति परस्मैपदप्रतिषेध । 'अगर्वायतेति । 'जायय' इति परस्मैपदमात्म-
 नेपदं च । अद्युतमिति । 'द्युतो हृति इति वा परस्मैपदम् । नित्येनयेति । 'अविदग्गे
 शेने' इत्यन । 'मयदाववातिप्रकारात्' इति वा सप्तम्या धाट् । हर्षमाण इति । न-
 न्दीत्यवशोवचनमतिशयोक्त्या ॥

वनेचरामैष्ट्रभजानतादिप्रनाथविज्ञा मुनय नशिष्या ।

चिरुष्मन्ति न्यस्तितये एवै न विदुः सदान्तर्यतो एवै नयन ॥ ६५ ॥

[illegible]

4 15 41 7 21 14 11

अपिस्फवत्पुण्यकृतां प्रमोदं महोत्सवं प्रादित वल्लवेभ्यः ।

भिक्षाचरोपाहृतमाजिजीवच्छौरैर्मुदं रोहिणिपुत्रजन्म ॥ ६६ ॥

रोहिणिपुत्रजन्म रोहिणीपुत्रस्य रामस्य जन्म पुण्यकृतां प्रमोदं हर्षमपिस्फवदवी-
वृधत्, वल्लवेभ्यो गोपेभ्यो महोत्सवं प्रादित, शौरैर्मुदमाजिजीवत् । भिक्षाचरोपाहृत च-
रणेन भिक्षामर्जयद्भिः कथितम् ॥—भिक्षा इत्यत्र इकारस्य 'हस्त्वं लघु' इति लघुसंज्ञा प्रा-
प्नोति । 'संयोगे गुरु' इति गुरु संज्ञैव भवति । 'आकडाराटेका संज्ञा' इति नियमात् ।
'गुरोश्च हलः' इत्यप्रत्ययः । 'भिक्षासेनादायेषु च' इति चरेष्ट । अपिस्फवदिति । 'स्फायी
वृद्धौ' इत्यस्माणिचि 'स्फायो व.' इति यकारस्य वकारे 'स्फावि' इत्यस्माद्गुडि च्लेश्चटि
'णौ चड्युपधाया हस्त्वं' इत्युपवाहस्वे 'चडि' इति द्वित्वे 'पूर्वाऽभ्यासः' इत्यभ्यासमज्ञाया
'हलादि. शेष.' 'शर्पूर्वा. स्वय' इति सकारलोपे 'अभ्यासे चर्च' इति पकारा-
देशे 'सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनगलोपे' इति सन्वद्भावे 'सन्त्यतः' इत्यभ्यासाकारस्येत्वम् ।
आजिजीवदिति । आङ्पूर्वाजीवधातोर्णिचि लुङि चङि 'भ्राजभापदीपर्जावमीलपीडामन्य-
तरस्याम्' इत्युपधाहस्वामावपक्ष । वल्लवेभ्य इति । 'सुपि च' इति दीर्घं 'बहुवचने
झल्येत्' इत्येत्त्वे च प्राप्ते 'विप्रतिषेधे पर कार्यम्' इति परत्वादेत्वमेव स्यात् । रोहिणि-
पुत्रजन्मेति । 'दथापो संज्ञाछन्दसोर्वहुलम्' इति हस्त्वं ॥

ज्वरपूर्वसरा रुजः प्रशेमु. कलहाः स्त्रैणपुरःसराश्च गोष्ठे ।

भुजगेशि निशाकराभिरामे द्विपतां शोककरे तदावतीर्णे ॥ ६७ ॥

तदा भुजगेशि अनन्ते अवतीर्णे, गोष्ठे ज्वरपूर्वसरा ज्वरादयो रुजो रोगा प्रशेमु शान्ता ।
स्त्रैणपुर सरा. कलहाश्च प्रशेमु । स्त्रैण. स्त्रीप्रियो जनः । निशाकराभिरामे चन्द्रवन्मथुरे ।
द्विपता शोककरे शोककरणशीले । पुर सर इति । 'पुरोऽप्रतोऽप्रेषु सते'
इति ट । पूर्वसरेति । 'पूर्वं कर्तरि' इति ट. । शोककर इति । 'कृजो हेतु-
ताच्छील्यानुलोम्येषु' इति टः । निशाकरेति । 'दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारान्तानन्ता-
दिबहुनान्दीर्गिलिपिलिविलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसदृयाज्ज्ञावाहट्यत्तद्वनुररु पु' इति टः ।
स्त्रैणेति । 'सग्रामे प्रयोजनयोद्भूय' इति नन् । भुजगेशीति । 'ईश ऐश्वर्यं' क्तिप् ॥

यो वैरकारः स्वयमेव गोष्ठ्यभूतृणेहि नो स स्म शकृत्करीनपि ।

नामीदकालेऽयफलेग्रहिर्दुमस्तद्वर्तवः कर्मकरा इवाभवन् ॥ ६८ ॥

गोष्ठ्यो यो वैरकारोऽभूत् स स्वयमेव शकृत्करीनपि नो तृणेष्टि स्म यत्मानपि न हि-
नितवान् । इमोऽकालेऽपि अफलेग्रहिर्वैन्यो नासीत् । तदा कृता कर्मकरा
वैनिका इवाभवन् ॥ कर्मकरा इति । 'कर्मणि कृता' इति टः । वैरकार इति ।
'न शब्दश्लोकफलद्वगावावर्त्तनादमूत्रमन्त्रपदेषु' इति टप्रतिषेधे 'कर्मण्यण्' । श-

‘विस्फवत्’ इत्यादर्श

—रीमिति । 'नम्यमानोऽरिन्' । फलेऽतिरिति । फलानि गुणातीति । 'फलेऽतिगम्य-
भक्तिः' इति लिपाति । ॥

पृथ्व्या रक्षामभि(पि) विदधतस्त्रं त्रियो वासभूमे-

दैत्यभीणां प्रविचलयितुः स्वःश्रियाः स्थापकस्य ।

देवस्त्रीणामभिभवहृतः संभवोत्थं प्रमोदं

विश्वस्यावेत्रिभुवनपतेर्व्यत्रसीञ्चाति कंसः ॥ ६९ ॥

कंस विश्वस्य तं प्रमोदं त्रिभुवनपते. समवोधमवेज्जातवान् । अति व्यत्रसीञ्च वि-
भाय । पृथ्व्या रक्षामपि विदधत । त्रिय. वासभूमे । दैत्यभीणा प्रविचलयितु. कम्प-
यितु । स्वश्रिया स्वर्गलक्षणा स्थापकस्य । देवस्त्रीणामभिभवहृत परिभवं हरतः ॥—
पृथ्व्या इति । 'यू त्याह्यौ नदी' इति नदीसज्ञा 'यस्मात्पत्न्यविधित्तदादि प्रत्ययेऽऽत्म्'
इत्यञ्जसज्ञा । 'आणनद्या' इति आटि वृत्त्यणादेशौ । दैत्यस्त्रीणामिति । 'नेयडुवड्स्था-
नावती' 'वामि' इति विकल्पेन नदीसज्ञाया नुद् । त्रिय, स्वश्रिया इति । 'द्विति ह-
स्वध' इति वा नदीसज्ञायामाड्गुत्त्यणादेशः । अन्यत्रेयड् । वासभूमेरिति । विकल्पेन
नदीसज्ञाभावे 'शेषो घ्यसखि' इति घिसज्ञाया 'घेडिति' इति गुणः । त्रिभुवनपतेरिति ।
'प्रतिः समास एव' इति घिसज्ञाया गुण । स्त्रीणामिति । 'अस्ती' इत्युक्त्वा परत्वाणुद् ॥

कालिमन्या. कुर्वदाशाः स्वधाना गां द्यामन्यां चोहसन्मालभारी ।

विभ्यन्मृत्योर्भावनादाढ्ययोगाच्छौरे रुपं शश्वदीक्षांवभूव ॥ ७० ॥

मृत्योर्विभ्यत् स भावनादाढ्ययोगात् शौरे रुपं शश्वद् ईक्षानभूव प्रत्यङ्गीकृतवान् ।
स्वधाना आशाः कालिमन्या आत्मन काली मन्यमानाः कुर्वत् । गा भूमिं द्यामन्या
स्वर्गनात्मान मन्यमाना कुर्वत् । उहसन्मालभारी उहसन्तीं माला विभ्रत् ॥—ईक्षाव-
भूवेति । 'दीर्घं व' इति गुरुसज्ञा । 'इजादेध गुस्मतोऽनृच्छः' इत्याम । उहसन्माल-
भारीति । 'इष्टकेपीकानालाना चित्तूल्भारिषु' इति हस्वः । 'इष्टकादिभ्यस्तद-
न्तस्यापि ग्रहणम्' कालिमन्या इति । 'जानपदपुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशका-
मुक्कवराहुस्वनवावपनाकृत्रिमाध्राणास्त्रीत्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैधुनेच्छाकेशवेशेषु'
इति छेपि काली । 'आत्मनाने स्वध' । 'सित्यनव्ययस्य' इति हस्वः । 'अरुद्विपदजन्तस्य
मुम्' इति मुमा हस्वो न वाच्यते । यामन्यामिति । 'एच एकाचोऽम्प्रत्ययवच' इत्यमागनो
द्वितीयैरुवचनवच स्यात् । 'औतोऽम्मातो' ॥

दाण्डां क्रीडां ये च मौष्टामकुर्वञ्छयैर्नपातां शश्वदाखेटकेलीम् ।

ये वाचाटास्तेऽपि वाचंचमानां योग्यामापु. सात्त्विकीमेव वृत्तिम् ॥ ७१ ॥

तेऽपि जना सात्त्विकीमेव वृत्तिमापु । के ये दाण्डा मौष्टा च क्रीडामकुर्वन् । दण्डः
प्रहरणमस्या क्रीडायाम् । मुष्टिः प्रहरणमस्या क्रीडायाम् । ये च शश्वदाखेटकेलीमकुर्वन्

इयेनपातोऽस्यां क्रियायामिति श्यैनंपाताम् । ये च वाचाटाः । वाचंयमानां मुनीनां योग्याम् ॥—टाण्डां मौष्टामिति । 'तदस्यां प्रहरणमिति क्रीडाया ण.' 'द्वियाम्' 'अजाद्यतष्टाप्' इति टाप् । श्यैनंपातामिति । 'धवः सास्यां क्रियेति जः' इति धजन्तात् पातशब्दात् कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्य कारकत्वादन् । 'श्येनतिलस्य पाते जे' इति मुमागमः । वाचंयमानामिति । 'वाचि यमो व्रते' इति खच् । 'वाचंयमपुरदरो च' इति पूर्वपदस्यामागमो निपात्यते । वाचाटा इति । 'आलजाटचौ बहुभाषिणि' इत्याटच् । 'कुत्सित इति वक्तव्यम्' । 'यचि भम्' इति भसंज्ञायां कुत्वाभावः ॥

वर्मायितं मन्त्रकृतां मरुत्वतः क्लेशापहं दानवसत्त्वमेजयम् ।

स्वर्वासिनः सार्वमुदात्तवाङ्मयैः शर्वादयोऽस्तौपत शंयवो हरिम् ॥७२॥

शर्वादयः स्वर्वासिनो हरिमुदात्तवाङ्मयैर्वाङ्गिकारैरस्तौपत स्तुतवन्तः । मन्त्रकृता मन्त्रद्रष्टृणा वर्मायितुं वर्मवद्वाचरितवन्तं रक्षकम् मरुत्वतः क्लेशापहम् । दानवसत्त्वमेजय दानवानां सत्त्वं हृदय कम्पयन्तम् । सार्व सर्वस्मै हितम् । शंयवः सुखातिशयवन्तः ॥—शर्वादयोऽस्तौपतेति । 'सुप्तिङन्तं पदम्' इति पदसंज्ञाया 'एङ् पदान्तादति' इति पूर्वरूपत्वम् । वर्मायितमिति । आचारक्यचि 'न क्ये' इति पदसंज्ञाया नलोपः । शंयव इति । 'कंशंभ्या बभयुस्तितुतयस' इति युम् । 'सिति च' इति पदसंज्ञायामनुस्वारपरसवर्णौ । मरुत्वत इति । मरुतोऽस्य सन्तीति मतुपि 'तसौ मत्वर्थे' इति भसंज्ञाया जशभावः । शर्वादय इति । 'बहुषु बहुवचनम्' इति बहुवचनम् । हरिमिति । 'द्वेकयोर्द्विवचनैकवचने' इत्येकवचनम् । वाङ्मयैरिति । 'मयद्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छाटनयो' इति पि-कारे मयच् । 'यरोऽनुनासिकेऽनुनासिकोवा' । 'तद्धितप्रत्यये भाषाया नित्यवचनं कर्तव्यम्' ॥

अमरारिभरातुरक्षमासाध्वगदंकारपरंतपानुभावे ।

भगवत्यभिलापकेऽवतारं भुवनं प्रीतिवशंवदं बभूव ॥ ७३ ॥

भगवति अवतारमभिलापके मति भुवनं प्रीतिवशंवदं बभूव । अमरारिभरातुरक्षमासाध्वगदंकारपरंतपानुभावे अमरारय एव भरस्तेनातुराया क्षमाया माधुर्दक्षो अगदंकाराधिक्रिन्मकः । परेया तापयिता चानुभावो यस्य । 'दक्षस्तीर्थात्तशाम्भार्यो दृष्टकर्मा भिषक् शुचि' इति वाहट् ॥—वशंवदमिति । 'प्रियवशे वदः रान्' । 'अशर्द्धिपदजन्तस्य मुम्' परनपेति । 'द्विपत्परयोन्मापेः' इति राच् । अगदं कारेति । अगद करोतीत्यण् । 'कारे मत्पागदस्य' इति 'अस्तु मत्पागदस्य कार इति वक्तव्यम्' इति मुमागमः ॥

इति मटीके वासुदेवपिजये द्वितीयः सर्गः ।

तृतीयः सर्गः ।

नागयणे रात्रिमटाङ्गनानाममानये तत्र जनिष्यमाणे ।

मुक्तं सुरैर्नारुनगप्रसूनं पपात नक्षत्रपथादनल्पम् ॥ १ ॥

तत्र नारायणे जनिष्यमाणे प्रादुर्भविष्यति सति नक्षत्रपथात् अनल्पं नाकनगप्रसूनं स्वर्गवृक्षकुसुमं पपात । सुरैर्मुक्तम् । अनल्पं बहु । रात्रिमटाङ्गनाना राक्षसस्त्रीणामसातये न सातयति सुतयतीत्यसातयः ॥—नक्षत्रपथादिति । ‘कारके’ इत्यधिकृत्य ‘ध्रुवमपाये-
ऽपादानम्’ इत्यपादानसंज्ञा । ‘अपादाने पश्यमी’ । रात्रिमटेति । ‘रात्रे’ कृति विभाषा’ इति मुमागमः । असातय इति । ‘अनुपसर्गात्सिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसाति-’ इति नञ्पूर्वात्साते सुखार्थाच्छ । ‘नलोपो नञ्’ उत्तरपदे परे । अनल्पमिति । ‘तस्मात्तुडचि’ इति परस्य तुडागमः । नक्षत्रनाक इत्यत्र ‘नभ्राण्पातवेदानामत्यन्तमु-
चिनकुलनरत्नपुंसकनक्षत्रनरनाकेषु प्रकृत्या’ इति नञ् प्रकृतिभाव । नगेति । ‘नगोऽ-
प्राणिष्वन्यतरस्याम्’ इति प्रकृतिभावः ॥

येषां पराजेपत वीर्यभूम्नो येभ्यः पुरान्तर्दधते च पूर्वम् ।

मुष्टिधयेभ्योऽपि च दानवेभ्यस्तेभ्यस्तदा नाविभिद्युर्दिविष्ठाः ॥ २ ॥

तदा दिविष्ठा देवास्तेभ्यो दानवेभ्यो नाविभिद्युर्विभ्यति स्म । ते पूर्वं येषां वीर्यभूम्नः पराजेपत विमुखीयभूवुः । मुष्टिधयेभ्यो अत्यन्तवालेभ्योऽपि येभ्यः पुरा अन्तर्दधते अन्तरदधत ॥—दानवेभ्य इति । ‘भोत्रार्थानां भयहेतु’ इत्यपादानसंज्ञा । पराजेपत वीर्यभूम्न इति । ‘पराजेरनोड’ इत्यपादानसंज्ञा । येभ्यः अन्तर्दधते । ‘अन्तर्दधौ येना-
दर्शनमिच्छति’ इत्यपादानसंज्ञा । ‘पुरि तुङ्वास्मे’ इत्यनघननभूतेऽपि लट् । दिविष्ठा इति । ‘सुपि स्म’ इति कप्रत्यये ‘हृदुभ्या च इति । सप्तम्या अलकि ‘अम्बाम्बगो-
भूमि-’ इति मूर्धन्यादेशः । मुष्टिधयेभ्य इति । ‘नाजोमुष्टयोऽ’ इति खन् । [भूम्न इति ‘पृथ्वादिभ्य -’ इतीमनिच्प्रत्यये ‘यदोलोपो भू च यदो’ इति बहुवचद्वय भूरादेन-
प्रत्ययादिलोपथ ॥]

विभीहि मा देवकि ते सुतोऽय संत्रास्यते त्वा स सगोत्रवर्ग्याम् ।

स्वस्त्यस्तु तुभ्य नत्भर्तृकार्यं विहाय इत्यानजिरे गिरोऽर्ध्याः ॥ ३ ॥

हे देवकि, मा विभीहि । ते सोऽय एव सगोत्रवर्ग्यां त्वा संत्रास्यते रक्षिष्यति । नमानगोत्राणां वर्गे भवा सगोत्रवर्गा । नत्भर्तृकार्यं तुभ्यं स्वस्त्यस्तु इति गिरो गिरौ वा वासा एतान्शिरे न्यामा । संत्रास्यते अर्धादनपेता ॥—सगोत्रवर्ग्यामिति । ‘एतोर्निर्जन्तपदरातिनाभितः सगोत्र-’ परातनदर्शनयोगवचनबन्धेषु’ इति समानरात्रस्य सभाव । ‘योगवर्जनस्य’ इति दृष्टीत्यवयवस्य सहास्यस्य सभाव । सत्भर्तृकार्यं । ‘पठ्याशिषि’ ‘सगोत्र-’ इति सहास्यस्य प्रकृतिभाव । ‘नत्भर्तृ’ इति कप् नमानात्तः । संत्रास्यते । ‘परास्य-’ इत्यादादनपेते’ इति दत् ॥

नारायणरात्रे निविष्टैरगोभिर्भरतिः स्याद्विश्वे निर्वन्तः ।

नारायणरात्रे निविष्टैरगोभिर्भरतिः स्याद्विश्वे निर्वन्तः ॥ ४ ॥

नारायणरात्रे निविष्टैरगोभिर्भरतिः स्याद्विश्वे निर्वन्तः ॥ ४ ॥

अभ्रंलिहैराकागलेहंनिधिंस्तमोभिश्चन्द्रशिखे छादितदिशि । गारिपनामत्रपिपत्रं गारि-
पत्रेषु पात्रेषु पिपत्रम् । गारिं पचतीति गारिपन् ॥—‘परिमाणे पन्’ [इति राग्] ।
‘रालिनव्ययस्य’ इति ह्रस्वः । पञ्चमिति । ‘पन्वो व’ इति निष्ठातस्य वः । अभ्रं-
लिहैरिति । ‘वहाभ्रे लिह’ इति राग् । निहंम् इति । ‘अवाद्य कुट्याद्यर्थे तृतीया’
इति गतिसमासः ॥

मितंपचं किंचिदरुंतुदं तां प्रसूतिजं दुःखमयावभूव ।

चक्रं ललाटंतपभास्कराभं दधानमीशं शरणं गता सा ॥ ५ ॥

ता प्रसूतिज दुःखं प्रभववेदना अयावभूव प्राप्ता । सा ईशं विष्णुं शरणं गता मितं-
पचमत्पं किंचित् अरुंतुदं पीडाकर ललाटंतपभास्कराभं चक्रं दधानम् । ललाटतप-
तीति तथा मध्याह्नार्कः ॥—मितपचमिति । ‘मितनखे च’ इति खग् । अरुंतुदमिति ।
‘विध्वरूपोस्तुद’ इति खश् । सयोगान्तलोपः । ललाटंतप इति । ‘असूयललाटयोर्द-
शितपो’ इति खश् ॥

प्रियंवदं मित्रमिवानुरोधि द्विपंतपं देवमिव स्तुवानम् ।

इरमदं ज्योतिरमुश्चदभ्रं शनैः शनैः प्रावृषिकं ररास ॥ ६ ॥

प्रावृषिकं प्रावृषि जातमभ्रं शनैः शनैः ररास शब्दायते स्म । प्रियंवदमनुरोध्यनुवर्त-
नशीलं मित्रमिव । द्विपंतपं देवं स्तुवानमिव । द्विपतः तपतीति । इरमदं ज्योतिरमुश्चद
इरया जलेन मावतीति ॥—इरमदमिति । ‘उभ्रंपश्येरमदपार्णिधमाश्च’ इति निपातनम् ।
प्रियंवदमिति । ‘प्रियवशे वद’ खच् । द्विपंतपमिति । ‘द्विपत्परयोस्तापे’ इति खच् ।
प्रावृषिकमिति । ‘प्रावृषपठ्’ । ‘प्रावृषिजम्’ इति वा पाठे ‘प्रावृट्शरत्कालदिवा जे’ इति
सप्तम्या बहुक् ॥

अधीतवन्तो विधिवद्गुरुभ्यः श्रुतीः सतीर्थैः सह सेष्टि मत्याः ।

भूयात्सुखं देवकनन्दनाया हृदैवमाशासत तापसौद्धाः ॥ ७ ॥

तापसौद्धाः प्रशस्तास्तपस्विनो हृदैवमाशासत प्रार्थितवन्तः । देवकनन्दनायाः सुखं
भूयात् इति गुरुभ्यः सतीर्थैः समानतीर्थवासिभिः सह सेष्टि श्रुतीः [अधीतवन्तः] ।
सेष्टीति ‘अव्ययं विभक्तिसमीप—’ इत्यन्तार्थकसहशब्दस्याव्ययीभावसमासे ‘अव्ययीभावे
चाकाले’ इति ‘अन्त्यान्ताधिके च’ इति वा सहशब्दस्य सभावः । सतीर्थैरिति । ‘समाने
तीर्थेवासी’ इति यत् । ‘तीर्थे ये’ इति समानशब्दस्य सभावः । तापसौद्धा इति । तपः
शब्दात् ‘अण्व’ इत्यण् प्रत्ययः । ‘प्रशसावचनैश्च’ इति समासः । मत्या इति । ‘मत-
जनहलात् करणजत्पकपे’ इति यत् ॥

अस्य तत्पुरुषे चरितार्थत्वादुपन्यासश्चिन्त्यः.

सब्रह्मचारी नवमेघरुच्याः सोदर्यदेश्यो हरिदश्मभासाम् ।

तमालकान्तेः सद्यगाननन्दप्रभोद्गमः कश्चन जंपती तौ ॥ ८ ॥

कश्चन प्रभोद्गमः तौ जंपती जायापती आननन्दत् आनन्दयामास । नवमेघरुच्याः सब्रह्मचारी हरिदश्मभासा मरुत्तत्विषा सोदर्यदेश्य ईषदत्तमासः समानोदर्यः । तमाल-
कान्तेः सद्यक् सद्यः ॥—सब्रह्मचारीति । ब्रह्म वेदः । तदध्ययनार्थं यद्गतं तदपि
ब्रह्म तच्चरतीति ब्रह्मचारी । समानं ब्रह्म चरतीति सब्रह्मचारी । 'व्रते' इति गिनिः ।
'चरणे ब्रह्मचारिणि' इति समानस्य सः । सोदर्यदेश्य इति । समाने उदरे शयितः
स्थितः इत्यर्थे 'सोदराजः' इति यत्प्रत्यये विवक्षिते प्रागेव 'विभाषोदरे' इति समानस्य
सः । ईषदत्तमासौ कल्पच्छेद्यदेशीयरः । सद्यगिति । 'इष्टरावहृषु' इति समानस्य
सः । जंपती इति । राजदन्तादिन्वात् पक्षे जायासद्यस्य जम्बो दम्भावध निपात्यते ।
परनिपातश्च ॥

इयानसावित्यपि कल्पकोट्या दुर्ज्ञानसौभाग्यविशेषसीमा ।

सुतः स तादृक् सुतो रुजनि । अस्मै इयान् इदपरिमाणक इति कल्पकोट्या

कल्पाना कोट्या अपि दुर्ज्ञानसौभाग्यविशेषसीमा । त्रिजगत्प्रवित्रमाहात्म्यभूमा ॥—
देवकीत इति । 'जनिकर्तुं प्रकृति रत्यपारानन्ता । इयानिति । 'किमिदंभ्या वो व' ।
'इदं जिनोरीरकी' इत्यादिदेव । तादृगिति । 'आ नर्वनान इत्याकारादेः । दुर्ज्ञानेति ।
'सुतो सुन्' इति सुन् ॥

कलानिधेः संतमसस्य हन्तु पत्यु सतानात्तरतेरनन्ते ।

समुद्रियात्प्रादित मोदनाभ्या विधोर्भवन्ती स्तितचन्द्रिका सा ॥१०॥

विधोर्विष्णोः प्रज्ञान भवन्ती स्तितचन्द्रिका आत्मा जंपतिन्म । मोद प्रादित प्रसवे ।
कलानिधे कलाना विज्ञाना विष्णोः प्रज्ञाना च निधे । सन्तमसस्य व्याप्तमन्ते-
ऽपानस्य, निमिरस्य च हन्तु । स्यात् स हन्ता, सन्तमाना च, पत्यु अनन्ते रूपे, स-
पारे च, अपारते । सृष्टिस्तु सृष्टिमेव ॥—विधोरिति । 'सुद प्रसव' सत्य-
जातरता । आनन्तातिने । 'जम्बो तमसि' इति न सपदानम् इति सपदानम् । 'सुद-
प्रसव' । सृष्टिदिशि । नये 'सृष्टिमाद' च ॥

पुरुरात्मनस्तुतिचौर्यैर्गुरुरिप्पयग्नगङ्गामनर प्रयाहम् ।

तिर्यस्तुरस्तमारमनपन्नोर्गोर्गोमगनीनृननदादिवाहम् ॥ ११ ॥

नर्पमहाहृषिपताननम्यतदेव सत्पदीनर्वादिम् ।

यथागुणीन शुरु रमाया श्रीवैशुभ प्रत्युस्तं व्यानम् ॥ १२ ॥

प्रतीपवृत्तैर्गुरुडाग्रमदण्डसध्यग्भिर्निन्द्रारिषु बाहुदण्डैः ।

सम्यक्षु सक्तैश्चरितेषु भान्तं हृदे समेषामपि रोचमानैः ॥ १३ ॥

क्षेमंकरैः पुण्यवतामरीणां भयंकरैर्नित्यमनन्यदास्थैः ।

पनायितं वैतनिकैरिवास्त्रैः क्षीरार्णवानूपविहारलोलम् ॥ १४ ॥

कदर्थितानर्थमनन्यदर्थं स्वाभ्यां स्वधामेत्य नवं नुवानम् ।

दृग्भ्यां न धारु न परं तमेतौ जगन्ति चानन्दरसे न्यमाङ्क्षुः ॥ १५ ॥

तं दृग्भ्यां वारु गाधु पिवन्तौ एतौ देवकीवसुदेवौ न पर केवल न अपि तु जगन्ति च आनन्दरसे न्यमाङ्क्षु न्यमजयन् । स्वाभ्यामात्मभ्यां स्वधाम स्वदेहं अपहृवानं प्रकाशयन्तम् । पुरदराग्रमद्युतिचौर्ययुर्थविष्वद्यगक्षमामहःप्रवाहम् । पुरंदराग्रमा इन्द्रनीलः । विष्वद्यक् समन्ततो व्याप्नुवत् । मारसनप्रभोर्मोसौदामनीनूतनवारिवाहम् । सारमनं काशी । सर्वसहादुर्विपहामनस्यसर्वकपम् । सर्वसहा भूमिः । आमनस्यं दुःखम् । सर्वपथीनवीर्यं सर्वपथं व्याप्नुवत् । प्रत्युरसं उरति श्रीकौस्तुभं दधानम् । रमाया ययामुखीन मुखप्रतिविम्बदर्शनाधिकरणं मुकुरम् । बाहुदण्डैर्भान्तम् । इन्द्रारिषु प्रतीपवृत्तै प्रतिकूलव्यापारैः । गुरुडाग्रमसध्यग्भिः मरकतदण्डसदृशैः । सध्यङ् सहाय । सम्यक्षु शुभेषु चरितेषु सक्तैः समेषा सर्वेषामपि हृदे रोचमानै चित्त स्वविषये स्पृहा कारयद्भिः । अस्त्रै चक्राद्यायुधैः पनायितं स्तुतं वैतनिकैः वैतनेन जीवद्भिरिव । पुण्यवता क्षेमंकरैः । अरीणानित्यं भयंकरैः । अनन्यदास्थैः आस्थान्तररहितैः । क्षीरार्णवानूपविहारलोलम् । अनूपं जलप्रायो देशः । कदर्थितानर्थम् । कदर्थीकृता अनर्था आपदो येन । अनन्यदर्थम् ॥—हृदे इति । 'रुच्यर्थानां प्रीयमाणः' इति संप्रदानसंज्ञा । स्वाभ्यामिति । 'श्लाघहुङ्स्थाशपा जीप्यमानः' इति संप्रदानसंज्ञा । पुरदरसर्वसहेति । 'पू सर्वयोर्दारिसहोः' इति खच् । क्षेमंकरैरिति । 'क्षेमप्रियमद्रेऽण् च' इति खच् । विष्वद्यगिति । 'ऋत्विग्दधृक्स्तग्दिगुणिगञ्जुयुजिकृञ्चा च' इति क्तिन् । 'विष्वग्देवयोश्च टेरद्यञ्चतौ वप्रत्यये' इत्यादेशः । सम्यदिवति । 'समः समि' । तिर्यगिति 'तिरसस्तिर्यलोपे च' । सध्यग्भिरिति 'सहस्य सध्रि' । प्रतीपेति । प्रतिगता आपोऽस्मिन्निति । 'ब्यन्तरूपसर्गेभ्योऽप ईत्' इत्याकारस्य ईकारः ॥ 'आदे परस्य' । अनूपेति । 'ऊदनोर्देशे' इत्यूकारः । अनन्यदास्थैरिति । 'अपष्ठयवृत्तीयास्थस्य दुगाशीराशास्यास्थितोत्सुकोत्तिकारकरागच्छेषु' इति दुगागमः । अनन्यदर्थमिति । 'अर्थे विभापा' इति डक् । कदर्थितेति । कुत्सितोऽर्थं कदर्थः । 'को कत्तत्पुरुषेऽवि' इति कदादेशः । चौर्येति । ब्राह्मणादिपाठात् घ्यञ् । सौदामनीति । सुदान्ना पर्वतेन एकदिक् । 'तेनैकदिक्' इत्यङ् । 'टिड्ढाणञ्—' इति डीप् । नूतनेति । 'नवस्य नूततनखाश्च' इति स्वार्थे तनप्रत्ययो नू आदेशश्च । सर्वपथीनेति । 'तत्सर्वादे पथ्यङ्' इति खः । यथामुखीनमिति । 'यथामुखसंमुखस्य दर्शनः ख' । वैतनिकैरिति । वैतनैर्जीवन्तीति ठक् ।

प्रत्युरसमिति । 'विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः' । 'प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात्' इति समासान्तोऽङ् ।
धारु इति । 'दाधेदृतिनादसदो रुः' ताच्छीलिक ॥

चे कद्वदाः कोष्णवधूकुचैकश्राद्धाः कवोष्णानि पलान्यदन्तः ।

सकत्तृणारण्यजुषोऽभवंस्तेऽप्यकापधाः कापुरुपास्तदानीम् ॥ १६ ॥

ये कापुस्पा कुत्तिता पुरुषास्तदानीं भगवदाविर्भावसमये अकापधा सन्मार्गस्या
अभवन् । कुत्तितः पन्था कापथः । तद्रहिताः । कीदृशाः । कद्दा गर्हवादिन । को-
ष्णवधूकुचैकशब्दाः प्रभूतश्रुता । क्वोष्णानि ईषदुष्णानि पललानि अदन्त । कत्तृ-
णारण्यजुषः । कत्तृण वृणविशेष ॥—उद्दा इति । 'रथवदयोः' इति को. कद्दाव ।
कत्तृणेति । 'वृणे च जातौ' इति कद्दाव । कापयेति । 'का पथप्रक्षरो' इति कादेरा ।
कोष्णेति । 'ईषदर्थे' इति कादेरा । कापुस्पा इति । 'विभाषा पुस्पे' इति कादेरा ।
क्वोष्णानीति । 'क्वं वोष्णे' इति क्वादेरा । शब्दा इति । 'शब्दार्चार्हृतिभ्यो ण सत्वर्थाच्च ॥

उद्धर्षा नन्तुर्मयूरा व्यहेऽपि पद्मा व्यरुचन्प्रफुल्लः ।

वीरततिर्भृङ्गकुलैरंसीदामोदमुद्धोदुमिवानुसर्थाः (१) ॥ १७ ॥

नयूरा उद्भूतार्थान्वृतु । व्ये अपि अहनि अतीतेऽपि पञ्च । प्रपुन व्यरचनू सो-
भन्ते स्म । मिगतमहो व्या । वीरत्तति नृकुलैरानोदं सौरभ्यं हर्षे नोदोदुमनुमर्धे (?)
स्व ॥—नयूरा इति । मया रैतीति रैनेरनि टिलोपः । महीगच्छन् नयूभावः । 'वर्णा-
गमो वर्णविवर्धयद्वा ह्ये चापरौ वर्णविसारतोपो । वातोत्तरार्धातिगमेन योगस्तदुच्यते प-
मिप निरुत्तम् ॥' 'पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम्' इति टोपविसारादः । व्य इति ।
'स्वराविनायपूर्वस्यान्माहन्त्यरस्या टे' इत्यहनादेनाभावे रणम् । उद्भूतेति । वहे-
त् । वज्रादित्यान्तप्रसारणम् । 'हो ट' 'अपन्थोर्वोऽय' इति तन्त्र य । तन्त्र 'दुना
ट' इति दुन्वम् । 'टो टे टोप' । 'टोपे पूर्वस्य दीर्घाऽण' । उज्जोदुमिति । 'मरिहो-
रोदुमर्धे' इत्योनात् । टोना । वीरदिति । विविध रीतीनि स्मिन् । न्यायमिच्छात्
इत्य य । 'अन्वेषामपि द्यते' इति दीर्घ । प्रपुन इति । 'जिक्ता विसरणे' । 'जा-
त्' । 'ति न' इति असारण उच्चार ॥

शायनरा लक्षणिषा कदात्र कौशियन्तु ग्राहणिपैप्पलादा ।

ये तैत्तिरीयाः नमका. मने ते विभभर तुष्टुष्टाविजीना. ॥ ६८ ॥

[illegible]

तापिन्नीताजन्चि पतीचि स्वैरिमर्माविधि पुंनि रागात् ।

स शनुहः स्नादिति वस्तु कामः स्वयं व्यलज्जित् विविच्य गर्गः ॥२१॥

गर्गः पतीनि तत्प्रेषणात्मनि पुंनि रागात् स शनुहः शनुहः एता भूयादिति वस्तु-
कामः सन् विविच्य स्वयं व्यलज्जित् लज्जते स्म । तापिन्नीताजन्चि तमाहसदराजान्नी
स्वैरिमर्माविधि अक्षराणा मर्मवेधपत्तरे ॥—शनुह इति । 'आदिपि हन्' इति उ. ।
मर्माविधीति । मर्मपूर्वकाग्रधधातो' निपि 'नहिगृतिगृपिव्यधिरचित्तहितनिपु तर्' इति
पूर्वपदस्य दीर्घः । संप्रसारणम् । नोकाश इति । पचायन् । 'रक्' फागे' इति दीर्घः ।
प्रतीचीति । 'चौ' इति दीर्घः ॥

दन्तावलेन्द्रं सुचिरेण वाष्पपाथः परीवाहततस्तुरापाट् ।

विमुच्य विश्वावसुविष्टुतः सन्नातिष्ठदष्टापदविष्टराग्र्यम् ॥ २२ ॥

तुरापाट् सुचिरेण दन्तावलेन्द्रं ऐरावतं विमुच्य विश्वावसुविष्टुतः सन् अष्टापदजिष्ट-
राग्र्यं स्वर्गसिंहासनमातिष्ठत् आक्रम्य स्थितवान् वाष्पपाथः परीवाहततः ॥—दन्ताव-
लेति । 'दन्तशिखात्संज्ञायाम्' इति मत्वपाथो बलच् । 'बले' इति दीर्घः । विश्वाव-
सुति । 'विधस्य वस्तुराटो' इति दीर्घः । परीवाहेति । 'वाहेर्भावे घञ्' । 'उपसर्गस्य
घञ्यमनुष्ये बहुलम्' इति दीर्घः । अष्टापदेति । 'अष्टन संज्ञायाम्' इति दीर्घः ।
तुरापाडिति । तुर वेगवन्तं सहते इति 'छन्दसि नट्' इति प्वि । छान्दसा अपि लोके
भवन्तीति 'अन्येषामपि ह्ययते' इति दीर्घः ॥

क्षिप्रुः सुदर्पात्पुरुहूतपक्ष्यान्कंसः पतिग्रीमथ पाणिरेखाम् ।

दरैर्दधद्भिः सहितोऽजशक्त्या मूर्च्छां तदानच्छं कुमारघाती ॥ २३ ॥

अथ तदा कंसः अजशक्त्या विष्णुनाथया हेतुना मूर्च्छां नानच्छं प्राप्तवान् । पतिग्रीं
पाणिरेखा दधद्भिः दरैः सहितः । सुदर्पात् दर्पसमृद्धेर्हेतोः पुरहूतपक्ष्यान् इन्द्रपक्षभवान्
क्षिप्रनिर्गतनशील । कुमारघाती ॥—कुमारघातीति । 'कुमारशोर्गोपिनिः' । पतिग्री-
मिति । हन्तेः 'लक्षणे जादापत्योष्टक्' । हूतेति हूतमाह्वानम् । ह्ययतेः कः । यजादित्वात्
संप्रसारणम् । 'अग्रस्य' इत्यासप्तमाध्यायपरित्तनाप्तेरधिकारः । 'हलः' इति दीर्घः । सुदर्पा-
दिति । समृद्धावव्ययीभावः ॥

तमीगितारं तिसृणा गतीनां सुखाय नृणामुररीकृताङ्गम् ।

चतुर्दशानां प्रभवं तनूजं विद्यापदानां पितरौ तनु (नुतः) स्म ॥२४॥

पितरौ देवकीवल्लभौ तनूजमात्मजं नुतः स्म वृहवतुः । तिसृणा सत्त्वरजस्तमोगयीनां
गतीनां ईशितारम् । नृणां सुखाय उररीकृताङ्गम् । चतुर्दशानां विद्यापदानां स्थानभूतम् ।
गतीनामिति । 'स्वनयापो नुट्' इति नुरि 'नामि' इति दीर्घः । तिसृणामिति । 'न तिसृचतष्ट'
इति दीर्घाभावः । नृणामिति । 'नृ च' इति दीर्घः । चतुर्दशानामिति । 'पदचतुर्भ्यश्च'
६. ११

इति नृत् । 'नोपधायाः' इति दीर्घः । ईशितारमिति । 'ईश ऐश्वर्ये' । तृच् । 'अप्तृन्तृक्ष-
स्वनमृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशातृणाम्' इति दीर्घः ॥

वंहिष्ठ धामानमुपेयिवासं मनुष्यलोकं पुरुषं महान्तम् ।

प्रशासितारं परिपन्थिनस्तमित्यनुवातां प्रियकारमुर्व्याः ॥ २५ ॥

तमित्यनुवाताम् । वंहिष्ठधामानमतिप्रवृद्धतेजसम् । मनुष्यलोकमुपेयिवासं प्राप्नुवन्तम् ।
महान्तं पुरुषम् । परिपन्थिनः प्रशासितारम् ॥ उर्व्यां प्रियकारम् । वंहिष्ठधामान-
मिति । 'सर्वनामस्थाने चासंयुद्धौ' इति दीर्घः । उपेयिवासमिति । 'उपेयिवाननाधाननूतान-
श्च' इति क्स्वन्तो निपातितः । 'उगिदचा सर्वनामस्थाने चाधातोः' इति नुम् । 'सान्त-
महतः सयोगस्य' इति । महान्तमिति । महधातोरौणादिकेऽतिप्रत्यये शतृवद्भावे चोगिता-
न्नुमि 'सान्तमहत' — इति दीर्घः । प्रशासितारमिति तृन्तस्य दीर्घः । प्रियकार-
मिति । 'क्षेमप्रियमद्रेऽण् च' इति कृजोऽण् ॥

..... ।

..... ॥ २६ ॥

..... ।

..... ॥ २७ ॥

मुहन्मनोजूर्तिरुतस्तथापि तस्मान्मदीयान्वयनाशवांशः ।

हस्तिघ्नतो भोजपतेर्भयं नो भनक्ति मूर्ते हृदयं शुचैव ॥ २८ ॥

तथापि तस्मान् भोजपतेर्भयं नो हृदयं भनक्ति भग्नं करोति । मुहन्मनोजूर्तिरुतः ।
जूर्ति उग्र पीडा । मदीयान्वयनाशवांशः मदीयस्य वंशस्य नाशं वाञ्छतः । हस्तिघ्नतः
हस्तिना हन्तुं समर्थोऽथ शूर्यः मूर्ते मूर्च्छाशुक्तम् ॥ — हस्तिघ्नत इति 'शर्का हस्तिफण्डगो'
इति टा । 'यमद्वनजनयनयना लोपः छित्यनडि' इत्युपभालोपः । वांश इति । 'वा-
छि ट्-छायाम्' । छिप् । 'द्यो शब्दनुनासिके च' इति छकारस्य शकारः । जूर्ति ।
'उग्र रोगे' । 'न्रिया क्तिन' । 'उग्रतमप्रियविमनामुपपायाश' इति यकारस्य उपभा-
ना नकारस्य स्थाने ऊट् । मूर्तेमिति । 'मूर्च्छा मोहमयुच्छागो' । क्तः । 'गणेष' इति
छणेष । 'न ध्यास्यापृमूर्च्छिमदास' इति नत्वाभा । भनञीति । 'भग्नो आमर्दने' । 'ह-
नर्दनाः दम्' । 'प्राप्रलोप' इति धातुनकारस्य लोपः ॥

अमुन्मर्णाय यथावमर्णस्मर्गै कुमारान्वत धारयामः ।

नस्य स्मरन्तः स्पृष्टयामहे न स्वर्गीयिनायापि जगामहे ते ॥ २९ ॥

..... अमुन्मर्णाय यथावमर्णस्मर्गै कुमारान्वत धारयामः । यथावमर्ण

१. अमुन्मर्णाय यथावमर्णस्मर्गै कुमारान्वत धारयामः

तस्य गमन्तः राजीवितायापि न स्मृत्यामहे इच्छाम । ते शपामहे नगैर स्मृत्य न
इति शपथं पुनर्हे शपथं शपयितुं इच्छाम ॥—ते इति । 'शपामहे' इति शपथं
इति संप्रदानसंज्ञा । तस्मै इति । 'धारेरुत्तमर्प' इति तत्तुल्यतासंप्रदानसंज्ञा । स्मृत्याम-
हे इति (राजीवितायापीति) । 'स्मृतेरीषित' इति संप्रदानसंज्ञा । तस्मैति 'अधीगर्भं' इति
सा कर्मणि' इति षष्ठी ॥

निपेवितो शार्ङ्गरपाणिघायैः कौक्षेयककूरतराग्रहस्तः ।

पुरायमैति धृतसंभवस्ते कुपं धियोऽन्धंकरणीं दधानः ॥ ३० ॥

अयं ते धृतसंभव धृतत्वात्संभवः पुरा ऐति शीघ्रमागमिष्यति । धियो अन्धंकरणी-
मन्धोभावकरणभूता कुपं दधान । कौक्षेयककूरतराग्रहस्तः । कौक्षेयकः खरः । शार्ङ्ग-
रपाणिघायैर्निपेवितः । शर्ङ्गरवादनं शिल्पमस्येति शार्ङ्गरः ॥—पाणिघायैरिति पाणितलयो-
मिन्धो घटनेन वादनं कुर्वन्तः पाणिघाः । 'पाणिघताउषौ शिल्पिनि' । अन्धंकरणीमिति ।
'आद्यसुभगस्थूलपलितनमान्धप्रियेषु च्यवर्धेध्वच्चौ कृजः करणे स्युन्' । कौक्षेयकेति । कु-
क्षिशब्दात् 'कुलकुक्षिप्रीवाभ्यः श्रास्यलंकारेषु' इति ढकञ् । यौगिकोऽपि रूढः । शार्ङ्गर
इति । 'मृदुकर्तृरादणन्यतरस्याम्' इति शिल्पेऽण् ॥

भक्तेष्वभिव्यक्तमिदं पिधाय बालोचितं रूपमुरीकुरुष्व ।

परिष्वजेमह्यचिराद्विभो त्वां गोपायितुं कापि पुनर्लपामः ॥ ३१ ॥

त्वमिदं रूपं पिधाय आच्छाद्य बालोचितं रूपमुरीकुरुष्व । हे विभो, त्वामचि-
रात् परिष्वजेमहि तथा प्रार्थयामहे । पुनः कापि गोपायितुं रक्षितुं लपामः । भक्तेषु अभि-
व्यक्तम् ।—अभिव्यक्तमिति 'अशू व्यक्तिसंक्षणकान्तिगतितु' क्तः 'अनिदिता हल उप-
धायाः कृति' इति नलोपः । परिष्वजेमहीति । 'दंशसञ्जसञ्ज्ञा शपि' इति नलोपः ॥

नादेयतोयागमदुर्निवारः पौरस्त्यपाकाहतिदृष्टकर्मा ।

कुध्यन्नहेतावपि नाथ सन्नयो माभिद्रुहत्त्वां सहसा स कंसः ॥ ३२ ॥

हे नाथ, कसः सहसा त्वा मा अभिद्रुहत् । नादेयतोयागमदुर्निवारः । नयां भवं
नादेयम् । पौरस्त्यपाकाहतिदृष्टकर्मा पुरस्तात्तातानां शिक्षां हनने दृष्टं कर्म यस्य । अहे-
तावपि सन्नः कुध्यन् तान् प्रति क्रोधं कुर्वन् ॥—सन्न इति । 'कुध्यद्दुर्होस्पदृष्टयोः कर्म' इति कर्म-
संज्ञाया द्वितीया । नादेयमिति । 'नयादिभ्यो ढक्' । पौरस्त्येति 'दक्षिणापश्चात्पुरस्तस्यक्' ॥

येऽस्यभ्यमैक्षन्त विषद्रुहद्भ्यः कार्तान्तिकाः पुत्र्यसुकर्मभागभ्यः ।

दशद्विपादोरगताक्षर्यमाहुस्ते त्वानुरज्यन्मनसः सुपानम् ॥ ३३ ॥

ये कार्तान्तिका देवताः पृथ्वा अलभ्यमैक्षन्त अलाक शुभाद्युभं पर्यालोचितवन्तः ।
ते त्वा सुपानं अलक्ष्णेण रक्षणीयमाहुः । विषद्रुहद्भ्यः विपादनशीलं हृदयं येषाम् ।

पुण्यसुकर्मभागभ्यः पुत्रनिमित्तं सुकर्म भजन् । दग्धद्विपादोरगताक्ष्यमनुरज्यन्मनसः स्व-
यमेवानुरागं दधद् मनो येषाम् ॥—अस्मभ्यमिति । 'राधीक्ष्योर्यस्य विप्रश्च' इति संप्र-
दानसंज्ञा । कार्तान्तिका इति । कृतान्तो दैवम् । 'तद्वेद' इति ठक् । उरगेति । उरसा
गच्छतीति 'गमेर्ङः' । 'उरसो लोपश्च' । अनुरज्यदिति । 'कुपिरजोः प्राचा श्यन्यरस्संपदं
च' । कर्मकर्तरि । पुत्र्येति । 'पुत्राच्छ च' इति यत् । सुकर्मभागभ्य इति । 'भजो णि' ॥

अथानुरागस्यद्विह्वलाभ्यां ताभ्यां प्रतिश्रुत्य तथेति वाञ्छाम् ।

स्यन्त्वेव सौहार्दभरेण देवस्तावूचिवानञ्चितमुग्धहासः ॥ ३४ ॥

अथ देवो वाञ्छां तथा इति ताभ्या प्रतिश्रुत्य सौहार्दभरेण स्यन्त्वा इव तौ ऊचिवान्
उक्तवान् । अनुरागस्यद्विह्वलाभ्यां स्यदो वेगः । अञ्चितमुग्धहासः । अञ्चितः पूजितः ॥—
ताभ्यामिति 'प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पूर्वस्य कर्ता' इति संप्रदानसंज्ञा । अनुरागेति । 'भावे
घञ्' । 'घञि च भावकरणयोः' इति लोपः । स्यदेति । स्यन्देर्घञि नलोपो वृद्धभादथ
निपात्यते । 'स्यदोजवे' । अञ्चितेति । 'नाच्चे पूजायाम्' इति नलोपाभावः । स्यन्त्वेति ।
'क्त्वि स्कन्दिस्सन्दोः' इति नलोपाभावः ॥

प्राच्येऽपि वामङ्ग भवोभयस्मिन्सुतोऽभवं दिव्यवपुः प्रसह्रुः ।

तत्रत्यमुन्मीलयितुं मयेदं वृत्तं सुखं ह्यस्त्यमिवापि रूपम् ॥ ३५ ॥

अङ्ग अहं वा युवयोः प्राच्ये प्राग्भवे भवोभयस्मिन् जन्मद्वयेऽपि सुतोऽभवम् ।
दिव्यवपुः दिवि भवम् । प्रसह्र प्रसादशीलः । तत्रत्यं तत्र भवं वृत्तं ह्यस्त्यमिव गतदिव-
सजातमिव सुखमुन्मीलयितुं मया इदं रूपं आपि प्राप्तम् ॥—दिव्यप्राच्येति । 'द्युप्रागपा-
गुदक्प्रतीचो यत्' । तत्रत्यमिति । 'अव्ययात्त्यप्' । अमेहकतसिन्नेभ्यस्त्यवृद्धिधियो-
ऽन्ययात्स्मृतः । निनिर्भ्यां ध्रुवगल्योश्च प्रवेशो नियमे तथा ॥' ह्यस्त्यमिति । 'ऐपमो
ह्यः श्वसोऽन्यतरस्याम्' इति लप् ॥

भक्त्यै परिक्रीतमुपाददानं वपुः शिशूनामुचितं पिता तम् ।

तत्प्रेरितात्मा नवराङ्गवत्वकपर्यङ्किकाया जगृहे कराभ्याम् ॥ ३६ ॥

पिता तं नवराङ्गवत्वकपर्यङ्किकायाः कराभ्या जगृहे । राङ्गवी रङ्गसवन्विनी । शिशू-
नामुचितं वपुःपाददानम् । भक्त्यै भक्त्या परिक्रीतम् । तत्प्रेरितात्मा अन्तर्यामिणा तेन
प्रेरितबुद्धिः ॥—भक्त्यै इति । 'परिक्रयणे संप्रदानमन्यतरस्याम्' इति वा संप्रदानसंज्ञा ।
कराभ्यामिते । 'साधकतमं करणम्' इति करणसंज्ञाया 'कर्तृकरणयोस्तृतीया' इति तृ-
तीया । राङ्गवेति । 'रङ्गोरमनुष्येऽण्व' ॥

आढ्यंभविष्णुः प्रमदेन गच्छन्पथा प्रियंभावुकतां गतेन ।

स नन्दगोष्ठाय ददर्श मार्गे दीव्यन्तमूर्मिन्यमुनाप्रवाहम् ॥ ३७ ॥

नन्दगोष्ठाय पथा गच्छन् स मार्गे यमुनाप्रवाहं ददर्श । प्रमदेन आढ्यंभविष्णुः अ-

नात्तः समृद्धो भूतः । प्रियंभावुकता गतेन प्रियतां प्राप्तेन । ऊर्मीन् दीव्यन्तमूर्माभि
नीडन्तम् ॥—ऊर्मीनिति । 'दिव. कर्म च' इति कर्मसंज्ञा । मार्गं इति । 'आधारोऽधि-
करणम्' इत्यधिकरणसंज्ञाया 'सप्तम्यधिकरणे च' । आरम्भविष्णुरिति । प्रियंभावुकतेति ।
'कर्तरि भुव. सिष्णुच्पुक्कचौ' आद्यादिपूपपदेषु । गोष्टावेति । गावस्तिष्ठन्त्यस्मिन्निति
'घञर्थे कविधानम्' इति क० । 'अम्बाम्बगोभूमि' इति पत्वम् ॥

अध्यास्ता यं नक्रकुलं स्ववीयो द्विपोऽप्यमङ्क्त्वा न यमुत्ततार ।

नभस्पृगूर्मिस्तितरीपतोऽस्य हरेर्दधत्सैकपदीमदात्सः ॥ ३८ ॥

स यमुनाप्रवाहस्तितरीपतस्तारितुमिच्छतोऽस्य वसुदेवसैकपदीं मार्गमदात् । नभःस्पृ-
गूर्मिः । हरेर्दधत्स्य हरिं दधत् । यं स्ववीयः स्थूलतर नक्रकुलमध्यास्तावर्तत । यं द्वि-
पोऽपि अमङ्क्त्वा नोत्ततार ॥—यमिति । 'अधिशोऽस्यात्ता कर्म' इत्याधारस्य कर्म-
संज्ञा । नभस्पृगिति । 'स्पृशोऽनुदके जिन्' । अमङ्क्त्वेति । 'जान्तनशा विभापा' इति
वा नलोपाभावः । द्विप इति । द्वाभ्या करेणास्येन च पिवतीति । 'मुपि' इति योग-
विभागात् क० ॥

तावज्जनित्वा व्रजनाथपत्न्या मनो जनस्याभिनिविश्य देव्या ।

अभाजि निद्राच्छलतोऽर्थबोधः शक्त्या हरेः प्रागशिषद्यथा सः ॥ ३९ ॥

तावत् हरेः शक्त्या देव्या मायया व्रजनाथपत्न्या जनित्वा निद्राच्छलतो जनस्य मनो
अभिनिविद्यार्थबोधो विषयज्ञानं अभाजि भग्नः । न हरिर्यथा प्रागशिषत् नियुक्तवान् ॥—
मन इति । 'अभिनिविशद्य इति कर्मसंज्ञा । अभाजीति । 'अभेद्य चिणि' इति वा नलोपः ।
'अभशि' इति वा पाठः । अशिषत् । 'सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्च' इत्यङ् । 'शास इदङ्ङ्लोः' इति
इत्वम् । 'शासिबसिषसीनाम्' इति पत्वम् ॥

जहि द्विपो वत्सक शाधि लोकानित्यात्मनागंसुरथात्मजं स्वम् ।

शौरिर्यशोदाशयने न्यधात्तामादत्त चोत्तानशयां कुमारीम् ॥ ४० ॥

अथ शौरि स्वनात्मजं यशोदाशयने न्यधान् । तामुत्तानशयामुत्तानत्वेन शयाना कु-
मारीमादत्त च । हे वत्सक, द्विपो जहि वध्या, लोकान् शाधि इति आत्मना आदांसु-
रिभ्यः ॥—शाधीति । 'शा ह्री' इति शास्त्र. शादेशः । 'असिद्धवदत्राभात्' इति शाभा-
दस्यासिद्धत्वात् 'हुतल्भ्यो ह्येधि' । जहीति 'हन्तेर्ज' इति ह्रीं जदेशः । उत्तानशयानिति ।
'उत्तानादिपूपसंज्ञानम्' इत्यच् । 'पुवत्कर्मधारय-' इति पुंवत्वम् ॥

गत्वा दधुग्धाम ततः स्वपत्न्या निधाय पत्न्यङ्गतले शिशुं ताम् ।

विरल्य कृत्याग्निगलार्पिताद्भिः सुखी स तत्पूर्ववदन्ववात्सीन् ॥ ४१ ॥

न ततो धाम स्वरहं गत्वा स्वपत्न्या पत्न्यङ्गते ता शिशुं निधाय कृत्याद् विरल्य
विरतो भूत्वा पूर्ववत् तत्तमान्वापसीत् । दधूक् प्रगल्भः । निगलार्पिताद्भिः । सुखी स्व-

शनिन ॥—निति । 'उगाना' या 'यग' इति कर्मसंज्ञा । उ गिति । 'गु' रिगन् । 'स्म' मिगु-
 रिगन्गुगिति कृतां न' इति क्तिन्प्रत्ययान्तो निपातिता । गतीति । 'अनुगतो' ऽग्रा-
 पितनो-यागेनामनुनामिकगोप्यो ऽति गिति' इति गजोप । 'अनुगागे'ना अनुनामिका
 इति यातिनाम्ने । अनुगतो'पेना अनुनामिहान् ॥ यमिगमिनमिगमि-निगन् ॥ ग ति-
 स्तीति । 'ना लापि' इति गजोप । मान्नानां गिहपेन अन्येनां नित्यम् ॥

सरेण पुग्यन्तगताय बाला मा तादृगेनातितरामरोमीन् ।

स्नापेन काष्ठैः सहजः जगानः स यादृजावुध्यत रक्षिवर्गः ॥ ४२ ॥

अथ मा बाला तादृगेन सरेण अतिगो अरोमीन् । यादृशा स रक्षिवर्गोऽनु गत ।
 पुग्यन्तगता पुग्यन्तं गच्छता सरेण । स्नापेन निद्रया काष्ठे गच्छ शयानः ॥—तादृगे-
 नेति । 'लग्नरिपु ऽगोऽनालोचने कन' इति कृत् । यादृशेति । कनेति नक्षत्रत् किन्
 गच्छ इति । 'गमानान्यगो'पेति वक्तव्यम्' इति कृत् । 'दृग्' शब्दवत् इति समानस्य
 भावेन । तादृशाग्यो रूढिशब्दाः । पुग्यन्तगता इति । 'गम' कौ' 'गमादीनामिति वक्त-
 व्यम्' इति मलोपे गुह् ॥

नालोकयत्किञ्चन नाशृणोद्धा न चावदार्किञ्चन कंचनावपि ।

जातत्वरामीतिरूपेत्य कंसं प्राचूबुधत्स प्रसवं भगिन्याः ॥ ४३ ॥

स रक्षिवर्गः, किञ्चन वस्तु नालोकयत्, नाशृणोत् वा, कंचनावपि किञ्चन नावदत्, जा-
 तत्वरामीति' उपेत्य कंस भगिन्या प्रसवं प्राचूबुधत् निवेदयामास ॥—प्रसवमिति ।
 'कर्तुरीप्सिततम कर्म' इति कर्मसंज्ञाया 'कर्मणि द्वितीया' । किञ्चनेति । 'तथायुक्तं चानी-
 प्तितम्' इति कर्मसंज्ञा । कंचनेति । 'अकथितं च' इति कर्मसंज्ञा । कंसमिति । 'गति-
 बुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मरूपाणामणि कर्ता स णौ' इति कर्मसंज्ञा । जातेति । 'जन-
 सनसना सन्श्लोः' इत्याकारादेशः ॥

जाजायमानेन भयेन नभ्राडतायताथो सहसोत्थितश्च ।

मित्रध्रुगादीनवभाक्प्रकम्पः कंसः समाभ्रच्च जवादरिष्टम् ॥ ४४ ॥

अथो कंसो जाजायमानेन भृशं जायमानेन भयेन नभ्राड् शोभारहितः अतायत अकारि ।
 सहसा उत्थितश्च जवादरिष्टं सूतिकागृहं समाभ्रत् गतवाश्च । मित्रध्रुक । मित्रेभ्यो द्रव्यति
 इति । आदीनवभाक् आदीनवः क्लेश प्रकम्पः ॥ मित्रध्रुगिति । 'सत्सूद्विपद्दुहदुह्युज-
 विदभिदच्छिदजिनीराजासुपसर्गोऽपि क्तिप्' इति क्तिप् । आदीनवभागिति । 'भजो वि' ।
 जाजायमानेति । यङ् । 'ये विभापा' इत्याकार । 'जघ्नन्वमानेन' इति वा पाठः ।
 अतायतेति यङ् । 'तनोतेर्यकि' इति वा आकारः । 'अतन्वत' इति वा पाठः ॥

कुमारजीवादमवेक्ष्य कंसं क्रव्यात्सदृशं तरसाजिहानम् ।

सा देवकी संपरिपस्वजेऽजां प्रलापिनी चातितरामरोद्धत् ॥ ४५ ॥

अनरागित्वा गुणिगणाय मन्वानो गामयंतमिगानं कान्तो यजनोऽर्पितास्मि पीति-
 णामि । गुग्मोऽपुग्म इति गतिं । तेभ्य ईषितं वम् कणेनल भनं प्रीत्या न्नान ॥—
 कणेहत्वेति । 'कणेमनशी भज्यापीनाते' इति गतिसंज्ञा । पुग्म इति । 'पुगेऽपुग्म'
 इति गतिसंज्ञा । अनमामिनेति । 'अमं न' इति गतिसंज्ञा । अत्र कृत्येति । 'अगेऽनुप-
 देसे' इति गतिसंज्ञा । मन्वान इति । 'युगजोऽनिप्' ॥

गुग्मैरिननानि भर्तुर्गुणानुजां बाल्यतिरोहितानुभावाम् ।

स तिरस्कृतभी. प्रमोदभूम्ना क्षिपमाणः स विभानि सिंहनादी॥४९॥

एनां क्षिपमाणो विभानि स्य । गुग्मैरिननानि भर्तुर्गुणानुजां बाल्यतिरोहितानुभावाम् ।
 प्रमोदभूम्ना तिरस्कृतभी. सिंहनादी सिंहनादीति ॥—निरोद्धेति । 'निरोऽन्तना' इति
 गतिसंज्ञा । तिरस्कृतेति । 'विभाया कृजि' इति वा गतिसंज्ञा । सिंहनादीति । 'कर्तयु-
 पमाने' इति णिनि । अनुजागिति । अनु पञ्चाज्यायते इति 'अन्ये'ऽपि दृश्यते' इति ड. ।
 भर्तुरिति । 'आर्धभायुके' इत्यभिकृत्य 'भस्जो रोपधयो रमन्यतरन्याम्' इति रेफोपधयो
 रमादेशः ॥

अश्रे ततो निजचिकीर्षितमालुनानां

सब्रह्मचारिमहसं नवमेघभायाः ।

तां ब्रह्मवादिविमलात्मगुहैकसिंहीं

साक्षात्कार सहसा सहसां स कंसः ॥ ५० ॥

ततः स कंसः महसा तामश्रे आकाशे साक्षात्कार दृष्टवान् । निजचिकीर्षितमालु-
 नाना छिन्दन्तीं नवमेघभायाः सब्रह्मचारिमहसं श्यामवर्णाम् । ब्रह्मवादिविमलात्मगुहैक-
 सिंहीं ब्रह्मवादिनामपूर्णमन्यताभिन्नवेद्यप्रथाशुभाशुभकर्मवासनालक्षणमलत्रयरहित आत्मा
 बुद्धिरेव गुहा तत्राद्वितीयतया स्फुरन्तीं सहसा हसेन हासेन सह वर्तमानाम् ॥—सा-
 क्षात्कारेति । 'साक्षात्प्रभृतीनि च' इति गतिसंज्ञा । ब्रह्मवादीति । ब्रह्मणि (?) वदतीति
 णिनि । ब्रह्मचारीति । 'व्रते' इति णिनि । चिकीर्षितमिति । सनोऽकारस्य 'अतो
 लोपः' इत्यकारस्य लोपः । सिंहीमिति । जातिलक्षणो ङीप् ॥

आत्तायुधाहितजनैः सह संयतित्री

शत्रोर्मनोरथशतान्यथ वेभिदित्री ।

आकाशचारिवनिताभिरुपास्यमाना

साह स तन्मनसिकृत्य महान्तमर्थम् ॥ ५१ ॥

अथ सा महान्तमर्थं मनसिकृत्य निश्चित्य तमाह स । अहितजनैः सह संयतित्री यो-
 दुमिच्छन्ती इव आत्तायुधा शत्रोः कंसस्य मनोरथशतानि वेभिदित्री शृशं भेत्री । आका-

इति प्रहासे मध्यमोत्तमयो. प्राप्तयोस्तममध्यमौ विधीयेते । ब्रुवे इति । 'अस्मद्युत्तमः' इत्युत्तमपुरुषः । हनिष्यतीति । 'जेपे प्रथमः' इति प्रथमपुरुष ॥

प्रामेयकैर्नागरकैश्च लोकैर्निरीक्ष्यमाणा सह राजकीयैः ।

कर्मन्दिवन्द्या प्रकथय्य सैवं तिरोदधेऽनु स्तनयित्नुपद्याम् ॥ ५५ ॥

सा देवी एवं प्रकथय्य स्तनयित्नुपद्या मेघमार्गमनु तिरोदधे । राजकीयै राजसवन्विभिर्प्रामेयकैर्ग्रामेभवैर्नागरकै. प्रवीर्णैर्नगरभवैश्च लोकैर्निरीक्ष्यमाणा कर्मन्दिवन्द्या कर्मन्द्प्रोक्तं भिक्षुसूत्रमध्यायिन. कर्मन्दिनः ॥—कर्मन्दीति । 'कर्मन्दकृगाश्वादिनि' । अनु स्तनयित्नुपद्यामिति । 'स्तन गदी देवशब्दे' चुरादिः औणादिक इत्युच् । 'अयामन्ताल्वाय्येन्विष्णुपु' इति णेरयादेशः । पाठाय हिता पद्या । 'शरीरावयवाद्यत्' । 'पद्यत्यतदर्श' इति पद्माव. । अन्विति । 'कर्मप्रवचनीयाः' 'अनुर्लक्षणे' इति कर्मप्रवचनीयसज्ञा । 'कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया' प्रकथय्येति । कथयतेर्त्यप् । 'त्यपि लघुपूर्वात्' इति णेरयादेशः प्रामेयकैरेति । 'कथ्यादिभ्यो ढकञ्' । नागरकैरेति । 'नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः' इति वुञ् । राजकीयैरेति । 'राज्ञ. क च' इति छ् । कश्चान्तादेशः ॥

व्यामोहमन्ववसितेन हृदा नृपोऽपि

प्रक्षीय सोऽक्षितधियौ निगलाद्विमोक्षम् ।

प्रापय्य शौरिमथ तां भगिनीं च वाक्यै-

रक्षीणसौहृदमपेतशुचावतानीत् ॥ ५६ ॥

अथ स नृपोऽपि हृदा प्रक्षीय क्षीणचित्तो भूत्वा अक्षीणसौहृदं शौरिं तां भगिनीं च निगलात् विमोक्षं प्रापय्य वाक्यैरपेतशुचावतानीत् । व्यामोहं अनु व्यामोहेन अवसितेन संवदेन । अक्षितधियौ अदीनमनसौ ॥—अन्विति । 'तृतीयाथे' इति कर्मप्रवचनीयसज्ञा । तद्योगे द्वितीया । प्रापय्येति । 'विभाषाप' इति णेरयादेशः । प्रक्षीयेति । 'क्षिय' इति ल्यपि दीर्घ । अक्षीणेति । कर्तरि 'निष्ठाया मण्यदर्थे' इति दीर्घ । अक्षितेति । कर्तरि निष्ठा । 'वा क्रोशदैन्ययो' इति वा दीर्घ ॥

असकृत्कृतवृत्रहाभिपङ्गः सुकृतां सोमसुतामसोऽसौख्यः ।

गृहमेत्य स भागिनेयघाती द्रुतमाजूहवदात्मनः सहायान् ॥ ५७ ॥

स गृहमेत्य द्रुतमात्मन सहायान् आजूहवत् आहाययामास । असकृत्कृतवृत्रहाभिपङ्गः कृतेन्द्रपरिभव. । सुकृता सोमसुता सोम सुतवता सोमयाजिनामसोटयौऽसौख्योऽमोदतस्तु. स ॥—भागिनेयघातीति 'कर्मणि हन' इति णिनि. । 'कृतिमतग्रहणं कर्तव्यम्' । वृत्रहेति । 'वृत्रभूणवृत्रेषु क्तिप्' । सुकृतमिति । 'सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञ्' इति क्तिप् । सोमसुतामिति । 'सोमे सुच' इति क्तिप् । आजूहवदिति । हयतेर्णिच् । 'ह सप्रसारणम्' इति

भूतार्थद्वयत्रय राजगुणत्रयसाभिरेतैः सहकृत्वभिरे ।

न सत्त्वमाध्या दिविजोऽपि सोऽजः किमु कृतीयो मनुजत्वमीन, ६८

अभि भूतार्थद्वयत्रय परमार्थ दृष्टान्, राजगुणान् राजो गोभितान् तैरम्माभि सहकृ-
त्वभि सहकृतवद्वि महागभूतैर्दिविजोऽपि सोऽजन्तेन गलु अमाग्य, अपि तु मागयितव्य
एव । कृतीयः कृततर मनुजत्वमीन प्राप्तः । किमु ॥—भूतार्थद्वयत्रयमिति । कर्म-
गुणपदे 'द्वयो कनिष्' । राजगुणानिनि । 'राजनि गुणि कृज' । गुणिरन्तर्भातितव्यत्वात्
गत्तमेक । गुण्यमानं राजानं गदापरः प्रेरयति गुण्यतेति तत्र गुणि प्रयोज्येन सकर्मक ।
सहकृताभिरिति । 'गहे च' इति कनिष् । दिविज इति । 'सत्त्वमां जनेई' । 'प्रादु-
शरत्ताल्लिना जे' इत्याहुक । अज इति । 'अन्येणपि द्यगते' इति ड । ईत इति । 'ई
गर्ता' । 'निष्ठा' इति भूते कः ॥

त्वदनुजात्मजा मायवा प्रजा कथमिवैद्वपुस्तादृजं क्षणान् ।

हृतविभूतयः शाम्बरी सुरा न किमदीदृशन्मेह विश्वसीः ॥ ६९ ॥

अथवा त्वदनुजात्मजा मा प्रजा कथमिव तादृश वपुः क्षणदैव प्राप्ता । त्वया हृतविभू-
तय सुरा । शाम्बरी माया तादृशी न किमदीदृशन् अदर्शयन् । इह अस्मिन्नर्थे मा वि-
श्वसीः विश्वार्थ सार्धाः ॥—आत्मजेति । 'पश्यम्यामजातौ' इति डः । प्रजेति । 'उपमर्गे
च सशायाम्' इति डः । त्वदनुजेति । त्वमनुजाता त्वदनुजा । 'अनी कर्म-' इति ड ।
अदीदृशमिति । 'लुडि' इति भूते लुङ् । ऐदिति । 'अनद्यतने लङ्' 'आइजादीनाम्' इत्या-
दागमः । विश्वसोरिति । 'न मादयोगे' इति अडाटोरभावः ॥

ये यज्वान् शुश्रुवांसः श्रुतीनामर्याञ्छान्ति सर्वदोषेयिवांसः ।

तेषां घातः स्याज्जरद्वाह्मणानां घातो विष्णोस्ते यदस्यैकमूर्तिः ॥ ७० ॥

ये जरद्वाह्मणा यज्वान् इष्टवन्तः श्रुतीनामर्थान् शुश्रुवांसः श्रुतवन्तः, सर्वदा शान्ति
मनोजयमुपेयिवासः प्राप्तवन्तश्च, तेषां जरद्वाह्मणानां वृद्धानां ब्राह्मणानां घातो विष्णो-
र्घातः स्यात् । ते अस्य एकमूर्ति प्रधानशरीर यत् ॥—जरदिति । 'जीर्यतेरत्तृन्' । शुश्रुवांस
इति । 'भापाया सदवसश्रुवः' इति लिट् कसु । उपेयिवास इति । 'उपेयिवाननाश्वाननूचा-
नश्च' इति निपातनम् । ब्राह्मणानामिति । ब्राह्मणोऽपत्यार्थेऽण् । अजातावेव लिटि लोपः ॥

खादित्वा तृणचयमाशितंभवं या

निर्मन्तुं ददति हविः समांसमीनाः ।

प्रष्टौहीरवनिप कूलमुद्रुजास्ता

हन्मो गाः परिभविनीः स्तनंधयीर्चा ॥ ७१ ॥

हे अवनिप, ता गाश्च हन्म । समांसमीनाः प्रत्यब्द सूयमानाः । प्रष्टौहीः बाल्य एव
गभिणी । स्तनधयीः अतिबालाश्च । कूलमुद्रुजाः कूलं भिन्दती । परिभविनी अस्त्परिभव-

करीः । या आशितंभव वृत्तिसाधनभूतं निर्मन्तुं निरपराधं तृणचयं खादित्वा हविर्ददति॥—
स्तनधयीरिति । 'घेट् पाने' । 'नासिकास्तनयोर्ध्माधेटो' इति खश् । घेटष्टित्वात् 'टिष्ठा-
णञ्-' इति डीप् । कूलमुदुजा इति । रुजो भजे । 'उदि कूले रुजिवहो.' इति राश् ।
आशितंभवमिति । 'आशिते भुव. करणभावयो' इति करणे खच् । आशितस्तृप्तो भव-
त्यनेनेति । प्रष्टौहीरिति । पश्यमे पष्ठे वा वप्ते वहतीति । 'बहश्' इति णिव । उपधावृद्धिः ।
प्रष्टवाहश्चदात् डीप् 'वाह ऊठ्' इति वकारस्य संप्रसारणम् । 'एलेधत्वूठ्सु' इति ऊठि
पूर्वपरयोर्वृद्धिः । समासमीना इति । 'समा समा विजायते' इति खः ॥

द्वैरात्रिका ये शिशवरुयहीना मास्या भुवि द्वैसमिकाः समीनाः ।

तान्पञ्चमास्यानपि च त्रिवर्षान्सर्वान्प्रहन्मोऽद्य तवापदर्धम् ॥ ७२ ॥

वयमद्य तव आपदर्धमापन्नितृत्तये तान् सर्वान् शिशून् प्रहन्मः । कान् । भुवि ये द्वैरा-
त्रिका द्वैरात्रीभूताः । त्र्यहीना । त्रीण्यहानि भूताः । मास्याः मासं भूताः । द्वैसमिका-
द्वैसमे भूताः । समीना समा भूताश्च शिशवः सन्ति तान् । तथा पञ्चमास्यान् पञ्च मा-
सान् तान् । अपि च त्रिवर्षान् त्रीणि वर्षाणि भूतांश्च ॥—मास्यानिति । 'मासाद्वयसि
यत्वजौ' इति यत् । पञ्चमास्यानिति । 'द्विगोर्घप्' । समीना इति । 'समाया. ख.' ।
द्वैसमिका इति । 'द्विगोर्वा' इति खाभावपक्षे ठञ् । द्वैरात्रिका इति । 'रान्यह सवत्सराश्च'
इति ठञ् । त्र्यहीना इति । तेनैव ख । त्रिवर्षानिति । 'वित्तवति नित्यम्' इति खठ-
नोर्लुक् ॥

न तेऽस्त्यभिज्ञा सहकुष्ठलाधिपं विजेष्यते संयति राजकं भवान् ।

न वाभिजानासि विकल्पिनः सुरान्यदप्रतिस्तब्धपराक्रमोऽजयः ॥ ७३ ॥

ते अभिज्ञा स्मृतिर्नास्ति किम् । भवान् संयति सहकुष्ठलाधिपं कुत्तितस्थलाधिपनि-
सहितं तं राजकं राजसमूहं विजेष्यते जितवान् । नाभिजानामि वा । विकल्पिनः श्लाघा-
शीलान् सुरान् अप्रतिस्तब्धपराक्रमोऽनभिभूतपराक्रमः सन् अजय इति यत् ॥—विजेष्यते
इति । 'अभिहावचने लट्' इत्यनघतनभूते लट् । अजय इति । 'न यदि' इति लृट्भा-
वे लट् । कुष्ठेति । 'विकुशमिपरिभ्य स्थलम्' इति पत्वम् । अप्रतिस्तब्धेति । 'प्रति-
स्तब्धनिरुद्धार्थं च' इति पत्वाभावो निपात्यते ॥

इदमपि तवाभिज्ञातं यत्क्षणेन दिशांपती-

नपि युधि भवान्भङ्ग्यत्येषा हरिष्यति वा वसु ।

तितनिपसि यत्कस्त्वं श्वासो निवारयिता ततः

परिपरि परं धर्माधर्मावपास्य वलीयसः ॥ ७४ ॥

इदं तवाभिज्ञातमपि भवान् युधि दिशांपतीन् ३ पि क्षणेन भङ्ग्यति भजतवान् । एषा
वसु हरिष्यति वा इत्येषा । यत् तितनिपसि ततः तस्मात् श्वासं प्राणम् सन् दो नि-

वारयिता न कोऽपि । धर्माधर्मौ पर केवलं वलीयसः परिपारे अतिवलवन्तं परिहृत्य वर्तते इत्यपास्य जानीहि ॥—भङ्क्ष्यति हरिष्यतीति । 'विभाषा साकाङ्क्षे' इति यच्छब्द-
सहिते केवले चाभिज्ञावचने उपपदे वा लट् । तत इति । 'वारणार्थानामीप्सितः' इत्यपा-
दानसंज्ञा । श्वास इति । 'श्याद्यधाम्नुसंस्वतीण्वसावहलिहृष्टिपथसश्च' इति ण । परि-
परि इति । 'परेर्वर्जने' 'असमासे चेति वक्तव्यम्' इति द्वित्वम् 'पञ्चम्यपाङ्परिभिः' ॥

अर्ध्यां शंभोर्भावयित्वा मृडानीं लेभे तस्माद्रावणः प्रागभीष्टम् ।

आयान्त्यायःशूलिकान्पार्श्वकान्वासंप्रत्यर्था पश्य नन्यायवृत्तान् ॥ ७५ ॥

प्राक् रावणो विश्रवसोऽपत्यं शमोरध्य-मर्धे वर्तमानां मृडानीं भावयित्वा तस्माद-
भीष्टं लेभे । संप्रति आयःशूलिकाम् तीक्ष्णोपायेनार्थानन्विच्छतः पार्श्वकान् वा अमृडाना
उपायेनार्थानन्विच्छतश्च । अर्था आयान्ति । पश्य । न तु न्यायवृत्तान् ॥—अर्ध्यामिति ।
'अर्धाद्यत्' शैपिकः । पार्श्वकानिति । 'पार्श्वेनान्विच्छति' । इति कन् । आयःशूलिका-
निति । 'अयःशूलदण्डाजिनाभ्या टक्ठौ' । शंभोरिति । ङप्रकरणे 'मितद्वादिभ्य उपसं-
ख्यानम्' इति ङ 'भू प्रासौ' आत्मनेपदी । शं कल्याणं भूतवान् लब्धवानिति । रावण इति ।
'शिवादिभ्योऽण्' इति गणे 'विश्रवणरवणौ' इति पाठात् विश्रवसो रवणादेशः ॥

निग्राहिता सोऽपि सुधारसान्वो दर्शिष्यते येन पतन्पदोस्ते ।

जगद्भुजाविक्रमजेन तेऽदः प्रभावभूम्ना परिभाविषीष्ट ॥ ७६ ॥

यः पुरुषस्ते पदोः पतन् न दर्शिष्यते स सुधारसान्वः सुधारसाशनोऽपि निग्राहिता
हनिष्यते । भवद्भुजाविक्रमजेन प्रभावभूम्ना अदो जगत् परिभाविषीष्ट परिभूयताम् ॥—वि-
क्रमजेति । 'पञ्चम्यामजातौ' इति ङ । दर्शिष्यत इति । 'स्यसिच्' इति चिण्वद्भावः ।
परिभाविषीष्टेति । सीयुटि । निग्राहितेति । तासौ ॥

इत्युक्तवत्यै स सहायतायै प्रीणन्पराध्यानि वसूनि वाग्मी ।

ददेऽवराध्यानि च राष्ट्रियाणि द्वैप्यानि मध्यानि च पार्वतानि ॥ ७७ ॥

स इति उक्तवत्यै सहायतायै सहायस्य समूहाय प्रीणन् ता तोषयितु वसूनि रत्नानि ददे
दत्तवान् । वाग्मी प्रशस्तवाक् । कानि । पराध्यानि उत्तमाध्यानि अवराध्यानि अधमा-
ध्यानि मध्यानि समानि राष्ट्रियाणि राष्ट्रे भवानि द्वैप्यानि समुद्रसमीपद्वीपे भवानि पार्वतानि
पर्वते भवानि च ॥—[पार्वतानि] इति । 'विभाषामनुष्ये' इति छाभावपक्षेऽण् । राष्ट्रियाणीति ।
'राष्ट्रावारपाराद् घञौ' । पराध्यानीति अवराध्यानीति 'परावराधमोत्तमपूर्वाच्च' इति
यत् । मध्यानीति । मध्यशब्दात् 'अ साप्रतिके' इत्यप्रत्ययः । द्वैप्यानीति । 'द्वीपादनु-
समुद्र यञ्' । वाग्मीति । 'वाचो रिमनिः' मत्वर्थायः ॥

देवद्रीचा दोःपटिभ्राघ्रदिष्टानत्यन्तीनांस्तांस्तथादिश्य वश्यान् ।

शश्वद्विष्णोर्घातुकान्भीरुकः सन्स न्यध्यासीत्तन्मयं विश्वमेतत् ॥ ७८ ॥

न तान् तथा खादिदय नञ्चत् विष्णोर्भास्कः सन् एतत् विश्वं तन्मयं विष्णुमयं न्य-
ध्यासीत् दृष्टवान् । देवद्वीपा देवान् प्राप्नुवता वो पट्टिजा समर्थ्येन अन्नगिष्ठान् अमृदु-
तमान् । अल्यन्तीनान् अल्यर्थे गमनशीलान् । वय्यान् वज्रप्राप्तान् । घातुकान् दैत्यहनन-
शीलान् ॥—अल्यन्तीनानिति । ‘अक्षरपारात्यन्तानुकारमंगामी’ इति ख । वय्यानिति ।
‘यसं गतः’ इति यन् । भास्क इति । ‘भिय क्रुद्धिरिति वक्तव्यम्’ । ‘भीलक इति
वा पाठः ॥

अध्वनीनकथिताननुष्टुप्त्रन्दगोपमुतसंभवजन्यान् ।

उत्तमान्त्रजपदे हरिर्नर्चञ्जायया न मुमुदे वमुदेवः ॥ ७९ ॥

[illegible]

፲፱፻፲፱ ዓ.ም. ሰኔ ፳፯ ቀን ግዛታዊ ጥበቃ ሚኒስቴር

भानुप्रताप्यम् ।

7. 12. 1941. 10. 12. 1941. 11. 12. 1941. 12. 12. 1941.

[illegible]

1871-72. 1873-74. 1874-75. 1875-76. 1876-77. 1877-78. 1878-79. 1879-80. 1880-81. 1881-82. 1882-83. 1883-84. 1884-85. 1885-86. 1886-87. 1887-88. 1888-89. 1889-90. 1890-91. 1891-92. 1892-93. 1893-94. 1894-95. 1895-96. 1896-97. 1897-98. 1898-99. 1899-00. 1900-01. 1901-02. 1902-03. 1903-04. 1904-05. 1905-06. 1906-07. 1907-08. 1908-09. 1909-10. 1910-11. 1911-12. 1912-13. 1913-14. 1914-15. 1915-16. 1916-17. 1917-18. 1918-19. 1919-20. 1920-21. 1921-22. 1922-23. 1923-24. 1924-25. 1925-26. 1926-27. 1927-28. 1928-29. 1929-30. 1930-31. 1931-32. 1932-33. 1933-34. 1934-35. 1935-36. 1936-37. 1937-38. 1938-39. 1939-40. 1940-41. 1941-42. 1942-43. 1943-44. 1944-45. 1945-46. 1946-47. 1947-48. 1948-49. 1949-50. 1950-51. 1951-52. 1952-53. 1953-54. 1954-55. 1955-56. 1956-57. 1957-58. 1958-59. 1959-60. 1960-61. 1961-62. 1962-63. 1963-64. 1964-65. 1965-66. 1966-67. 1967-68. 1968-69. 1969-70. 1970-71. 1971-72. 1972-73. 1973-74. 1974-75. 1975-76. 1976-77. 1977-78. 1978-79. 1979-80. 1980-81. 1981-82. 1982-83. 1983-84. 1984-85. 1985-86. 1986-87. 1987-88. 1988-89. 1989-90. 1990-91. 1991-92. 1992-93. 1993-94. 1994-95. 1995-96. 1996-97. 1997-98. 1998-99. 1999-00. 2000-01. 2001-02. 2002-03. 2003-04. 2004-05. 2005-06. 2006-07. 2007-08. 2008-09. 2009-10. 2010-11. 2011-12. 2012-13. 2013-14. 2014-15. 2015-16. 2016-17. 2017-18. 2018-19. 2019-20. 2020-21. 2021-22. 2022-23. 2023-24. 2024-25. 2025-26. 2026-27. 2027-28. 2028-29. 2029-30. 2030-31. 2031-32. 2032-33. 2033-34. 2034-35. 2035-36. 2036-37. 2037-38. 2038-39. 2039-40. 2040-41. 2041-42. 2042-43. 2043-44. 2044-45. 2045-46. 2046-47. 2047-48. 2048-49. 2049-50. 2050-51. 2051-52. 2052-53. 2053-54. 2054-55. 2055-56. 2056-57. 2057-58. 2058-59. 2059-60. 2060-61. 2061-62. 2062-63. 2063-64. 2064-65. 2065-66. 2066-67. 2067-68. 2068-69. 2069-70. 2070-71. 2071-72. 2072-73. 2073-74. 2074-75. 2075-76. 2076-77. 2077-78. 2078-79. 2079-80. 2080-81. 2081-82. 2082-83. 2083-84. 2084-85. 2085-86. 2086-87. 2087-88. 2088-89. 2089-90. 2090-91. 2091-92. 2092-93. 2093-94. 2094-95. 2095-96. 2096-97. 2097-98. 2098-99. 2099-00. 2100-01. 2101-02. 2102-03. 2103-04. 2104-05. 2105-06. 2106-07. 2107-08. 2108-09. 2109-10. 2110-11. 2111-12. 2112-13. 2113-14. 2114-15. 2115-16. 2116-17. 2117-18. 2118-19. 2119-20. 2120-21. 2121-22. 2122-23. 2123-24. 2124-25. 2125-26. 2126-27. 2127-28. 2128-29. 2129-30. 2130-31. 2131-32. 2132-33. 2133-34. 2134-35. 2135-36. 2136-37. 2137-38. 2138-39. 2139-40. 2140-41. 2141-42. 2142-43. 2143-44. 2144-45. 2145-46. 2146-47. 2147-48. 2148-49. 2149-50. 2150-51. 2151-52. 2152-53. 2153-54. 2154-55. 2155-56. 2156-57. 2157-58. 2158-59. 2159-60. 2160-61. 2161-62. 2162-63. 2163-64. 2164-65. 2165-66. 2166-67. 2167-68. 2168-69. 2169-70. 2170-71. 2171-72. 2172-73. 2173-74. 2174-75. 2175-76. 2176-77. 2177-78. 2178-79. 2179-80. 2180-81. 2181-82. 2182-83. 2183-84. 2184-85. 2185-86. 2186-87. 2187-88. 2188-89. 2189-90. 2190-91. 2191-92. 2192-93. 2193-94. 2194-95. 2195-96. 2196-97. 2197-98. 2198-99. 2199-00. 2200-01. 2201-02. 2202-03. 2203-04. 2204-05. 2205-06. 2206-07. 2207-08. 2208-09. 2209-10. 2210-11. 2211-12. 2212-13. 2213-14. 2214-15. 2215-16. 2216-17. 2217-18. 2218-19. 2219-20. 2220-21. 2221-22. 2222-23. 2223-24. 2224-25. 2225-26. 2226-27. 2227-28. 2228-29. 2229-30. 2230-31. 2231-32. 2232-33. 2233-34. 2234-35. 2235-36. 2236-37. 2237-38. 2238-39. 2239-40. 2240-41. 2241-42. 2242-43. 2243-44. 2244-45. 2245-46. 2246-47. 2247-48. 2248-49. 2249-50. 2250-51. 2251-52. 2252-53. 2253-54. 2254-55. 2255-56. 2256-57. 2257-58. 2258-59. 2259-60. 2260-61. 2261-62. 2262-63. 2263-64. 2264-65. 2265-66. 2266-67. 2267-68. 2268-69. 2269-70. 2270-71. 2271-72. 2272-73. 2273-74. 2274-75. 2275-76. 2276-77. 2277-78. 2278-79. 2279-80. 2280-81. 2281-82. 2282-83. 2283-84. 2284-85. 2285-86. 2286-87. 2287-88. 2288-89. 2289-90. 2290-91. 2291-92. 2292-93. 2293-94. 2294-95. 2295-96. 2296-97. 2297-98. 2298-99. 2299-00. 2300-01. 2301-02. 2302-03. 2303-04. 2304-05. 2305-06. 2306-07. 2307-08. 2308-09. 2309-10. 2310-11. 2311-12. 2312-13. 2313-14. 2314-15. 2315-16. 2316-17. 2317-18. 2318-19. 2319-20. 2320-21. 2321-22. 2322-23. 2323-24. 2324-25. 2325-26. 2326-27.

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

$\frac{1}{\sqrt{\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} f(x) \delta(x-a) dx = f(a)$

7180 11/11/1980 11/11/1980 11/11/1980

... ..

$\frac{1}{2} \leq x_1 \leq 1$

न्वयः । वासुदेवो नाम केरलेषु पुरुषनग्रामजन्मा कश्चिद् द्विजन्मा । पाणिने
 मूत्राणि पाणिनिमूत्राणि तेषां मण्डलं समूहः उदाहृतमुदाहरणैः प्रकाशीकृतम् । अपर-
 लौक्यपरिहाराय नामानुक्तिः । तदूर्ध्वत इति सप्तम्यर्थे तसिः । तस्य सूत्रोदाहरण-
 मूर्ध्वभागे धातूनुदाहरतीत्यर्थः । अन्योदाहरणकाव्येषु कचिदप्यहमिदमितीहातिशयं प्र-
 तिपादयति—क्रमेणैवेति । अयं भावः—अस्ति तावदुर्लभप्रयोगाणामरिलधातूनाम-
 क्रमेणाप्येकत्रावगमे जिज्ञासूना महानुपयोगः । इह पुन- क्रमेणैवोदाहरणादेतस्मिन् प्रकर-
 णभागे एतावति योऽयं धातुरिति सम्यगवगम्यमाने श्रोतृजनस्य कौतुकातिशयः किमु
 वक्तव्य इति । हिशब्देन च क्रमेणैवेत्यस्यानुभूतत्वं सूचयतान्यान्यपि गणविभजनादीनि
 दुःकरतराप्पदुतान्यत्र भविष्यन्तीति सूचयति ॥ ननु धातुपाठना बहुत्वात् कोऽयं क्र-
 मोऽस्मिन्नाश्रीयत इत्यत्राह—वृकोदरोदितानिति । भीमसेनप्रणीतानित्यर्थः । न
 च भीमसेनप्रणीतत्वं प्रसिद्धिमात्ररादप्रामाणिकमिति मन्तव्यम् । 'तस्माद् भीमसेनस्या-
 ध्ययमेव पाठो युक्तः' इति पुरुषकार एव कथितत्वात् । ननु भीमसेनपाठस्यापि मैत्रे-
 यादियावुत्तिभेदकृतः मतभेदादिभिः व्याकुलत्वाद् दुःसाधमुदाहरणमिलाशङ्कयाह—
 माधवाधयादिति । माधवो नाम धातुवृत्तिकारः । तेन तद्वचितो ग्रन्थो लक्षणीयः ।
 तद्रूपस्याभ्यस्यालम्ब्य गङ्गावादयमुदाहरति । अतो न दुःसाधत्वमिति । किं च ।
 माधवाय लक्ष्मीवत्भक्त्य मधुकुलवतीर्णस्य पूर्णव्रज्जण- आश्रयात् सर्वार्थमना शरीररक्षणाय
 तत्त्वक्षणैवेदं क्रियते । अतो न दुःसाधत्वमिति भावः । अगि च । माधव एतावत्
 प्रतिपाद्यः । तस्माद्भेतोरेवेदं क्रियते । अतो माधवविषयकथाकथनचिन्तनापर्यमेव क्रिय-
 माणत्वात् सदोपमपि रोदाय न भवतीति भावः । एवं च माधवाश्रयादिलेनेनैवेष्टदेवता-
 नुष्मरणमपि कृतं चेदित्यम । 'अगहिंसाप्रवन्धार्थं वीरभक्त्यादयो रमाः । विभिर्दिनेः
 ४ । क्रमे त्रिभि रगैरेव क्रियते ॥ अकूरयो गो यात्रादिचापच्छेदान्तचेष्टितम् । मत्तोयो-
 गादिभि रान्तपर्यन्तं च गृह्ये कृतम् ॥ धातुपाठे च भूरादिभूयान् भवति तत्र च ।
 अगणः प्रथमो भागो गनायो गणयान् परः ॥ अनयो रगणो भागः प्रथम रगं उच्यते ।
 द्वितीयभागमोरभ्य नुदायन्त द्वितीयकं ॥ रुपादिनधुरागन्तं तृतीयेनोपगन्तं । व्यत्यने
 गणभेदादि रत्वाभेदादित्युज्ज्वलं ॥ तावत्प्रमेदाद्योज्यन्ते तुल्यार्था अपि भावय ॥'

अर्थः । नूतं प्राग्यमारभत—

न गान्दिनीमृगं गोकुलैवितं स्पर्धालुधीयाधितकार्यवाभिनम ।

इत्यन्तरि नानित्योक्तत्वात्कं द्वेधे मुदास्फुटितमन्तगिन्द्रियम् ॥२॥

न न गान्दिनीमृगं इत्यन्तं अन्तगिन्द्रियं मुदास्फुटितं द्वेधे । अयं रसोपादान
 तत्त्वोक्तत्वात्कं द्वेधे मुदास्फुटितमन्तगिन्द्रियम् ॥२॥

१. 'मार्ग' वा

क्रीडशान् । परिक्लिन्दितसज्जनात् । परिक्लिन्दिता परिदेविताः सज्जना येन तस्मात्॥—
प्रश्विन्दितेति । १० श्विदि श्वेत्ये । णिजन्तात् कर्मणि क्तः । विवन्दिपुरिति । ११ वदि
अभिवादनस्तुत्योः । प्रणतिपूर्वकमाशीर्वचनं नतिमात्रं वाभिवादनम् । अस्मात् सत्रन्तात्
'मनाशसमिक्ष उ' इत्युप्रत्यय । नतमन्दिनमिति । १२ भदि कल्याणे सुखे च । क-
ल्याणं कल्याणवद्भावः । अस्माणिजन्ताण् णिनिः । मन्दिरादिति । १३ मदि स्तुति-
मोदमदस्वप्रकान्तिगतिषु । स्वप्न आलस्यम् । अस्मादधिकरणार्थं 'इषि-मदि-मुदि-सिदि-
श्विदि-भिदि-मन्दि' इत्यादिना किरच् । स्पन्दिदुमिति । १४ स्पदि किञ्चिच्चलने ।
तस्मात् 'शकृष्वप-' इत्यादिना तुमुन् । परिक्लिन्दितेति । १५ क्तिदि परिदेवने । अस्मा-
णिजन्तात् कर्मणि क्तः ॥

अस्य सतोपातिशयं दर्शयति—

मुदा स चेतो दददे चिरं हरौ स्वादात्सुरैः स्वर्दितमङ्गलोर्दने ।

अकूर्दतेवास्य पुरः स्वखूर्दकैर्वनान्तगूर्दी रिपुगोदसूद्यसौ ॥ ४ ॥

स मुदा चिरं हरौ चेतो दददे । मुदा हेतुना दददे समर्पितवान् । स्वादात् माधुर्यात्
हेतो सूरैः स्वर्दितमङ्गलोर्दने स्वर्दितानि आस्वादितानि मङ्गलरूपाण्यूर्दनानि क्रीडनानि
यस्य तस्मिन् । मनोलयस्यातिशयमाह—असौ अस्य पुरः स्वखूर्दकैरकूर्दतेव । असौ हरिः ।
स्वखूर्दकैः स्वकीयैः क्रीडनकैर्वयस्यैरित्यर्थः । सहाय्यं तृतीया । अकूर्दत क्रीडितवान् । व-
नान्तगूर्दी वनान्ते वनमध्ये गूर्दितुं क्रीडितुं शीलं यस्य स । रिपुगोदसूदी रिपूणा गोदं
क्रीडा सूदितुं हंसितुं शीलं यस्य॥—मुदा । १६ मुद हर्षे । अस्मात् सपदादिक्प् ।
दददे । १७ दद दाने । धारणे च कल्पद्रुमे । अस्माङ्गिति 'न शसदद-' इत्येत्वाभ्या-
सलोपाभावः । स्वादात् । १८ स्वद १९ स्वर्द आस्वादेने । आस्वादमनुभवः ।
'धात्वादेः प. स.' । स्वर्देर्घञ् । स्वर्दितेति कर्मणि क्तः । अनयो राघः पोपदेशः । अन्यो
न । 'अदन्त्य(१)परा. सादय पोपदेशः । स्मिद्-स्विदि-स्वदि-स्वञि स्वपयध' इत्युक्ते ।
ऊर्दनेति । २० उर्द माने क्रीडाया च । अस्माङ्गुटि । 'उपधाया च' इति दीर्घः ।
अकूर्दतेति । २१ कुर्द २२ खुर्द २३ गुर्द २४ गुद क्रीडायामेव । कुर्देलङ् । खूर्दकै-
खूर्देर्बुल् । वनान्तगूर्दी । रिपुगोदसूदी । गूर्देर्णिनिः । गुदेध घञ् । २५ पूद क्षरणे ।
नि सरणं तदहिंसायर्थेऽप्यस्ति अस्माणिनिः ॥

गभीरनिर्हार्दमथास्थितो रथं हृदादनुस्वादितकृष्णसत्कथः ।

पृदाकुजिद्वेगमयन्नतो ययौ वियोयुतत्काननजोतिनाध्वना ॥ ५ ॥

अथ स रथमास्थितोऽयन्नतो वियोयुतत् काननजोतिनाध्वना पृदाकुजिद्वेगं ययौ ।
आस्थितः आरुह्य स्थितः । अयन्नतोऽप्रयासेन । वियोयुतत् काननजोतिना वियोयुतता
अत्यर्थं भासमानेन काननेन जोतितुं भासितुं शीलं यस्य तेन । पृदाकुजिद्वेगम् । फूत्कारा-

दिक्कुस्तितराब्दकरणात् एदाकुः सर्पः । तं जयतीति एदाकुजित् गह्व । तस्य वेग इव
वेगो यस्य इति क्रियाविशेषणं रथविशेषणं वा । गभीरनिर्हादं गभीरो निर्हादो घृनि-
यस्य तं रथम् । एदादनुस्वादितकृष्णसत्कथा* । एदात् सुखेन हेतुना अनुस्वादितः पुनः-
पुनश्चर्यमानाः कृष्णस्य सत्कथाः येन सः ॥—निर्हादमिति । २६ ह्राद् अव्यक्ते शब्दे ।
अस्माद् घञ् । एदात् । २७ ह्रादी सुखे च । चादव्यक्तशब्देऽपि । अस्मादपि घञ् ।
अनुस्वादितेति । २८ स्वाद् आस्वादाने । कर्मणि क्तः । एदाकुरिति । २९ पर्द्
कुत्सिते शब्दे । अस्मात् 'पदेर्नित्सप्रसारणमहोपश्च' इत्याकुप्रत्ययो रेफस्य संप्रसारणं
पकारस्थिताकारस्य लोपश्चाद्यनतः । ३० यती प्रयत्ने । अस्माद् 'यजयाचयत'-इति
नङ्प्रत्ययः । वियोयुतदिति । ३१ युत् ३२ जुत् भासने । युते यङ्लुगन्ताच्छता ।
जोतिना । जुतेर्णिनिः ॥

एवं गोकुलं प्रति प्रस्थितोऽकूरो निजेप्सितप्रतिबन्धनाराङ्गमानं प्रार्थयते—

स वेधते स्माखिलवेधितं विधि प्रश्रन्धितप्रन्धनधीरकत्थनः ।

अतेन्मुरारिर्मम चिन्मयोऽन्तिके च्योतन्दिशः प्रक्ष्युतितैः स्मितामृतैः ६

स विधिं वेधते स्म । विधिनीश्वर वेधते स्म प्रार्थितवान् । अखिलवेधितं सर्वजैनं
प्रार्थितमिति विधिविशेषणं प्रधानकर्म वा । प्रश्रन्धितप्रन्धनधीः प्रकर्षेण श्रन्धितं शिधि-
लीभूतं प्रन्धनं कौटिल्यं यस्यास्मादृष्टी धीर्यस्य सः । अकत्थनः । न कत्थनमात्म-
धारात्वं यस्य सः । अस्य विष्णोः आघाशोल इति वा । प्रार्थनीयमेवाह—मुरारिर्मना-
न्तिके अतेत् सततं गच्छेत् । चिन्मयो ज्ञानस्वरूपः । प्रक्ष्युतितैः स्मितामृतैर्दिशश्च्यो-
तन् । प्रक्ष्युतितैर्गलितैः । च्योतन् आतिष्ठन् ॥—वेधत इति । ३३ विधु ३४ वेधु
याचने । विधेः 'लट् स्ते' इति भूते लट् । वेधितम् । वेधेः कर्मणि क्तः प्रश्रन्धितेति ।
३५ अधि शैथिल्ये । तच्च विशिष्टा अगाधता वा । अस्मात् कर्तरि क्तः । प्रन्धनेति ।
३६ अधि कौटिल्ये । शाठ्यं वक्रता वा तत् । अस्मात्पुट् । अकत्थन इति । ३७
कार्थ आघादाम् । सा च परविषया स्वविषया च स्यात् । अस्माद् 'अनुदात्तेतश्च'-
इति युच् । अत्र दुज्जन्तोल्था तवर्गान्तानुदात्तेता सनाप्तिः सूचिता । अतेदिति । ३८
अत सातत्यगमने । इतः दुन्धन्ता उदात्ता उदात्तेन* । अस्मादिङ् । उदात्तेत् प्रक-
रणारम्भकजोतकमिदम् । चिन्मय इति । ३९ चिती सहाने । तच्च चैतन्यं स्मरणं च ।
भस्मिन्ते^(१) शाननाशं च । अस्मात् संपदादिक्किबन्तान्मन्यद् । तद्रूप इति केचिन् । इति
कौमुदुक्ते* । तद्रूपे नयद् । च्योतन् । ४० च्युतिर् आतेचने । आर्शभवनं तत् ।
अस्माच्छता । प्रक्ष्युतितैरिति । ४१ क्ष्युतिर् क्षरणे । लुनित्वन् । अस्मात् कर्तरि क्तः ॥
वंस प्रति हितानुक्तिदोषेण प्रार्थनप्रतिबन्धनाशङ्क्य परिहरति—

ममन्य विश्वं सुजनानुन्धकान्प्रपुन्ध्य बन्धूनपि लुन्धति स्म यः ।

स भोजराड्य हरिं मिमन्थिपुः प्रमान्यनं सेधतु को निपेत्यति ॥७॥

स एवमादीन्विमृशन्नरेकधीरसेकतः सेकिदमानसो हरौ ।

दुःसङ्कमाश्रङ्क्य हरेः पदं जनः प्रश्लङ्कते कुत्र रुचं क शङ्कते ॥ १२ ॥

स एवमादीन् विमृशन् असेकत गतवान् । अरेकधीररेकाशङ्का धीर्यस्य सः । हरौ सेकितमानसो गतमना जनो दु सङ्कं हरेः पदमाश्रङ्क्य कुत्र रुजं प्रश्लङ्कते क शङ्कते । दु-सङ्क दुष्प्रापं आश्रङ्क्य प्राप्य कुत्र रुजं पीडा प्रश्लङ्कते प्राप्नोति । न क्वापीत्यर्थः । क कायं ॥—अरेकेति । ८१ रेक शङ्कायाम् । घञ् । असेकत । ८२ सेक ८३ सेक ८४ स्रकि ८५ श्रकि ८६ श्रकि गत्यर्थाः । सेकेलट् । सेकितेति । सेके कर्तरि क्त । दु सङ्कमिति । सङ्के 'इंपदु.सुपु कृच्छ्रा' इत्यादिना खल् । आश्रङ्क्येति । श्रङ्केल्यप् । प्रश्लङ्कत इति श्रङ्केलट् । शङ्कत इति । ८७ शकि शङ्कायाम् । लट् ॥

फलाङ्कितान्वङ्कितवल्गिमङ्कितान्वनप्रदेशानुरुकाककोकिलान् ।

वृकावृतान्मुग्धचकोरकूजितानुङ्गीनकङ्कानयमत्यवङ्कत ॥ १३ ॥

अयं वनप्रदेशान् अत्यवङ्कत अतिकान्तवान् । फलाङ्कितान् फलैश्चिहितान् । वङ्गिन-वल्गिमङ्कितान् वङ्किताभि कुटिलाभिर्वल्गिभिर्लताभिर्मङ्कितान् मण्डितान् । मुग्धं चकोरकू-जितं येषु तान् । उङ्गीनाः कङ्काः येषु तान् ॥—अङ्कितेति । ८८ अकि लक्षणे । कर्मणि क्त । वङ्कितेति । ८९ वकि कौटिल्ये । कर्तरि क्त । मङ्कितानिति । ९० मकि म-ण्डने । कर्मणि क्त । काक इति । ९१ कक लौत्ये । इच्छायां च डमे । अस्माद् वा-हुलकात् कर्तरि घञ् । कोकिल । ९२ कुक ९३ वृक आदाने । 'सलि-कलि-अनि-महि-भडि-भण्डि-शण्डि-पिण्डि-तुण्डि-कुकि-भूय इलच्' । इनि कुकेरिलच्' । वृकेति । वृके-रिगुपधत्वात् क' । चकोरेति । ९४ चक वृत्तौ प्रतिघाते च । अस्मात् 'कठिचकि-भ्या-मोरच्' इत्योरच् । कङ्केति । ९५ ककि ९६ वकि ९७ श्वकि ९८ त्रकि ९९ ढौक १०० त्रौक १०१ ष्वक्क १०२ वक्क १०३ मस्क १० ४ टिक १०५ टीक १०६ तिक १०७ तीक १०८ रघि १०९ लघि गत्यर्थाः । कङ्के पचाद्यच् । अत्यवङ्कतेति । वङ्केलड ॥

प्रश्वङ्कनोत्रङ्किततद्रथस्वनादढौकि भीतैरपि नो शिखावलैः ।

विष्वक्परित्रौकितलोचनैः स्थितं विष्वक्माणाम्बुदनादशङ्कया ॥ १४ ॥

शिखावलैः प्रश्वङ्कनोत्रङ्किततद्रथस्वनाद्रीतैरपि नो अढौकि । शिखावलैर्मयूरैः । प्रश्वङ्क-नेन वेगगमनेन उत्रङ्कितादुद्गतात् तद्रथस्वनात् । नो न अढौकि गतम् । विष्वक्माणाम्-म्बुदनादशङ्कया विष्वक्परित्रौकितलोचनैः स्थितम् । विष्वक्माणस्य वेगेन गच्छतो मे-घस्य नाद इति शङ्कया विष्वक् परितः परित्रौकिते सचारिते लोचने यैः तथाभूतैः ॥—प्रश्वङ्कनेति । श्वङ्केल्युट् । उत्रङ्कितेति । त्रङ्के कर्तरि क्त । अढौकीति । भावे विष्णु । परित्रौकितेति । त्राके णिचि कर्मणि क्त । विष्वक्माणेति । ष्वक्केः शानच् । 'सुञ्चा-तुष्टिवुष्वक्तीना न' इति धारवादेः पः साभावः ॥

अवस्कि रोहिद्धिरवस्कि विष्किरैरटेकि गोधाभिरटीकि पन्नगैः ।

अरद्धि कोलैर्लघु तद्रथस्वनात्प्रबुध्य सिंहैः पुनरद्धितं तदा ॥ १५ ॥

तद्रथस्वनात् रोहिद्धिरवस्कि धावितम् । विष्किरैरवस्कि पक्षिभिरद्धतम् । गोधाभिरटेकि गतम् । पन्नगरटीकि अपद्धतम् । कोलैर्लघु अरद्धि रोग्रं गतम् । सिंहैः पुनः प्रबुध्य तदा अद्धितम् । अन्येषां गतिराक्षिप्ता निन्दिता वा ॥—अवस्कि, अवस्कि, अटेकि, अटीकि, अरद्धि । वस्कादीनां पञ्चानां भावे लुङि चिप् । लघ्विति । 'रद्धि-लघुयोर्नलोपश्च इत्युप्रत्ययः । अद्धितम् । ११० अघि १११ वघि ११२ मघि गत्याक्षेपे । गतौ गमनारम्भे कैजे । कैन्वे च । अट्टेः साध्ये भावे क् । ॥

प्रवृत्तमानस्य च तस्य सत्वरं विमद्वनस्याधिकराधितात्मनः ।

निकाममुदाधतनोः समत्यगात्प्रद्राघिता श्लाघ्यगुणस्य वर्तनी ॥ १६ ॥

सत्वरं प्रवृत्तमानस्य तस्य प्रद्राघिता वर्तनी नमत्यगान् च । प्रवृत्तमानस्य नम्यगन्तुनः प्रद्राघिता अत्यर्थमागता समत्यगान् अतिक्रान्ता । विमद्वनस्य विगर्तं कैन्वं यस्य तस्य । अधिकागधितान्मनोऽधिकं राधितं नमर्थं आत्मा मनो यस्य तस्य । निकाममुदाधतनोः उदाधा निर्गमनरोगा तनुर्नम्य तस्य ॥—प्रवृत्तमानस्येति । वद्वे गान्त् । विमद्वनस्य । नोर्नुद् । राधितेति । ११३ राधु ११४ लाधु ११५ द्राधु नामधेयैः राधु आधाने ज्ञानं च दैर्घ्यं क्रियात्मनर्थन वा । राधे कर्त्तरि क् । उदाधेति । 'अनुपमर्गाङ्कु-लोव-' इति राधेर्निपातित । प्रद्राघितेति । द्राघे कर्त्तरि क् । आधेति । ११६ श्लाघु कन्धने । आत्मान् कर्त्तरि क् । गीताग्य उदात्ता अनुदानेतः ॥

अपश्यतातत्र्यगुणेन तद्वृत्ता गलश्रुदुष्पापनये पुरेऽमुना ।

फेनैः कलन्तीमिव ता कलिन्दजा मन्तीर्यदृन्दावनमैक्यनोमितम् ॥ १७ ॥

अपश्यता अमुना वा कलिन्दजा कलीर्य मन्तीरनमैक्य । अपश्यता मन्त्यगमनमम-पापार वा पुरेता । तत्र्यगुणेन । अपश्यता अपस्तिमन्तीरा गुणा रम्य तेन । गलश्रुदुष्पापनये पुरे मन्ता । गल एव भगवतेषां दुष्पाभिर्भर्षा, पश्ये पुरे तद्वृत्ता मन्तेन जीवता । वीर्यदीं पतिन्दजातिरन्ता—फेन कलन्ती कलन्तीमिव । वीर्य मन्ता-दन्तिरन्ता—अनेतिन तच्चिद्वृत्ताम् ॥—अपश्यतेति । ११७ पाशु नीर्वा नी । निदप्यता उदात्ता उदये । नीर्वा नीर्वा मन्त्यगमनममपापारो ता । अन्ता पश्ये-पश्यारम्भलोपः पाशु । अपश्येति । ११८ तस्य तस्ये । अन्ता कर्त्तरि । अतिन्द-चलिनिर्वाता मन्ता- इति मन् । तद्वृत्ता । ११९ 'तस्य तस्ये' । तस्य तस्येति । १२० दुष्पा- मन्ते । मन्ता मन्ता । मन्तीर इति मन्ता मन्ता । १२१ कल- मन्ते । कलन्तीर । कलीर्यम् । १२२ लोव् १२३ राधु १२४ लाधु १२५ द्राधु १२६ श्लाघु कन्धने । लोव- व-रि क् ॥

वृन्दावनं विधिनष्टि चतुर्दशभिः—

अराखितत्वग्भिभरलाखितच्छदैः प्रद्राखिताध्राखिफलैश्च शाखिभिः ।

प्रश्लाखितं प्रोखितसत्त्वमुद्धितं खगैर्वखन्मारुतवह्निसौरभम् ॥ १८ ॥

शाखिभिः प्रश्लाखितं व्याप्तम् । कीदृशैरित्यत्राह—अराखितत्वग्भिः । अराखिता अ-
शुष्का त्वग् येपा तैः । अलाखितास्तरुणाश्छदा येपा तैः । प्रद्राखितानि अत्यन्तपर्या-
प्तानि अध्राखीन्यशोपणशीलानि फलानि येपा तैः । प्रोखितसत्त्वम् । प्रोखितानि इत-
स्ततो गच्छन्ति सत्वानि जन्तवो यस्मिंस्तत् । खगैरुद्धितं प्राप्तम् । वखन्मारुतवह्निसौरभम् ।
वखता सचरता वायुना सह यमनशीलं सौरभं सौरभ्यं यस्य तत् ॥—अराखितेति । राखे
कर्तारि कः । अलाखितेति । लाखेः कः । प्रद्राखितेति । द्राखे कः । अध्राखीति । ध्राखेर्णिनि ।
शाखीति । १२७ शाखृ १२८ श्लाखृ व्याप्तौ । शाखेरप्रत्ययान्ताद्ग्रीह्यादित्वादिनि ।
प्रश्लाखितम् । श्लाखेः कः । प्रोखितेति । १२९ उख १३० उखि १३१ वख १३२
वखि १३३ मख १३४ मखि १३५ णख १३६ णखि १३७ रख १३८ रखि
१३९ लख १४० लखि १४१ इख १४२ इखि १४३ ईखि १४४ वलग १४५
रगि १४६ लगि १४७ अगि १४८ वगि १४९ मगि १५० तगि १५१ त्वगि
१५२ श्रगि १५३ श्रगि १५४ इगि १५५ रिगि १५६ लिगि गत्यार्थाः ।
उखे कर्तारि कः । उखितमिति । उह्ने कर्मणि कः । वखदिति । वेखेः शता । वद्धीति ।
वह्नेर्णिनि ॥

मखत्कपोतं मदमद्भिर्वर्हिणं लखत्पिकं नद्धितखञ्जनोत्करम् ।

रखच्छशं रद्धितरङ्कु रिद्धितद्विपं लखत्केसरिलङ्गदारवम् ॥ १९ ॥

मखन्त उद्धच्छन्त कपोता यस्मिंस्तत् । मदेन मद्धन्तो गमनशीला वर्हिणो यस्मिंस्तत् ।
नखन्तः सचरन्त पिका यस्मिंस्तत् । नद्धितः सचरन् खञ्जनानामुत्करो यस्मिंस्तत् ।
रखन्त शशा यस्मिंस्तत् । रद्धिता रद्धवो यस्मिंस्तत् । रिद्धिताश्चलिता द्विपा यस्मिंस्तत् ।
लखन्त्य इतस्ततो गच्छन्त्यः केसरिभ्यो लङ्गनुद्धच्छन्नारवो यस्मिंस्तत् ॥—मखेः शता ।
मिह्वेर्णिनि । नखे शता । नखे कः । रद्धेः शता । रद्धे कः । लखिलङ्गयो शता ॥

एखच्चकोरोत्करमिद्धितं शुक्रैः प्रेङ्गलतावल्गनरङ्गमण्डपम् ।

विलङ्गदेणं शवराङ्गनाजनप्रवद्धितं मङ्गलधेनुतङ्गितम् ॥ २० ॥

एखन्त उद्धच्छन्तश्चकोरोत्कराः यस्मिंस्तत् । शुक्रैरिद्धितं प्राप्तम् । प्रेङ्गल्याश्चलन्त्या
लतारूपायाः नर्तक्याः वल्गनस्य नर्तनस्य रङ्गमण्डपम् । विलङ्गन्तो विशेषेण गच्छन्त
एणा यस्मिंस्तत् । शवराङ्गनाजनैः प्रवद्धितं प्राप्तम् । मङ्गलधेनुतङ्गितं मङ्गलरूपाभिर्वेनु-

भित्तितं व्याप्तम् ॥—एखदिति । इखेः शता । इक्षितम् । इक्षे कर्मणि क् । प्रेक्ष-
दिति । ईक्षेः शता । बलोनेति । बल्लोर्युद् । रक्षेति । रक्षो गच्छन्त्यस्मिन् प्रेक्षकाणा
मनासीति । 'हलध' इति सज्ञायामधिकरणे घञ् । अङ्गे प्राप्नोत्यवयवानित्यत्रम् । प्राग्वद्
घञ् । अस्मात् 'अनात् कल्याणे' इति पामादिपाठान्मत्वर्थो न । प्रवक्षितमिति ।
वनेः कर्मणि क् । मज्जलेति । 'भोरोलच्' इत्यलच् । तडोः कर्मणि क् ॥

त्वङ्गत्वगश्रङ्गितपक्षमारुतशृङ्गद्रजोराजिभिरिङ्गितान्त्रम् ।

रिङ्गित्प्रियालिङ्गितभृङ्गसंगमत्वङ्गत्प्रसूनं रवितापयुङ्गितम् ॥ २१ ॥

त्वङ्गता दयमानाना सगाना श्रङ्गितैधलितैः पक्षमारुतै रजोराजिभिरि-
ङ्गितं व्याप्तमन्वरं यस्मिन्नत् । रिङ्गित्या चल्न्त्या प्रिययालिङ्गिताना मृगाणा सगमेन
त्वङ्गन्ति चलन्ति प्रसूनानि यस्मिन्नत् । रवितापेन युङ्गितं वर्जितम् ॥ त्वङ्गदिति । त्वङ्गेः
शता । श्रगेः कर्तरि क् । 'श्रगेः शता । इगेः कर्मणि क् । रिङ्गदिति । रिङ्गे शता ।
आलिङ्गितेति । आङ्पूर्ववादाङ्गार्थत्वम् । कर्मणि क् । त्वङ्गदिति । त्वगि कम्पने ।
अस्माच्छता । युङ्गितमिति । १५७ युगि १५८ जुगि १५९ युगि वर्जने । युगे
कर्मणि क् ॥

विजृङ्गय युङ्गयं गुणसंघद्वका अलङ्घितानन्दरसात्तर्पयनाः ।

सुमद्विता शिङ्घितपुष्पसौरभा चट्चर्चमाना, पशुपा, प्रसेचिरे ॥२२॥

पशुपा यत् प्रसेचिरे यत् हृन्दावन प्रसेचिरे नम्यक् सेवितवन् । कीदृगा इत्यत्राट—
युग्म विजृङ्गय गुणसंघद्वका । वर्जनीय वर्जयित्वा गुणसंघस्य दक्षरा पालकाः ।
अलङ्घितस्य अशुष्कस्य परिपूर्णस्य आनन्दस्य रसेनास्वादानेनात् स्वादृत तर्पय हामो दैवने ।
सुमद्विता मण्डिता । शिङ्घित आघ्रात पुष्पाणा नारनो वेस्ते ॥—विजृङ्गयेति । जृ-
ङ्गेत्यप् । युङ्गयमिति । युङ्गेत्यप् । दत्तका इति । 'दपि पालने दागे न ठमे । अस्मात्पशु-
अलङ्घितेति । 'दपि शोषणे' । कर्तरि क् । तर्पयेति । १६० धेर्धृ ह्यने । युट् । सुम-
द्विता । १६१ मधि मण्डने । कर्तरि क् । १६२ शिधि आघ्राणे । कर्मणि क् । पशुपा
उदात्ता उदानेन । वर्तमाना इति । १६३ चर्च दीर्घा ईजन्ता उदात्ता उदानेन ।
अस्मात्पशुपा । प्रसेचिरे । १६४ पन्ध सेवने सेवनेऽपि । रिङ् ॥

सुलोचना यत्र शचीममप्रभा अगाश्रयुः श्रश्चित्तसौरभा, वच्चे ।

मय श्रुवा वाचनयाश्चिभूषिता प्रजाज्ञाना निर्मयनेन रमणा ॥२३॥

यत्र प्रजाज्ञाना निर्मयनेन रमणा अगाश्रयुः । निर्मयनेन निर्मित मयन साय अगा-
नेन । रमणा रमयति । सुलोचना यत्र शचीममप्रभा । वच्चे चरे । शिधि स्वादृत ।
न । सुलोचना यत्र शचीममप्रभा । वच्चे चरे । शिधि स्वादृत ।
१. सुलोचना यत्र शचीममप्रभा । वच्चे चरे । शिधि स्वादृत ।
२. सुलोचना यत्र शचीममप्रभा । वच्चे चरे । शिधि स्वादृत ।
३. सुलोचना यत्र शचीममप्रभा । वच्चे चरे । शिधि स्वादृत ।

कौटिल्ये द्रव्यसात्पीभावे चेत्यर्थः । 'गतिकौटिल्ययो' इति द्वये । कुचे कर्तरि क्तः । क्रौञ्च इति । कुजे 'कृत्विग्दधन्-' इत्यादिना क्तिन् कुट् । अस्मात् पुन प्रसारित्वादण् । लुट् । १८८ लुञ्च अपनयने । शता । सम्यगिति । १८९ अञ्च गतिपूजनयोः । 'कृत्विग्' इत्यादिना क्तिन् । 'किन्प्रत्ययस्य कु-' इति कुत्वम् ॥

आवक्रचञ्चूपुटतश्चदारवत्वश्चत्वगमुक्तगिखैलताद्रुमैः ।

अम्लुक्तरश्मौ शशिना निमुमुचे निमुम्लुचेऽर्केण च यत्र संततम् २६

यत्र शशिना निमुमुचे । अके (कें)ण च निमुम्लुचे । उभयोरस्तमितमित्यर्थः । कीदृशे वने । लताद्रुमैरम्लुक्तरश्मौ अप्रविष्टरश्मौ । कीदृशैलताद्रुमैः । आवक्रचञ्चूपुटतश्चदारवत्व-
श्चत्वगमुक्तगिखै' । ईपद्रकचञ्चूमध्यात् तद्यता उद्गच्छता भारवेण शब्देन सह त्व-
द्भिर्गच्छद्भिः सगैर्मुक्ता प्राप्ता शिखा अप्राणि येपा तैः ॥—आवचेति । १९० वञ्चु
१९१ चञ्चु १९२ तञ्चु १९३ त्वञ्चु १९४ मुञ्चु १९५ म्लुञ्चु १९६ मृञ्चु
१९७ म्लुञ्चु गत्यर्थः । वजे 'स्फायितयि-' इत्यादिना रक्ति नैलोपथ । चञ्चू इति ।
चञ्चे 'पटिचटिचिभ्यश्च' इति भोजोक्त्या उपप्रत्ययः । 'अप्राणिजातेश्च' इत्यूट् । तश्च-
त्त्वञ्चदिति । तश्चे त्वञ्चे शता । मुक्तेति । मुञ्चेः कर्मणि क्तः । अम्लुक्तेति । म्लुञ्चे
कर्तरि क्तः । निमुमुचे निमुम्लुचे । मुचिम्लुच्चोर्भावे लिट् । निपूर्वत्वाद्भयोरस्तमयार्थत्वम् ॥

समग्रुचत्क्षीरमथाग्लुचद्धृतं चुकोज वासांसि चुखोज मानसम् ।

समग्लुचत्केलिषु सज्जमानधीः स यत्र गुञ्जन्मणिनूपुरो हरिः ॥२७॥

हरिर्यत्र क्षीर समग्रुचदचोरयत् ॥ अथ घृतं अग्लुचज्वहार । वासांसि चुकोज हत-
वान् । मानसं चुखोज । ३(त्र)जवासिना हृदयं लीलाभिरपट्टतवानित्यर्थः । यत्र केलिषु न-
ज्जमानधीर्गुञ्जन्मणिनूपुरः स समग्लुचत् । सज्जमाना संनहन्ती धीर्यस्य स । गुञ्जन्ती
वणन्ती मणिनूपुरौ यस्य नः । समग्लुचत् स्वचार ॥—समग्रुचत् । १९८ मृञ्चु १९९
ग्लुञ्चु २०० कुञ्चु २०१ खुञ्चु स्तैयकरणे । मृचे 'जृलन्मु-' इत्यादिना लुङपठ् ।
अग्लुचत् । ग्लुचे । प्राग्बद्ध । चुकोज चुखोज । कुजे । खुजे शब्द लिट् । समग्लुचत् ।
२०२ ग्लुञ्चु २०३ पस्ज गतौ । 'पचे' इत्यप्येके । पस्जेर्लक्षणया सनाहार्थता । ग्लुचे-
रङि नलोप । सज्जमानेति । 'यदभिप्रायेषु सज्जते' इति भाष्यप्रयोगादात्मनेपदम् । तेन
ज्ञानच् । गुञ्जदिति । २०४ गुञ्जि अव्यक्ते शब्दे । शता ॥

सुरार्चिते म्लेच्छजनैर्दुरासदे श्रीलच्छिताङ्गे सितपुष्पलाञ्छिते ।

यत्र स्थिते वाञ्छितदे हरिद्रुमे तदाञ्छितहीच्छनमास्त नन्दनम् ॥२८॥

१ 'चो कु' इत्येतदृष्ट्यास्यासिद्धतत्वेन 'चो. कु' इत्यस्योपन्यासो युक्तः. २ 'नकार-
वजावमुत्सारपद्मौ ललि धातुषु । सकारज. शकारश्च पाठवर्गस्त्ववर्गजः ॥' इत्यभिदुषोक्त्या
धातूनां नकारोपधत्वात्.

यत्र हरिद्रुमे स्थिते तत् नन्दनमाञ्जितहीच्छनमास । हरिद्रुमे हरिरुगे हरिनन्दने
च नन्दनं नन्दनोद्यानमाञ्जितहीच्छनं आञ्जितमागतं हीच्छनं लज्जा यस्य तत् । हरिद्रुमं
विशिनष्टि—मुरार्चिते मुरद्वेभेः पूजिते । म्लेच्छजनैर्दुरामदे प्राकृतजनैर्दुःप्रापे । श्रील-
च्छितादे धिया लक्ष्या शोभया च लच्छितमङ्गितमङ्गं यस्य तस्मिन् । स्मितपुष्पला-
ञ्जिते स्मितरेव पुष्पैः स्मितैर्विकसितैः पुष्पैश्च लाञ्जिते । वाञ्जितदे इमितदे ॥—अ-
र्चितेति । २०५ अर्च पूजायाम् । 'अच' इत्येके । अर्चे कर्मणि क्त । म्लेच्छेति ।
२०६ म्लेच्छ अच्यक्ते शब्दे । स चास्पृशब्दः । अपशब्दो वा । म्लेच्छे पचाद्यन् ।
लच्छितेति । २०७ लच्छ २०८ लाच्छि लक्षणे । लच्छे कर्मणि क्त । 'च्छे च' इति
तुक् । पूर्वत्र 'दीर्घात्' इति तुक् । लाञ्जितेति । लाञ्छे कर्मणि क्त । वाञ्जितेति ।
२०९ वाच्छि इच्छायाम् । कर्मणि क्त । आञ्जितेति । २१० आच्छि आयामे । कर्तरि
क्त । हीच्छनम् । २११ हीच्छ लजायाम् । ल्युट् । प्राग्वत्तुक् ॥

अहूर्णचित्ताः परिमूर्छितव्रताः स्फूर्णामया अप्रयुगः कृतोञ्छनाः ।

भजन्ति यां व्युष्टिमतोऽपि भूयसीं ध्रजन्ति यद्भजनमात्रतो जनाः २९

ईदृशा या व्युष्टिं भजन्ति जनाः । यद्भजनमात्रतोऽपि भूयसीं ध्रजन्ति । व्युष्टिं फ-
लम् । यद्भजनमात्रतो यस्य वृन्दावनस्य ध्रजनमात्रतः प्राप्तिमात्रेण । ध्रजन्ति प्राप्नुवन्ति ।
कीदृशा इत्यत्राह—अहूर्णचित्ताः अहूर्णमकुटिलं चित्तं येपा ते । परिमूर्छितव्रता
परिमूर्छितं परिपूर्णं व्रतं येपा ते । स्फूर्णामया स्फूर्णा विस्मृता आमया यैस्ते । अप्रयुशो-
ऽप्रमत्ता । कृतोञ्छनाः वृत्त्यर्थं कुतमुञ्छनं धान्यानां पृथक्पृथगादानं यैस्ते ॥—अहू-
र्णन्ति । २१२ हुर्छा कौटिल्ये । इह कौटिल्यमपसरणमित्येके । कर्तरि क्त । आदित्वा-
दनिदत्वम् । परिमूर्छितव्रता । २१३ मूर्छा मोहसमुच्छ्राययोः । 'गुरोश्च हलः' इत्य-
प्रत्यये मूर्छा । तस्मात् 'तदस्य संजातम्' इति तारकादित्वादितचि मूर्छितम् । स्फूर्णन्ति ।
२१४ स्फुर्छा विस्मृतौ । कर्मणि क्त । अप्रयुश । २१५ युच्छ प्रमादे । अस्मान्
किपि 'च्छो शुङ्-' इति छस्य शः । उञ्छनेति । २१६ उच्छि उञ्छे । उञ्छो
धान्यानां पृथक्पृथगादानम् । अस्मात्तुक् । व्युष्टिमेति । २१७ उच्छी विवासे । स च
समाप्तिः । प्रायेण विवन्धनवर्जनातिक्रमेषु च द्रुमे अस्मात् किन् । ध्रजन्ति । २१८
ध्रज २१९ ध्रजि २२० धृज २२१ धृजि २२२ ध्वज २२३ ध्वजि गतौ ।
'व्रजि' इत्येके । ध्रजेर्लट् । ध्रजेर्ल्युट् ॥

अथ वनवर्णनमुपसंहृत्याकूरस्य प्रवृत्तिमाह—

प्रध्रज्य मोदं स दधृञ्च तद्वनं ध्वजोद्गतिध्वञ्जितकूजदण्डजम् ।

स्वर्गोपमं सर्जितपुण्यसंचयो गभीरगर्जद्रथतर्जिताम्बुदः ॥ ३० ॥

स मोद प्रध्रज्य तद्वनं दधृञ्च । प्रध्रज्य प्राप्य दधृञ्च प्राप । ध्वजोद्गतिध्वञ्जितकूजद-
ण्डजं ध्वजस्योद्गत्योद्गमनेन ध्वञ्जिता गता । कूजन्तो अण्डजा यस्मात्तत् । सर्जितपु-

एतसंचयोऽजितमुक्तौप । गभीरगर्जद्रभतजिताम्युद गभीर गवा तथा गर्जता गवाय-
नानेन रणेन तजितो भर्त्सितोऽम्युदो येन स ॥—प्रभ्रज्येति । भ्रजेत्यप् । दधृज पृथोलिङ् ।
भ्रजेति । ध्वजे पचायन् । ध्वजितेति । ध्वजे कर्तरि क् । कूजदिति । २२४ कूज
अव्यक्ते शब्दे । गता । खर्गेति । २२५ अर्ज २२६ पर्ज अर्जने । गुण् अर्जते । अर्ज-
र्घजि घातिरुमते न्यङ्कादित्वात् क्तवम् । सर्जितेति । पजे कर्मणि क् । [गर्जदिति] ।
२२७ गर्ज शब्दे । मेघशब्दे द्रुमे । अस्माच्छता । तजितेति । २२८ तर्ज भर्त्सने ।
कर्मणि क् । ॥

अकर्जितोऽसौ हरिखर्जनोत्कधीरजत्पशुत्रातमजेन तेजितम् ।

लसत्खजाकं ब्रजमासदत्क्रमादखञ्जितैरेजितचामरैर्हयैः ॥ ३१ ॥

असौ हयै क्रमात् ब्रजमासदपगतोऽभूत् । अकर्जितोऽभीतो दु रारहितो निधलबु-
द्धिश्च । हरिखर्जनोत्कधी । हरे खर्जने पूजायामुक्ता धीर्यस्य स । अजत्पशुत्रातमजन्तो
गच्छन्त पशुत्राता यस्मिन्तत् । अजेन तेजित पालितम् । लसत्खजाकं लसन्तः रा-
जाका मन्थनदण्डा यस्मिन्तत् । अराक्षितैरपशुभि । एजितचामरैरेजिता । कम्पिताधामरा
येषु तैः ॥—अकर्जित इति । २२९ कर्ज व्यधने । तच्च भयदुरां चलनं च अस्मात्
कर्तरि क् । खर्जनेति । २३० खर्ज पूजने । मार्जने च द्रुमे । ल्युट् । [अजदिति] ।
२३१ अज गतिक्षेपणयो । शता । तेजितम् । २३२ तेज पालने । कर्मणि क् । ख-
जाकेति । २३३ खज नन्वे । 'खजेराक' इत्याकप्रत्यय । अखञ्जितैः । २३४ खजि
गतिवैकल्ये । कर्तरि क् । एजितेति । २३५ एजृ कम्पने । कर्तरि क् ॥

विस्फूर्जदक्षीणघनाघनोपमक्षीजा लजन्तस्त्रिदशानलाञ्जितान् ।

लाजादिहोतृष्वपि लञ्जनप्रदा यस्मिन्विनेशुर्जजनेषु दानवाः ॥ ३२ ॥

दानवा यस्मिन् जजनेषु विनेष्टु । यस्मिन् ब्रजे । जजनेषु युद्धेषु । कीदृशा इत्यत्राह—
विस्फूर्जदक्षीणघनाघनोपमक्षीजाः । विस्फूर्जद्भि स्वनयद्भि, अधीणैः । पूर्णैर्घनाघनैर्मैधै-
स्पमा यस्य तादृश धीजोऽव्यक्तशब्दो येषां ते । अलाञ्जितान् वैरप्यभर्त्सितास्त्रिद-
शाजन्तो भर्त्सयन्तः । लाजादिहोतृष्वपि लञ्जनप्रदा भर्त्सनप्रदा ॥—विस्फूर्जदिति ।
२३६ द्रु ओ स्फूर्जा वैजनिर्घोषे । शता । अधीणेति । २३७ क्षि क्षये । कर्तरि क् ।
'निष्ठायामण्यदर्थे' इति दीर्घे 'क्षिवो दीर्घात्' इति निष्ठानत्वम् । धीजेति । २३८ क्षीज
अव्यक्ते शब्दे । घन् । लजन्त इति । २३९ लज २४० लजि भर्त्सने । २४१ लाज
२४२ लाजि भर्त्सने । भर्जने चेति लीलाशुक् । लजे शता । अलाञ्जितान् । लाजे
कर्मणि क् । लाजेति । लाजे कर्मणि घञ् । लज्जनेति । लज्जत्युट् । जजनेषु २४३
जज २४४ जजि युद्धे । जजेत्युट् ॥

१. 'ब्रजनिष्पेधे' इति पाठः ।

जहर्ष जञ्जातुजितस्थलैरसौ वृषैरतुञ्जैर्गजगञ्जिभिर्वृतम् ।

गर्जत्वरं गृञ्जितधेनुमोमुजद्वत्सोत्करं मुञ्जदजं वजन्त्रजम् ॥ ३३ ॥

असौ व्रज वज्रजहर्ष । वजन् प्राप्नुवन् । कीदृशं व्रजम् । वृषैर्वृतं व्यामन् । कीदृशैर्वृषैः । जञ्जातुजितस्थलैः जञ्जया परस्परयुद्धेन तुजितानि पीडितानि स्थलानि यैस्तं । अतुञ्जैरानामहिसकैः । गजगञ्जिभिर्गज इव शब्दायमानैः । कीदृशं व्रजम् । गर्जत्वरं गर्जन्त शब्दायमानाः । ररा यस्मिंस्तम् । गृञ्जितधेनुमोमुजद्वत्सोत्करं गृञ्जिताः हुंकारं कुर्वाणा धेनवो नवप्रसूता गावो यस्मिंस्तच्च । मोमुजतः पुनः पुनः शब्दायमाना वत्सोत्करा यस्मिंस्तच्च । मुञ्जदजं मुञ्जन्तो नदन्तोऽजाश्छागा यस्मिंस्तं च ॥—जञ्जेति । जञ्जे 'गुरोध्व-' इत्यकार । तुजितेति । २४५ तुज हिंसायाम् । कर्मणि क्तः । अतुञ्जे । २४६ तुजि पालने च । प्राणने च द्वमे । अच् । गजेति । २४७ गज २४८ गजि २४९ गृज २५० गृजि २५१ मुज २५२ मुजि शब्दार्थाः । गज मदने च । मज मजि इत्यप्येके । शब्दायते मायति चेत्यर्थे गजेरच् । गञ्जीति । गञ्जेः 'कर्तृषुप्रमाने' इति णिनि । गर्जदिति । गृजेः शता । गृञ्जितेति । गृञ्जेः कर्तरि क्तः । मोमुजदिति । मुजेर्यङ्लुकि शता । मुञ्जदिति मुञ्जेः शता । वजन् । २५३ वज २५४ व्रज गतौ । वजे शता । व्रजेः 'गोचरसचर-' इत्यादिना घः ॥

मार्गात्स दृष्ट्वा हरिपादलाञ्छनं व्यवेष्टतोर्व्यां महनीयचेष्टितः ।

तत्केलिसंगोष्ठितलोष्टमानमद्वने मरुद्वद्वितपोस्फुटद्भुमे ॥ ३४ ॥

मार्गात् स हरिपादलाञ्छनं दृष्ट्वा महनीयचेष्टितो व्यवेष्टत । मार्गात् मार्गमतिक्रान्तवान् । व्यवेष्टत विलुठितवात् । महनीयचेष्टितो महनीयं चेष्टितं व्यापारो यस्य सः । वने तत्केलिसंगोष्ठितलोष्टमानमत् । तस्य भगवतः केल्या संगोष्ठितं सघातीकृतं लोष्टमिष्टकाखण्डम् । कीदृशे वने । मरुद्वद्वितपोस्फुटद्भुमे मरुद्वद्विता वायुभिः कम्पिताः । अत एव पोस्फुटत अत्यर्थं दलन्तो द्रुमा यस्मिंस्तस्मिन् ॥—मार्गादिति । २५५ अट्ट अतिक्रमहिंसनयो । शाङ्रन्ता उदात्ता अनुदात्तेत । दोषधस्तोषधो वायम् । दोषधोऽपि द्वमे । अस्मात् किपि सयोगान्तलोपः । व्यवेष्टत । २५६ वेष्ट विलुठने । अकर्मकः । लङ् । चेष्टितेति । २५७ चेष्ट चेष्टायाम् । अस्मात् सिद्धभावे क्तः । गोष्ठितेति । २५८ गोष्ट २५९ लोष्ट संघाते । गोष्ठेर्णिजन्तात् कर्मणि क्तः । लोष्टमिति । पचायच् । घट्टितेति । २६० घट्ट चलने । कर्तरि क्तः । पोस्फुटदिति । २६१ स्फुट विकसने । यङ्लुगन्तात् शता ॥

अनन्कुमार्गेषु शुभाध्वनैव वन्प्रमन्भृशोत्कण्ठितगोपिके हरौ ।

स पापमुन्मिर्बुधहेड्भिरुन्मदैरनेठितां क्ष्मां पुनरप्यहिण्डत ॥ ३५ ॥

स उन्मदैरनेठिता क्ष्मा पुनरप्यहिण्डत । उन्मदैरुद्भूतमदैरनेठितामपीडितामहिण्डता-

गच्छत् । कीदृश । कुमारैषु अनन्यगच्छन् । शुभाध्वना एव वनसहाय एव गच्छन् ।
भृशोत्कण्ठितगोषिके हरौ प्रमन् भृशमुत्कण्ठिता गोषिका यस्मिंस्तस्मिन् । सोत्कण्ठस्मृ-
तिमान् । कीदृशैरुन्मदैः । पापमुन्मि । पापस्य पालकैः । बुधहेड्भि बुधानां बाधकैः ॥—
अनसिति । २६२ अठि गतौ । अस्मात् क्तिप् सयोगान्तलोपे अन् । तस्मान्नन्त-
माते जुट् । वसिति । २६३ वठि एकचर्यायाम् । सा चासहायगमनम् । प्राग्वत् ।
क्तिप् । प्रमसिति । २६४ मठि २६५ कठि शोके । अत्र शोक सोत्कण्ठस्मरणम् ।
उत्कण्ठामात्रे त्वकर्मकः । मण्डे प्राग्वत् क्तिप् । सयोगान्तलोपश्च । उत्कण्ठतेति ।
क्ण्ठेः कर्तरि क् । पापमुन्मि । २६६ मुठि पालने । क्तिप् । बुधहेड्भि । २६७ हेठ
विवाधायाम् । २६८ एठ च । हेठे । क्तिप् । अनेठिताम् । एठे कर्मणि क् ।
अहिण्डत । २६९ हिडि गत्यनादरयोः लङ् ॥

प्रहुण्डितानैक्षत चारुकुण्डलान्प्रवण्डितार्थानविमण्डिताशयान् ।

स भण्डिलो भोजनृपालपिण्डभुक्प्रमुण्डितांस्तत्र जनानतुण्डकान् ३६ ॥

भण्डिलः स तत्र प्रहुण्डिताशनानैक्षत् । भण्डिलो दूतः । प्रहुण्डितान् संधातीभू-
तान् । चारुकुण्डलान् चारुणि कुण्डलानि येषां तान् । प्रवण्डितार्थान् प्रवण्डिताः स-
म्यक् विभक्ता अर्थाः पुरुषार्था धनानि वा येषां तान् । अविमण्डिताशयान् । अविम-
ण्डितोऽविभक्त आशयो येषां तान् । एकमनस्कानित्यर्थः । प्रमुण्डितान् असन्तशुद्धान् ।
अतुण्डकान् अहिंसकान् । पिण्डमन्नम् ॥—प्रहुण्डितानिति । २७० हुडि सघाते
कर्तरि क् । कुण्डलेति । २७१ कुडि दाहे । 'नृदिमण्डिकुण्डिकन्दिभ्योऽलच्' इत्य-
लच् । प्रवण्डितेति । २७२ वडि विभाजने । २७३ मडि च । द्वौ वेष्टनेऽपीत्येके ।
क्ण्ठे कर्मणि क् । अविमण्डितेति । मण्डे कर्मणि क् । भण्डिल इति । २७४ भडि
परिभाषणे । तच्च परितो भाषणम् । सनिन्दवचनं वा । परिहास इत्येके । अस्मात् 'सलि-
कत्यनिभटिभण्डितण्डिभ्य इलच्' इतीलच् । पिण्डेति । २७५ पिडि सघाते । पचाद्यच् ।
प्रमुण्डितान् । २७६ मुडि नार्जने । शुद्धिन्यग्भावौ तत् । कर्तरि क् । अतुण्डकान् ।
२७७ तुडि तोडने । दारणं हिंसनं वा तत् । अस्मात् णुल् ॥

अमुण्डितोऽण्डगतीनण्डनान्कुमार्गवैतण्डिकपण्डितावृतान् ।

स तानकण्डान्दधिखण्डनादिकस्वधर्मसत्कान्गतहेडमानमन् ॥ ३७ ॥

स तान् गतहेडमानमन् । गतहेड गतावज्ञ यथा तथा नमस्कृतवान् । कीदृशान् ।
अमुण्डितोऽण्डगतीन् अर्थावृत्तकूरव्यापारान् । अण्डगतीन् न शण्डनं परिपीडा येषां
तान् । कुमारवैतण्डिकपण्डितावृतान् असन्मार्गस्य वैतण्डिकाः शण्डनैकपरा ये पण्डिता-
स्तैरावृतान् सिन्धान् । अकण्डान् नदरहितान् । दधिखण्डनादिकस्वधर्मसत्कान् दधिख-
ण्डनादिके दधिमधनादिके स्वधर्मे सत्कान् ॥—अमुण्डितेति । २७८ मुडि वरणे ।
स्वीकारस्तत् । हरण इत्येके । कर्मणि क् । उच्यतेति । २७९ चडि कोपे । पचाद्यच् ।

कूरत्वार्थो लक्षणया । शण्डनेति । २८० शडि रुजाया संघाते च । ल्युट् । वैतण्डि-
केति । २८१ तडि ताडने । अस्माद् 'गुरोश्च' इत्यकारे वितण्डा परपक्षस्य ताडन नि-
रसनं तथा दीव्यति व्यवहरतीति वैतण्डिकः ॥—पण्डितेति । २८२ पडि गतौ । प्राग्व-
दकारे पण्डा ज्ञान गत्यर्थानां ज्ञानार्थत्वात् । अस्मात् तारकादित्वादितचि पण्डितः ।
अकण्डान् । २८३ कडि मदे । घञ् । खण्डनेति । २८४ सडि मन्थे । ल्युट् । हे-
डेति । २८५ हेड् २८६ होड् अनादरे हेडेर्घञ् ॥

अहोडनीयान्पशुपालयानसौ अपश्यदानन्दपयोधिवाडितः ।

सुपाकविद्रालिफलालिभिर्द्रुमैः स्निग्धानविध्राडितचारुशालिकान् ३८

असौ पशुपालयानपश्यत् । कीदृश इत्यत्राह—आनन्दपयोधिवाडितो मोदपयोधावा-
सुत । कीदृशानित्यत्राह—अहोडनीयान् अनादर्तुमयोग्यान् । सुपाकविद्रालिफलालिभि-
र्द्रुमैः । स्निग्धान् । सुपाकेनातिपक्ततया विशरणशीला फलानां आलयो येषां तैर्द्रुमैः स्नि-
ग्धान् निविडान् । अविध्राडितचारुशालिकान् अविध्राडिता अविशीर्णमजरीयुक्ता अत
एव चारव शालयो येषु तान् । 'शेषाद्विभापा' इति कप् ॥—अहोडनीयानिति ।
होडेरनीयद् । याडितेति । २८७ वाड् आलव्ये । आलवनं तत् । कर्तरि क्त । नि-
द्रालि । २८८ द्राड् २८९ ध्राड् विशरणे । द्राडेर्णिनि । 'उलयोरुक्तिभेदस्तु उयारो
नाक्षरान्तरम्' इत्युक्त्या उय ल । अविध्राडितेति । ध्राडेः कर्तरि क्त । शालीति । २९०
शाड् इलापयाम् । उलयोरभेदात्कारः । अस्मादौणादिक इन् । अष्टादश उदात्ता
अनुदात्ते ॥

पशुपालयानेव वर्णयति पञ्चदशभिः (त्यष्टभिः) —

प्रशीटदुन्मागणयौटितान्तिकान्मेटद्वृषाघ्रेडितघोपमेदुरान् ।

अम्लेटकैश्चाकटुचाटुभापितैरटैः पटत्सरटिताजनोत्करैः ॥ ३९ ॥

प्रशीटद्विर्गवायमाणहृत्पागर्णगोर्ण । यौटितं सवद्वृमन्तिक येषां तान् । मे-
टना मायता वृषाणामाघ्रेडितेन पुन पुन कृतेन घोषेण नर्दनेन मेदुरान् पूर्णान् । जनो-
त्करैः पटत्सरटितान् पटन व्यामुवत सगटितं शब्दो येषां तान् । कीदृश । अम्लेटकैर-
मायटि । अकट् अतीवण चाटु प्रियं भापित येषां तैः । अटैः सगरटि ॥—प्रशीट-
टिति । २९१ शीट् गर्ग । गण्यन्ता उदात्ता उदात्तान् । अस्माच्छता । यौटितेति ।
२९२ यौट् कर्मे । कर्मणि क्त । मेटदिनि । २९३ मेट् २९४ घ्रेट् २९५ म्लेट्
उन्माटे । मेटेः शता । घ्रेटेः कर्मणि क्त । आभ्यूषेयाटुचयर्ण । अम्लेटकैः । मेट-
टिति । अकट् टिति । २९६ कटे वर्षापरणयो । चट् इत्येके । कटेः 'कटिदन्त्यनि-
त्यश्च' इत्यु-प्रत्यय । चाटिनि । 'दमनित्रनिचमिचिदि-यो युष्' । अटि । २९७
अट् २९८ पट् शर्ता । अटैः पनायन । पटैः श ॥ । सगटितेति । २९९ सट् पणि-
नयने । 'ननु-प्रत्यय' ॥

गठत्वमार्गे गुठितैरकुण्ठितैरलुण्ठिताशुण्ठितसौहृदान्वितैः ।

प्ररुण्ठिताधैरनुलुण्ठकैर्हरेः प्रचुड्वोधाद्भिरतीव शोभितान् ॥ ४५ ॥

हरेरनुलुण्ठकैरतीव शोभितान् । अनुलुण्ठकैरनुवरैः । अतीवात्यर्थम् । कीदृशैः । गठ-
त्वमार्गे गुठितैः प्रतिहतगतिभिः । अकुण्ठितैः स्वरुलेष्वप्रतिहृतैः । अलुण्ठितेनाप्रयासेना-
प्रतिहृतेन वा अशुण्ठितेनापुष्केण क्षीणेन च नौहृदेनान्वितैः । प्ररुण्ठितं सम्यग्गतमथ
येषां तैः । प्रचुड्वत् अभिप्रायाविष्करणस्य बोधे अद्भिरभियुक्तैः ॥—गठत्वेति । ३४२
शठ कैतवे च । अस्मात्पचापजन्तात् त्वपत्ययः । गुठितैः । ३४३ शुठ गतिप्रतिधाते ।
३४४ कुठि च । अयं प्रतिघातमात्र एवेति नाधवः । आलस्ये गतिप्रतिधाते वास्ति
द्वमे । शुठे कर्मणि कः । अकुण्ठितैः । कुठेः कर्तरि कः । अलुठितेति । ३४५ लुठि
आलस्ये प्रतिधाते च । कर्तरि कः । अशुण्ठितेति । ३४६ शुठि शोषणे । प्राग्वत् कः ।
प्ररुण्ठितेति । ३४७ रुठि ३४८ लुठि गतौ । रुठेः कर्तरि कः । लुठेर्बुल् । प्र-
चुड्वेति । ३४९ चुडु भावकरणे । अभिप्रायाविष्करणं तत् । अस्माद् घञ् । अद्भिरिति ।
३५० अड् अभियोगे । दोषधादस्मात् क्षिपि सयोगान्तलोपः ॥

अकद्धरिक्नीडनधूततोडकान्प्रहूडितान्होदडरोड्यभिधुकैः ।

प्ररोडकानङ्गविलोलितैर्वृतान्तावडङ्गिर्ललनाजनैः कलैः ॥ ४६ ॥

अकट्टा अकर्कशेन हरिक्नीडनेन धूता निरस्तात्तोडका पीडका येषु तान् । होडङ्गिः
सचरङ्गिः । अरोड्यैः आदरणीयैर्भिधुकैः सन्यासिभिः प्रहूडितान् प्राप्तान् । ललनाजनैर्दृ-
तान् । कीदृशैः । प्ररोडकेन सर्वोन्मादकेन कल्लेन विलोलितैर्नादितैः । रतावडङ्गिरस्य-
च्छङ्गिः । कलैर्मेधुरैः ॥—अकदिति । ३५१ कड् कार्कश्ये । चुडादयस्तयो दोषधाः ।
लोपधाध द्वमे । कट्टेः प्राग्वत् क्षिप् । कनीडनेति । ३५२ क्रीड विहारे । ल्युट् । तोडका-
निति । ३५३ तुडू तोडने । 'तुडू' इत्येके । तोडनमुक्तम् । तुडेर्बुल् । प्रहूडितान् ।
३५४ हूडू ३५५ होडू गतौ । हुड इत्येके । हूडेः कर्मणि कः । होडदिति । होडेः
गता । अरोड्येति । ३५६ रौडू अनादरे । प्यत् । प्ररोडकेति । ३५७ रोडू
३५८ लोडू उन्मादे । रोडेर्णिजन्ताद् ण्वुल् । विलोलितैः लोडेर्णिजन्तात् कर्मणि कः ।
अडङ्गिः । ३५९ अड उद्यमे । गता । ललनेति । ३६० लड विलासे । लडेर्बुल् ।
कलैः । ३६१ कड नदे । कडि इत्येके । कडेरच् । शौटादय उदात्ता अयतिवर्ज(ः)
उदात्तैः ॥

अथ गोपट्टहान् पश्यतोऽक्रूरस्य हर्षातिशयमाह—

अतिप्र हर्षांशु धृतिश्च तेपिता गृहानिमान्प्रस्तिपितार्ति पश्यतः ।

अस्तेपितानन्दरसस्य तस्य न व्यङ्ग्येपि चाङ्गैर्विपिनाध्वकेपनान् ॥ ४७ ॥

स्नान् गृहान् प्रस्तिपितार्ति पश्यतः तस्य हर्षांशु अतिप्र । प्रस्तिपिता क्षरिता गता
वार्तिपस्तिन् तथा पश्यतस्त्वाक्रूरस्य हर्षांशु अतिशयस्य । धृतिश्च तेपिता गता ।

गठत्वमार्गे शुठितैरकुण्ठितैरलुण्ठिताशुण्ठितसौहृदान्वितैः ।

प्ररुण्ठिताधैरनुलुण्ठकैर्हरेः प्रचुष्टवोधाद्भिरतीव शोभितान् ॥ ४५ ॥

हरेरनुलुण्ठकैरतीव शोभितान् । अनुलुण्ठकैरनुचरैः । अतीवात्यर्थम् । कीदृशैः । गठ-
त्वमार्गे शुठितैः प्रतिहतगतिभिः । अकुण्ठितैः स्वकृत्स्नप्रतिहतैः । अलुण्ठितेनाप्रयासेना-
प्रतिहतेन वा अनुण्ठितेनाशुकेण क्षीणेन च सौहृदेनान्वितैः । प्ररुण्ठित सम्यगगतमर्थं
येषां तैः । प्रचुष्टस्य अभिप्रायाविष्करणस्य बोधे अद्भिरभियुक्तैः ॥—शठत्वेति । ३४२
शठ कृतवे च । अन्त्यात्पचायजन्तात् त्वप्रत्ययः । शुठितैः । ३४३ शुठ गतिप्रतिपाते ।
३४४ कुठि च । अयं प्रतिपातमात्र एवेति माधवः । आलस्ये गतिप्रतिपाते वास्ति
द्वमे । शुठे कर्मणि क्तः । अकुण्ठितैः । कुठे कर्तरि क्तः । अलुठितेति । ३४५ लुठि
आलस्ये प्रतिपाते च । कर्तरि क्तः । अशुण्ठितेति । ३४६ शुठि शोषणे । प्राग्वत् क्तः ।
प्ररुण्ठितेति । ३४७ रुठि ३४८ लुठि गतौ । रुण्ठे कर्तरि क्तः । लुण्ठेर्बुल् । प्र-
चुष्टेति । ३४९ चुष्ट भावकरणे । अभिप्रायाविष्करणे तत् । अस्माद् घञ् । अद्भिरिति ।
३५० अद्भु अभियोगे । दोषधादस्मात् क्विपि सयोगान्तलोपः ॥

अकद्धरिक्रीडनधूततोडकान्प्रहूडितान्होदडरोड्यभिभुक्कैः ।

प्ररोडकानङ्गविलोलितैर्वृतान्स्तावडङ्गिर्ललनाजनैः कलैः ॥ ४६ ॥

अकडा अकर्कशेन हरिक्रीडनेन धूता निरस्तास्तोडकाः । पीडका येषु तान् । होडङ्गि-
सचरद्भिः । अरोड्यै आदरण्यैर्भिभुक्कैः सन्यासिभिः प्रहूडितान् प्राप्तान् । ललनाजनैर्दृ-
तान् । कीदृशैः । प्ररोडकेन सर्वान्मादकेन अनङ्गेन विलोलितैर्मादितैः । रतावडङ्गिरस्य-
च्छद्भिः । कलैर्मधुरैः ॥—अकदिति । ३५१ कडु कार्कश्ये । चुडादयस्तयो दोषधाः ।
लोपधाश्च द्वमे । कडे प्राग्वत् क्विप् । क्रीडनेति । ३५२ क्रीड विहारे । ल्युट् । तोडका-
निति । ३५३ तुडू तोडने । 'तुडू' इत्येके । तोडनमुक्त्वा । तुडेर्बुल् । प्रहूडितान् ।
३५४ हुडू ३५५ होडू गतौ । हुड इत्येके । हुडेः कर्मणि क्तः । होडदिति । होडेः
गता । अरोड्येति । ३५६ रौडू अनादरे । ण्यत् । प्ररोडकेति । ३५७ रोडू
३५८ लोडू उन्मादे । रोडेर्णिजन्ताद् ण्वुल् । विलोलितैः लोडेर्णिजन्तात् कर्मणि क्तः ।
अजङ्गिः । ३५९ अड उद्यमे । शता । ललनेति । ३६० लड विलासे । लडेर्बुच् ।
कलैः । ३६१ कड मदे । कडि इत्येके । कडेरच् । शौटादय उदात्ता अयतिवर्जैः(?)
उदात्तेतः ॥

अथ गोपशृहान् पश्यतोऽकूरस्य र्हरातिशयमाह—

अतिप्र हर्षांशु धृतिश्च तेपिता गृहानिमान्प्रस्तिपितार्ति पश्यतः ।

अस्तेपितानन्दरसस्य तस्य न व्यग्लेपि चाङ्गैर्विपिनाध्वकेपनात् ॥ ४७ ॥

रमान् शृहान् प्रस्तिपितार्ति पश्यत तस्य र्हरांशु अतिप्र । प्रस्तिपिता क्षरिता गता
आतिर्यसिन् तथा पश्यतस्त्वस्याकूरस्य र्हरांशु अतिप्रक्षरत् । धृतिश्च तेपिता गता ।

पशव प्रचीम्यरेभैः सह प्रजमागता-प्रचीम्या-प्रसन्नगीतारेभा शब्दार्त्तः । कीदृशः ।
अम्भसा निधेः समुद्रस्य प्ररम्भणं शब्द सत्प्रयितुं रोक्षुं शील येषां तैः । अस्कम्भिता
शिशून् प्राप्य उज्जम्भहर्षा सत्प्रयत्नं लल्लिहुः । अस्कम्भिताः प्रतिदन्धरहिताः । उ-
ज्जम्भो वर्धमानो हर्षो यातां ताः । सशत्प्रयत्ने सत्प्रयत्नेन सहितं यथा तथा । सत्प्रयत्नं
शपा । लल्लिहुः । शिशून् विदिशन्ति—सजम्भनान् जम्भनेन सहितान् । जम्भनं
जम्भा ॥—प्रचीम्येति । चीमेर्यत् । रेभैः । ३८५ रेभृ शब्दे । अभि रभि इत्येके ।
रेभेर्धन् । अम्भसामिति । अम्भेरसुन् । अम्भनांनिधीति 'तत्पुत्र्ये कृति बहुलम्' इत्यलुक् ।
प्ररम्भणेति । रम्भेर्त्युट् । सत्प्रयत्नमिति । ३८६ एभि ३८७ स्कमि प्रतिदन्धे ।
सत्प्रयत्नेजन्ताणिनि । अस्कम्भितः । स्कम्भे कर्त्तरि क् । सजम्भनान् । ३८८ जभि
३८९ जृभि गात्रविनाने । आद्य ईदिरित्येके । जम्भेर्त्युट् । रधिजमोरचीति तुम् । उज्ज-
म्भेति । जम्भेः पचायच् । सशत्प्रयत्नम् । ३९० शल्म कल्पने । ल्युट् ॥

बल्मप्रगल्भाः पथिकाश्च तत्क्षणं सुभ्रम्भणस्तोभयुतानगुर्गृहान् ।

गोपायतां धर्ममधूपितात्मनां जल्पान्विमुक्त्याभवदुद्यमो जपे ॥ ५१ ॥

पथिकाश्च तत्क्षणं गृहान् अगुः । यथा गावस्तथा पान्था अपि तं कालमभिव्याप्य
सध्यावतितिरितपर्यन्तं (१) मागताः । कीदृशाः । बल्मे भोजने प्रगल्भाः समर्थाः । की-
दृशान् गृहान् । सुभ्रम्भणस्तोभयुतान् सनीचीनपाकव्यापारयुक्तान् । [ततश्च] धर्म गो-
पायतामधूपितात्मना जल्पान् विमुक्त्य जपे उद्यमोऽभवत् । गोपायतां परिरक्षताम् । अ-
धूपितोऽस्तत्तत् आत्मा मनो येषां तेषां सतामित्यर्थात् ॥—बल्मेति । ३९१ बल्म भोजने ।
घन् । प्रगल्भा । ३९२ गल्म धाद्ये । पचायच् । सुभ्रम्भणेति । ३९३ धम्भु पाके ।
ल्युट् । लोभेति । ३९४ एभु सत्प्रयत्ने । अय व्यापारार्थं प्रतिद्वः । अस्मात् घन् । तिपा-
दयोऽनुदात्ते । तिपिबर्जमुदात्ता । गोपायतामिति । ३९५ गुपू रक्षणे । सत्प्रयत्नात्
उदात्ता उदात्तेतः । अस्मान् 'गुपूधूरविच्छिन्नपणिपनिभ्य आद्यः' इत्यादप्रत्ययान्तः शता ।
अधूपितेति । ३९६ धूप सत्तापे । कर्त्तरि क् । जल्पान् । ३९७ जल्प ३९८ जप
व्यक्ताया वाचि । रूप मानसे च । जल्पेर्धन् । जप इति । 'व्यधजपोरुपसर्गौ' इत्यप् ॥

चेपुः सपन्तोऽसचितां प्रियां प्रियाः संध्येति रेपुः कललापिनः शुकाः ।

इयेनाश्रुपित्वा तुतुपुः कपोतकान्काकानतुम्पन्नमितुतुपुः शशान् ॥ ५२ ॥

प्रिया सपन्तोऽसचिता प्रिया चेपुः । प्रियाः पादप्रणामादिभिर्निर्मलिता वरयितां
प्रियां सान्त्वयामाह । कललापिनः शुकाः सध्या इति रेपुर्व्यक्त्ववदन् । इयेनाश्रुपित्वा
कपोतकालुतुपुः । पक्ष्माखेटाय विल्लभः इयेनाश्रुपित्वा नन्दं गत्वा तुतुपुरधीडयन् ।
काकान् अनुम्पन् विव्यध । शशानमितुतुपुरास्तिन् ॥—चेपुर्तेति । ३९९ चप
सान्त्वने । लिट् । सपन्तः । ४०० पप समवाये । पचेत्येजे । समवायः सन्त्य-
सन्त्यगवदोषो वा । सपेः शता । असचिताम् । सचेः कर्त्तरि क् । रेपुः । ४०१

४५१ व्रण ४५२ भ्रण ४५३ ध्वण शब्दार्थाः । धण इत्येके । अणे शता । मणीति । मणेरौणादिक इन् । उत्क्रणा । कणेरप् । कणितेति । कणे कर्तरि क्त । व्रणदिति । व्रणे शता । भ्रणितेति । भ्रणे प्राग्वत् क्त ॥

ध्वणच्छिन्नधाणसमोणिताशुभाञ्जोणान्पृथुश्रोणिजनो दुदोह च ।

प्रश्नोणितान्प्रेणनविघ्नणत्क्षितीननुल्वणान्धेनुगणान्कनस्तनान् ॥५९॥

पृथुश्रोणिजनो धेनुगणान् दुदोह । गोपत्नीजनो नवसूतान् पशुगणान् अदुहत् (१) । कीदृशान् । ध्वणच्छिन्न शब्दायमाना बाला येषा तान् धाणसमोणिताशुभान् धाणेन शब्देन सम्यगोणितमपनीतमशुभं यैस्तान् । शोणान् रक्तवर्णकपिलप्रायान् प्रश्नोणितान् एकत्र संघातीभूतान् । प्रैणनेन गत्या विघ्नणन्ती शब्दायमाना क्षितिर्येषा तान् । अनुल्वणान् सौम्यान् । कनन्त शोभमानाः स्तना येषा तान् ॥—ध्वणदिति । ध्वणेः शता । धाणेति । धाणेर्धन् । ओणितेति । ४५४ ओणृ अपनयने । कर्मणि क्त । शोणान् । ४५५ शोणृ वर्णगल्योः पचाद्यच् । श्रोणीति ४५६ श्रोणृ सघाते । ४५७ क्लोणृ च । श्रोणेरिन् । प्रश्नोणितान् । श्रोणे कर्तरि क्त । प्रैणनेति । ४५८ प्रैणृ गतिप्रेरणश्लेषेषु । [‘पैणृ’ इत्यपि क्वचित्पठ्यते ।] ल्युट् । विघ्नणदिति । ४५९ भ्रण शब्दे । वण इत्येके । व्रणे शता । ‘रपाभ्याम्’ इति णः । उत्त्वणेति । वणेः पचाद्यच् । कनदिति । ४६० कनी दीप्तिकान्तिगतिषु । शता । स्तनेति । ४६१ घ्न ४६२ वन शब्दे । पचाद्यच् ॥

वनाद्वनं सानुममन्द्रमनृहं व्याधोत्करोऽहंमतिमीमिताशयः ।

चान्तामिपश्छान्तजल फलावलीं जान्त्वा ज्ञमज्जेमनमक्रमीद्रुहाम् ॥६०॥

वनाद् वनं साधुं चामन्, गृह द्रमन्, व्याधोत्करः चान्तामिपः, छान्तजलः, फलावलीं जान्त्वा जेमनं ज्ञमन् गुहामक्रीत् । अमन् सचरन् । द्रमन् प्राप्नुवन् । चान्तं भक्षितं मासं येन स । छान्तं पीतं जलं येन सः । जान्त्वा भुक्त्वा । जेमनं लेख्य आहारम् । ज्ञमन्नदन् । अक्रीत् प्रविवेश । अहंमतिः अज्ञानं तेन मीमितः प्राप्त आशयो यस्य सः ॥—वनादिति । वनेरच् । वनमिति । ४६३ वन ४६४ वण सभक्तौ । अर्थभेदमात्रेण पुनः पठितस्य वनेरप्यच् । सानुमिति । ‘दसनि’ इति सने जुण् । अमन् । ४६५ अम गत्यादिषु । आद्युक्ते शब्दसभक्तिरोगेषु । अस्माच्छता । द्रमन् । ४६६ द्रम ४६७ हम्म ४६८ मीमृ गतौ । मीम शब्देऽपीत्येके । द्रमे शता । अहम्मति । हम्मर्भावे दितप् शप् च । हम्मतिर्ज्ञानम् । नञ्समासः । मीमितेति । मीमे कर्मणि क्त । चान्तेति । छान्तेति । ४६९ चमु ४७० छमु ४७१ जमु ४७२ जमु अदने । जिमेति चैके । चमिछम्योः कर्मणि क्त । जान्त्वा । जमे यत्वा ज्ञमन् जमे शता । जेमनम् । जिमेत्युट् । अक्रीत् । ४७३ क्रमु पादविक्षेपे । छुङ् ॥

अन्तराया कौतुकमूर्च्छया व्रजं तदायतासौ वयमानवात्मकम् ।

पयः प्रदोहादिरताः प्रमग्न्य तं प्रैक्षन्त नूनाचयितं कुतूहलात् ॥ ६१ ॥

यतो तदा अन्तराया कौतुकमूर्च्छया व्रजमागन् आगच्छन् । तीक्ष्णं व्रजम् । वयमानं ततस्ततो गच्छन् वात्सक्यं वत्ससमूहो गच्छितम् । पयः प्रदोहादिना जनाः प्रमग्न्य नूनाचयितं तं कुतूहलात् प्रैक्षन्त । प्रमग्न्य प्राप्य नूनात् जानयित आगतम् ॥—आयतेति । ४७४ अय ४७५ वय ४७६ पय ४७७ मय ४७८ चय ४७९ तय ४८० णय गतौ । पय इत्यप्येके । 'तय पय रक्षणे च' इत्येके । अये-लङ् । वये शानच् । पयेरसुन् । नयेर्त्यप् । आचयित । चये कर्तरि क् ॥

प्रतग्न्य किञ्चिन्नयितो गृहान्तिकं ददर्श धन्यः स दयालुमीश्वरम् ।

गोदोहदेजे रयितं सहाग्रजं तमूतसत्कीर्तिमपूतिभिर्गुणैः ॥ ६२ ॥

धन्यः स किञ्चित् प्रतग्न्य गृहान्तिकं नयितः दयालुमीश्वर सहाग्रज ददर्श । प्रतग्न्य चरेत्वा । नयितः प्राप्तः । कीदृशमीश्वरम् । गोदोहदेजे रयितमुपगतम् । अपूतिभिर्गुणै-रुतसत्कीर्तिम् । सुरभिभिः सर्वेन्द्रियानन्दिभिः स्वगुणस्त्वैर्गुणैस्तन्तुभिरुता कृता सती प्रसक्ता कीर्तिरूपा पटी येन तम् । प्रतप्येति । तयेर्त्यप् । नयितः पयः कर्तरि क् । दयालुमिति । ४८१ दय दानगतिरक्षणहिंसादानेषु । 'स्पृहियृहिपतिदयि-' इत्यादिनालुच् । रयितम् । ४८२ रय गतौ । कर्तरि क् । ऊतेति । ४८३ ऊयी तन्तुसताने । कर्म-णि क् । अपूतिभिरिति । ४८४ पूयी विगरणे दुर्गन्धे च । क्तिन् ॥

ईश्वर विरिनिष्टि चतुर्दशभिः—

प्रक्षोपयन्तं मुरलीं महीभरक्ष्मायं बलस्फीतसुपीनदोर्युगम् ।

अशेषता भ्रूगलनैर्वलदृशा प्रवहमानं प्रियवहवीशुचम् ॥ ६३ ॥

मुरलीं प्रक्षोपयन्तं शब्दयन्तं महीभरक्ष्मायं महीभरस्य क्ष्मायं विधूनयितारं त्यक्तारं स्फीतमतिस्थूलं दोर्युगं यस्य तम् । भ्रूशलैर्भ्रूवोऽलनैरशेषतानशेषस्य नायितारं पात्तम् । बलदृशा । बलन्त्या चचरन्त्या दृशा प्रियवावीशुचं प्रवहमानं छादयन्तम् ॥—प्रक्षोपयन्तमिति । ४८५ क्यूयी शब्दे ऊन्दे च । 'अस्नापिगचि अर्तिती-' इत्यादिना पुकि शता । भरक्ष्मायम् । ४८६ क्ष्मायी विधूनने । कर्मण्यप् । स्फीतसुपीनेति । ४८७ स्पायी ४८८ ओप्यायी दृष्टौ । द्वयोः कर्तरि क् । अशेषता । ४८९ तायु सतान्पालनयोः । क्षिपि 'लोपो व्यो' इति यलोपः । शलनैरिति । ४९० शल चलनसंवरणयोः । ल्युट् । वलदिति । ४९१ बल ४९२ बल्ल चरणे चरणे च । अनुशतेतां तदोऽनित्यत्वाद्दृष्टे शता । प्रवहमानमिति । बलवीति वा शानच् । औपादिकोऽवक्च ॥

नामत्यमानं स्मितमह्लिकावलीमाभाल्यदैत्याधिपमह्नोद्धुरम् ।

कलोऽरुकहोलकलिन्दजाजले बालैस्तयूभिः सह देवचोत्सुकम् ॥ ६४ ॥

५१७ मील ५१८ मील ५१९ मील ५२० मील भिमेति । मीनेति ॥
मीनेति ॥ ५२१ मील प्रतिमो । मोदनम् । ममेति ॥ ५२२ मील वी । मीनेति । ५२३ मील मना । ममेति ॥ ५२४ मील मने । ममेति ॥

मन्मार्गसंकुलिषु शूलशायिनं दहन्तमेनामि च तूलपूलवन् ।

मूलं फलं वाप्यदतामचुक्षतां प्रफुल्लभत्तयुन्नतिचिह्नचेतसाम् ॥ ६८ ॥

अवेलिताना प्रतिचेलधारिणामकेलिलोले हृदि यद्वखेलनम् ।

फणीश्वरस्वेलरुधं प्रवेहितस्त्रजं मुहुः पेलववातफेलनान् ॥ ६९ ॥

मन्मार्गसंकुलिषु सन्मार्गनिरोधशालेषु दुष्टेषु । शूलशायिनं पीडाकरम् । तूलपूलवे-
नामि दहन्त च । प्रतिचेलधारिणा प्रतिचेलानि वत्सलादीनि दधानानां यमिनामकेलि-
लोले हृदि यद्वखेलनं कृतधीजनम् । मूल फलं वा अपि अदता भक्षयताम् अचुक्षतामना-
विष्टनाभिपादाणां प्रफुल्लं विकसितया भक्षयत्वा चिन्तितमामार्गभिवन्मनसामवे-
लिताना केनाप्यचेलिताना फणीश्वरस्वेलरुधं फालियस्त्रयिणं दहन्तम् । पेलवस्य नृदो-
र्गतस्य फेलनाचलनान्मुहुः प्रवेहितस्त्रजं दोलायमानवनमालम् ॥—सन्मार्गसंकुलि-
ष्विति । ५२५ कूल आवरणे । गेति । श्लेति ५२६ शूल रुजाया संघाते च ।
घञ् तूलपूलवत् । ५२७ तूल निष्कर्षे । निष्कोषणं तत् । ५२८ पूल संघाते । द्वयो-
र्घञ् । मूल फलम् । ५२९ मूल प्रतिघातात् । ५३० फल निष्पत्तौ । द्वयोः पचा-
यच् । अचुक्षताम् । ५३१ फुल्ल भावकरणे । शता । प्रफुल्लेति । ५३२ फुल्ल विर-
त्तने । पचायच् । चिन्तेति । ५३३ चिह्न रीधित्ये भावकरणे च । अच् । अवेलितानाम् ।
५३४ वेल् ५३५ चेल् ५३६ केल् ५३७ खेल् ५३८ स्वेल् ५३९ वेल्
चलने । वेल् । कर्त्तुं कः चेलेति । चेलेरच् । केलीति । केलेरिन् । खेलनमिति । खेले-
त्युट् । द्वयोः क्रीडार्थत्वं धातूनामनेकार्धत्वात् । स्वेलेति स्वेलेर्घञ् । प्रवेहितेति । वेङ्
कर्त्तरि कः । पेलवेति । ५४० पेल ५४१ फेल ५४२ शेल् गतौ । 'कुडिकितिप-
निपेलपतिवह्निगालिभ्योऽवच्' इति पेलेरवक् फेलनात् फेलेत्युट् ॥

सुमार्गशैलात्स्खलतां खलालनां गलच्छिदार्थं सलितं महीतलम् ।

दलत्तनुप्रश्लितान्परान्प्रतिप्रश्लिताखोडसुदर्शनायुधम् ॥ ७० ॥

सुमार्गशैलात् सन्मार्गगमनात् स्खलना चलता खलालना गलच्छिदार्थं महीतलं स-
लितं प्राप्तं युद्धे दलत्तनु विदीर्यमाणदेहं यथा भवति तथा प्रश्लितान् बाहु गतान् ।

प्रति प्रश्रलितमाशु गमितमगोउमप्रतिहतगति अराञं सुदर्शनाशुध येन तम् ॥—
शेलादिति । शेलैर्घञ् । स्तलताम् । ५४३ स्खल सचलने । प्रतिघातेऽप्यन्ति । शता ।
खलेति । ५४४ खल सचये । पचाद्यञ् । गलेति । ५४५ गल अदने । अञ् ।
सलितम् । ५४६ पल गतां कर्तरि क्तः । दलदिति । ५४७ दल विदारणे । शता ।
प्रश्रलितान् । ५४८ श्वल ५४९ श्वल्ल आशुगमने । श्वले. कर्तरि क्तः । प्रश्रलितेति ।
श्वल्लोर्णिजन्तात् कर्मणि क्तः । अरोदेति । ५५० खोल्ल ५५१ खोर्क्क गतिप्रति-
घाते । रोल्लेरच् । उलगोरभेदाड्डः ॥

अखोरधौरत्पतगेन्द्रवाहनं स्वसेविनां तित्सरिपां निराडिनम् ।

कमरन्मनोदुर्गममभ्रमेचकं वभ्रद्व्यूविभ्रमवृष्टिमभ्रितम् ॥ ७१ ॥

अखोरमप्रतिहतगति यथा तथा धौरचतुर गच्छत् पतगेन्द्रवाहनं यस्य तम् । स्वसे-
विना तित्सरिपा व्याजकरणेच्छा निरसितुं शील यस्य तम् । कमरता कुटिलाना मनसो
दुर्गमम् । अभ्रमिव मेचकम् । वभ्रन्तीना चरन्तीना वधूना विभ्रमवृष्टिमभ्रितं प्राप्तम् ॥—
अखोरेति । खोरे पचाद्यच् । धौरदिति । ५५२ धोर्क्क गतिचातुर्ये । शता । तित्सरि-
पेति । ५५३ त्सर छद्मगतां । सन्नन्तादकार । कमरदिति । ५५४ कमर हृच्छने ।
कौटिल्यं तत् । शता । अभ्रेति । ५५५ अभ्र ५५६ वभ्र ५५७ मभ्र ५५८ चर
गत्यर्थाः । अभ्रेः पचाद्यच् । वभ्रे शता । मभ्रे कर्मणि क्तः ॥

संचारनिष्ठयूतनखेन्दुचन्द्रिकं लोके जयन्तं सकलैकजीवनम् ।

अपीवितां नाप्यतिमीवितां श्रितं तनुं सुवीतोरुमनीवमध्यमाम् ॥ ७२ ॥

पूर्वार्धः स्पष्टः । न अपीक्षितामतिमीवितामपि तनुं श्रितम् । अपीविता कृशाम् ।
अतिमीविता अतिस्थूलास्तु कौटुशी तनुम् । सुतिवौ सम्यक् पीनावूरु यस्यास्ताम् ।
अनीव कृश मध्यम मध्यदिशो यस्यास्ताम् ॥— सचारेति । चारेर्घञ् । निष्ठयूतेति ।
५५९ छिबु निरसने । आस्यान्नि.सारण तत् । 'सुब्धातुछिबुष्वक्तीना न' इति सत्वा-
भावः । कर्मणि क्तः । जयन्तम् । ५६० जि जये । जय उत्कर्षप्राप्तिः जीवनम् । ५६१ जीव
प्राणधारणे । ल्युट् । अपीविताम् । अतिमीविताम् । ५६२ पीव ५६३ मीव ५६४
तीव ५६५ णीव स्थौल्ये । पीविमीव्यो. कर्तरि क्तः । तीविनीव्योरिगुपधत्वात्कः ॥

प्रक्ष्यूतगोपीशुचमूर्णपूतनं तूर्णानसं थूर्णवकादिदानवम् ।

दुदूर्विपून् धूर्वितुमेव गूर्वणं मूर्वन्तमापूर्वितपर्वताध्वरम् ॥ ७३ ॥

प्रक्ष्यूता निरस्ता गोपीना इह येन तम् । ऊर्णा हिंसिता पूतना येन तम् । तूर्णं चू-
र्णाकृतमनः शकटं येन । ७ । थूर्णाः हताः वकादिदानवाः येन तम् । दुदूर्विपून् हन्तुमि-
च्छन् । धूर्वितु हन्तुमेव गूर्वणं मूर्वन्तं वभ्रन्तं परिगृह्णन्तमित्यर्थः । आपूर्वितः संपूरितो
निर्वर्तितः पर्वताध्वरो येन तम् ॥—प्रक्ष्यूतेति । ५६६ क्षिबु ५६७ क्षेबु निरसने ।

कर्मणि क्तः । ['क्षयूतगोपी' इति पाठे क्षेयुधातुर्बोध्यः ।] ऊर्णेति । ५६८ उर्वी ५६९
तुर्वी ५७० धुर्वी ५७१ दुर्वी ५७२ धुर्वी हिंसायां । ऊर्णे कर्मणि क्तः ।
'लोपो ल्योर्वलि' बलोपे । 'रदाभ्या' इति नत्वम् । 'वोरूपभागा दीर्घ रक्त' । तर्णद्वये-
ति । तुर्वीधुर्वीः प्राग्वत् क्तः । दुर्वीर्विषुन् । दुर्वेः सन्त्युप्रत्ययः । धूर्विर्तुं । धूर्वेस्तुमुम् ।
गूर्वेणम् । ५७३ गुर्वी उद्यमने । ल्युट् । मूर्वेन्तम् । ५७४ मुर्वी बन्धने । शता ।
अपूर्विर्तेति । ५७५ पुर्व ५७६ पर्व ५७७ फर्व ५७८ मर्व पूरणे । अन्यो गतौ
च हुने । पूर्व. कर्मणि क्तः । पर्वतेति । 'भृमृदृशि-' इत्यादिना पर्वरेतच् ॥

अफर्विताकाङ्क्षितमर्वकं सतां मांसादिसंचर्वकदुष्टमर्वकम् ।

कर्वद्वधूकेलिरसेन खर्वितं गर्विकं शर्वपरेण सर्वताम् ॥ ७४ ॥

सतामफर्वितस्यापूर्णस्याकाङ्क्षितस्य मर्वकं पूरकम् । मांसादेः संचर्वकाणां दुष्टानां भ-
वैक हन्तारम् । कर्वन्तीनां हृष्यन्तीनां वधूनां केलिरसेन खर्वितं नाशयन्तम् । शर्वपरेण
हिंसापरेण सर्वतां लोकं हिंसतां गर्वस्यार्वकं नाराकम् ॥—अफर्वितेति । फर्वे कर्तरि क्तः ।
मर्वकम् । मर्वेण्वुल् । संचर्वकम् ५७९ चर्व अदने । ण्वुल् । भर्वकम् । ५८० भर्व
हिंसायाम् । ण्वुल् । कर्वदिति । ५८१ कर्व ५८२ खर्व ५८३ गर्व दर्पे । आद्य ईदि-
दिलेके । तस्माच्छता । खर्वितम् । खर्वे कर्तरि क्तः । गर्वेति । गर्वेण्वुल् । अर्वकमिति ।
५८४ अर्व ५८५ शर्व ५८६ पर्व हिंसायाम् । अर्वेण्वुल् । सर्वेति । शर्वेण्वुल् सर्वताम् ।
सर्व. शता ॥

विन्वेन्वितं लब्धधुपिन्विताङ्गकं मिन्वन्तमुच्चैः कृपयैव निन्वकान् ।

हिन्वन्तमाभीरकुलं विलासिनीर्दिन्वन्तमाधिन्वितदेवमण्डलम् ॥ ७५ ॥

विश्वस्तिनिन्वित व्याप्तं सर्वैः प्रीणितं वा । लब्धधुना पिन्विताणि त्तिकानि अन-
जानि दस्य तम् । कृपया कृपापूतेन एव निन्वकान् सेवकान् उच्चैरधिक मिन्वन्तं सि-
न्वन्तम् । आभीरकुलं हिन्वन्तं प्रीणयन्तम् । विलासिनीर्दिन्वन्तं तोषयन्तम् । आधि-
न्वितं सन्त्यक्प्रीणितं देवमण्डलं येन तम् ॥—इन्वितमिति ५८७ इवि व्याप्तां ।
प्रीणने चैके । इदित्वाणुम् । कर्तरि क्तः । पिन्वितमिति । ५८८ पिवि ५८९ मिवि
५९० णिवि सेचने । सेवन इत्येके । पिन्वे. कर्मणि क्तः । मिन्वन्तम् । मिन्वेः शता ।
निन्वकान् । निन्वेण्वुल् हिन्वतम् । दिन्वन्तम् । ५९१ हिवि ५९२ दिवि ५९३
धिवि ५९४ जिवि प्रीणनार्थाः । हिन्विदिन्व्यो शता । आधिन्वितेति । धिन्वेः
कर्मणि क्तः ॥

जिन्वन्तमुर्वी निजरिण्वनैः सतां रण्वन्तमन्तर्भवधन्वपादपम् ।

कृण्वन्तमाश्चर्यगतीरमूतिदं जगन्त्यवन्तं त्रिदशोपधावितम् ॥ ७६ ॥

निजरिण्वनैरात्मीयसंबारैरुर्वी जिन्वन्तं प्रीणयन्तम् । सतामन्तर्भवेन रण्वन्तं प्राप्नुवन्तम् ।
उदरपे धन्यनि नरभूमौ पादपं छायाकर वृक्षम् । आश्चर्यगती कृण्वन्तं

अमूनिदं वन्नाभावस्य मोक्षस्य प्रतापम् । जगन्नि जगन्तं रक्षन्तम् । त्रिमेघेन त्रिं
 स्तुतं मेपितं वा ॥—जिन्नन्तम् । जिन्नेः जता । रिण्वर्त्त । ५०५ गिवि ५०६ रवि
 ५०७ धवि गत्यर्गाः । रिण्वर्त्तुद् । रगन्तम् । रणे जता । भन्नेति । 'कनिन्तु-
 गविनक्षिराजिनिगुप्रतिदिताः' जी भन्नेः कनिन् । कृगन्तम् । ५०८ कृवि हिना-
 करणगोष । चातु गती । जता । जमूनीति । ५०९ मय वन्ताने । किमि 'उर-
 त्वर-' इत्युद् । अवन्तमिति । ६०० अय रक्षणगतिरान्निप्रोतिवृत्त्यवगमप्रोण
 भ्रवणन्ताम्यभेयाननक्तिरेच्छादीत्यवात्यादिनहिताशनमारुद्रिषु । 'शनभागवृद्धि'ु
 इति वा पाठः । अस्मान्छता । मन्नाज्य उदात्ता जयतिर्जमुदात्तम् । उपधातितम् ।
 ६०१ धातु गतिशुजोः । शुदि. गोवना । जने न हुमे । उपपूर्णात् सुत्यर्थना ।
 उदात्तः स्मरितेत् । अस्मात् कर्मणि ण्. ॥

ईदृशं भगन्तं दृष्टातोऽकूरस्य भाग्यमभिनन्दति—

संधुक्षमाणमरिधिक्षकमूष्मजालं

संवृक्ष्यवेदमतशिक्षकभिर्भुगन्यम् ।

संक्षेपितस्यकथदक्षणादीक्षितं तं

प्रेक्ष्यैष जन्मफलमीपितवान्महात्मा ॥ ७७ ॥

एष तं प्रेक्ष्य जन्मफलमीपितवान् प्राप्तवान् । कीदृशमित्याह—अरीणा धिक्षकं क्लेशं
 दाहकं वा । ऊष्मजालं प्रतापं संधुक्षमाणं सदीपयन्तम् । ऊष्मान्तधातुजालमप्रारभ्यते इति
 भाति । सवृक्ष्य सवरणीय परिप्राद्यं यत् वेदमतं तस्य शिक्षकैरभ्यासकैर्भिर्भुगन्यम् ।
 संक्षेपिता सम्यक्थिता स्वकथा धन्नेषा दक्षणे वर्धनाया जीवने वा दीक्षितं संप्राप्तननम् ॥
 —संधुक्षमाणमिति । ६०२ धुक्ष ६०३ धिक्ष संदीपनक्लेशनजीवनेषु । धापान्ता उ-
 दात्ता अनुदात्तेत । धुक्षे शानच् । धिक्षकमिति । धिक्षेर्षुल् । सवृक्ष्येति । ६०४ वृक्ष
 वरणे । ण्यत् । शिक्षकेति । ६०५ शिक्ष विद्योपादाने ण्वल् । भिक्षु इति । ६०६ भिक्ष
 याच्नायामलामे लामे च । क्लेशे व्यक्ताया वाचि चेल्लेके । 'मनाशसभिक्ष उः' इति उ । स-
 क्षेपितेति । ६०७ क्लेश अव्यक्ताया वाचि । बाधन इत्येके । उपतापे च हुमे । कर्मणि
 क् । दक्षणेति । ६०८ दक्ष वृक्षौ शीघ्राय च । ल्युट् । दीक्षितमिति । ६०९ दीक्ष
 नौण्ड्येज्योपनयननियमव्रतादेशेषु । 'अस्यार्यो व्रतसंप्राप्तिस्तद्भेदा' कथिता इमे । सा च
 मौण्ड्यात् कचित् कापि दीक्षणीयादिकेज्यया ॥ उपनीत्या कचित् कापि नियमग्रहना-
 व्रतः । कचिद् गुर्वादिनन्दे ते व्रतमस्तिवति शासनात् ॥ दीक्षते वारमी यजमानस्तु
 नाणव । तपसे च महानाश्रयै तत्र ह्यादेशना व्रतम् ॥' अस्मादीक्षे कर्तरि क् । प्रेक्षेति ।
 ६१० ईक्ष दर्शने । ल्यप् ईपितवानिति । ६११ ईप् गतिर्हिंसादर्शनेषु । क्ववत् ॥

भाषितुं स खलु हर्षवर्षितो मेपितुं समुचितं च नाशकत् ।

येपणाप्तहरिजेपसंभ्र ॥ ईपितस्मृतिरपेपितो रथात् ॥ ७८ ॥

घोषङ्गूषः पङ्कजाक्षस्तमूचे पापभेणी तक्षणे त्वष्टृधर्मा ।

उक्षन्नेनं मन्दहासेन रक्षन्विश्वनिक्षन्वह्वीस्तृक्षिताधाः ॥ ८३ ॥

पङ्कजाक्षस्तमूचे । कीदृशः । घोषन्त्य शब्दायमाना भूया यस्य स* । पापभेष्यास्तक्षणे तनूकरणे त्वष्टुरिव तक्षण इव धर्मो व्यापारो यस्य स* । एनमकूर मन्दहासेनोन्मोघादार्द्रु-
वेन् । तृक्षिताधा गताधाः दहन्तीनिहन् जुम्बन् ॥—घोषविति । ६५३ घुषिर् अवि-
शब्दने । ऋदित्येके । अर्हन्ता उदात्तैः शिपिवर्जनमुदात्ता । आविष्कृताभिप्रायं वचनं
विशब्दनम् । तद्यतिरिक्तेऽर्थेऽपि धातु । सचार्थं शब्दनाशं वा यथाप्रयोगमन्यो ना ।
अस्माच्छता । पङ्कजाक्ष । ६५४ अक्षू व्यासौ । सघाते च हुने । अस्मादौपादिकेऽन-
न्तादक्षिराच्चात् समासान्तः पञ् । तक्षणे । ६५५ तक्षू ६५६ त्वक्षू तनूकरणे ।
तक्षेत्युद् । त्वष्टृ । 'नप्तृनेहृत्वङ्-' इत्यादिना तुक्कन्तो निपातित । उक्षन् । ६५७ उक्ष
सेचने । रक्षन् । ६५८ रक्ष पालने । निहन् । ६५९ णिक्ष जुम्बने । त्रिभ्यं शता ।
तृक्षितेति । ६६० तृक्ष ६६१ पृक्ष ६६२ णक्ष गतौ । तुक्षे कर्तरि क्त ॥

आस्तृक्षितोऽद्य वितनोपि महत्सुखं नो

नक्षत्रराडिव परं विकलङ्कवक्षाः ।

समृक्षितोरुगुलमाक्षिकहृद्यवाच-

स्तक्षन्ति नाम शुचमिष्टकरा सपक्षाः ॥ ८४ ॥

हे अकूर, आस्तृक्षित उगतस्त्वमद्य नो महत् सुखं वितनोपि । नक्षत्रराड् चन्द्र
इव । परं केवलं विकलङ्कवक्षा विकलङ्क निदोष वक्षो हृदयं यस्य न* । चन्द्रस्तु सकल-
इमम्य इत्येव भेदः । तवास्मात् सुखकरणं न विभ्रम् । यस्मात् समृक्षितोरुगुलमाक्षिक-
हृद्यवाच समृक्षित सघातीकृत उरगुलो नाक्षिक मधु च । ते इव हृद्यवाक् वेदा
तादृगाः प्रियतरा सपक्षा यन्धव इव तक्षन्ति नाम उदादयन्ति खलु ॥—आस्तृ-
क्षिता इति । तुक्षे कर्तरि क्त । नक्षत्रेति । 'अग्निप्रियङ्' इत्यादिना नक्षत्रम् ।
यक्ष इति । ६६३ वक्ष रोषे । सघात इत्येके । सघातीभवन्त्येवमन्त्रेति वस्तुम् । समृ-
क्षेति । ६६४ मृक्ष सघाते । मध इत्येके । तुक्षे कर्तरि क्त । नाक्षिकेति । 'पिपीलि-
केनिकारिकनक्षिक' इति भोजेन निपातिता मक्षिका । तस्मात् 'तेन हृद्यम्' इत्यर्थे
अप् । तक्षन्ति । ६६५ तक्ष त्वचने । त्वच सदरण त्वचो ग्रहणं वा । ग्रहणमात्रे च
हुने । पक्षेत्येके । तक्षेत्युद् । पक्षेति । पक्षेत् ॥

सूक्ष्मं त्वदीक्ष पिरकाहिता नो बाह्याम्यनाह्वानं तु नीचलोभान् ।

द्राक्षं जनो वाञ्छति नो पतानि द्राहृद्वहृध्वाव्विचूपितानि ॥ ८५ ॥

१ नापदस्तु 'भृन्' इति परस्मै' इत्यनेन हुति नञि वस्त्विति निहृत् ।

इत्यादिनादिनमजो नमिनमिनमं

संभार्य भर्मागतामरदुर्जनोजः ।

जीमूत तन्निगदशरीरचापद्वयं

तेनैव चानुविमितो निलयं विप्रेय ॥ ८९ ॥

इति इत्यादिनादिनं तं तन्निगदशरीरं मन गते अलं ह्यु तेति संभार्य तेनैव भ-
नुविमितोऽनगतः सन् निभ्यं विप्रेय प्राप्तवान् । की-शोऽन । भर्मागतामरगणा
भर्मागतामरगणानां दुर्जनानामुक्त उन्नेत्येकः । की-शं निगदम् । जीमूतानि मेघान्
तर्जितुं यो न यस्या ता-शो रजो यस्या तेन शरीरगणेन हयम् ॥—उगितेति । ७१४
नमः शेषकोदनयोः । जोभायोः पयिदः । कर्तारि क । चम्परेति । ७१५ चम्पल अ-
दने । 'गणपद् यमरा' इति यमरा । उग । ७१६ जर्ज ७१७ चर्च ७१८
झझ परिभाषणद्विगानर्जनेषु । जर्म किति 'यारयस' इति गंगोगान्तलोप । 'अत्त-
गन्तस्य' इति दीर्घस्तु भाषुषान् । जीमूतानि । चर्च । णिनिः । शर्जैररः । अनुविमित ।
७१९ पिरु ७२० पेसु गती । पिरु पेसु इत्येके । पिरुः कर्मणि क्त । पेसेलिद् ॥

भूषापिशङ्गरुचिपेशलमालमित्र-

मक्रूरमागतमवेक्ष्य हसन्स नन्दः ।

संभाव्य साधु समुतो निशि पर्यपृच्छ-

न्मेशोद्भुतारिमशकस्य नृपस्य वृत्तम् ॥ ९० ॥

स नन्द आत्ममित्रमक्रूरमागतमवेक्ष्य साधु संभाव्य हसन् समुतो निशि नृपस्य वृत्त
पर्यपृच्छत् । कीदृशमक्रूरम् । भूषाणां पिशङ्गया रुच्या पेशल मनोहरम् । कीदृशस्य नृ-
पस्य । मेशेन कोपेन शब्देन बोद्धुतास्त्यक्ता अरिरूपा मशका येन तस्य ॥—पिशङ्गेति ।
'पतेरङ्गच् पक्षिणि' 'विजिदिभ्य कित्' इत्यत्र 'कुरिपिडिमृदिपिशिभ्य कित्' इति
भोजोक्तेः पिशेरङ्गच् पेशलमिति । [औणादिके कलप्रत्यये बाहुलकाद्गुणः ।] हसन्निति ।
७२१ हसे हसने । शता । निशीति । ७२२ निश समाधौ । अधिकरणे सपदादि-
क्लिप् । मेशेति । ७२३ मिश ७२४ मश शब्दे रोपकृते च । शब्दकोपयोरिति द्व-
भोक्तया रोपकृतं रोप एव । मिशेर्धन् । मशकस्य मशे 'कुन्धित्पिसङ्गयो.' इति कुन् ॥

१. 'जर्ज शर्ज चर्च एषा चवर्गायान्तेषु पाठ उचितः । नत्विहोष्मान्तेषु' इति प्रौढ-
मनोरमा ॥ नत्विहेति । केचित्तु—आद्यो दन्त्योष्मान्तः । द्वावप्यर्थसाम्यात्पठितौ—इत्याहुः ॥
'मूलं त्वाद्यस्यापि चवर्गतृतीयान्तत्वमिति मते बोध्यम्' इति शब्दरत्नम् ॥ माधवोऽपि—
'चर्च शर्जल्योस्तुदादौ पठिध्यमाणयोरिह पाठः स्वा(शव)र्ध इति दोषमैत्रेयपुरुषकारेषु ।
ऊष्मान्तेषु पाठोऽर्थानुरोधादिति मैत्रेयः' इति ग्रन्थेनावस्योष्मान्तत्वमभिप्रेति । 'जर्स'
इति पाठे 'अत्वसन्तस्य' इति दीर्घशङ्का वृथा, 'जस्स' इति पाठे 'रात्सस्य' इत्यस्योप-
न्यासो वृथा इति देवा एव विदांकुर्वन्तु ॥

सोऽप्यूचे शवतां गतस्य शशिवंशोत्थस्य भोजेशितु-
वृत्तं प्रस्तुतमत्र गस्तनिलये शस्तं च चापोत्सवम् ।

चाहेनामहितस्य चास्य निधनोद्योगं रहस्यूचिवा-

नान्तव्यं खलु रंहसेति च दृढामाज्ञां प्रभोरभ्यधात् ॥ ९१ ॥

सोऽपि भोजेशितुवृत्तमत्र शस्तनिलये चापोत्सवं प्रस्तुतं चोच उक्तवान् । कीदृशस्य कंसस्य । शवता गतस्य मृतप्रायस्य शशिवंशादुत्थितस्य जातस्यास्य निधनोद्योगं च रहस्यूचिवान् । चाहेन दम्भेन शास्त्रेण चामहितस्यापूजितस्य निन्दितस्य रंहसा गन्तव्यं खलु इति । प्रभोर्दृढामाज्ञामभ्यधात् चाभिहितवाच ॥—शवतामिति । ७२५ शव गतौ । अजन्तात्तल् । शशीति । ७२६ शश श्रुतगतौ । अजन्तान्मत्वर्थाय इति । शस्त्रेति । ७२७ शस्तु हिंसायाम् । 'सर्वधातुभ्य घृन्' इत्यौणादिकं घृन् । शस्तम् । ७२८ शंसु स्तुतौ । हिंसायामित्येके । कर्मणि क् । 'अनिदिताम्' इति नलोपः । चाहेन । ७२९ चह परिकल्कने । घन् । अमहितः । ७३० मह पूजायाम् । कर्मणि क् । रहसि । ७३१ रह त्यागे । रहसा । ७३२ रहि गतौ । द्वयोरसुन् । दृढाम् । ७३३ दह ७३४ दहि ७३५ वृह ७३६ बहि वृद्धौ । वृहिर् इत्येके । वृहि शब्दे च । स च गजशब्दः । दहेः 'दृढ स्थूलबलयोः' इति निपातितं क् ॥

तच्छ्रुत्वा परिदंहितादरमसौ नन्दो बृहद्भोजनै-

र्यानैरप्युपबृंहितो विहितवान्प्रातः प्रयातुं मनः ।

गोविन्दस्तुहिनांशुरन्यवदनः कंसं जगद्गोहिं-

प्रोहिष्यजगदर्हणीयमहिमा मोदेन निन्ये निशाम् ॥ ९२ ॥

असौ नन्दः परिदंहितादरं परिवृद्ध आदरो यत्र तथा तच्छ्रुत्वा बृहद्भोजनैर्यानैरप्युपबृंहितः पूर्णः सन् प्रातः प्रयातुं मनो विहितवान् । गोविन्दो जगद् गोहितुं मर्दयितुं शीलं यस्य तादृशं कंसं प्रोहिष्यन्नधिकमर्दयिष्यन् निशा मोदेन निन्ये नीतवान् । जगतामर्हणीयो महिमा यस्य तादृशो गोविन्दः ॥—परिदहितेति दहेः । वृहेः कर्तरि क् । वृहदिति । वृहेः 'वर्तमाने ष्टपदृद्ध' इति वृहेरतिनिपातितः । उपबृंहित इति । वृहेः कर्तरि क् । तुहिनेति । ७३७ तुहिर् ७३८ दुहिर् ७३९ उहिर् अर्दने । 'वेपितुयोः' इति तुहेरिनच् । जगद्गोहिनमिति । दुहिरो णिनिः । प्रोहिष्यन्निति । उहिरो लटः शता । अर्हणीयेति । ७४० अर्ह पूजायाम् । योग्यत्वेऽपि अनोयद् । धुपादय उदात्तेतः शिपिवर्जमुदात्ताः ॥

इति सव्याख्याने धातुकाव्ये प्रथमः सर्गः ।

[illegible]

गुणवत्ता-निर्माणः

उपगन्धनीयः, रणयन्सुपुन्नमन्वान्विषोऽं गणयन्व दूतः ।

नयन्तिपादः विनयन्तिविन्ता ध्वनन्तिमोहं विनितोज्जु नन ॥ ९ ॥

सुखं तद्वत्तमममम् । दैवं दाता । मन्मावेतो । अन्मान् विनो रणान् प्राप-
नम् । स एव पिपाये चण्डू, विनिन्ता भिरणन्, विनोऽभयम् । विनु प्रत्यङ्गिलि ।
रन्मन्मन्मन्मन् । न वृत्त सच अभितो विनितोऽम्बु । रोऽस । अगन्ती कुटिली-
अगन्ती अनिता मन्त्र ग ॥—अगरिति । अगे दाता । रणान् रणविधि । ७९४ कण
७९५, रण गता । लोको दाता । चण्डू विनायन् अग्ररिति । ७९६ चण ७९७
दाण ७९८ धण दाने च । एषां दाता । यथित । ७९९ धाय ८०० श्लथ ८०१
क्रथ ८०२ क्रुथ हिवार्था । अये कर्मणि स् ॥

सर्वरक्षिणो भगवत स्वरक्षादोपमाशङ्क्य परित्हरन्ति—

श्रेय्यात्मना प्राप्यताच्युतेन किं नाज्ञो नः हृदयनचानि ।

वनाम कि प्रव्वलितो हरेण सोऽद्यापि बद्धिहृत्पन्ननङ्गः ॥ १० ॥

अध्यात्मना हिसास्वरूपान् काथयता । 'जासिनिप्रहण-' इति कर्मणि षष्ठी । अ-
व्युत्तेन नोऽस्मान् उपपन्नं हिसा अत्र किं न अचानि कस्या हिसित । हरेण
प्रज्वलितः सोऽनगोऽपि प्रिलयति न च दस्तात् तस्यात् किं वनाम करवान ।
न किंचित् ॥—इत्येर्षत् । काथेर्निजन्ताच्छता । 'जासिनिप्रहणनाटकाथ-' इति
निपातनादीर्घः । इत्येर्षा सता । अध्यादीना निजन्तानामपि हिसामान्नमर्थः । जात्यादि-
सूत्रे हिसामानित्युक्ते । 'एन्त्यर्थाथ' इति बुरादिपाठाद्वा । अचानि । वन च । हिसार्थं
इति शेषः । अस्माग्नौ विन् । वनाम । ८०३ वनु च नोच्यते । कगिवदयनपि क्रिया-
सामान्यापार्थ इत्यर्थः । अस्माहोद् । प्रज्वलितः । ८०४ ज्वल दीप्तौ । णौ कर्मणि क् ।
विहलयति । ८०५ हल ८०६ हल चलने । हलेर्षौ लट् ॥

भगवतो बाल्यकृतं दुर्लभित्वमप्यतिदुर्विलरमित्याह—

प्र(ज)हृत्यचित्तां स्मरत्यतौ मां नन्दात्मजः संदरकः खलानाम् ।

अन्तारि येन श्रपितं पयोऽपि बालैर्मह. संज्ञपितासुरेण ॥ ११ ॥

लसौ नन्दात्मजो ना स्मरति सोत्कृष्टं ध्यापयति । खलानां सदरजो भीषयित्वा

१. अत्र पुस्तकद्वयेऽपि सर्वत्र 'हृध्यात्मना' इति पाठः. ध्ययस्यैत्यत्रापि पाठः.

प(अ)गलं चलन्निमग्नकर्म निजं मन्तात्मानम् । येन भवि । पत्रं पयोडो गते प्रयोने
 कर्तुमिहानि नाभिनम् । मुहमिति वाक्यविदम्भात्तान्तेति । मुह. मन्तात्ता मन्ति
 सगुरा येन तेन ॥—प(अ)गलेर्जि । गलेणो ण्य । मारति । ८०७ स्मृ. पा. तने ।
 मोरपुष्पमरणं तत् । गो तत् । मरुका । ८०८ नृ मये । गो शुभ । जनानि । ८०९
 नृ मये । गो विष् । भविताम् । ८१० आ पके । पातो निश्चिनि । भाग्यविशालो-
 म्भित्तये मित्तं गो कर्मणि ण्य । मृज्जितेति । मारणतोपनिशामनेतु ८११ जा । निज-
 मने प्रदर्शना । निशतेति येके । मारणार्थे कर्मणि ण्य ॥

तापसात्तापन्यतोपाय संभावयन्ति—

तमेव किं विज्ञपयेम मारं येनान्युतं प्रज्ञपयेन्न वाणान् ।

करे सरोजं चलयन्न चाल्यः स किं मुरारिच्छदयेत्पुनर्नः ॥ १२ ॥

यस्य तं मारमेव विज्ञपयेम तोपयेम । किम् । येन तोपणेनामावन्त्युत प्रज्ञपयेत् प्रदर्श-
 नेन । वाणान् न प्रज्ञपयेत् निशातयेत् । स मुरारिर्लालसा करे सरोजं चलयन् न छ-
 येत् किं प्राणनं वा कुर्यात् । अनात्त्या. भातादन्यथाकर्तुं अन्यत्र हर्तुं नेतु स्थानित्त
 क्षेप्तु निरमित्तं च वा न शक्या ॥—विज्ञपयेदिति । तोपणे णिचि लिट् । प्रज्ञपयेदिति ।
 निशामननिशातनयोः । चलयन्निति । कम्पने ८१२ चलिः । गो शता । अचान्य ।
 कम्पनादन्यत्र मित्वाभावे पिजन्ताण्यत् । अन्यथाकरणं हरणं क्षेपो वा तत्रार्था ।
 छदयेत् । ८१३ छदिर् ऊर्जने । बलनं प्राणनं वा तत् । छदेषो लिट् ॥

भगवतो दर्शनमेव प्रार्थयन्ते—

चद्वर्णने को लडयेन्न जिह्वां भक्तांश्च दुष्टान्मदयत्यलं यः ।

दृश्येत वेणुं ध्वनयन्कदा वा स नन्दसूनुः स्वनयन्कलपम् ॥ १३ ॥

चद्वर्णने को जिह्वा न लडयेत् क्षोभयेत् । यो भक्तान् दुष्टाश्चालं मदयति अत्यर्थं
 हर्षयति दीनयति च । स नन्दसूनुर्वेणुं ध्वनयन् शब्दयन् कलापं स्वनयन् अवतंसीकुर्वन्
 कदा वात्साभिर्दृश्येत ॥—लडयेदिति । जिहोन्मथने ८१४ लडिः । उन्मथनं क्षोभणम् ।
 तच्च जिह्वायाः । जिह्वायाः क्षोभण वा । जिह्वाया. क्षोभणार्थे णिचि लिट् । नदयति ।
 ८१५ मदी हर्षलेपनयोः । ग्लेपन दन्त्यम् । लट् । ध्वनयन् । ८१६ ध्वन शब्दे । गो
 शता । स्वनयन् । ८१७ स्वन अवतंसने च । चाच्छब्दे । गो शता ॥

दर्शनप्रकार एव प्रार्थ्यते—

दलं दलं धैर्यभरं कटाक्षान्वलं बलं प्रस्खलयन्मनो नः ।

त्रपं त्रपं नर्मगिरा विपादं क्षपं क्षपं किं जनयेत्स मोदम् ॥ १४ ॥

मनः प्रस्खलयन्धलयन् स श्रीकृष्णः कटाक्षान् बलं बलं पुनः पुनः सचारयन् धैर्यस्य
 भरमतिशय दलं दलं पुनः पुनर्विदारयन् नर्मगिरा त्रपं त्रपं पुनः पुनर्लज्जयन् विपाद

वमेणौ लङ् । कर्मणि क्तश्च । कामयते इति । 'न कस्यमिचमाम्' इत्यमित्वे णिङि वृद्धिः ॥

दर्शनमेव प्रार्थयमाना विरमन्ति—

तमामयन्तं द्विपतस्तृणं गाः प्रचामयन्तं क निशामयेयम् ।

निशम्यया मञ्जुगिरा कदा नः स यामयेद्वा यमनादिकार्ये ॥ १८ ॥

तं क काले देशे वा निशामयेयं पश्येयम् । कीदृशं तम् । द्विपत आमयन्तं पीडयन्तम् । गास्तृणं प्रचामयन्तमादयन्तम् । स निशम्यया श्राव्यया मञ्जुगिरा कदा नो यमनादिकार्ये परिवेषणादिकर्मणि यामयेत् व्यापारयेत् ॥—आमयन्तमिति । अमेणिचि शतार्थमिच्छाभावे दीर्घः । प्रचामयन्तमिति । चमेः प्राग्वद् । निशामयेयमिति । ८१८ 'शमो दर्शने' इत्यमित्वे णौ लिङ् । निशम्यया । अदर्शनार्थत्वेन मित्वे णिचि ण्यत् । यामयेत् । ८१९ 'यमोऽपरिवेषणे' इत्यमित्वे णौ लिङ् । व्यापारणात्रार्थः । यमनेति । परिवेषणार्थे णौ मित्वे ल्युट् ॥

उक्त गोपीविलासमुपसहरति—

इत्याद्यवस्त्वादितमानसास्ता बालाः परिस्त्वादितर्धैर्यवन्धाः ।

दुष्टानपस्त्वादयितुं प्रयाते कृष्णे विलेपुः फणिता विमोहम् ॥ १९ ॥

कृष्णे दुष्टानपस्त्वादयितुं विदारयितुं प्रयाते सति । ता बाला विमोह फणिताः प्राप्ता इत्यादि विलेपुः । कीदृश्य । अवस्त्वादितं विदारितं मानसं यासा ताः । परिस्त्वादितो नाशितो धैर्यवन्धो यामा ताः ॥—अवस्त्वादितेति । ८२० 'स्त्वदिद् अवपरिभ्या च' इति मित्त्वनिषेधाणिचि दीर्घं कर्मणि क्त । परिस्त्वादितेति तद्वत् । अपस्त्वादयितुमिति । 'अपावपरिभ्यश्चेल्येके' इत्यपात् परस्य स्यदेरमित्वे णिचि तुमुन् । फणिता इति । ८२१ फण गतौ । कर्तरि क्तः । घृन् घटादिघृत् । ज्वरादय उदात्ता उदात्तेतः ॥

प्रथितस्य भगवत श्रीकृष्णम्यावस्थामाह—

कृष्णोऽपि रेजे पथि गोपवालैर्भ्राजिष्णुभिर्भ्राजितपार्श्वदेशः ।

विभ्लाशितेऽकूररथे सरामः स्वमत्पयोदस्वनभाजि तिष्ठन् ॥ २० ॥

कृष्णोऽप्यकूररथे सरामस्तिष्ठन् पथि रेजे । भ्राजिष्णुभिः शोभमानैर्गोपवालैर्भ्राजितपार्श्वदेशः शोभितपार्श्वभागः । स्वमत्पयोदस्य शब्दायमानमेघस्य स्वनमिव स्वनं भजतः प्रयति यन्ति स्मिन रथे ॥—रेजे इति । ८२२ राज्ञु दीर्घा । उदात्तः स्वरितेत् । अन्त्यादिङि 'फणा च मसानाम्' इत्येच्चाभ्यागलोपरिष्ण्वः । ८२३ दुष्प्राजृ ८२४ दुष्प्राजृ ८२५ दुष्प्राजृ दीर्घा । उदात्ता अनुदात्तेतः । भ्राजे 'अल्कृष्-' आदिना ताच्छीत्ये ण्युच् । भ्राजितव्याजितेति । द्वयोः कर्तरि क्तः । ममादिनि । ८२६ मयु ८२७ स्वन ८२८ स्वन शब्दे । क्षमान्ता उदात्ता अनुदात्तेन । मने- श्ना । स्वनेति 'स्वनहोर्वा' इत्यप । स्वनान्ता गम फणादयः ॥

गोपेननञि. नमितैर्गुतोऽपि देवो न तन्नाम विचिन्त्य गोपीः ।

ज्वालेन तापेन चला जडाङ्गीरटालशोऽद्वलितप्रतापाः ॥ २१ ॥

पनञि शब्दायमानं नमितैरपिऽवीभनञिगोपैर्गुतोऽपि देवो गोपीविचिन्त्या न त-
न्नाम विचिन्त्यवीभूय पीडित एवासीत् । ज्वालेन दीप्तेन तापेन सतापेन चला क-
म्पिता । जडान्यसमर्थान्यङ्गानि गामा ताः । अटालेन पूर्णेन शोकेन द्रविता पि-
त्तीभूता प्रलापा. वासा ताः ॥—घनञिरिति । घने शता । समिते । ८२९ पम
८३० एम अर्धहृत्वे । समे कर्तारि क । तत्ताम । समेलिङ् । ज्वातेन । ८३१
ज्वल दीप्ता । 'ज्वलितिकसन्तेभ्य' इति णः । चला. । ८३२ चल कम्पने । पचायन्
जलेति । ८३३ जल धान्ये । धान्यमतैक्षणम् । अन् । लज्जोरभेदाद् । अटालेति ।
८३४ टल ८३५ टल वैकल्ये । टलेण । टले कर्तारि क ॥

स्थलीर्हली सन्नलिनीश्च तीर्त्वा पलन्हरिश्चात्मवलप्रपोलः ।

कुलीरशालहलितान्धुपूरखलत्पतङ्गां यमुनामवाप्तौ ॥ २२ ॥

पलन् हरिर्हली चोभौ स्थली. सन्नलिनीश्च तीर्त्वा यमुनामवाप्तौ । पलन् गच्छन् ।
स्थलीरकृत्रिमदेशान् । अवाप्तौ प्राप्तौ । आत्मवलेन स्ववलेन प्रपोलो महान् कुलीराणा
कर्कटकानां शालेन गमनेन हलिते चलिते अम्बुपूरे जलपूरे खलन्तो गच्छन्तः पतङ्गा.
पक्षिणो यस्या ता यमुनाम् ॥—स्थलीरेति । ८३६ छल स्थाने । अस्मादचि स्थलम् ।
स्थलशब्दात् 'जानपदकुण्डगोणस्थल-' इत्यादिना अकृत्रिमार्थे ङीप् स्थली । हलीति
८३७ हल विलेखने । कर्षण तत् । अचि हलं तस्मात् 'अत रनि' इतीनि. । नलि-
नीरेति । ८३८ णल गन्धे । घन्धन रत्येके । अस्मात् 'बहुलमन्यत्रापि' इति कठिन-
वदिनचि नलिनम् । तस्मादिनौ ङीप् । पलन् । ८३९ पल गतौ । शता वलमिति ।
८४० चल प्राणने धान्यावरोधने च । धान्यावरोधनं कुसूलादिव्यापार । अस्मादचि व-
लम् । प्रपोल इति । ८४१ पुल महत्त्वे । ज्वालादिणः । कुलीरेति । ८४२ कुल
सत्त्वाने बन्धुषु च । सतान इत्येके । सत्त्वानं सघातः । अस्मात् सघाती भवतीति 'कुलेष्व
भोज. ।' इतीरक् । शालेति । ८४३ शल [हल हल] ८४४ हुल ८४५ पल्ल
गतौ । शलेर्घञ् । हलितेति । हलेः कर्तारि कः । खलदिति । खलेः शतः पतङ्गेति ।
'पतेरज्ञच् पक्षिणि' इत्यज्ञच् ॥

यमुना वर्णयति पद्मि.—

अहोलसत्त्वा रविरश्मिजालेऽप्यविकथन्ती तटपाधिपाथाः ।

तार्प मयन्ती कणिका वमन्ती भ्रान्यत्तरङ्गा क्षरति स्फुटं या ॥ २३ ॥

१. धातुपाठे तु 'धातने' इति पाठः . २. स्थलेति धातुपाठपाठः . ३. 'हलतेर्हलतेश्च
घटादिपठितस्येह पाठो णविकल्पार्थः . घटादिपाठस्त्वर्थविशेषे मित्वार्थः इति च
इति साधवग्रन्थानुरोधेन हलहलौ पठितौ इति बोध्यम्.

या भ्राम्यन्तरजा स्फुटं धरति । भ्राम्यन्तथलन्तन्तरजा गस्या मा धरति प्रादति । अहोल-
सत्त्वा अहोलान्यर्हिगकानि सत्त्वानि जलजन्तवो गस्यां सा रभिरदिमजालेऽग्निरिहयन्त्यप-
च्यमानानुष्णीभनन्तीत्यर्थः । तटपाथिपाथ तटं पथितुं गन्तुं शीलं यम् तादृशं पाथो यस्या
मा । तापं मयन्ती क्षोभयन्ती त्यजन्ती । कणिका चिन्दून् वमन्ती उद्गिरन्ती ॥—अहोलेति ।
हुल हिंसासवरणगतिषु इत्येके । अस्माष्ण । अविद्यन्ती । ८४६ कथे निपाके शतरि
ढीप् । तटपाथि । ८४७ पथे गतौ । णिनि । अनुन्नपि । मयन्ती ८४८ मथे मिलो-
ठने । शतरि ढीप् । वमन्ती । ८४९ दुवम् उद्गिरणे । भ्राम्यदिति । ८५० भ्रमु चलने ।
'वा भ्राशभ्लाश-' इति श्यनि शता । धरति । ८५१ क्षर सचलने । गलन तत् । 'क्षर
संचये' इति चैके । चलने च दुमे । समादय उदात्ता उदात्तेत ॥

सेहे च रामाजनखेलनं या कुचोरुसीदत्परिशदुतोया ।

क्रोशैर्जनाः कोचगलान्मरालान्बोधन्ति यत्राम्बुरुहां विकासे ॥२४॥

या रामाजनखेलनं सेहे च । खेलनं क्रीडा । भगवत्क्रीडासुखमनुभूतवती । चेति
चकारस्या पिरर्थः । कुचोरुसीदत्परिशदुतोया कुचोरुभिः स्तनसक्थिभिस्तदाघातेन सीदत्
पीड्यमानं परिशदु विशरणशीलं तोयं यस्या सा इति लीलाया असह्यत्वे हेतुः । जना
यत्राम्बुरुहा पद्माना विकासे क्रोशै रोदनैः सख्याद्धानशब्दैर्वा मरालान् हंसान् कोच-
गलान् कुटिलीभवत्कण्ठान् बोधन्ति जानन्ति ॥—सेहे इति । ८५२ पृह मर्पणे । उ-
दात्तोऽनुदात्तेत् । लिट् । रामेति । ८५३ रमु क्रीडायाम् । उदित्त्वमस्यानार्पम् । अ-
नुदात्तोऽनुदात्तेत् । अस्माष्णे टाप् । सीददिति । ८५४ पट्टल् विशरणगल्यवसादनेषु गतरि
'पाघ्राध्मा-' इति सीदादेशः । परिशदु इति । ८५५ पट्टल् शातने । तीक्ष्णीभावस्तत् ।
मिले । गतावप्यस्ति । 'दाधेट्सिशदसद-' इति रुः । क्रोशैः । ८५६ कुश
। सदादयोऽनुदात्ता उदात्तेतः । कोचेति । ८५७ कुच-
। अस्माष्ण । ८५८ बुध अवगमने । उद्बोधने
सकर्मकश्च । अस्मालट् । अम्बुरुहामिति । ८५९ रुह बीजज-
इति । ८६० कस गतौ । विपूर्वत्वात् स्फुटनार्थता ।
। उदात्तेतो रुहिवर्जम् ॥

क्रोशैश्च कर्म याचमानैः ।

चातकैश्च चाद्यं जलं प्रोथति दातुमुर्व्याम् ॥ २५ ॥

प्रार्थनीयं जलं कणरूपं दातुमुर्व्यां प्रोथति पर्याप्नोति स-
क्रिया । । कुर्वणै सुखं यथा तथाचमानै-
। । अचन्द्रिर्दयमानैः मधु पुष्परसं याच-
यं यजवि । । तादृशैर्दृक्षैर्भृङ्गैश्च रेटत्तटा शब्दायमानतीरा ।
। सर्वजन्तूनां सु । । कारित्वं चोक्तम् ॥—हिकद्भिरिति । ८६१

हिक्क अन्त्यके शब्दे । शता । अद्यमानैः । अचद्भिः । ८६२ अञ्चु गतौ याचने च ।
अचु इत्येके । अचु गतावित्यन्ये । अघेः शानच् । अचे. शता । याचमानैः । ८६३
डु याचृ याञ्चायाम् । डु याचृ इत्येके । शानच् । रेदिति । ८६४ रेदृ परिभाषणे ।
याचने च डुमे । शता । चातकैः । ८६५ चते ८६६ चदे याचने । चतेर्पुल् ।
चायम् । चदेर्ण्यत् । प्रोधति । ८६७ प्रोथृ पर्याप्तौ । अयं सन्दाधोऽपि । अपपूर्वत्तु
मारणे हुंकरणे वा । अस्मात् ॥

यमुनाया अतिपुण्यत्वं शैल्यातिशयं चाह—

नित्यं प्रमोहामिदितोरुभेदः प्रमेधिता सद्भिरनिद्यमानैः ।

या नेदितोर्वापरिशार्धिबीचीविमृद्धवृक्षादिविवोध्यशैल्या ॥ २६ ॥

या सद्भिर्नित्यं प्रमेधिता सगता । प्रमोहेणामिदितोऽपीडित उरुभेदो मेघा येषा तैः
सद्भिः । अनियमानैरकुत्समानैः । नेदितोर्वा नेदिता सनीपभूतामुर्वा भुवं परिशार्धितु-
मुन्दित्रुं सेकुं शीलं यासां ताभिर्वाचीभिर्विमृद्धैरुन्दित्रुं वृक्षादिभिर्विवोध्यं शैल्यं यस्याः सा ॥—
अमिदितेति । ८६८ मिह ८६९ मेह मेघाहंसनयोः । मिथृ मेथृ इत्येके । मिथृ
मेहृ इत्यन्ये । ८७० मेथृ सगने च । मिदे. कर्म्मणि कः । अनियमानैः । ८७१ णिह
८७२ णेह कुत्सासंनिकर्षयो । निदेः कर्म्मणि शानच् । नेदितेति । नेदे. कर्त्तरि कः ।
परिशार्धि, विमृद्ध इति । ८७३ मृथु ८७४ मृथु उन्दने । मृधेणिनिः । मृधेः क-
र्त्तरि कः । विवोध्येति । ८७५ बुधिर् बोधने । तत्तु ज्ञानमेव । अस्माभ्यत् ॥

प्रबुन्ध्यवेणीजववेनमाना खातान्तिका चीवरिभिर्निपादैः ।

चाप्या व्ययहाशविलोकभेषभ्रेषज्ज्ञपा यासदृषं स्पशन्ती ॥ २७ ॥

या अपं स्पर्शन्ती परिहरन्ती यासदशोभत । प्रबुन्ध्येन दर्शनीयेन वेणीजवेन प्रवाहवे-
नेन नह वेनमाना गच्छन्ती । चीवरिभि पट्यरवद्भिर्निपादै खातान्तिका । चाप्या
पूज्या । दर्शनीया वा । व्ययता गच्छता दाशाना विलोकेन यो भेषो भय तेन भ्रेषन्त
संचरन्तश्चलन्तो ज्ञपा यस्या सा ॥—प्रबुन्ध्येति । ८७६ उबुन्दिर् निशामने । दर्शनं
तत् । प्यत् । वेणीनि । ८७७ वेणु गान्धानचिन्तानिशामनवादिभ्रमरपेषु । वेहृ इ-
त्येके । यादिभ्रमरण वाद्याना दादनार्पनादानम् । अस्मादौणादिके इति 'हृदिवासाद-
किनः' इति टोप् । वेनमाना । वेने शानच् । खातेति । ८७८ खनु अवधारणे । क-
र्म्मणि कः । चीवरिभिः । ८७९ चीवृ आदानसवरणयोः । अमृदिदित्येके । अन्नाह-
पादौ 'जिवरच्छवरः' इत्यादिना निपातितयोदशब्दः । अत इति । चाप्या ८८०
चाचृ पूजनिशामनयो । प्यत् । व्ययदिति । ८८१ व्यय गतौ । शता । नित्यत्वे
स्वप्न नित्यं तद्देव । दातेति । ८८२ दाशृ दाने । 'दाशमोर्मा सप्रश्ने' इत्यच् । नेधेति ।
८८३ मेधृ भवे । अगतावित्येके । पन् । प्रेयदिति । ८८४ भ्रेषृ गर्भा । स्पर्शन इत्ये-

८८५ भ्लेषू इत्यन्ये । श्रेषे. शता । आसदिति । ८८६ अस गतिदोष्यादानेषु । अय इत्येके । असेर्लङ् । स्पशन्ति । ८८७ स्पश वाधनेस्पशनयोः । पशेलेके । पयेलन्ये । हिंसार्थे दोषसूचनं स्पशनम् । स्पशेः शतरि ङीप् ॥

लापेण चापांश्छपिताञ्छपित्वा प्रभलक्ष्य भक्षन्ति यदम्बु नीचा. ।

या दासते मोदममाह्वधानां गूढाशयानामपि तापसानाम् ॥ २८ ॥

नीचाश्छपितान् हिंसिताश्चापान् वनकाकान् लापेणेच्छया श्छपित्वा आदाय सट्टय च प्रभलक्ष्य भक्षयित्वा यदम्बु यस्या जलं भक्षन्ति पिबन्ति । या तापसानामपि मोदं दामते ददाति । अमाह्वममेयं धाम येषां तेषाम् । गूढो गुप्त आशयो येषां तेषाम् । अनेन नीचानामुत्तमाना च सुराकरत्वमुक्तम् ॥—लापेणेति । ८८८ लप कान्तौ । कान्तिरिच्छा । घञ् चापान् । ८८९ चप भक्षणे । कर्मणि घञ् । छपितान् । ८९० छप हिंसायाम् । कर्मणि क्त । श्छपित्वा । ८९१ श्छाप आदानसवरणयोः । क्त्वा । प्रभलक्ष्य । ८९२ भलक्ष भदने । ८९३ भक्ष इत्येके । भक्षेत्यन्ये । भलक्षेत्यप् । भक्षन्ति । भदोर्लङ् । दागते । ८९४ दासृ दाने । लट् । अमाह्वेति । ८९५ माह माने । ण्यत् । गृहेति । ८९६ गृह्ण मारणे । क्त । हिंसादय उदात्ता. स्वरितेतः ॥

यमुनायामहूरस्य व्यापार वक्तुमारभते—

अजं तमत्र स्वरथे निवेश्य श्रियं भरन्तीं हरिकान्तितुल्याम् ।

धृतप्रमोहो दुरितापनेत्रीं स्नातुं नदीमाप स गान्दिनेयः ॥ २९ ॥

स्नानार्थं श्रोत. । अजन्तवात्वारम्भोऽत्रेति च भाति ॥—श्रियमिति । ८९७ श्रिञ् श्रेयायाम् । उदात्त उभयतोभाष । 'किञ्चानिप्रच्छिद्भिदुसुहृदुमुवा दीर्घोऽयप्रमारणं च' इति कर्मणि श्रिप् । दीर्घश्च । भरन्तीम् । ८९८ धृञ् भरणे । पूरणेऽपीति भट्टि । शतरि ङीप् । हरीति । ८९९ हृञ् हरणे । प्रापणं स्वीकार स्नेह नाशन वा । अस्माद्गोणारिक इति । अनेति । ९०० धृञ् प्रापणे । कर्मणि क्त । अपनेत्रीमिति । ९०१ णीञ् प्रापणे । प्रापणं गमना । णीप् । शीप् । गतादयोऽनुदात्ता उभयतोभाषा ॥

धयन्तुप्राग्लानरुचिं स कृष्णं म्लानि त्यजन्पानमले जलान्ते ।

निद्रायदिन्द्रीवरभाजि मन्त्रत्राण गीतत्र च तं ददर्श ॥ ३० ॥

स यथा दृष्ट्वा पश्यन् विनायकाण तीक्ष्णं तीक्ष्णं म्लानि त्यजन् । पीडायामासेति । १. ददर्शे मन्त्रं तत्र च तदर्थं त्रये तं दृष्ट्वा ददर्श । अग्रयनर्षी तदर्थं त्रयोम शानं मन्त्रं । तिरस्कारं मन्त्रं मन्त्रं ददर्श । मन्त्रं नीचयन्ति मुकुटयन्ति इन्द्रीवरभाजि । मन्त्रं विनायकाणां । मन्त्रं मन्त्रं ॥—अर्थः सति । ९०२ अट्ट पाने । मत्ता । अग्रयनेति ।

१. 'मन्त्रं त्रयोम' इति सत्युक्तं २. 'विनायकाणां तीक्ष्णं तीक्ष्णं म्लानि त्यजन्' इति ।

९०३ ग्लै ९०४ ग्लै हर्षधने । हर्षधय नक्तिधयः । ग्लैभातो कर्तरि क्त । 'संगोभादे-'
रति निष्पन्नत्वम् । ग्लानिम् । ग्लायते 'ग्लाम्लाज्याराभ्यो निर्वान्य' इति नि । वा
नेति । ९०५ छै न्यापरणे । न्या-विधान इत्येके । कुलिश-कारण तत् । कर्मणि क्त ।
प्राग्वन्त्वम् । निशायदिति । ९०६ द्वै स्वप्ने । शता । अघ्राणेति । ९०७ ध्रै वृत्ता ।
कर्तरि क्त । धीरिति । ९०८ ध्यै निन्तायाम् । क्षिपि 'ध्याप्यो सप्रसारणम्' इती-
त्त्वम् ॥

भगवद्दर्शनकौतुकेन जलादुन्मग्नस्यावस्थामाह—

रायद्वयस्त्यानरुचौ रथेऽपि तं भक्तितिष्ठ्यापयिषुं स दृष्ट्वा ।

खाताशयोऽक्षाममुदा पुनश्च मग्नोऽन्यथापश्यदजानमीशम् ॥ ३१ ॥

स तं भक्ते. तिष्ठ्यापयिषु सघातीकृतुं वर्धयितुमिच्छु सन्त रथेऽपि दृष्ट्वा । अक्षाम-
मुदा पूर्णमोदेन पुनश्च पुनरपि मग्नः सन्नीरामन्यथा अपश्यत् । 'रायद्वयै' शब्दायमानाशै-
स्त्यानरुचौ प्रवृत्तरोभे रथे खाताशय स्मिरोभूतमना अगाधमना वा अजानमक्षयं
नित्यम् ॥—रायदिति । ९०९ रै शब्दे । शता । स्त्वानेति । ९१० स्त्वै ९११ छै
शब्दसंघातयोः । आद्यान् कर्तरि क्त । नत्वम् । तिष्ठ्यापयिषुम् । द्वितीयाणिजन्तात्
सन्त्यु । 'स्तौतिष्योरेव--' इति पत्वम् । तदर्धनेव षोपदेशस्य पाठ । स्तातेति ।
९१२ खै सदने । तच्च स्थैर्यहिते । 'खै खनने' इत्येव संक्रान्ताय । तस्मात् कर्तरि
क्त । अक्षामेति । ९१३ क्षै ९१४ जै ९१५ पै धये । क्षैधातो. कर्तरि क्ते
'क्षायो म.' इति मत्वम् । अजानन् । जैधातोर्ल्युट् ॥

अन्यधेत्युक्तं रूपं वर्णयति—

प्रसातकातयैसुरोपगीतं पूज्यं श्रुतास्त्राणहविर्विशेषैः ।

आपातमालयं शयितं सुवानकाशत्विषि स्ताततनौ फणीन्द्रे ॥ ३२ ॥

प्रसातकातयै. प्रक्षीणभयै. सुरैरुपगीतं स्तुतं श्रुतास्त्राणेः पक्षापक्षैश्चरुपुरोडाशक्षीरनव-
नीतादिरूपैर्हविर्विशेषै पूज्यम् । अपातमशुष्कमन्लानं मालं यस्य तम् । सुवानकाशस्य
सम्यक्शुष्ककाशमध्यास्तिष्ठिवातिधवला गोमा यस्य तस्मिन् । स्ताना वेपिता कुण्ड-
लीकृता तनुर्धस्य तस्मिन् । फणीन्द्रे शयितम् । ईदृशमोशनपश्यदिति पूर्वणान्वयः ॥—
प्रसातेति । सायते. कर्तरि क्त । कातर्येति । ९१६ कै ९१७ नै शब्दे । कायते. 'का-
राभ्यान्तरन्' इति भोजीकतरनि कातरः । तस्मात् ध्यञ् । उपगीनसिति । गायतेः श-
ब्दविशेषार्थत्वात् सकर्मकात् कर्मणि क्तः । श्यतेति । ९१८ श्रै ९१९ स्त्रै पाके । प्रा-
यतेः 'श्रुतं पाके' इति निपातः । अक्षामेति । क्षैधातो. कर्तरि क्ते यन्वत्त्वात्त्वम् ।

१ 'ध्यायते' सप्रसारणं च' इति वार्तिकेनेति सारम् यथाश्रुतस्य तु कनिपि सप्रसार-
णविधायकस्योपादिसूत्रस्य 'धीवा' इत्युदाहरणम्. २. 'दौ धै' इति धातुपाठे.

हिंसार्थेऽप्यस्ति । कर्मणि क् । ९४० सु गतौ । सुतौ च इमे । शु सु गतावित्येके ।
‘शुसिचिमिजा दीर्घश्च’ इति क्न् । सुतेति । सुधातो. कर्तरि क् । सीत । ९४१ पु
प्रसवैश्वर्ययो. । प्रसवोऽभ्यनुज्ञा । वृच् ॥

श्रुत्यन्तवाचा ध्रुवया प्रदूनं घोरद्रवच्चक्रजिताश्रितारिम् ।

स्मितार्द्रवक्त्रं गवमानभूपं नै त्वां घुताशं कुतश्छ्वयोपैः ॥ ३५ ॥

अहं त्वा नै प्राप्तं प्रार्थये । श्रुत्यन्तवाचोपनिषदा ध्रुवया नित्यया प्रदूनं ज्ञातम् । गत्य-
र्थीज् ज्ञानार्थता । घोरं यथा तथा द्रवता चक्रेण जिता अभिभूता अश्रिता अन्यैरनभि-
भूता अरयो येन तम् । स्मितेन मन्दहासेनार्द्रवक्त्रम् । गवमाना. शब्दायमाना भूया यस्य
तम् । कुतश्छ्वस्य शब्दायमानराजस्य घोषैर्घुताशं शब्दितदिशम् ॥—श्रुतीति । ९४२ ध्रु
श्रवणे । ‘ध्रुयजपिस्तुभ्य करणे’ इति क्तिन् । ध्रुवया । ९४३ ध्रु स्थैर्ये । बाहुलकात्कः ।
यद्वा ‘ध्रुवमपाये’ इति निर्देशात् साधुरिति माधवः । प्रदूनम् । ९४४ दु ९४५ दु गतौ ।
दो कर्मणि क् । ‘दुग्धोदीर्घश्च’ इति निष्ठानत्वदीर्घौ । द्रवदिति । द्रुधातो. शता । जि-
ताश्रितेति । ९४६ जि ९४७ जि अभिभवे । ‘जि जि अभिभवे’ इति लीलाशुक् ।
जिश्यो. कर्मणि क् । धयत्यादयोऽनुदात्ता. परस्मैभाषा. । स्मितेति । ९४८ मिङ्
इप्दानने । नपुंसके भावे क् । गवमानेति । ९४९ गुङ् अव्यक्ते शब्दे । शानच् ।
नै इति । ९५० गाङ् गतौ । लोट् । घुतकुतेति । ९५१ घुङ् ९५२ कुङ् ९५३
उङ् ९५४ दुङ् शब्दे । कुङ् अव्यक्तशब्दार्थ इति केचित् । द्वयो कर्तरि क् ॥

स्तोत्रावमानैर्दुतवेणुवीणैश्च्युताशुभैर्व्योमचरैर्ज्युतं ते ।

प्रवे भवाब्धिप्लवमारुताना धृतामयं भक्तिनिमेयमहिम् ॥ ३६ ॥

अहं भक्तिनिमेय भक्त्या निमेयं व्यत्यसनीयं दानपूर्वं परिग्राह्य ते आर्द्रि प्रवे प्राप्नोमि ।
वीटारामहिम् । व्योमचरैर्दिव्यैर्ज्युतं प्राप्तम् । आरुताना प्राप्ताना धृतामय ध्वलापीठम् ।
वीटवीट्योमचरैः । स्तोत्रेणावमानैः. शब्दायमानैः । तथा दुता शब्दिता वेपथो
वीणा च येपा तैः । च्युतं गतमशुभं येपा तैः ॥—अवनानैः । उङ्धातो शानच् । दु-
तेति । दुङ् कर्तरि क् । च्युतेति । ९५५ च्युङ् ९५६ ज्युङ् ९५७ मुङ् ९५८
रुङ् गतौ । ह्रृङ् इति चये । ह्रुङ् इति चान्ये । च्युङ् कर्तरि क् । च्युतम् । ज्युङ्
कर्मणि क् । प्रवे । मुटो लट् । प्लवम् । ह्रुङ् पलायन् । आरुतानाम् । ९५९ रुङ्
नतिरेपणयो. । रेपण हिंसा । कर्तरि क् । धृतेति । ९६० धृङ् अवध्यतने । धर्
र । निनेयम् । ९६१ मेङ् प्रणिदाने । तच्च विनिमयः । प्रत्यपण दा । अचो मर ॥

दयस्य मा देव कृपागुशीत प्यानौजसा द्रातजगन्नयं त्वाम् ।

पूताग्निलं मूतबलि सुतीतौ तादर्थ्ये स्थितं प्राप्य तरामि मायाम् ॥ ३७ ॥

१. ‘जि’ इति धातुपाठे २. ‘उङ्’ इति धातुपाठे ३. ‘ह्रुङ्’ इति पाठः ।

हे कृपाम्बुशीत देव, त्वं मा दयस्व रक्ष । अहं त्वा प्राप्य माया तरामि । प्यानोजमा प्ररुद्धवलेन परिपालितजगत्त्रयम् । मूतो वस्रो वलियेन तम् । सुडीती शोभनउयने ताभ्यं स्थितम् ॥—दयस्वेति । ९६२ देङ् रक्षणे । लोट् । जीतेति । ९६३ श्यैङ् गतो । कर्तरि क्त । 'द्रवमूर्तिस्पर्शयो. श्य.' इति सप्रमारणम् । प्यानेति । ९६४ प्यैङ् गृह्यौ । प्राग्वत् क्त । यण्वत्त्वानत्वम् । त्रातेति । ९६५ त्रेङ् पालने । कर्मणि क्त । मित्रा-
दयोऽनुदात्ता आत्मनेभाषाः । पूतेति । ९६६ पूङ् पवने । शोधनं तत् । कर्मणि क्त । मृतेति । ९६७ मूङ् बन्धने । प्राग्वत् क्त । सुडीती । ९६८ डीङ् विहायसा गतो । क्तिन् । पूष्टादय उदात्ता आत्मनेभाषाः । तरामि । ९६९ नृ ण्वनतरणयो । अभिभवे च ह्रमे । ण्वन जलादावमङ्क्त्वा गमनम् । उदात्तः परस्मैभाषः । अस्माद्धट् ॥

अहं त्वा प्राप्य माया तरामीत्युक्तम् । तत्र त्वत्कृपा मिना त्वत्प्राप्तिरपि दुर्लभेत्याह—

जुगुप्सतेऽघाद्व्यसनं तितिक्षुर्मीमांसते ब्रह्म च यो दृढात्मा ।

स खल्ववीभत्सितवृत्तिरर्चा तवारभेतापि कृपां लभेत ॥ ३८ ॥

योऽघाज् जुगुप्सते अघं निन्दति । व्यसनं दुःखं तितिक्षु क्षममाणो दृढात्मा च सन् ब्रह्म भीमांसते विचारयति । स खलु तवार्चामारंभेत कृपा लभेत अपि । अवीभत्सित-
वृत्तिः वीभत्सितमन्येषा चित्तविकारो न यस्या तादृशी वृत्तिर्वापारो यस्य स ॥—जु-
गुप्सत इति । ९७० गुप् गोपने । ९७१ तिज निशाने । ९७२ मान पूजयाम् । ९७३ बध् बन्धने । एषा क्रमात् निन्दायाम्, क्षमायाम्, पूजितविचारे, दुर्गन्धादिज-
चित्तविकारे च सन्नुक्तः । नित्यसन्नन्तत्वसाधनाच्च धातोः पृथक्प्रयोगाभावात् गोपना-
वर्थपाठो व्यर्थ इति हरदत्तादयः । 'गुप्तिज्जिक्ञ्य. सन्' इति सन् । एषामनुदात्तेत्वात्
सन्नन्तस्यापि तङ् । ईदृशात् गुर्लेट् । तितिक्षुरिति । तिजे. सन्युप्रत्ययः । भीमांसत
इति । माने. 'मान्वध्-' इति सनि लट् । अवीभत्सितेति । बधे सनि नपुंसके भावे
क्तः । आरभेत । ९७४ रभ रामस्ये । उपक्रमस्तत् । तत्रायं प्रायेणाङ्पूर्वः । लभेत ।
९७५ डु लभप् प्राप्तौ । द्वायो समावने लिङ् ॥

त्वत्कृपया जितेन्द्रियाणां त्वं सुलभ इत्याह—

असक्तयोषैः पशुहन्त्रशुद्धक्ष्वेदन्मृगास्कन्दवनान्तवासैः ।

याभाद्यकामैर्नमनाद्रताधैः सृप्योऽसि विष्णो यमिभिर्वितापैः ॥ ३९ ॥

हे विष्णो, त्वं यमिभिः सृप्योऽसि प्राप्योसि । असक्तयोपरैर्नालिङ्गितस्त्रीकैः । तदि-
च्छाभावात् पशूना हन्तेन पुरीपोत्सर्गेण शुद्ध. क्ष्वेदद्भिः अव्यक्तशब्दं कुर्वाणैः मृगैः.
क्रूरमृगैरस्कन्नोऽप्राप्तः, अनभिभूतो वा, वनान्ते वासो येषां तैः । याभादिषु रतादिष्व-
कामैः ॥—अमक्तेति । ९७६ पञ्ज परिष्वङ्गे । कर्मणि क्त । हन्तेति । ९७७ हट्
पुरीपोत्सर्गे । 'नपुंसके भावे क्तः' । रभादयोऽनुदात्ता अनुदात्तेतः । क्ष्वेददिति । ९७८

त्रिंश्विदा अव्यक्ते शब्दे । उदात्त उदात्तेत् । शता । अस्कन्निति । ९७९ स्कदिर्
गतिशेषणयोः । कर्मणि क्त । याभेति । ९८० यभ विपरीते मेधुने । तच्च पुरुषायि-
तम् । यभ नैधुन इत्येवैके । घञ् । नमनात् । ९८१ णम प्रलुत्वे शब्दे च द्वे ।
ल्युट् । गतेति । ९८२ गम् ९८३ स्तूपू गतौ । गमे कर्तरि क्त । सप्त्यः । लुपेः 'क-
दुपधाद्-' इति क्यप् । यमिभिः । ९८४ यम उपरमे । उदिदिति केचित् । 'यम स-
मुपनिविषु च' इति अवन्तान्त्वर्थोऽयं इति । वितापैः । ९८५ तप सतापे । घञ् ॥

अकूरस्य कृत्यशेषमाह—

त्वक्कार्तिरेवं तमसङ्गचेताः स्तुवन्नदृष्ट्वा च पुनः क्षणात्तम् ।

कृत्वा स कृत्यं दग्नांशुगौरं कृष्णं ययौ दैत्यनिदाघमेधम् ॥ ४० ॥

न तमेवं स्तुवन् पुनस्त क्षणादृष्ट्वा च कृत्यमवश्यं कर्तव्यं कृत्वा, दशनाशुगौरं मन्द-
स्मितसितात्मानं कृष्णं रघुस्थं श्रीकृष्णं ययौ प्राप । त्वक्का आर्तिर्येन सः । असद्वं चेतो
यस्य सः । दैत्यरूपस्य निदाघस्य प्रोध्यतोः मेघं वर्षर्तुम् । तत्रासकमित्यर्थः ॥—त्यक्तेति ।
९८६ त्यज हानौ । कर्मणि क्त । असंज्ञेति । ९८७ पञ्ज संज्ञे । घञ् । अदृष्ट्वा ।
९८८ दृशिर् प्रेक्षणे । क्त्वा । दशनेति । ९८९ दन्श दशने । दग्नाशब्देन दन्तार्थेन
तत्किया लक्ष्यते । 'दंशे करणे ल्युटि नलोपो वाच्यः' इति नलोपः । कृष्णमिति । ९९०
कृप विलेखने । विलेखनमिहाकर्षणम् । 'कृपेर्वर्णे' इति नक् । निदाघेति । ९९१
दह भस्मीकरणे । घञि । न्यैङ्कादित्वात्कुत्वम् । मेघमिति । ९९२ मिह नेचने ।
अचि प्राग्वत् कु । स्कन्धादयोऽनुदात्ता उदात्तेत ॥

भगवतोऽकूरानुग्रहमाह—

मोहं चिकित्सन्वचसास्य कृष्णो दीदांसुचित्तस्य सुविस्मितस्य ।

जगाम शीशांसितशस्त्रहस्तैर्गोपैः सहासौ परिपक्वपुण्यैः ॥ ४१ ॥

अर्गौ कृष्णो वचसास्य मोहं चिकित्सन्वचसास्य गोपैः सह जगाम । दीदांसुचित्तस्य
दीदांसु प्रज्जम्बवनशीलं चित्तं यस्य तस्य । शीशांसितशस्त्रहस्तैः । शीशांसितं तीक्ष्ण-
वृत्तं शस्त्रं हस्ते येषां तैः ॥—चिकित्समिति । ९९३ कित्ति निघाते रोगान्नयने च ।
अयमुदात्तेत् । गणन्तः । उदात्तेत्वात् गणन्तस्य परस्मैपदमेव । अथ निवान्तादौ व्यर्थः ।
रोगान्नयने हि समुच्यते । नरादनिग्रहापनयनाशनादयथास्वार्थाः । अन्तार् 'ह-
मिच्छिन्न' इति समि दाता । दीदांसु इति । ९९४ दान अवसर्जने । ९९५ शान
तेजने । दानापि मित्यसमन्तां स्मरितेति । दानैरार्जये ननुपे । दानैरार्जयेत्यर्थः ।
दाने 'मान्दध-' इति समि ङ । शीशांसितेति । दाने निघातने प्रत्ययान्तात् ।
क्त । परिपक्वेति । ९९६ हु पचप् पासे । कर्तरि क्त । 'पचो व' इति निघातवम् ॥

१ 'जिह्विदा' इति भाट्टपाठे. २ 'न्यैङ्कादित्वात्' इत्यादर्शः ३. 'राष्टने' इति भाट्टपाठः

अत एवानुफ्रसितानपि सर्वमनस्तुष्टिं स्पष्टयति—विधेयां सर्वेषां मुदं दुरानः पूरयन् ।
 तद्रूपमन्तं धारयन् वा ॥—अदन्ति । १०११ वद भक्षणे । 'व्यत्यदन्ति वृक्षा मेघान्'
 इत्यादौ हिंसार्थोऽपि । अस्माच्छता । मधुमन्ति । १०१२ हन् हिंसागलो । 'अमनुष्यमर्तुके
 च' इति टक् । अनुदात्तावुदात्तौ । द्विपते । १०१३ द्विप वप्रीतौ । राता । दुहानः ।
 १०१४ दुह प्रपूरणे । प्रपूरणं पात्रादिपूरणार्थं धारणम् । तस्मात् रानच् । दिग्ध इति ।
 १०१५ दिह उपचये । उपचयो लेपनम् । कर्मणि क् । देह इति । १०१६ लिह
 आस्वादने । ण्यत् । द्विपादयोऽनुदात्ताः स्वरितेत् । चञीमहि । १०१७ चक्षिङ्
 व्यक्षाया वाचि । तत्र प्रायेणाङ्पूर्वोऽयं दर्शनार्थोऽपि निमग्नने लिङ् । उपैत । १०१८
 ईर गतौ । कम्पने न हुने । अस्माह् ॥

पुरावलोक्नव्याजेन भक्तानुप्रहार्यं प्रस्थितस्त तस्य प्रशस्तिमाह—

ईड्योऽयमीशः समुपास्तिशीलैराशासितः पीतपटी वसानः ।

स्वीयैश्चकंसे कशनीयकासी रमोष्ठानिनी नतचित्तनिञ्जी ॥ ४५ ॥

अयमीशः पीतपटी वसानस्तदानीं विशेषरम्या परिधानः सन् स्वीयैः चकंसे चंचरि-
 तवान् । पीतपटी वसान इत्यनेन मनोरत्नमुज्जम् । कीदृशः । ईड्यः खलुलः । समुपास्ति-
 शीलैराशासितः । सनीचीनामुपास्ति ध्यानं शील्यन्ति अभ्यस्यन्ति ये तैराशासित इष्टः ।
 कशनीयान् शासनीयान् कसितु शास्ति तु शीलं यस्य स । रमाया ओष्ठं निंसितुं बुम्बितुं
 शीलं यस्य सः । नताना चित्तं निडयितुं शोधयितुं शीलं यस्य सः ॥—ईड्य इति ।
 १०१९ ईड स्तुतौ । ण्यत् । ईरा इति । १०२० ईश ऐश्वर्ये । पचायचि ईश । समुपा-
 स्तीति । १०२१ आस्त उपवेशने । उपपूर्वत्वात् सेवार्थत्वम् । किन् । आरासितः ।
 १०२२ आह शास्त्र इच्छायाम् । उदिलेके । कर्मणि क्तः । वसानः । १०२३ वस
 आच्छादने । शानच् । चकंसे । १०२४ कस्ति गतिरासनयोः । कशलेके । कसेत्यन्ये ।
 कंसेर्लिङ् । कशनीयकासी । कशैरनीयद् । कसेर्गिति । रमोष्ठानिनी । १०२५ णिस्ति
 बुन्दने । गिनिः । चित्तनिञ्जी । १०२६ णिजि हुद्धौ । अस्माग्यन्ताणि ॥

भगवद्दर्शनेन पौराण्यं स्वस्ववासनानुरूपं विकारं बहुमाह—

शिञ्जानपिञ्जानसुवर्णभूपासंपृष्ठितो वृज्यविवृञ्जितेव्यः ।

पृष्ठाप्रजः पृष्ठितगोपसुनुर्हृष्टोऽव्विशायी स जनैर्वुवद्भिः ॥ ४६ ॥

अव्विशायी स पृष्ठाप्रजः सुपृष्ठाप्रजः पृष्ठितगोपसूनुः सुपृष्ठगोपपाल्य सन् वुवद्भिः
 कौतुकादिवादात् तत्र मिथीभवद्भिर्जनैर्हृष्टः । आसीदिति शेषः । कीदृगित्याह—शिञ्जान-
 नाभिरव्यपासत्वं वुर्वाणानिः पिञ्जानाभिरव्यपासत्वेन पिञ्जीमपिञ्जीभिः सुवर्णभूपाभिः
 संपृष्ठितः पिञ्जीभूतो वृज्यविवृञ्जितेव्यः दर्शनीयवर्जनीयौ सद्भिः सेव्यः ॥—शिञ्जान-
 दिगनेति । १०२७ शिजि अव्यक्ते शब्दे । १०२८ पिजि वर्णे । पिञ्जल्वं तत् ।

१. 'मद्रूप' इति पाठः. २. 'आह' शब्द इच्छायाम् इति पाठः.

रताता. पताकं गमितम् ॥—रता इति । १०४५ इण् गतो । 'एतिरु' इति क्यप् ।
रतोतेति । १०४६ इट् अघ्ययने । कर्मणि क्त । अघोत्येति । १०४७ इक् स्तरणे ।
'इण्डिक' इति वाच्यम् इति क्यप् । विगन् १०४८ वी गतिचाप्तिपजनकान्त्यसनरा-
नेषु । जन्मोपक्रमत्वात् गर्भप्ररण प्रजनं । राता । इगदिति । वी ई इति प्रत्ययादीधातो
राता । सानागात् । १०४९ या प्रापणे । इट् प्रापणं गति । लङ् गतेति । १०५०
वा गतिगन्धनयोः । 'गन्धनं सौरभ्यकरणम्' इति सहस्रनामभाष्ये । 'अरुनं हिननं न
गन्धनम्' इति लीलानुक्तं । उद्गातेति । १०५१ भा दीप्तौ । द्वयो कर्तरि क्तः ॥

भगवद्गुरोस्तुकाणा नारीणामवस्थानाह चतुर्दशभिः—

स्तान्त्यस्तदा भ्राणमुपाश्रय चान्नं निद्रां गताः प्सातिपरास्तथान्याः ।

पान्त्यः शिशून्यधान्यधनानि रान्त्यो लान्त्यश्च काश्चित्कुसुमानि दान्त्यः ४९

स्त्यान्यः कथाः प्राणमुदां पतीनां निर्मान्त्य इष्टानि चट्टन्वचल्यः ।

नार्यो विदित्वोपगमं मुरारेरासन्नाता राजपथं सुमृष्टम् ॥ ५० ॥

तदा नार्यो मुरारेरुपगमं विदित्वा मुनृष्टं सन्धकरोधितं राजपथं गता आसन् ।
स्तान्त्यः तान् कुर्वन् । जन्मा. भ्राणं एकनक्तमुपाश्रय भुक्त्वा निद्रा गताः । तथा—प्साति-
परा भोजनपराः । शिशून् पान्त्यो रक्षन्त्यः । धान्यधनानि रान्त्यः तत्तत्रनेभ्यो गच्छन्त्यः ।
स्तान्त्यः तान्येव तेभ्य आददानाथ । काश्चित् कुसुमानि दान्त्यः कुन्त्यः । कथाः
स्त्यान्यः कथयन्त्यः । प्राणमुदा पूर्णहर्षाणा पतीनामेष्टानि निर्मान्त्यः कुर्वाणाः । चट्टन्
प्रियवाक्यानि वचल्यः भाषमाणाश्च । एवं तत्तत्प्रवृत्तिं कुर्वाणाः ॥—स्तान्त्य इति । १०५२
प्णा शौचे । शतरि ङीप् । 'आच्छीनयोर्नुम्' इति जुम् । भगन् । १०५३ श्रा पाके ।
पाकोऽत्र विहितः । कर्तरि क्ते क्त्वत्वाकृतम् । निद्राम् । १०५४ द्रा कुत्ताया गतौ ।
सा च पलायनस्वार्थौ । स्वापे निद्रा । 'आतयोपसर्गे' इत्यङ् । प्साति । १०५५ प्सा
भक्षणे । क्तिन् । पान्त्यः । रान्त्यः । लान्त्यः । दान्त्यः । स्त्यान्यः । १०५६ पा रक्षणे ।
१०५७ रा दाने । १०५८ ला वादाने । द्वावपि दानार्पावित्येके । १०५९ द्राप्
लब्धने । १०६० स्त्या प्रकथने । क्त्वा इत्यपि केचिद् । एभ्यः शतरि ङीप् । प्राप्तेति ।
१०६१ प्रा पूरणे । कर्तरि क्ते क्त्वन् । निर्मान्त्यः । १०६२ मा नाने । नानमेहा-
न्तर्भावः । निपूर्वत्वादर्थभेदः । शतरि ङीप् । वचल्यः । १०६३ वच परिभाषणे । शतरि
ङीप् सत्यकाराभावाद् 'आच्छीनयोः' इति जुम् न । इण्दयोऽनुदात्ताः परस्मैभाषाः ।
इट् त्वात्मनेपदी । विदित्वा । १०६४ विद् ज्ञाने । क्त्वा । आसन् । १०६५
अस भुवि । लङ् । मुनृष्टम् । १०६६ मृज्जु मृदौ । शोधना सा । कर्मणि क्तः ॥

विलम्बहेतोः समरोददन्त्या विलोक्य सुमा इव तस्थुरन्याः ।

उदभ्रसन्प्राणमिवाप्य काश्चिद्दृष्ट्वा सलीलं नृदु जक्षतं तम् ॥ ५१ ॥

१. 'गतिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु' इति पाठः.

अथ रजकवधप्रसङ्गात्—

दीव्यन्देवो विचित्रस्तुवमथ रजकं प्रैक्षतात्पूतमथे

ष्टीव्यन्तं तत्रतत्र क्षुसितफलगगान्क्रोव्युपः प्योसहीनम् ।

तं पुष्पदृष्टिस्तृप्तमपि च गतत्रासमुत्कथ्यदङ्गं

पोथ्यं प्रोचे स्वरेण स्वजनविगुषितं क्षिप्यता पुष्पमाध्वीम् ॥५३॥

अथ दीव्यन् गच्छन् देवः क्रीडाति कुर्वन् हरिरेने आक्युतनागतं रजकं प्रैक्षत् ।
 क्रीडन् देवः । क्रोव्युपः कृसां कृष्टिर्लीनवतां व्युपः दाहकः । क्रीड्यं रजकम् । विवि-
 स्तुवम् । नानाहसं सूचिकनं कुर्वन्तम् । कृष्टितान् नक्षितान् प्लगनान् प्योसहीनं
 विनागशून्यं यथा तथा तत्र तत्र शीव्यन्तं शीवनं कुर्वन्तम् । प्योसहीनमेति रजकवे-
 पनं वा । अथि च पुष्पमाध्वी क्षिप्यता निरस्यता स्वरेण तं प्रोचे । क्रीड्यं दम् ।
 दृश्यन्त्यां ज्वलन्त्यां दृष्ट्यै वृत्तन्ती रद् यस्य तम् । उत्कथ्यद् पूतीनवदङ्गं यस्य तम् ।
 पोथ्यं हिंसनीयम् । स्वजनेन विगुषितं पतिवृत्तम् ॥—दीव्यन्ति । ११०७ द्विबुद्धं-
 विजिगीषाभ्यवहारद्युतिस्तुतिगतिषु । व्यवहार उत्तिष्ठति । विदि (दिवि) रैश्वर्यं
 इति देवतान्तादिसूत्रे प्राह हरः । अस्मात् गत्यर्थे यता । देव इति क्रीडायां पठ्यत् ।
 विचित्रस्तुवम् । ११०८ पितु तन्नुचंजने । विपि ऊर् । आक्युतम् । ११०९ त्रिबु-
 गतिशोपनयोः । कर्तते चे 'ज्वरन्वस्त्रिभ्य-' इत्युद् । शीव्यन्तम् । १११० छिबु निम्ने
 आस्त्रान्ति-सरणं तद् । यता । कृष्टिवेति । ११११ ण्युस्तु कर्तने । कर्तने कः । १११२
 ण्युस्तु निरसने इति केचिद् । कृष्टि । १११३ कृत्तु इरणदीप्त्योः । विन् । व्युपः । १११४
 व्युप दाहे । 'इगुपव-' इति कः । प्योवेति । पुत्र विनाग इत्येके । धन् । दृष्ट्येति ।
 १११५ लुप च । दाहे इति क्षेपः । यता । वृत्तयेति । १११६ नृती गात्रविभे ।
 यता । प्राप्तेति । १११७ व्रसी वद्रेणे । धन् । उत्कथ्यदिति । १११८ कुथ पूतीनवे ।
 दुर्गन्धीभावस्तद् (?) । यता । पोथ्यम् । १११९ पुथ हिंसायाम् । प्यत् । विगुषितम् ।
 ११२० गुथ पतिवेष्टने । कर्तने कः । क्षिप्यता । ११२१ क्षिप प्रेरणे । तच्च निरस-
 न् । यता । पुषेति । ११२२ पुष्प विकचने । धनर्थे कः ॥

तिन्यन्तते तिन्यति नाम मन्मनः स्तीन्यस्तु तद्वीलनृते वदान्यहम् ।

देहि प्रभोः प्रेप्य सुसोहनाय मे जीर्गाशुकायः त्वमङ्गीर्णमंशुकम् ॥ ५७ ॥

हे तिन्यन्तते आर्शमवदुद्धे रजक, मन्मनः स्तीन्यस्तु आर्शमवस्तु तिन्यति आर्श-
 मवति नाम । तद् तस्मादहं व्रीटं लज्जानृते वदामि । हे प्रभोः प्रेप्य (सुसोहनाय मे)
 जीर्गाशुकाय भिन्नान्वराय मे मर्त्यं सुसोहनाय सम्यक्पुन्ययमङ्गीर्णं नवमंशुकं देहिजीर्गाशु-
 कायशोभः कदाचि यस्य तस्य संवद्धिर्वा ॥—तिन्यदिति । ११२३ तिम ११२४

१. 'स्तुतिमोदमदत्तप्रकान्तिगतिषु' इति धातुपाठ्यपाठः.

ष्टिम ११२५ घ्रीम आर्द्रभावे । तीम इत्यप्येके । तिमे शता । स्तिम्यति । ष्टिमेल्ड् । स्तीम्यत्सु । 'नधिसाम्यात् तीम्यत्स्विति वा छेदः । घ्रीमितीम्योः शता । घ्रीलम् । ११२६ घ्रीड चोर्दने । चोदन लज्जा । प्रेरणे च द्रुमे । घञ् । प्रेष्यः । ११२७ इष गतौ । ष्यत् । सुसोहनाय । ११२९ पुह चक्यर्थे । स च वृत्तिः ल्युट् । सहेत्यप्येके । जीर्ण इति । जीर्ण इति । ११३० जृप् ११३१ जृप् वयोहानौ । ह्यो कर्तरि क् । दिवादय उदात्ता उदात्तेतः क्षिपिर्वर्जम् ॥

रजक्वाक्यमाह—

किं सूयसे गिरमदूम नितान्तदीना-
मुद्गीनकाकसम भूपतिधीनमेतत् ।
मीयस्व रीणनय मा क्षितिपालयेऽस्मि-

न्त्रीयस्व धाष्ट्यमिति दुर्मतिरीगमूचे ॥ ५८ ॥

हे अदून अपीडित, उद्गीनकाकसम, त्व नितान्तदीना गिर सूयसे उत्पादयसि । एतत् त्वया याच्यमानमशुक भूपतिधीनं भूपाधार तदायत्तम् । हे रीणनय गतविनय । अस्मिन् क्षितिपालये राजर्षहे मा मीयस्व मृतो भव । धाष्ट्यं मीयस्व च्छादय । दुर्मतिरिति ईश-
नूचे ॥—सूयसे इति । ११३२ षृङ् प्राणिप्रसवे । प्राणिग्रहणमतन्त्रम् । अयमसूयार्थोऽपि । अस्मात् । अदून । ११३३ ढूङ् परितापे । स्वादय ओदित इति ओदित्वान्निष्ठानत्वम् । दीनाम् । ११३४ दीङ् क्षये । उद्गीनेति । ११३५ डीङ् विहायसा गतौ । गतिमात्रे च । वीनम् । ११३६ धीङ् आधारे । एषु कर्तरि क् । मीयस्व । ११३७ मीङ् हिंसायाम् । हिंसान् नृति लोट् रीणेति । ११३८ रीङ् सवणे । प्राग्वत् क् । आलये ११३९ लीट् श्लेषे । 'एरच्' । मीयस्व । ११४० व्रीङ् । वृणोत्यर्थे । द्यादनं पस्त्रिहो वा तत् । लोट् । स्वादय ओदितः ॥

आपीय तद्विरममाननिरीतरोपः

प्रीतिं त्रयतोऽस्य स करेण शिरोधिमच्छान् ।

धर्मावमायजनदः खलु योऽजनिष्ट

दीप्तोष्मपूर्णभुजतूर्णविधूर्णवैरी ॥ ५९ ॥

न तद्विरममापीय श्रुत्वा अमाननिरीतरोपोऽमानमनवधि यथा तथा निरीतो निर्गणे रोपो यस्य तादृश सन स्वस्य प्रीतिं त्रयतस्तनृकुर्वतो वासोदानाभावेन नादायतोऽन्य रजक् स्व शिरोधिम परेणात्तात् चिच्छेद । य सानु धर्मावमायजनदो र्मानासवजनानामवमज्जिता सन् अजनिष्ट । दीप्तोष्मपूर्णं भुजेन तूर्णे यथा तथा विधूर्णा हिंसा देहिणो देन स ॥—

१. 'सर्परे गरि वा विसर्गलोपो वक्ष्य' इति विसर्गलोपे 'गन् रागन्' इति स्ते २. पधान्तरे 'गन् तीम्य' इति दोषम् २. 'चोदने लज्जा वा' इति धाट्पठः २. ११२८ पठ् चक्यर्थे नोपपुष्टः ।

काहायाम् । ग्लानावेव प्रयोगः । मुरारिस्तु 'द्रुं दहूतान्यति' इति काहायामेवाह ।
'शमित्वष्टाभ्यः' इति धिनुन् । दमोति । १२०३ दमु लैपशमने । अयमकर्मकोऽपि ।
प्राग्वत् धिनुन् । शान्तीति । १२०४ ध्रमु तपति खेदे च । क्षिन् । भ्राम्यामि ।
१२०५ ध्रमु अन्वस्थाने । अयमकर्मकः । सकर्मकश्च लट् । क्षाम्येति । १२०६ क्षमू
सहने । अयमधित् । लोट् । ह्रान्तम् । १२०७ कृमु ग्लाना । कर्तारि क्तः । नायति ।
१२०८ मदी हर्षे । हर्षोऽत्र गर्भे । स्तृ । शमादयो कृताः ॥

अस्तायासविजलविश्वतसनो निर्दसवासैर्नुतो

वेदन्योपकृद्गुणो विसितधीकुस्यज्जनाहोबुसम् ।

मुक्तामोर्ष्यमसः किदिस्त्वमसमो लुट्यन्खलानोकसो

भृशभ्रंगनवर्गकाकुरद्वस्तृष्णाहरो हृष्य मे ॥ ६६ ॥

[illegible]

तेन सौरभेण धृता संभ्रान्ता भृता यस्मिन् तद्वत् पात्रं दृश्यती स्वीकुर्वती । कीदृशं
हरिम् । कृतारिवलं कृतं हितितमारेवलं येन तम् ॥—बुन्वदिति । १२४७ पुञ् अमि-
पवे । अमिषवो निष्पीडनस्तपनसुरासंधानतानादिः । शता तिता । १२४८ पिञ् य-
न्धने । कर्मेणि कः । सितेति । १२४९ शिञ् निशाने । प्राग्वत् कः । उन्मितेति ।
१२५० डुमिञ् प्रक्षेपे । प्राग्वत् कः । निचयेति । १२५१ चिञ् चयने । 'एरन्' ।
आस्तृतेति । १२५२ स्तृञ् छादने । लज्जया विक्षेपे । प्राग्वत् कः । कृतमिति ।
१२५३ कृञ् हितायाम् । प्राग्वत् कः । दृश्यती । १२५४ वृञ् वरणे । स्वीकार-
श्चादनं वा तत् । शतरि डीप् । धुतेति । धूतेति । १२५५ धुञ् कम्पने । धून् इत्येके ।
द्वयोः कर्मेणि कः । स्वादय उभयतोभाषाः । अनुराता धुन्वर्जम् ॥

कन्दर्पेण दुता विलेपकुशला सा चान्तिकं हिन्वता

पृष्टा तेन पृता विलेपनमदात्स्पर्याय लोकस्मृते ।

संप्राप्यो निजशक्तिराद्धतपसः साधोः स देवोऽपि ता-

मृज्वीकर्तुमुपानशे सुकृतिनीं प्रस्तिमुवानः खलान् ॥ ६९ ॥

कन्दर्पेण दुता पीडिता सा च विलेपे तत्समादने कुराला अन्तिकं हिन्वता प्राप्नुवता
तेन पृष्टा पृता प्रीणिता स्पर्याय प्रीणनीदाय लोकस्मृते लोकपालकाय भगवते विलेपनं
कल्भमराद् । निजशक्तिराद्धतपसो निजशक्त्या खला सेवारक्त्या राक्ष सिद्धफलं तस्यो
पस्य तस्य साधोः संप्राप्य स देवोऽपि तामृज्वीकर्तुमुपानशे कर्तुमुपानशे समीपं प्राप ।
यतः—मा सुकृतिनी । कीदृशो देवः । खलान्प्रस्तिमुवान् आस्वन्दनमभिमवन् ॥—दु-
तेति । १२५६ डु दु उपतापे । कर्मेणि कः । हिन्वता । १२५७ हि गतौ वृद्धौ च ।
शता । पृता । १२५८ पृ प्रीती । कर्मेणि कः । स्पर्याय । १२५९ स्पृ प्रीतिपालनयो ।
स्पृ । लोकस्मृते । स्मृ इत्येके । डिप् । संप्राप्यः । १२६० आप्लृ व्याप्तौ । पदम् ।
शर्त्तति । १२६१ शहृ शर्त्तौ । किन् । राक्षेति । १२६२ राध १२६३ साध सं-
तिष्ठौ । राधे वर्तते कः । साधोः । 'हवावाजिमिखदिसाध्यदन्म उण्' इति साधेर-
प्रत्ययः । द्वादशोऽनुराताः परस्मैभाषाः । उपानशे । १२६४ अगू व्याप्तौ । सपाते च
उमे । 'अधोतेय' इति वृद्ध । प्रस्तिमुवान् । १२६५ पृष्ठ आस्वन्दने । गान् ।
मृज्वीकर्तुमुपानशम् । मृज्वीकृतिप्रकरणम्—

तामातिक्रम्य पदे पदेन चिमुके चातिमुबन्वाणिना

पके समुवतां वधे दधुगसामृज्वी मनोमाटतिम् ।

पि चादभुदतीनिमां मम गृहानेहीति यान्वापरा-

नेप्यानीत्यनुपसकृत्तम्य क्षिप्यन्वटाईरुतिम् ॥ ७० ॥

असौ ता पदे चरणे पदेनातिक्वयाक्रम्य चिबुके पाणिना चातिगुवन्नाक्रमनृज्वीमवक्र-
 चेहां मनोज्ञाकृतिं चके । कीदृश । सध्रुवता हिंसता वधे दधृक् प्रगतमः । किं च 'मम
 गृहानेहि' इति याच्यापरा मदध्रुवतीं व्याजमकुर्वाणामव्याजभक्तामिमामेध्यामीत्युक्त्वा अमु-
 चत् । अत्र हेतुः—समृद्धकरण । कटाक्षैर्वृतिं धैर्यं क्षिण्वन् नाशयन् ॥—आतिक्वयेति ।
 १२६६ तिक १२६७ तिग च एतावप्यास्कन्दने । आद्याल्लयप् । अतिगुवन् ।
 तिगेः शता । सध्रुवताम् । १२६८ पघ हिंसायाम् । शता । दधृक् । १२६९ जिधृपा
 प्रागत्भ्ये । 'ऋत्विग्दधृक्-' इति क्तिप् । अदध्रुवतीम् । १२७० दन्मु दैम्भे । दम्भो
 लोकरञ्जनार्थं कर्मानुष्ठानम् । शतरि डीप् । समृद्धेति । १२७१ ऋधु वृद्धौ । अयमक-
 र्मेकः सकर्मेकश्च । कर्तरि क्तः । क्षिण्वन् । १२७३ रि १२७४ क्षि १२७५ चिरि
 १२७६ जिरि १२७७ दाश १२७८ ड्ड हिंसायाम् । 'एषु छान्दसेषु क्षिधातु-
 सर्वथा लोकेऽस्ति' इत्युक्तस्य धे. शता ॥

कुब्जावैरुप्यहरणानन्तर केऽपि भाग्यवन्तो भगवन्तं ज्ञातवन्त इत्याह—

क्ष्मां दध्रुवन्मखचमिव्यसनानि रिण्व-

नृक्षिण्वतां चिरयणैरपथं जिरिण्वन् ।

कंसं प्रदाशयमतिदुर्द्वममुदुदूपु-

श्छन्दः श्रुतोऽपि स हि कैश्चिदबोधि लोके ॥ ७१ ॥

छन्दः श्रुतश्छन्दसि वेदे एव श्रुतः प्रसिद्धोऽपि स लोके मनुष्याणां मध्ये कैश्चित् भाग्य-
 चद्विरबोधि ईश्वरत्वेन ज्ञात आसीत् । कीदृश । क्ष्मा महीं दध्रुवन् पालयन् मखचमिना
 ऋतुगसहप्या(रा)शिना देवानां व्यसनानि दुःखानि रिण्वन् नाशयन् ऋक्षिण्वता हिंस-
 कानां चिरयणैर्वैधैरपथं कुमारैर्जिरिण्वन् नाशयन् । प्रदाशयं हिंस्यमतिदुर्द्वमन्येपामस्यन्त
 हिंसितुमशक्यं कंसमुदुदूपुरुचैरधिकं हिंसितुमिच्छुः ॥—दध्रुवन्निति । १२७९ दघ घातने
 पालने च शता । मखचमीति । १२८० चमु भक्षणे । णिनि. । रिण्वन् । रि क्षि
 इत्यत्रादौ धातो शता । ऋक्षिण्वताम् । 'आद्य ऋक्षीत्येके' इत्युक्तस्य धातो
 शता । चिरयणै. । चिरिधातोर्त्युट् । जिरिण्वन् । जिरे. शता । दुर्द्वम् ।
 दुधातो खल् । उदुदूपु । दुड् इत्यपि केचित् । इत्यस्य सन्त्युः । केचित् 'छ-
 न्दस्यह व्याप्तौ' इति पठित्वा दघादिलोकेऽप्याहुः । एतदेव छन्दः श्रुतोऽपीतिवादेन
 द्योतितम् । तिकादय उदोत्तेत । रिक्षिदुदुड्वर्जमुदात्ता. । दुड्त्वात्मनेभापः । वृत् ।
 स्वादयो वृत्ताः ॥

१. 'गतां च' इति वातुपाठे. २. 'दम्भने' इति धातुपाठे ३. वातुपाठे तु 'द' इत्ये-
 नोपलभ्यते तथाच 'दुर्द्वम्' इत्येव पाठः स्यात्. १२७२ 'अह व्याप्तौ' नोदाहृतः.

एवं राजमार्गसन्तारेण तत्रत्यभक्षानन्दमुक्त्वा गोपुगन्तर्गतानां मुहुरातिनयेन तत्प्राप्तिगाह—

तुदन्कुचरिताञ्जुमे प्रणुदमान इष्टं दिश-

न्प्रभृष्टपललान्क्षिपन्नरिमाति कृपन्माधवः ।

नृपन्नजुपत क्रमान्नगरगर्भमुद्वेजय-

न्नलम्नमनसः खलानवशलज्जमानाङ्गनम् ॥ ७२ ॥

माधव कमात् तत्र तत्र विलम्बमानं कृपन् गच्छन् नगरगर्भमभ्यन्तरप्राकारान्तर्भा-
गमजुपतासेवताश्रितवान् । तत्रत्यजनं प्रीणितवानिति वा । कीदृशं कुर्वन्तित्यत्राह—कुच-
रितान् रजकादींस्तुदन् । मालाकारादीञ्जुमे प्रणुदमानः प्रेरयन् । तेषामेव इष्टं ददन्-
(त्) । प्रभृष्टं पक्वं पललं मासयैस्तान् दुष्टान् क्षिपन् प्रेरयन् निरस्यन् । अत एव अरि-
मार्तिं कृपन् विलिखन् विदारयन् । अलम्नमनसो दुर्व्यापारेषु अलम्नमलजितं मनो येषां
तान् खलान् उद्वेजयन् भीषयन् कम्पयन् वा एतानि पदं तत्कालविशेषणानि । कीदृशं
नगरगर्भम् । भगवत्प्रेम्णा अवशा व्याकुला लज्जमानाः सलज्जा अङ्गना यस्मिन्तम् ॥—
तुदन्मिति । १२८१ तुद व्यधने । शता । प्रणुदमानः । १२८२ पुद प्रेरणे
शानच् । दिशन् । १२८३ दिश अतिसर्जने । दानं तत् । शता । प्रभृष्टेति । १२८४
अरुज पाके । कर्मणि क् । कित्वात् सप्तसारणम् । 'स्को -' इति सलोपः । क्षिपन् ।
१२८५ क्षिप प्रेरणे । निरसननिन्दादयोऽपि प्रेरणभेदा एव । कृपन् । १२८६ कृप
विलेखने । तदत्र हलकर्म । द्वयोः शता । तुदादयोऽनुदात्ताः स्वरितेत् । कृपन् ।
१२८७ ऋषी गतौ । शता उदात्त उदात्तेत् । अजुपत । १२८८ जुपी प्रीतिसे-
वनयो । लृट् । उद्वेजयन् । १२८९ ओविजी भयचलनयोः । प्रायेणोत्पूर्वं । अस्मा-
ग्निचि शता । १२९० ओलजी १२९१ ओलस्जी व्रीर्धने । लजे. कर्तरि क् ।
लज्जमानेति । लस्जे शानच् । सस्य जञ्वम् । 'ओलजी ओलस्जी व्रीलने' इति
चान्द्रमत्तं माधवदूषितम् । जुपादय उदात्ता अनुदात्तेत् ॥

नगरगर्भं वर्णयति पद्यभिः—

वृक्कणव्याचरसोञ्छती फलगणानव्युच्छितायां निशि

स्नान्ती नर्च्छति मिच्छिता सुजनता यस्मिन्हितं जर्जती ।

वर्चन्ती कटु इर्ष्यती बुधजनं दोषं त्वचित्वर्चती

नित्यं भूपतिमुज्जनोज्झितमना यत्रास्त खल्या सुखम् ॥ ७३ ॥

सुजनता सञ्जनसमूहः । 'ग्रामजन-' इति तल् । 'सामूहिनेषु तदन्तविधिरिष्यते'
इति जनान्तादपि । मिच्छिता क्लेशिता यस्मिन् न ऋच्छति प्राप्नोति । कीदृशी सुजनता ।

१. 'व्रीलने' इति पाठः ।

वृक्कणव्याचरसा । वृक्कणश्छिन्नो व्याचे व्याजे रस आग्रहो यस्याः सा । फलगणान् उञ्जती
 पृथक्पृथगाददाना । निशि अव्युच्छितायामनतिक्रान्ताया प्रत्यूषे एव स्नान्ती । एतैरत्यु-
 त्तमत्वमुक्तम् । हित श्रेय एव जर्जती सर्वतो वदन्तीति कंसस्यानिष्टत्वे हेतुः । खल्या स-
 लसमूहो यत्र सुखं यथा तथा आस्त स्थितवती । कीदृशी खल्या । कटु कूरं चर्चन्ती
 परिभाषमाणा । बुधजनं झर्झती संतर्जयन्ती । भूपतिं राजानं दोषं त्वचित्वा आच्छाद्य
 नित्यं सर्वदा ऋचती प्रशंसन्ती । उञ्जनोज्झितमनाः । उञ्जनेनार्जवेनोज्झितं त्यक्तं मनो
 यस्याः सा ॥—वृक्कणेति । १२९२ ओ व्रश्चू छेदने । कर्मणि क्त । व्याचेति । १२९३
 व्यच्च व्याजीकरणे । घञ् । उञ्जती । १२९४ उछि उच्छे । शतरि ङीप् । ‘आच्छी-
 नयोर्नुम्’ इति विकल्पानुमभावः । अव्युच्छितायाम् । १२९५ उछी विवसे । अतिरु-
 मवन्धनवर्जनेषु च द्रुमे । कर्तरि क्तः । ऋच्छति । १२९६ ऋछ गतीन्द्रिप्रलयम्
 तिभावेषु । इन्द्रियप्रलयो मोहः । मूर्तिभाव काठिन्यम् । अस्माल् । मिच्छिता ।
 १२९७ मिछ उक्लेशे । स च पीडा । कर्मणि क्त । जर्जती । चर्चती । झर्झती ।
 १२९८ जर्ज १२९९ चर्च १३०० झर्झ परिभाषणसंतर्जनयोः । आद्यान्त्यावपि
 चान्ताविलेके । एषा शतरि ङीप् । त्वचित्वा । १३०१ त्वच्च सवरणे । क्त्वा । ऋन्ती ।
 १३०२ ऋच्च स्तुतौ । शतरि ङीप् । उञ्जनेति । १३०३ उञ्ज आर्जवे । ल्युट् ।
 उञ्जतेति । १३०४ उञ्ज उत्सर्गे । दस्य चुत्वम् । कर्मणि क्तः ॥

शत्रूलोभकरेफरीदितृपिता तृम्फाय तोपार्थिनो

राज्ञो नित्यमतुम्पकान्वितुफती वन्धूंश्च संतुम्फती ।

युद्धेपूढृपिता हितेष्वदृफिता यस्मिन्नृफन्ती सुरा-

तृम्फार्हा पृतना स्थिता सुगुफितैर्माल्यैः कचान्गुम्फती ॥७४॥

यस्मिन् पृतना स्थिता । पृतना विशिनष्टि—शत्रूलोभकरेफरीदितृपिता । शत्रूणां
 लोभकस्य मोहकस्य रेफस्य युद्धस्य रीढ्या कथनेनाम्माभिरेवं शत्रूनाङ्गुलीकृत्य युद्धं कृतं
 मिति परम्परोक्त्या तृपिता मदा सतुष्टा । तोपार्थिनो हिमेच्छो राक्षस्तृम्फाय सतोपाय
 अतुम्पकान् अर्हिसमान् सदा विनुफती हिंसती वन्धूंश्च सतुम्फती हिंसती । उद्धृपिता
 उद्यं क्लेशिता शत्रवो येषु तेषु युद्धेषु अदृपिता अक्लेशिता अप्रयत्ना । सुरान् ऋफन्ती
 हिंसती । एवंस्त्वात् ऋम्फार्हा भगवन्कृत वधमर्हतीति ऋम्फार्हा । सुगुफितैः मन्म-
 र्गद्वैर्माल्यैः कचान् गुम्फती वध्नाती । अनेन तस्या जितशत्रुत्वमुक्तम् ॥—उलोभकेति ।
 १३०५ तृम्फ विमोहने । विमोहन व्याङ्गुलीकरणम् । ण्वल् । रेफेति । १३०६ रिफ
 कथनयुद्धनिन्दार्हिगादानेषु । अस्माद् घञि रेफः । रीढीति । रिह इत्येके । क्तिन् ।
 तृपिता । १३०७ तृप् १३०८ तृम्फ तृप्ता । ग्रीणने द्रुमे । आद्यः तृफेत्येके । तृप्

१ ‘मर्मनयो’ इति वानुपाटे २ अयं च शत्रुर्दृष्टागोपय दशाम्य भवन् भवति-
 श्चमुनिवाने ततो जडत्वम्, तेन ‘उञ्जिजिषति’ इतीष्टार्थाद्वर्गिणः स्वयं हयवरगृध्रे भाग्ये-

कुचजीवितैः कुचत् संकुचितं गतप्रायं जीवितं प्राणा येषां तैः ॥—कुटिलेति । १३६६
 कुट कौटिल्ये । इतः कुडन्ताः कुटादयः । अस्मात् 'गुपादिभ्यः कित्' इतीलच् । अत्र
 कित्त्वं वृथा । डित्वेनैव गुणाभावात् । प्रपुटितैः । १३६७ पुट संश्लेषणे । कर्तरि कः ।
 कुचदिति । १३६८ कुच सकोचने । शता । गुजद्रिः । १३६९ गुज शब्दे । अ-
 व्यक्त इत्येके । शता । सुगुडिताम् । १३७० गुड रक्षायाम् । कर्मणि कः । डिपद्रिः ।
 १३७१ डिप क्षेपे । शता । छुरितेति । १३७२ छुर छेदने । लेपनेऽपि छृत् ।
 कर्मणि कः । विस्फुटेति । १३७३ स्फुट विकसने । कः । मुटन् । १३७४ मुट
 आक्षेपमर्दनयोः । शता । त्रुटन्तः । १३७५ त्रुट छेदने । प्रायोऽस्य द्विधाभावे
 वृत्तिः । ल्युट् । प्रतुटनाय । १३७६ तुट कलहकर्मणि । ल्युट् ॥

पोड्योऽयं चुडतेति केऽपि जुडतेत्यन्ये कडन्तोऽलुठ-

न्देवे स्वैर्लुलिते कृडत्वपि कुडद्वात्रे पुडित्वादरम् ।

ईशश्चाघुटितस्तुडन्खलमुदं रोपं थुडन्प्रस्फुड-

न्धाम स्वं स्फुरितो जगाम धनुपः पार्श्वे क्षणादस्कुलन् ॥ ८१ ॥

केऽपि भटा 'अयं पोड्यच्छेद्यः । एन सर्वे जुडत छिन्त' इत्येवं वदन्त, अन्ये 'जु-
 डत यध्नोत' इति वदन्त, कडन्तो माद्यन्तः सन्तः स्वैरात्मीयैर्लुलिते संश्लिष्टे कृडत्वपि
 घनीभवच्छोभे कुडद्वात्रे शिशूभवद्देहेऽपि देवे आदर बहुमानं पुडित्वा त्यक्त्वा अलुठन्
 मश्लिष्टाः संघातीभूता आसन् । ईशश्च ईशोऽपि अघुटितोऽप्रतिहत रालमुदं तुडन् दार-
 यन् नाशयन् रोपं थुडन्नाच्छादयन् स्वमसाधारण धाम तेज प्रभावं प्रस्फुटन् तिरोहितं
 उच्यन् स्फुरित शोभमान अस्फुलन्नकम्पमानश्च सन् क्षणाच्छोभं धनुप पार्श्वे समीप
 जगाम ॥—पोच्य इति । १३७७ पुड १३७८ चुड छेदने । पुडेर्यत् । जुडत । बु-
 डेलोत् । जुडत । १३७९ जुड बन्धने । लोट् । कडन्त । १३८० कड मदे ।
 शता । अलुटन् । १३८१ लुठ संश्लेषणे । लुडेत्येके । लुडेलोत् । लुडितेति । लुडे. क-
 र्तरि कः । कृडदिति । १३८२ कृड घनत्वे । सान्द्रता तत् । शता । कुडदिति ।
 १३८३ कुड घनने । सघात इत्येके । भक्षणे च ङुमे । शता । पुडित्वा । १३८४ पुड
 त्वा । अघुटितः । १३८५ पुट प्रतिघाते । कर्तरि कः । तुडन् । १३८६
 तुडन् । तच्च भेदः । १३८७ थुड प्रतिघाते । कर्तरि कः । थुडन् । प्रस्फुडन् । १३८८ स्फुड
 त्वा । अघुटितः । १३८९ स्फुर स्फुरणे । स्फुर सचलने इति केचित् । तत्र स्फुरणं शोभा ।
 स्फुरे कर्तरि कः । अस्फुटितः । स्फुले शता ॥

स्वैरेण स्फुटितं सजा निचुलितं चात्रोड्यशोभं धनु-
 गैहकोऽङ्कितले म मोदकुलितो दृष्टागुरिष्ट क्षणान् ।

१. 'जुड छुड' इति धानुपाटे. २. 'जुट' इति धानुपाटे. ३. 'स्युड' इति धानुपाटे.

नूत्ना किं भयभूतविद्रुतगुवहोके तदा तद्भुव-

त्कोदण्डं कुवमानमैक्षि दलितं भोजेश्वराकृतवन् ॥ ८२ ॥

त क्षीणेन स्फुडितं द्यारितं तदा निवृत्तितं स्रुतं वैवंरूपमयमेवरोममनाच्छद-
नायपभं धनुर्होडतले गृहस्तु संवृतप्रदेशेऽन्तर्भागे द्वा मोदे निमग्नः सन् क्षणात्
गोत्रनगुरिष्टेजुतवान् । नूत्ना किं बहुप्रसंख्या किम् । न किञ्चित् कार्यम् । तदा ध्रुव
स्तिग्मेनवत् तद् कोदण्डं भयभूतविद्रुतगुवहोके भयेन ध्रुवो वेपितो विद्रुतो धावितो गु-
वद् पुरिनुच्छजं लोको जनो यस्मिन्वाद्ये तथा कुवमानं शङ्कायमानं भोजेश्वरस्य
कंसस्यदूतमभिप्राय इव दण्डितं सखितमैक्षि सर्वैरेतम् ॥—स्रुदितमिति । १३९१ स्फुड
१३९२ सुड १३९३ सुड स्वरणे । सुडेलप्येके । सुडे कर्मणि क् । निवृत्तितम् ।
सुडेः प्रग्वत् क् । समोजेति । सुडेर्घ् । ओडेति । सुडेर्घन् । कुत्तिन् । १३९४ कुड
१३९५ सुड निमज्जने इति चैके । सुटे कर्तरि क् । प्रागदय उदात्ता उदात्तेनः ।
सुडरीट् । १३९६ गुरी उच्यमाने । सुडराय तत् । सुदमुदतोऽमुदनेत् । सुद् ।
नूत्ना । १३९७ पू नायने । स्मिन् । धूतेति । १३९८ धू विधून्ने । क् । सुवगिति ।
१३९९ गु पुरीयोन्मर्गे । उवद् । शान्ता । ध्रुवत् । १४०० ध्रु गतिर्मार्गो । ध्रुव
होके । इत्यो मह शता । सन्ध्यायमेव मेव । सुद् सुदगर्त् । सुव दगन् ।
सुदराय परलंभाय । सुदमानम् । १४०१ कुड् गच्छे । गन्तव्यम् । गच्छतेति । कु-
त्तिचैके । क् । ८३ । इति स्मृतं ॥

अनेन श्रुतमेव ज्ञेयम् इत्येव भावः जातस्तथा—

व्यापारेऽत्र तदामरानपि रियन्ताना पियन्नाथिन-

जौर्योत्तीणधनुप्रसूतनिनद वंमे न्ययानीद्रम् ।

येनातादृखान्धुतोऽपि न चरन्धुनृत्तिमिन्धुनृत्ति-

— इति स्मृतं — इति स्मृतं — इति स्मृतं — इति स्मृतं — इति स्मृतं —

गल्योः । कर्तरि क्तः । 'निष्ठायामण्यदर्थे' इति दीर्घः । 'क्षियो दीर्घात्' इति नत्वम् । प्रसूतेति । १४०८ पू प्रेरणे । कर्मणि क्तः । व्यकारीत् । १४०९ कृ विक्षेपे । छद् । गरम् । १४१० शृ निगरणे । अच् । रियत्यादय परस्मैभाषा । अनादरेति । १४११ दृङ् आदरे । अत्रैव निपातनात् घञ्यवृद्धि । वृत् । १४१२ धृङ् अवस्थाने । धारणे च द्वमे । अनुदात्तावात्मनेभाषौ । पृच्छन् । १४१३ प्रच्छ जीप्सायाम् । वृक् । शता । 'ग्रहिज्या—' इति सप्रसारणम् । वृत् । किरादिर्वृत्तः । उत्सृजन् । १४१४ सृज विसर्गे । विसर्गः । उत्पादनं त्यागश्च । शता । भमेति । १४१५ रु मस्जो शुद्धौ । कर्तरि क्तः । रुजि । १४१६ रुजो मङ्गे । भावे क्तिप् । भुमेति । १४१७ भुजो कान् टिल्ये । कर्तरि क्तः ॥

चापरक्षकेषु हतेषु कंसः पर्याकुलचित्तोऽपि मलयुद्धोद्योगमकरोदित्याह—

रोपच्छुप्तधियाथ रोष्टुमभितो योधान्द्विपद्रेगका-

नालिष्टानजितो जघान धनुषः खण्डेन मर्मस्पृशा ।

ते विच्छायदधा दिवं प्रविविशुः कंसो विमर्शाकुलो

मह्लादीननुदत्परेद्यवि हरेरुत्सन्नशत्रोर्वधे ॥ ८४ ॥

अथ अजितो रोपच्छुप्तधिया रोपेण क्षुप्तया स्पृष्टया धिया हेतुभूतया रोष्टुं हन्तुमभित सर्वत आलिष्टानागतान् योधान् भटान् मर्मस्पृशा मर्मवेधिना धनुषः खण्डेन जघान । कीदृशान् योधान् । द्विपता रेशकान् हिंसकान् । ते योवा विच्छायदधा गच्छदधा सन्तः दिवं भगवन्नोक प्रविविशु । कंसो विमर्शाकुलश्चिन्तया व्याकुलोऽपि मह्लादीन् परेष्वपि ऊर्ध्वदिने उत्सन्नशत्रोरपि हरेर्वधेऽनुदत् प्रेरितवान् ॥—क्षुप्तेति । १४१८ छुप् स्पर्शे । कर्मणि क्तः । रोष्टुम् । १४१९ रुश १४२० रिश हिंसायाम् । रुशेस्तुमुन् । रेशकान् । रिशेर्णुल् । आलिष्टान् । १४२१ लिश गतौ । कर्तरि क्तः । मर्मस्पृशा । १४२२ स्पृश सस्पर्शने । 'स्पृशोऽनुदक्ते—' इति क्तिन् । विच्छायददिति । १४२३ विच्छ गता । 'गुप्धूपविच्छि—' इत्यायान्ताच्छता । प्रविविशु । १४२४ विश प्रवेशने । लिद् । विमर्शेति । १४२५ मृश आमर्शने स्पर्शनं तत् । घञ् । अनुदत् । १४२६ णुद् प्रेरणे । लद् । उत्सन्नेति । १४२७ पदल् विशरणगत्यवसादनेषु । कर्मणि क्तः । शत्रोः । १४२८ शदल् शातने । अस्माप्तिर्णजन्तात् 'शदेर्ह्रस्वश्च' इति भोजोक्ते कुन् । प्रच्छादय उदात्तेन अनुदात्ता विच्छिन्नवर्जम् ॥

मित्रैः संमिलमान एतः नगरोद्यानं विमुञ्चन्भिभयं

गोपानां भयलोपिवाग्भिरवलावित्रानुलेपं वहन् ।

१. 'स्पर्शने' इति पाठः । २. 'शान्ति' इति पाठः । कंसुद्या तु 'दशानिभ्या कुन्' शाश्वतीति शत्रुः । प्रजादा पाठाद्वस्त्वाम्' इत्युक्तम् ।

शुक्ला गोरमग्निसममग्निः तं यस्या गन्तव्यम्

तं येत्यन्विशितामग्नमग्नेर्भो मोक्षेन निर्वर्ते निजाम् ॥८४॥

असावग्निो निवे श्वेतमानोऽग्नोऽग्नयेन भवत्येति तदिन्द्रोऽग्निरग्नेर्भो-
पानां भवं विमुच्यैतद्वन्द्वं यत्प्रतिपत्तिं यत्प्रतिपत्तिं यत्प्रतिपत्तिं गोरमग्निस-
मं भुक्त्वा कंसात्सुं हन्तीति तद्वन्द्वं विमुच्यते तं यत्प्रतिपत्तिं निजाम् । ततो
राता । मोक्षेन निजाम् निज्ये ॥—अग्निमान् इति । १४२९ मिल संगमे । उदात्त-
स्वितेत् । शानच् । विमुच्यते । [१४३० मुञ्चतु मोक्षणे ।] एव परं मुनादिनापुम् ।
राता । भयलोपीति । १४३१ लुप्यते छेदने । तिले । प्रिति । १४३२ विमृष्ट लाभे ।
कर्मणि क् । वृत्तेषुम् । १४३३ लिप उपदेहे । अग्न दत्ताग्नेरामप्याह संस्त्राचार्यः ।
अलाहम् । सिक्कम् । १४३४ पिच धरणे । तमेतद्दर्शभवनम् । एमंणि क् । मुचा-
दयोऽनुदात्ताः स्वितेत् । विन्द्रिः सेऽति केचिद् उन्नतम् । १४३५ कुती छेदने ।
उदात्त उदात्तेत् । छता । जेत्यम् । १४३६ खिद परिघाते । अनुदात्त उदात्तेत् ।
लटन्तान्छता । पिशितेति । १४३७ पिश अवयवे । अय दीपनायामपि । उदात्त
उदात्तेत् । मस्यार्थमवयवशः क्रियते इत्यर्थे 'पिशिष्टपिभ्यां कित्' इति भोजोक्तेरितच् ।
धृत् । उदादयो मुचादयश्च वृत्ताः । दायिकरणं समाप्तम् ॥

इति सव्याख्याने धातुकाव्ये द्वितीय सर्गः ।

तृतीयः सर्गः ।

कथानन्ताभारहरणोयतस्यानन्तस्य भगवतः श्रीकृष्णस्य तृतीयदिवसप्रवृत्तं सप्रपद्यं वर्ण-
यिष्यन् प्रपमतो रत्नप्रवेशं वक्तुं षीठिका प्रतिष्ठापयति—

रन्ध्रन्दिशो दिनमुखेऽथ जगन्ति भिन्द-

न्प्रच्छिन्नसंशयमतिमुदमाशु रिञ्चन् ।

मेरीरवश्चतुरघातविविक्तताल-

श्रुक्षोद कर्णमुदयुङ्क्त च महलोकः ॥ १ ॥

अथ दिनमुखे मेरीरवः कर्णं श्रुक्षोद श्रोत्रपुटं चूर्णाचकार । कीदृशो मेरीरवः । रिणो
रन्ध्रं पूरयन् । जगन्ति लोकान् भिन्दन् विविधं बहिर्गच्छन् । प्रच्छिन्नसंशयं संशय-
वनादबोधिनी मतिर्मेन(?)तः । अत एव सर्वेषां मुदं रिचन् स्वजन् चतुरेण विदग्धेन घाते-
नाभिह्वननेन विविक्ताः स्वदीकृतास्त्राला दलन् सः । महलोकं चतुरेण चोपुल्लोऽभूत् ॥—
रन्ध्रमिति । १४३८ रुधिर् आवरणे । भिन्दन् । १४३९ भिन्दिर् विगारणे । ह्योः
गता । प्रच्छिन्नेति । १४४० छिद्दिर् द्विधौरले । कर्मणि क् । रिञ्चन् । १४४१ रि-

१. 'स्त्राजयन्' इति भवेत् २. 'अति' इति पाठः.

निर विवेके । शता । विविचेति । १४३२ विनिर्गुणभावे । कनेति क् । गोरे ।
 १४३३ भुजिर् भोगणे । नि । १४३४ । १४३३ भुजिर् भोगे । १४३४ । 'भुजि-
 र्भुजन्तः स्युः' भाष्येति । अति । अति । कान्यमाणानां [मणोः । उभायो-
 भवाः] ॥

मन्त्रणमात्रमथ जायतार्दिनमे

चाणूरमुष्टिकमुगा यमनान्यकन्तन् ।

इन्धानगेरुमुदन्ति विजिष्ठलोकः ।

पेश्यत्सु माधनमभज्जमुजेत् तेषु ॥ २ ॥

अथ ते चाणूरमुष्टिकमुगा ये ऋणमात्रमथ जायतार्दिनमे यस्मिन् तथा यमनानि
 मन्त्रणानि अकन्तन् । चाणूणां शूणां तर्दनं हिमनमनादरो वा शीलं
 येषां ते माधनमभज्जमुजेत् । विजिष्ठलोकः सज्जनस्तेषु माधनं पेश्यत्सु मन्त्रणेष्वप्यस्य । हेतोः शता ।
 इन्धानगेरुं यमनानं दुःखं यस्मिन् तथा । उदन्ति । उभौ । नारमकरोत् । अभज्जमुजेत्
 भज्जरतिः शक्तिक्षयरतिभोजो येषां तेषु ॥—मन्त्रणेति । १४४५ उच्छृदिर् दीप्ति-
 वनयोः । देवत क्रीडाविजिगीषादि । 'दीप्तिमनयोः' इत्येके । अस्मिन् कर्तरि क्तः ।
 शास्त्रयतार्दिनः । १४४६ उत्तुदिर् हिंसानादरयोः । णिनिः । द्वायुदात्तो । रुपादयः स्वरिते
 इति । अकन्तन् । १४४७ कृती येषु । उदात्त उतात्तेत् । लट् । इन्धानेति । १४४८
 नि इन्धी दीप्ती । दीपनायामपि । उदात्तोऽनुदात्तेत् । अस्माच्छानन् । रोदम् । १४४९
 खिद दैन्ये । घञ् । उदन्ति । १४५० विद विचारणे । लङ् । अनुदात्तानुदात्तेती । वि-
 शिष्टेति । १४५१ शिष्यल्ल विशेषणे । उत्कर्षार्थत्वात् । अकर्म कदास्मात् कर्तरि क्तः । पे-
 क्ष्यत्सु । १४५२ पिष्यल्ल संचूर्णने । लटि हेतोः शता । अभजेति । १४५३ भज्जो
 आमर्दने । घञ् । भुजेति । १४५४ भुज्ज पालनाभ्यवहारयोः । अनुभवेऽपि । 'भुज्यु-
 ज्जौ पाप्युपतापयो' इति निपातित । शिपादयोऽनुदात्ता [उदात्तेतः] ॥

को नमृण्णेडि हिनसाम समुत्तमास्त्रै-

स्तं गोपसूनुमिति तैललवाक्तगात्राः ।

संतक्तनद्धवसनाः परिवेगवृक्ता

रज्जं समेत्य पृष्ठुः स्वजनांश्च मल्लाः ॥ ३ ॥

को नोऽस्मास्तृण्णेडि निहन्ति । न कोऽपि तं गोपसूनुमास्त्रै रुधिरैः समुत्तं तिकाजं
 कृत्वा वयं हिनसाम मारयाम । मल्ला इति एवमुक्त्वा रज्जं समेत्य स्वजनान् पृष्ठुर् योजित-
 वन्तः । कीदृशा मल्लाः । सन्तक्तः सकोचितं यथा तथा नद्धं वद्धं वसनं यैस्ते । परिवेगेन भ-
 येन कम्पेन वा वृक्ता हीनाः ॥—नृण्णेडि । १४५५ तृह १४५६ हिंसि हिंसायाम् ।

लोपः । विनयाम् । विनये । मनुष्यम् । १४५७ उन्नी मन्ने । कर्मणि क् । 'ह-
 तिरोन्म-' इति नत्ताभावे मयम् । चरेति । १४५८ दान्ज् । नान्मममममि-मि-मि-
 मसि । पदानाम् । मयम् । विनये । मन्ने । क । सान्ने । १४५९
 तन्चू सकोचने । तन्चू इत्येते । त्थोनने कर्मणि क् । परिवेगेति । १४६०
 ओविजी भग्नत्तयो । मन् । दृक् । १४६१ घृजी मन्ने । घृजी च दुने । 'ग-
 वरणे' इति केनिन् । कर्मणि क् । पृष्ठन् । १४६२ पृची चरन् । तन्मन्ने ।
 भग्नोत् । तस्माद् । तदादय उदात्ता उदात्तेत । इव रुपादयो वृत्ता । इति
 मन्मयिकरणम् ॥

तन्वन्स मन्मयि सातरसः स्वयन्धू-
 नक्षण्वतां क्षितिकरो मुदमर्णवानः ।

कंसस्तृणीकृतरिपुर्धृणिमान्वतामि

मन्वान एकमथ मन्मलंचकार ॥ ४ ॥

अथ स कंस स्वयन्धून् मन्मयि तन्वन् विस्तारेण निवेशयन् तत्तत्स्थानेषु कुर्वन्
 वा । वतासि प्रार्थितपाप्मि मन्वान एक मन्मलंचकार अलंकृतवान् । सातरसो दत्त-
 रस । बन्धूनामित्यर्थात् । अक्षण्वतामहिसकान् क्षितिकर- हिसनकृत् । मुदमर्णवानः प्रा-
 मुवन् । धृणिमाञ्जोभावान् ॥—तन्वन् । १४६३ तनु विस्तारे । अयं कुजर्थेऽपि ।
 अस्माच्छता । सातेति । १४६४ पणु दाने । कर्मणि के । 'जनसन-' इति आत्वम् ।
 अक्षण्वताम् । १४६५ क्षणु हिसादाम् । १४६६ क्षिणु च । क्षणेः शता । क्षि-
 तीति । क्षिणे क्षिन् । 'अनुदात्तोपदेश-' इति नलोपः । अर्णवान् । १४६७ ऋणु
 गतौ । शानच् । तृणीकृतेति । १४६८ तृणु वदने । वजर्थे क् । तृणम् । तस्मात् अ-
 भूततद्भावे इति च्विः । घृणीति । १४६९ घृणु सदीपने । घण इत्येके । 'इङ्गपादिभ्यः'
 इति घृणेतिक् । तनादय उदात्ता । सरितेत । वतेति । १४७० वनु याचने । वने-
 कर्मणि क् । मन्वानः । १४७१ मनु अवबोधने । शानच् । उदात्तावनुदात्तेतौ ।
 वनु । परलैपदीति चान्द्राः अलंचकार । १४७२ ड कृञ् करणे । अनुदात्त उभय-
 तोभाय । अस्माद् । उविकरणं सनाप्तम् ॥

अथ भगवतो रजप्रवेशनाट—

क्रीणन्गुणैर्जनमति प्रियरूप ईशो

मांसभियां प्रमयकृत्स्नितपीतचेलः ।

१. 'अपुल्लता इत्येके । तेन हुनतीति सिद्धम्' इति इतिदधिकः पाठः । २. 'दीप्तौ'
 इति धातुपाठे

मोहमक्तोऽथ कर्त्री पुनन्मगमः

कूनन्मरुज्जमित् रज्जमगाग्निदः ॥ ५ ॥

अनेतः कर्त्री पुनन् कान् मगमो रामेण गतिः ॥ अस्मिन् कान् रज्जमगाग्निदः ।
को'रा' । शुणेर्जनमति लीणन् विनिमयन् मशीकरी । मागतिपा मागपातकाना तद-
क्षिणो पमयकत् निमनकत् नितपीनकेने पत्नीनाम्नये मो' रक्त आयाः । अग्नि-
बाबुहिसकः । कूनन्मरुज्जम् । कूनन् अन्तःपमानो मरुतो मस्मिन् रज्जम् ॥—लीण-
मिति । १४७३ द क्रीञ् दग्निनिमये । शता । अयेति । १४७४ श्रीञ् तर्पणे
कान्तो न । कान्ति' कामना । 'दशुपजाग्रीहिर क' ऽति क' । मागयिषाम् । १४७५
श्रीञ् पाके । कृप् । प्रमयेति । १४७६ मीङ् हितायाम् । 'एरन्' । मितेति ।
१४७७ विञ् बन्धने । कर्मणि क्त । स्फुतेति । १४७८ स्फुञ् आप्राणे । आत-
नं सन् । आरण इत्येके । उद्धतापिति द्वे । अस्माकनरि क्त । युनन् । १४७९
युञ् बन्धने । शता । ययादयोऽनुशता उभयतोभाषा । कूनदिति । १४८० नूञ्
शब्दे । शता । अग्नि । १४८१ दूञ् हितायाम् । ज्ञाप्येके । कृप् ॥

द्वारं पुनन्पदतलेन स लूनवैरी

स्तीर्णाननं मदजलेन करीतुकामम् ।

नागं ददर्श पटवूर्णमुरां धुनानं

कर्णौ शृणन्तमखिलानभिपूर्तरोपम् ॥ ६ ॥

स श्रीकृष्णः पदतलेन द्वार पुनन् श्रीपादारविन्द रज्जद्वारि निदधान सन् । तत्र क-
रीतुकामं हिसितुमिच्छु नागं कुवलयपीडाद्य गजश्रेष्ठ ददर्श । लूनवैरी छिन्नशत्रु । की-
दृशं नागम् । मदजलेन स्तीर्णाननं छन्नवस्तम् । पटवूर्णमुरा पटच्छादितं मुरा यस्य
तम् । कर्णौ धुनानं कम्पयन्तम् । अखिलान् शृणन्तं हिसयन्तम् । अभिपूर्तरोपं सपूर्ण-
रोपम् ॥—पुनन्मिति । १४८२ पूञ् पवने । पवनं शोधना । शतरि 'प्वादीना ह्रस्व'
इति ह्रस्वः । लूनेति । १४८३ लूञ् छेदने । कर्मणि क्त । 'त्वादिभ्यः' इति नत्वम् ।
स्तीर्णेति । १४८४ स्तृञ् छादने । कर्मणि क्त । करीतुकामम् । १४८५ कृञ् हिं-
सायाम् । तुमुनि 'तुमः कामे मनस्यपि' इति मलोपः । वूर्णेति । १४८६ वृञ् वरणे ।
भरण इत्यप्येके । धुनानम् । १४८७ धूञ् कम्पने । शानच् । कूजादय उदात्ता उभयतो-
भाषाः । शृणन्तम् । १४८८ शृ हिंसायाम् । शता । अभिपूर्तेति । १४८९ पृ पालन-
पूरणयोः । कर्तरि क्ते 'न ध्याख्यापमूर्छिमदाम्' इति नत्वाभावः ॥

तत्र स्परीतुमनसं रुपमावृणन्त-

मम्बष्ठमुन्मदभरं स भृणन्वभाषे ।

त्वामेष संप्रति मृणामि दृणामि नागं

नो चेज्जृणत्तम नरानकृणन्नृणीहि ॥ ७ ॥

स तत्राम्बुष्टं हस्तिपकं मृणन् भर्त्सयन् वभापे । कीदृशं हस्तिपकम् । स्परीतुमनसं हन्तुकामम् । स्पमावृणन्तं स्त्रीकुर्वन्त छादयन्तं वा । उन्मदभरमुद्धूतदर्पातिशयम् । एषोऽहं त्वा संप्रति मृणामि हिंसयामि । नाग गज दृणामि विदारयामि । हे जृणत्तम वृद्धतम नो चेत् एतनेच्छसि चेत् । त्वं नरान् अकृणन् अहिसन् ऋणीहि मार्गात् अपगच्छ ॥— स्परीतुमनसामिति । १४९० स्फृ हिंसायाम् । तुमुन् । प्राग्वन्मलोपः । आवृणन्तम् । १४९१ वृ वरणे । शता । वृ वरणभरणयोरित्येके । भरम् । मृणन् । १४९२ भृ भर्त्सने । भरणे इति केचित् । 'ऋदोरप्' । शता च । मृणामि । १४९३ मृ हिंसायाम् । दृणामि । १४९४ दृ विदारणे । भये च । द्रुमे । द्वयोर्लट् । जृणदिति । १४९५ जृ व-योहानौ । झृ इत्येके । जृणते शता । नरान् । १४९६ नृ नये । पवाद्यच् । अकृणन् । १४९७ कृ हिंसायाम् । शता । ऋणीहि । १४९८ ऋ गतौ । लोट् ॥

इत्थं हरौ गृणति हस्तिपकोऽपि कोपी

जीनोऽप्यहं न तु रिणामि भियेति वादी ।

पार्श्वे लिनन्नाजमचोदयदुन्मदान्ध-

मल्लीनशक्तिमतिघोरजवं ह्लिनन्तम् ॥ ८ ॥

हरौ इत्थं गृणति वदति सति हस्तिपकोऽपि कोपी सन् अहं जीनो वृद्धोऽपि भिया न तु नैव रिणामि गच्छामीति वादी वदनशीलो गजं पार्श्वे लिनन् ह्लिद्यो भवन् अ-चोदयत् हन्तु प्रेरितवान् । उन्मदान्धमुद्धूतेन मदेनान्धम् । अल्लीनशक्तिमल्लीना आ-च्छादिता शक्तिर्यस्य तादृशं सन्तम् । अतिघोरजव यथा तथा ह्लिनन्तं गच्छन्तम् ॥— गृणतीति । १४९९ गृ शब्दे । शता । नृप्रभृतय उदात्ताः । परस्मैभाषाः । जीनः । १५०० ज्या वयोहानौ । कर्मणि क्ते 'ग्रहिज्या-' इति सप्रसारणे 'हलः' इति दीर्घे त्वा-दित्वात्त्वम् । रिणामि । १५०१ री गतिरेषणयोः । रेपणं वृकशब्द । लट् । लिनन् । १५०२ ली इलेषणे । शता अल्लीनेति । १५०३ व्ली वरणे । गतौ श्लेषणे च द्रुमे । कर्मणि क्त् । ह्लिनन्तम् । १५०४ ह्ली गतौ । शता । वृत् । प्वादयो वृत्ताः । त्वा-दिस्तु गणान्त ॥

त्रीताशवृंहितजुपाभ्रिणता गजेन

प्रक्षेतुमज्ञमनसा समनुद्भुतेन ।

वद्धः करेण भगवान्विहति वृणानः

अग्ननिवद्धममुमाशु तलैरमभ्रात् ॥ ९ ॥

प्रक्षेतुं हन्तुं समनुद्धतेन वेगादनुगतेन गजेन करेण वद्धो भगवान् विहर्ति वृणान् स्त्री-
कुर्वन् निबद्ध श्रघ्नन् विमोचयन्नमुं गजं तलैराशु अमघ्रात् ताडयामास । कीदृशेन ग-
जेन । व्रीताश्वृंहितजुषा व्रीताशं छादितदिक्कटं वृंहितं गर्जितं कुर्वता । अभ्रिणता
अभीतेन ॥—व्रीतेति । १५०५ व्री वरणे । गतौ च द्रुमे । कर्मणि क्त । अभ्रिणता ।
१५०६ श्री भये । भरणे इति केचित् । शता । अस्य त्वादित्वमप्यस्ति द्रुमे । प्रक्षे-
तुम् । १५०७ क्षीप् हिंसायाम् । तुमुन् । अज्ञेति । १५०८ ज्ञा अवबोधने । 'इगु-
पथज्ञाप्रीकिर. कः' इति कः । वद्धः । १५०९ बन्ध बन्धने । कर्मणि क्तः । ज्यादयो-
ऽनुदात्ताः परस्मैभाषाः । वृणान् । १५१० वृड् संभक्तौ । संभक्ति. स्त्रीकारः । उदात्त
आत्मनेभाषः । शानच् । श्रघ्नन् । १५११ श्रन्थ विमोचनप्रतिहर्षयोः । प्रतिहर्षो न
ज्ञातः । अस्माच्छता । अमघ्रात् । १५१२ मन्थ विलोडने । लङ् ॥

तद्वन्थनं परिहरन्गतिभिर्विकुप्य

पृष्ठे करोन्मृदितपुच्छमकर्षदेनम् ।

भूयो निपात्य मृडितस्वजनः स गुन्ध-

न्दन्तौ विकुप्य गजमुत्क्षुभितं व्यनभ्रात् ॥ १० ॥

स श्रीकृष्णो गतिभिः संचारभेदैस्तद्वन्थनं तस्य बन्धनं परिहरन् वर्जयन् । एनं पृष्ठे
विकुप्य सश्लिष्य निलीय करोन्मृदितपुच्छं हस्तसंचूर्णितलङ्गूलं सन्तमकर्षत् । क्रिया-
प्रशेषणं वा । भूयो गुधन् कुप्यन्मुत्क्षुभितं गजं निपात्य दन्तौ विकुप्य उन्मील्य व्यनभ्रात्
अहिमीत् । मृडितस्वजनः । सुरितबन्धुजनः ॥—ग्रन्थनमिति । १५१३ ग्रन्थ सदभे ।
ग्रन्थमपि केचित् पठन्ति । ग्रन्थेत्युट् । विकुप्य । १५१४ कुन्थ संश्लेषणे । संश्ले-
षेति केचित् । कुय इत्येके । द्वयोस्तन्त्रेण ल्यप् । उन्मृदितेति । १५१५ मृद क्षोरे ।
मन्चूर्णनं तत् । कर्मणि क्त । १५१६ मृड च । क्षोदे इति शेषः । मुखे चेति केचित् ।
गृगने इत्यन्ये । अस्मात् कर्मणि क्तः । गुन्धन् । १५१७ गुध रोपे । शता । विकुप्य ।
१५१८ कुप निरुपे । स च बहिर्नि गारणम् । ल्यप् । उत्क्षुभितम् । १५१९ क्षुभ
राचलने । कर्तरि क्तः । व्यनभ्रात् । १५२० णभ १५२१ तुभ हिंसायाम् । लङ् ॥

आधोरणानपि च दन्तवरेण तुभ्रन्

क्षिभ्रन्मतिं पलसुरादिकमश्रतां सः ।

भ्रस्तं फलप्रकरमुभ्रमितांश्च

न्प्रादद्भिरेष्यन् गिरा परिग्रापैः ॥ ११ ॥

आधोरणान् हन्तिपकान् अपि च दन्तवरेण तुभ्रन् । गन् ग श्रीकृष्णः । भ्रममुच्छ-
न्नात्रिन फलप्रकरमुभ्रमितान् उच्छनार्जितान् शालीन् प्रादद्भिर्मेघादिभिः गद्भिर्गिरा ये-
ष्यन् पुनः पुनः मृशं वा स्तुनोऽभूत् । कीदृशः श्रीकृष्णः । पलसुरादिकं मागमवादिदम-

एतां लानां मति विष्णु पीतान् । परिधि - विष्णुलक्षणानां पाप येन तैः सन्नि ॥—
 तुल्येति । तुमे मता । विष्णु । १५२२ हिन्दु विष्णुने । अक्षताम् । १५२३
 यश भोजने । द्वयो मता । भनम् । डानितान् । १५२४ उध्रस उड्डे ।
 चक्र इतिहे । मजद्वे कमेति निग । ऐमा । १५२५ ईष आभीक्ष्णे । पोत-पुन्य
 शलायो वा आभीक्ष्णम् । तत्र प्रवरणादिप्राप्ताया विद्याया इत्यौचित्याज्येयम् । अला-
 कमेति ह् । परिधेति । १५२६ विष विषयोगे । कर्तरे क ॥

पुष्पन्सतां प्रियमयं सुपिताज्ञराग

पुष्पन्मुदं मृगदृशां रिपुधाम मुष्पन् ।

वक्तारविन्दरचितस्मितखौनदाभो

रक्षं गतोऽसभुवि दन्तवरं प्रगृह्ण ॥ १२ ॥

अयं भगवान् असंभुवि दन्तवर प्रष्टुन् रण गत प्राप्त । कीदृशः । सता प्रियं प्र-
 ण्ण पूरयन् । हृषितः स्निग्धो निविष्टो अत्ररागो यस्य स । रिपूणा धाम प्रतापं मुष्णन् ।
 दृग्दशा मुदं पुष्णन् । वफारविन्दात् सचितेन नितान्तोत्पन्नेन स्मितेन खौनती नितान्तं
 चणयमाना बाभा यस्य स ॥—पुष्णन् । १५२७ पुष १५२८ शुष सेहनसेचनपूर-
 णेषु । मोहनदाहनयोरप्याह शकर । पुषे शता । हृषितेति । शुषेः कर्तरि क् । पुष्ण-
 न् । १५२९ पुष पुटौ । मुष्णन् । १५३० मुष स्त्रेये । द्वयोः शता । खचितेति ।
 १५३१ खच्च भूतप्रादुर्भावे । भूतप्रादुर्भावो नितान्तोत्पत्तिः । खव इत्येके । हेट इत्य-
 प्येके । सचेः कर्तरि क् । खौनदिति । खवेरनुनासिकादौ भि परे कङ् । तस्य शता ।
 भन्धादय उदात्तेतः । ह्रिशिविषिवर्जमुदात्ताश्च । प्रष्टुन् । १५३२ ग्रह उपादाने ।
 उदात्तः स्वरितेत् । अल्पाच्छता । इति धाविकरणम् ॥

अथ नहरं गते भगवति कस्तस्यावस्थानाह—

संचोरयन्तमरिगर्वमशेषभद्रं

चिन्तन्तमन्तकमिवाप्तमयद्वयवीर्यम् ।

प्रस्फण्डयन्नपि तमप्युपलक्ष्य कंस-

स्तत्रास कुन्दकसुलालितमिन्दितश्रीः ॥ १३ ॥

प्रसूण्डयन् परिहसतपि कस जात प्राप्त त धीरुष्णमन्तकमिवाभ्युपलक्ष्य हृष्टा त-
प्राप्त भीतवान् । कुन्दकैः अमृतभाषिभिः सुलालिता मिन्दिता प्रहृष्टा श्रौर्यस्य सः । की-
दृशं तम् । अरिगर्वं सचोरयन्तम् । अशेषमद्रमशेषाणां नश्वलम् । चिन्तन्त निरूपय-
न्तम् । अयमयमसकोच्यमनिवारणीयं वीर्यं यस्य तन् ॥—सचोरयन्तमिति । १५३३
चुर स्तोत्रे । अकार उक्तार्थः । 'निचय' इति तद् चुरादेनेति नतं माधवद्वयितं ते-

शता । असान्त्वयत् । १५६८ पान्त्व सामप्रयोगे । लङ् । सुश्वल्कनेति । १५६९
श्वल्क १५७० चल्क परिभाषणे । श्वल्केर्ल्युट् । चल्कनाभिः । चल्केः 'प्यास-
श्रन्थः—' इति युच् । प्रलेहयन् । १५७१ णिह स्नेहने । शता । अस्मिन् ।
१५७२ स्मिन् अनादरे । लुङि चङ् ॥

कः स्माययेत विभुमेनमशिश्लिपद्यः

पन्थन्त्रजेऽत्र भवपिच्छनभाग्भिरेव ।

छन्दञ्छुचं वरमशिश्रिणदाश्रितानां

संताडनैर्वृषभदैत्यमखाडयच्च ॥ १८ ॥

योऽत्र व्रजे पन्थन् संचरन् भवपिच्छनभाग्भिः ससारच्छेदभाग्भिरासन्नमुक्तिभिरे-
वाशिश्लिपत् सैपक्षं प्राप्तवान् । एनं विभुं कः स्माययेतानाद्रियेत । आश्रितानां शुचं छ-
न्दन् नाशयन् वरं प्रार्थितमशिश्रिणत् दत्तवान् । संताडनैः प्रहारैः वृषभदैत्यमखाडयत्
विदारितवाक्च ॥—स्माययेत । १५७३ स्मिङ् अनादरे इत्येके । हित्वात्तद्धेव । अस्मा-
ह्निङ् । अट् स्मिन् गतावित्यप्यन्ये । अशिश्लिपत् । १५७४ श्लिप स्नेहणे । लुङि चङ् ।
पन्थन् । १५७५ पथि गतौ । शपि शता । पिच्छनेति । १५७६ पिच्छ कुटने ।
ल्युट् । छन्दन् । १५७७ छदि सवरणे । शपि शता । अशिश्रिणत् । १५७८ श्रण
दाने । प्रायेण विपूर्वः । अस्माह्निङि चङ् । संताडनैः । १५७९ तड आघाते । शोभा-
याच वृमे । ल्युट् अखाडयन् । १५८० खड १५८१ खडि १५८२ कडि भेदने ।
अन्त्यो रक्षणे च वृमे । सडेलङ् ॥

अश्वं व्यखण्डदचकण्डदघासुरादी-

न्धेनूरकुण्डदभिगुण्डितपीतचेलः ।

किंच स्वगात्रमवकुण्ठयतो महाहे-

दर्पं चुखुण्ड विपमेप मुखाद्विवण्टन् ॥ १९ ॥

किं च । अश्वं व्यखण्डत्, अघासुरादीन् अचकण्डत् । द्वयोरखण्डयदित्यर्थः ।
धेनूरकुण्डत् रक्षितवान् । अभिगुण्डितं वेष्टितं पीतचेल येन सः । स्वगात्रमवकु-
ण्ठयतश्चादयतः । महाहे. कालियस्य मुखात् विप विवण्टन् विभाजयन् छर्दयन् दर्पं चु-
खुण्ड खण्डितवान् ॥—व्यखण्डदिति । खण्डेः शपि लङ् । अचकण्डत् । कण्डेर्णिचि
चङ् । अकुण्डत् । १५८३ कुडि रक्षणे । शपि लङ् । अभिगुण्डितेति । १५८४ गुडि
वेष्टने । रक्षणे चैके । कुटि इत्यन्ये । गुण्डेः कमेणि क्त् । अवकुण्ठयत् । कुण्ठेः शता ।
चुखुण्ड । १५८५ खुडि खण्डने । निजभावे लिट् । विवण्टन् । १५८६ वटि
विभाजने । वडि इत्येके । वण्टे. शपि शता ॥

परिमितं च न निर्मितं च न निर्मितं च

परिमितं च न निर्मितं च न निर्मितं च

परिमितं च न निर्मितं च न निर्मितं च

परिमितं च न निर्मितं च न निर्मितं च ॥ २० ॥

परिमितं च न निर्मितं च न निर्मितं च । अगो वरुन प्रकटितं
तस्मिन् । परिमितं च न निर्मितं च न निर्मितं च । अगो वरुन प्रकटितं
चोदयताम् । अगो वरुन प्रकटितं च न निर्मितं च न निर्मितं च । अगो वरुन प्रकटितं
निरुद्धेति । १५८७ मडि भूतात् तप न । निर्मितेति । १५८८ मडि कयाणे ।
वर्तते च । प्रकटितं । १५८९ चोदयताम् । निर्मितेति च । पुनितेति । १५९०
पुस्त १५९१ पुस्त चोदयताम् । अगो वरुन प्रकटितं च न निर्मितं च न निर्मितं च । अगो वरुन प्रकटितं
मदप । परिणीत । १५९२ सुद सनोदने । नचोदन प्रधः प्रेरणा च । त्यप् ।
प्रकटितम् । १५९३ नात् । १५९४ धत्त नागने । नोदत् । धत्तेति । धत्तेत्युट् ॥

दुर्दान्तचक्रपशुपशुपनमप्यरौत्सी-

प्रक्षालितक्षितितलतुलवर्परोधी ।

संदोलयन्नधिकपोलितमद्विराजं

संचोलित सुबहुमूलितशाखिवृन्दैः ॥ २१ ॥

अद्विराजं गोवर्धन संदोलयन्नुत्क्षिपन् प्रक्षालितक्षितितल भाजितभूतलमनुलं वर्षे रोद्धुं
शैल यत्न तादृश सन् । पशुपानां युद्धेन व्यथामरौत्सीव निवारितवान् । दुर्दान्तचक्र
भरान्तपीडक । अधिकपोलितमतिमहान्तं सुबहुभिर्मूलितैः प्रकटैः शाखिवृन्दैः संचो-
लितमनुच्छिद्यत चाद्विराजम् ॥—दुर्दान्तवर्गिति । १५९५ चक्र १५९६ चुक्र व्यथने ।
चिक इति चैके । चक्रे क्रिप् । चुहनम् । चुक्तेत्युट् । प्रक्षालितेति । १५९७ क्षल
शौचकर्मणि । कर्मणि क् । तरेति । १५९८ तल प्रतिष्ठायाम् । अच् । अवुलेति ।
१५९९ तुल उन्माने । क । चुरादिभिचोऽनित्यत्वात् तदभावः । संदोलयन् १६००
दुल उत्क्षेपे । शता । पोलितम् । संचोलितम् । मूलितम् । १६०१ पुल नहत्वे । १६०२
चुल समुच्छाये । १६०३ मूल रोहणे । त्रिभ्यः कर्तारि क् ॥

काल्यप्रबेलनकरोऽयमवेलयद्वा-

गन्यांश्च तेलितकृप. खलु कंसचाल्यान् ।

संपालयेद्भिमतलप्यपशुल्वभूमा

क्षमाभेप राम इव शूर्पनखाविचोटी ॥ २२ ॥

न छादय । तं गजसङ्को गजहिंगोऽपि । अहं ता न सिद्धयामि न हिनन्मि । तं
 नुम्भगिया हिमनभिया किमु स्थिनोऽपि । अत्र लोके पुंसा पुल्लितानेन मयातीभूतेन
 अग्नेन कृतया पुंगनया देहाभितानेन स्वजन्यप्रज्ञाग्ने नि फलम् । न किञ्चित् ॥—
 घटयति । १६३० घट्टचलने । लोट् । अन्त्यगताम् । १६३१ अस्त मयाते । शता ।
 राट्टय । १६३२ स्तट्टसारणे । लोट् । गट्टक । १६३३ षट्ट १६३४ स्फिट्ट १६३५
 चुवि रिगायाम् । आग्रो बलादाननिनामेपु न ठमे । अन्त्यधुम्भने च । सट्टे' णुल् ।
 सिद्धयामि । सिद्धेर्लट् । नुम्भेति । नुम्भेर्षञ् । व्यगे व्ययधये इति चैके । आय
 प्रेरणे च ठमे । पुल्लितेति । १६३६ पूल सयाते । कर्त्तरि क्त । पुंमनया । १६३७
 पुंस अभिवर्धने । युच् ॥

सौधे विटङ्गजुपि पश्यति धूसितोऽयं

राजारिकीटवलचूर्णनयातिपूज्यः ।

अक्येण तेन समरेष्वविशोठितस्त्वं

संशुण्ठिताहितमदेन विजोदितोऽसि ॥ २७ ॥

अयं राजा सौधे स्थितः पश्यति । विटङ्गजुपि कपोतपालकादिशिल्पशालिनि सौधे
 धूसितोऽलंकारै कृतकान्तिः । अरिकीटाना दुर्बलशत्रूणा चूर्णनया सकोचनेना-
 तिपूज्य । तेन त्वं समरेषु विजोदितः प्रेरितोऽसि समरेष्विवि सर्वत्र योज्यम् । अ-
 क्येण स्तुत्येन । संशुण्ठितः शोपितो नाशितोऽहितमदो येन तेन समरेष्वविशोठित
 आलस्यहीनस्त्वम् ॥—विटङ्गेति । १६३८ टकि बन्धने । वीन् पक्षिणष्टङ्कयति शि-
 लेन वध्नाति इति विटङ्ग । पचायच् । धूसितः । १६३९ धूस कान्तिकरणे । धूप
 इत्येके । धूश इत्यन्ये । धूसे कर्त्तरि क्त । कीटेति । १६४० कीट वर्णे । नानावर्णो भवती-
 त्यच् । चूर्णनया । १६४१ चूर्ण सकोचने । युच् । अतिपूज्य । अक्येण । १६४२ पूज
 पूजायाम् । १६४३ अर्क स्तवने । तापगलोश्च ठमे । द्वयोर्षत् । अविशोठितः । १६४४
 शुठ आलस्ये । कर्त्तरि क्त । संशुण्ठितेति । विजोदितेति । १६४५ शुठि शोपणे ।
 १६४६ जुड प्रेरणे । द्वयो कर्मणि क्त ॥

इत्थं सुगाजिटमृदङ्गविमार्जनानि

संवार्य मर्चयति धारितशङ्कमस्मिन् ।

कृष्णः प्रपञ्चरहितां धृततेजितासै-

वीरैः स्तुतां गिरमकीर्तदरातिवर्धो ॥ २८ ॥

सुगाजिताना सम्यग्वादिताना मृदङ्गाना विमार्जनानि शब्दान् सवार्य अस्मिन् चाणूरे
 इत्थं धारितशङ्कं त्यक्तशङ्कं मर्चयति भाषमाणे सति कृष्णो धृततेजितासैर्धृतनिशातीक-

व्यम् ॥—अमुशतेति । १६६१ मुक्ष म्लेच्छने । अगमन्दनं तत् । णुल । भर्मेतगम्यम् ।
 अनगमम् । म्यक्ष मक्ष छेदने इति चके । द्वयोः ऋषि संगोगान्नलोपः ।
 अम्लेच्छेति । १६६२ म्लेच्छ अन्त्याया गानि । अपशच्छोक्ति मा । भन् वृगयिष्यति ।
 १६६३ ब्रूस १६६४ वर्ह हिगायाम् । व्रनेलम् । अनिवर्हणीयान् । वर्हरनीयम् ॥

खेदस्त्विगान्पटहर्गर्दनगर्जिताशे

रङ्गे सगर्धनमुगार्दतवीरलोके ।

मध्याग्रपूर्वितनृपे शिशुना रणं वः

स्यादेव मानपरिजंमकमीड्यधाम्नाम् ॥ ३१ ॥

अस्माकमियास्तु रोदः । पटहाना गर्दनेन शब्देन गर्जिताशे शब्दितदिके सगर्धनं
 साकाङ्गं सुगुर्दिता पूर्वमेव स्थिताः वीरलोका यस्मिन् । मन्ध्याग्रपूर्वित पूर्वनिषण्णो नृपो
 यस्मिन् । ईदृशे रङ्गे ईड्यधाम्ना स्तुल्यप्रभावाना वो युष्माकं शिशुना रणं मानापरिजंसकं
 मानक्षयकर स्यादेव ॥—गर्दनेति गर्जितेति । गर्द गर्ज शब्दे । द्वयोर्युद् कर्मणि क्तव्य ।
 गर्धनेति । गर्ध अभिकाङ्क्षायाम् इति चके । ल्युट् । गुर्दितेति । १६६५ गुर्द पूर्वनि-
 केतने । पूर्वनिकेतन पूर्वव्यवहार इत्येके । निवामपूर्वभाव इत्यन्ये । अस्य दीर्घविरूप ।
 क्रीडार्धधास्ति द्वमे । अस्मात् कर्तरि क्तः । पूर्व पूर्वनिकेतने इति केचित् । अर्थः प्रा-
 गुक्त एव । प्राग्वत् क्तः । 'उपधाया च' इति दीर्घः । परिजंसकम् । १६६६ जसि
 रक्षणे । मोक्षणे इति केचित् । णुल् । ईड्येति । १६६७ ईड स्तुतौ । ण्यत् ॥

इत्थं वदत्यसुरजासिनि पिण्डिताय-

स्थेमाथ रोपितमतिः प्रतिमल्लडेपी ।

प्रस्तूपितेन वपुषा हरिमाससाद

चाणूर आशु हलिनं खलु मुष्टिकोऽपि ॥ ३२ ॥

असुरजासिनि असुरहिंसके इत्थं वदति सति अथ चाणूरो रोपितमतिर्हरिमाससाद । ह-
 लिनं मुष्टिकोऽपि । कीदृशः । पिण्डितायस इव स्थेमा स्थैर्यं यस्य स । प्रतिमल्लडेपी प्रति-
 मल्लनिरासी । प्रस्तूपितेनातितुङ्गेन वपुषोपलक्षितः ॥—असुरजासिनीति । १६६८ जसु
 हिंसायाम् । क्त्वायामिड्विकल्पार्थादुदितकरणादस्य णिज्विकल्पः । तस्माणिनि । पिण्डि-
 तेति । १६६९ पिण्डि सघाते । हेतुमण्यन्तात् कर्मणि क्तः । रोपितेति । १६७० रूप
 रोपे । रुट् इत्येके । रोपेः कर्तरि क्तः । प्रतिमल्लडेपी । १६७१ डिप क्षेपे । णिनि ।
 प्रस्तूपितेति । १६७२ वृषै समुच्छ्रये । कर्तरि क्तः ॥

१. 'प्रक्ष' इति धातुपाठे २ 'नर्दन' इत्युभयपुस्तकस्थपाठो व्याख्यानुसार 'गर्दन'
 इति कृतः. ३. हस्त्रोपधोऽयं धातुपाठे.

लोको हरेर्बलमचेतयमान एत-

सुद्धं मृगेन्द्रशशदंशनवत्प्रदंसन् ।

संडापितः सदसि डेपितवृष्णिवीरे

भोजेन्द्रतत्त्वणविनिन्द्यममन्वतैवम् ॥ ३३ ॥

हरेर्पलमचेतयमानो जानेत्येक एतद् युद्धं मृगेन्द्रशशयोरन्योन्यदंशनवत् अतिविषमं प्रदंसन् पश्यन् । सदसि सञ्जापित सञ्घातीभूतः सन् भोजेन्द्रतन्त्रणविनिन्दी कंसराज्य-कार्यनिन्दाशील एवममन्त्रत गूढमभाषिष्ट । उपेता सञ्घातीभूता वृष्णिवीरा गस्मिन् ॥—
आप्तुस्त्वादात्मनेपदिनः । कुम्भधातुपर्यन्तं णिञ्चात्मनेपदिन एव । अचेतयमान इति ।
१६७३ चित्त सचेतने । तत्र ज्ञानम् । अस्माच्छानच् । दशनेति । १६७४ दशि दं-
गने । ल्युट् । प्रदंसन् । १६७५ दसि दंसनदर्शनयोः । दन इत्येके । दंसन वर्मग्रहणन् ।
दंसनदर्शनयोरित्यन्ये । अत्राकुम्भीयस्त्वङ्णिज्योः एवेति इदित्वाणिजभावे तङ् न । तेन
दंसैः सपि क्षता । संजापितः । १६७६ डप १६७७ डिप सञ्घाते । डपेः कर्तरि क्त ।
उपेतेति । उपेक्ष पूर्ववत् क्तः । तन्त्रणेति । १६७८ तत्रि कुटुम्बधारणे । कुटुम्ब इति
शृङ् धातुरित्येके । तन्त्रेत्युट् । अममन्त्रत । १६७९ मन्त्रि गुप्तभाषणे । लुङि चङ् ॥

प्रस्थाप्य मुष्टिमभितर्जयते प्रेभत्स्यो

महो विद्यस्तथिपुरेनैमर्गन्धनीयम् ।

किञ्चयेत निष्कृपमनिष्कृतकान्तिरेप

बालोऽमुना नृपतिलालनयाच कष्टम् ॥ ३४ ॥

[illegible]

आहूणिताऽपि च भिन्नहूणिताः ।

अथवा १. शास्त्रानुसारं यज्ञोपवीतं धारयन् ।

1. 1947-1948
 2. 1949-1950
 3. 1951-1952
 4. 1953-1954
 5. 1955-1956
 6. 1957-1958
 7. 1959-1960
 8. 1961-1962
 9. 1963-1964
 10. 1965-1966
 11. 1967-1968
 12. 1969-1970
 13. 1971-1972
 14. 1973-1974
 15. 1975-1976
 16. 1977-1978
 17. 1979-1980
 18. 1981-1982
 19. 1983-1984
 20. 1985-1986
 21. 1987-1988
 22. 1989-1990
 23. 1991-1992
 24. 1993-1994
 25. 1995-1996
 26. 1997-1998
 27. 1999-2000
 28. 2001-2002
 29. 2003-2004
 30. 2005-2006
 31. 2007-2008
 32. 2009-2010
 33. 2011-2012
 34. 2013-2014
 35. 2015-2016
 36. 2017-2018
 37. 2019-2020
 38. 2021-2022
 39. 2023-2024
 40. 2025-2026
 41. 2027-2028
 42. 2029-2030
 43. 2031-2032
 44. 2033-2034
 45. 2035-2036
 46. 2037-2038
 47. 2039-2040
 48. 2041-2042
 49. 2043-2044
 50. 2045-2046
 51. 2047-2048
 52. 2049-2050
 53. 2051-2052
 54. 2053-2054
 55. 2055-2056
 56. 2057-2058
 57. 2059-2060
 58. 2061-2062
 59. 2063-2064
 60. 2065-2066
 61. 2067-2068
 62. 2069-2070
 63. 2071-2072
 64. 2073-2074
 65. 2075-2076
 66. 2077-2078
 67. 2079-2080
 68. 2081-2082
 69. 2083-2084
 70. 2085-2086
 71. 2087-2088
 72. 2089-2090
 73. 2091-2092
 74. 2093-2094
 75. 2095-2096
 76. 2097-2098
 77. 2099-2100
 78. 2101-2102
 79. 2103-2104
 80. 2105-2106
 81. 2107-2108
 82. 2109-2110
 83. 2111-2112
 84. 2113-2114
 85. 2115-2116
 86. 2117-2118
 87. 2119-2120
 88. 2121-2122
 89. 2123-2124
 90. 2125-2126
 91. 2127-2128
 92. 2129-2130
 93. 2131-2132
 94. 2133-2134
 95. 2135-2136
 96. 2137-2138
 97. 2139-2140
 98. 2141-2142
 99. 2143-2144
 100. 2145-2146
 101. 2147-2148
 102. 2149-2150
 103. 2151-2152
 104. 2153-2154
 105. 2155-2156
 106. 2157-2158
 107. 2159-2160
 108. 2161-2162
 109. 2163-2164
 110. 2165-2166
 111. 2167-2168
 112. 2169-2170
 113. 2171-2172
 114. 2173-2174
 115. 2175-2176
 116. 2177-2178
 117. 2179-2180
 118. 2181-2182
 119. 2183-2184
 120. 2185-2186
 121. 2187-2188
 122. 2189-2190
 123. 2191-2192
 124. 2193-2194
 125. 2195-2196
 126. 2197-2198
 127. 2199-2200
 128. 2201-2202
 129. 2203-2204
 130. 2205-2206
 131. 2207-2208
 132. 2209-2210
 133. 2211-2212
 134. 2213-2214
 135. 2215-2216
 136. 2217-2218
 137. 2219-2220
 138. 2221-2222
 139. 2223-2224
 140. 2225-2226
 141. 2227-2228
 142. 2229-2230
 143. 2231-2232
 144. 2233-2234
 145. 2235-2236
 146. 2237-2238
 147. 2239-2240
 148. 2241-2242
 149. 2243-2244
 150. 2245-2246
 151. 2247-2248
 152. 2249-2250
 153. 2251-2252
 154. 2253-2254
 155. 2255-2256
 156. 2257-2258
 157. 2259-2260
 158. 2261-2262
 159. 2263-2264
 160. 2265-2266
 161. 2267-2268
 162. 2269-2270
 163. 2271-2272
 164. 2273-2274
 165. 2275-2276
 166. 2277-2278
 167. 2279-2280
 168. 2281-2282
 169. 2283-2284
 170. 2285-2286
 171. 2287-2288
 172. 2289-2290
 173. 2291-2292
 174. 2293-2294
 175. 2295-2296
 176. 2297-2298
 177. 2299-2300
 178. 2301-2302
 179. 2303-2304
 180. 2305-2306
 181. 2307-2308
 182. 2309-2310
 183. 2311-2312
 184. 2313-2314
 185. 2315-2316
 186. 2317-2318
 187. 2319-2320
 188. 2321-2322
 189. 2323-2324
 190. 2325-2326
 191. 2327-2328
 192. 2329-2330
 193. 2331-2332
 194. 2333-2334
 195. 2335-2336
 196. 2337-2338
 197. 2339-2340
 198. 2341-2342
 199. 2343-2344
 200. 2345-2346
 201. 2347-2348
 202. 2349-2350
 203. 2351-2352
 204. 2353-2354
 205. 2355-2356
 206. 2357-2358
 207. 2359-2360
 208. 2361-2362
 209. 2363-2364
 210. 2365-2366
 211. 2367-2368
 212. 2369-2370
 213. 2371-2372
 214. 2373-2374
 215. 2375-2376
 216. 2377-2378
 217. 2379-2380
 218. 2381-2382
 219. 2383-2384
 220. 2385-2386
 221. 2387-2388

अस्या मनः क इव गूरयतेऽत्र मुष्टि

नो खल्वशाम्यमिह लक्षयितुं क्षमाः स्मः ॥ ३५ ॥

अपि च गुणस्यार्भकस्य बालस्य गात्रमवेक्ष्य क इव अस्या मनोऽविचार सन् मुष्टि गूरयते प्रहरणार्थमुन्नमयति । न कोऽपि । कीदृशं गात्रम् । आकूणिताक्ष स्वरूपानन्दा-
नुभवादीपत्सकोचिनेत्रम् । स्मिततूणितास्यं मन्दहासपूरितमुखम् । शास्त्रजनयक्ष्यं श्लाघ्य-
जनैर्यक्ष्यं पूज्यं च । तस्माद् वयमशाम्यं द्रष्टुमयोग्यं कर्म इह लक्षयितुं द्रष्टुं नो नहि
क्षमा स्मः शक्ता भवामः ॥—आकूणितेति । तूणितेति । १६८८ कूण सकोचने । १६८९
तूण पूरणे । द्वयोः कर्मणि क्त । भ्रूणस्य । १६९० भ्रूण आशसायाम् । आशंसते
प्रार्थ्यते इति घञर्थे कः । शास्त्रेति यक्ष्येति । १६९१ शठ श्लाघायाम् । १६९२ यक्ष
पूजायाम् । द्वयोर्ण्यत् । स्यामनेति । १६९३ स्यम वितर्के । ल्युट् । गूरयते । १६९४
गूर उद्यमने । लट् । अशाम्यम् । १६९५ शम १६९६ लक्ष आलोचने । शामे-
र्ण्यत् । लक्षयितुम् लक्षेस्तुमुन् ॥

कुत्स्या हि गालनपटा इव कष्टमेते ।

दुष्कीर्तिभालनपराः खलु कूटवृत्त्या ।

तद्वञ्चनं निरसितुं नहि वर्पिताः स्मः

किं कुर्महे खलजना इह मादयन्ताम् ॥ ३६ ॥

एते गालनपटा इव दोषग्रहणात् कुत्स्या हि कष्टम् । कूटवृत्त्या व्याजव्यापारेण दुष्की-
र्तिभालनपरा दुर्यश सपादने तत्परा खलु वयम् । तेषां वञ्चनं व्याजेन शिशुवधरूप
व्यापार निरसितुं नहि वर्पिता शक्तिसवद्धाः स्मो भवामः । अतो वयं किं कुर्महे । इह
खलजनाः मादयन्ता तृप्ता भवन्तु ॥—कुत्स्या इति । १६९७ कुत्स अवक्षेपणे । ण्यत् ।
गालनेति । भालनेति । १६९९ गाल स्रवणे । १७०० भल आभण्डने । आभण्डनं
मार्जनम् । द्वयोर्ल्युट् । कूटेति । १७०१ कूट अप्रदाने । अप्रसादे इत्यन्ये । अप्रसाद-
कृत्वाद्याजः कूटेरप् । १७०२ कुट्ट प्रतापने इत्यन्ये । वञ्चनेति । १७०३ वञ्च
प्रलम्भने । ल्युट् । ऊदिदित्येके । तत्र णिजभावे सर्वत्रेङ्विक्तपः । वर्पिता । १७०४
वृष शक्तिवन्धने । तच्च गर्भाधानसामर्थ्यं शक्तिसवन्ध इति केचित् । अस्मात् कर्तारो
क्तः । मादयन्ताम् । १७०५ मद वृत्तियोगे । लोट् ॥

इत्यादि बाद्यशतदेवनमध्य एव

लोकः समालपदगारितकृष्णवीर्यः ।

१. 'आशाविशदयो.' इति धातुपाठे, २. '१६९८ त्रुट छेदने' नोदाहतः, ३. 'आप्र-
दाने' इति धातुपाठे.

कंसस्त्ववेदयमतिर्भयमानितोऽपि

निर्यावनः कुयुधि कुस्मयमान आस्त ॥ ३७ ॥

लोकोऽगारितकृष्णवीर्योऽज्ञातकृष्णवीर्यं सन् वाद्यशतदेवनमध्ये एव वाद्यशतस्य घोषमध्ये एव इत्यादि समालपत् । अवेदयमतिरक्षमना कंसस्तु भयेन मानितः स्तब्धोऽपि कुयुधि कुत्सितयुद्धे निर्यावनो जुगुप्साहीनः कुस्मयमानः कुत्सितं स्मयमान आस्त ॥—
देवनेति । १७०६ दिवु परिकूजने । ल्युट् । अगारितेति । १७०७ गृ विज्ञाने । विज्ञापने च द्रुमे । कर्मणि क्त । वेदयेति । १७०८ विद् वेदेनाख्याननिर्वोसनेषु । परिवादे चैके । वेदनं ज्ञानम् । 'अनुपसर्गाहिम्प-' इति शैः । मानितः । १७०९ मान स्तम्भे । कर्तरि क्त । यावनेति । १७१० यु जुगुप्सायाम् । ल्युट् । कुस्मयमान । १७११ कुस्स नामो वा कुत्सितस्मयने । कुत्सितस्मयनार्थो धातुरत्र पठितव्यः । तस्माणिचि शानचि कुस्मयमानः । कुस्ममिति नामपदाद्वा तत्करोतीति णिचि तत्तिद्धिरित्यर्थः । कुस्ममिति दृष्टं कुस्मयति (?) कारितमिति चेद् कोर्नित्यसमासत्वाद् उपसर्गस्य च बाह्यत्वात् कारितमेव । एषामर्थो धातुखण्डे एव द्रष्टव्यः ॥

संचर्चयन्नपनयानध बुक्कयिष्णुः

श्वेवोप्रशब्दनपरः कररुद्धकाणः ।

महो जिजम्भिपुरसूदितवीर्यमीशं

मुष्ट्या जजास बहु पाशितवांश्च दोष्णा ॥ ३८ ॥

अथ मह ईशं जिजम्भिपुर्नाशयितुमिच्छुर्मुष्ट्या जजास प्रहतवान् । दोष्णा बहु बहुकृत्वः पाशितवान् वद्धवाधः । कीदृशः । अपनयान् सचर्चयन्नावर्तयन् । श्वा इव बुक्कयिष्णुर्भपणशीलः । असूदितवीर्यमक्षीणवीर्यम् ॥—इत पर विकरणान्तरोक्ता एवोच्यन्ते । सचर्चयन्निति । १७१२ चर्च अध्ययने । अस्माच्छता । लक्षणया आवर्तनार्थता । बुक्कयिष्णुः । १७१३ बुक्क भपणे । श्वरवस्तत् । इष्णुच् । शब्दनेति । १७१४ शब्द शब्दक्रियायाम् । ल्युट् । सोपसर्गस्त्वयमाविष्कृताविति द्रुमे । काणः । १७१५ कण निमीलने । एकनेत्रनिमीलने चेदम् । अस्मादच् । जिजम्भिषु । १७१६ जम्भि नाशने । जिजभावे सन्त्यु । असूदितेति । १७१७ सूद् क्षरणे । कर्तरि क्त । जजास । १७१८ जसु ताडने । जिजभावे लिट् । पाशितवान् । १७१९ पश बन्धने । पाशे कवतुः ॥

द्रागामयन्विचटदस्थिकयाध मुष्ट्या

प्रास्फोटयत्तमजितोऽपि स घाटिताद्गम् ।

दिष्टैप हिसयति देव्यममुं युधीति

संमोदमर्जयति घोपति नाकिलोके ॥ ३९ ॥

रोपान्ध्रभाषितमसृग्भिरकल्पयत्तं

कृष्णोऽपि नाकिजनराकितलाग्यवीर्यः ॥ ४१ ॥

अथ स मातो निर्यातितप्रति कृतपतीहारमीजमतितरा प्रहल वासितविचारं छिन्न-
सराय रागा तथा अनुच्यवत् जहास । कृष्णोऽपि रोपान्ध्र्येन रोपकृतेन मूर्खत्वेन भा-
षितं मिथीकृतं तमसृग्भिरकल्पयत् मिथीकृतवान् । नाकिजनेन सुरजनेन राकित-
मास्वादितं लाग्यमास्वादीय वीर्य यस्य स श्रीकृष्ण ॥—निर्यातितेति । निसर्ग धा-
न्यादिप्रतिदाने । अस्मात् कर्मणि क् । वासितेति । १७३७ वस्य तेह्नच्छेदा-
पहरणेषु । 'उपहरणेषु' इति वा पाठः । तस्मान् प्राग्वत् क् । विचारेति । १७३८ चर
संशयेन । असंशये च दुभे । घञ् । अनुच्यवत् । १७३९ च्यु सहने । हसने इति
केचित् । च्युम इत्यन्ये । च्यावयतेर्लुङि चङ् । भाषितम् । १७४० भुवोऽवकल्कने ।
अस्यावकल्कने णिच् स्यात् । तत्र मिथीकरणम् । अन्ये तु चिन्तने विपाचनेऽवक-
ल्कने चेत्याहुः । विपाचनम् । विपक्वीकरणम् । अस्मात् कर्मणि क् । अकल्पयत् ।
१७४१ कृषेच्च । मिथीकरणे णिच् स्यात् । अस्मात् । राकितेति । लाग्येति ।
१७४२ रक १७४३ लग आस्वादाने । आशोऽपि गान्त इत्येके । रक लघ इत्यन्ये ।
राके. कर्मणि क् । लागेर्ण्यत् ॥

शौर्याञ्जितेन धृतलिङ्गितचेलकेन

समोदितो हलधरोऽपि च मुष्टिकेन ।

मुष्ट्या तुदन्मुहुरतित्रसदाशु दोर्भ्या-

मुद्रासयज्जननुतस्तममोचयच्च ॥ ४२ ॥

हलधरोऽपि च मुष्टिकेन समोदित समर्ग प्राप्तो मुहुर्मुष्ट्या तुदन् दोर्भ्यामाशु अति-
त्रस्तत् गृहीतवान् वारितवान् वा अमोचयच्च । कीदृशेन मुष्टिकेन । शौर्येणाशिते-
नान्येभ्योऽधिकेन । धृत लिङ्गित मिथीकृत चेल येन तेन । उद्रासयद्भिरुच्छृ-
त्तिभिर्जनैर्नुत ॥—अश्विनेनेति । १७४४ अन्तु विशेषणे । व्यावर्तनं तत् । कर्मणि
क् । लिङ्गितेति । १७४५ लिङ्गि चित्रीकरणे । प्राग्वत् क् । समोदित ।
१७४६ मुद्र सत्तर्ग । कर्तरि क् । अतित्रस्तत् । १७४७ त्रस्त धारणे । तत्र प्रहण
वारण वा । लुङि चङ् । उद्रासयदिति । १७४८ उद्रस्त उज्जे । उकार इदित्येके ।
उद्रस्ते. शता । अमोचयत् । १७४९ मुच प्रमोचने । लङ् ॥

दोर्भ्यां प्रासयता प्रपोषितरुपा निर्दालनोद्योगिना

तेषां विक्रमणैरपाटि पटिमा शिक्षाप्यपोटि स्फुटम् ।

संनाडयन्त्य इति पूरितरोजशङ्का

नार्यो हरेः समरकेलिमसिष्वदन्त ॥ ४७ ॥

दुरहं वक्तुं दुष्कर वीर्यमभिरंहय । आभामल्लुटाननङ्गोभा मंहय । मौग्ध्यं युद्धेऽपि मनोहरत्व प्रलण्डय च । निर्भयत्वं अतिक्रूरमङ्गणावृतत्वेऽपि भयराहित्यम् तोडय । चतुर्षु कथयतीत्यर्थं । हरेः हरिसवन्धं इति संनाडयन्त्य. कथयन्त्य पूरितरोजशङ्का पूरितहरिहिसाशङ्काः च सत्यं समरकेलिमनायासयुद्धमसिष्वदन्त आस्वादितवत्य. ॥—दुरहमिति । अहे खल् । अभिरहय । मंहय । प्रलण्डय । तोडय । रत्नादिचतुर्णां प्राग्व-
होद् । संनाडयन्त्य । नाडे शतरि ङीप् । एते भाषार्थाः । समुदिता एकोनपञ्चाशत् ॥
—पूरितेति । १८०३ पूरी आप्यायने । इदित्वेन निष्ठायामनिट्त्वस्याणिच्चेव सम्-
वाणिज्विकल्पः । अस्मात् कर्मणि क्त । रोजेति । १८०४ रुज हिंसायाम् । घञ् । अ-
सिष्विदन्त । १८०५ प्वद् आस्वादेने । सवरणे इत्येके । स्वादे इत्यन्ये । स्वदेश्यङ् ।
आस्वदीया गता ॥

कृष्णोऽथ बाहुयुगलैर्वहु योजयन्तं

दोष्णा प्रपर्च्य रिपुमार्चत मुष्टिवातैः ।

तच्चासहन्तममुमैरदलायितायः

स्थैर्यं सुदूरमपवृक्तवृत्तिप्रभावः ॥ ४८ ॥

अथ कृष्णोऽपि बाहुयुगलैर्वहु अविकं योजयन्तं वधन्तं रिपुं दोष्णा प्रपर्च्य वद्धा मु-
ष्टिघातैरार्चतोपचारकृतवान् । समरेत्य सौचित्यत्वात् प्रहार एवोपचारः । तत्प्रहरणमस-
हन्तममुं सुदूरमैरत् क्षिप्तवान् च । अलायितम् अविलापितमतिकठिनमय इव स्थैर्यं यस्य
तम् । अपवृक्तवृत्तिरवर्जितावृत्तिस्त्यक्तावरण प्रकाशितः प्रभावो येन सः ॥—आ धृ-
पाढा । इतः पर मु(यु)जादीना वृषिपर्यन्ताना वा णिच् स्यात् । योजयन्तमिति ।
१८०६ युज १८०७ पृच सयमने । आद्यो योगे च द्रुमे । अन्त्यः सपर्वने च । योजे
गता । प्रपर्च्य पचेर्त्यप् । आर्चत । १८०८ अर्च पूजायाम् । अस्माणिचि तडेने-
त्येके । तेन तडि लङ् । असहन्तम् । १८०९ पव् मर्षणे । अणिचि शपि शता । ऐ-
रत् । १८१० ईर क्षेपे । गतौ च द्रुमे । शपि लङ् । अलायितेति । १८११ ली द्रवी-
करणे । णिचि कर्मणि क्त । अपवृक्तेति । १८१२ वृज्जी वर्जने । वृजे कर्मणि क्तः ।
वृतीति । १८१३ वृञ् आवरणे । क्तिन् ॥

अजरद्वपवद्विरिक्तपीडः पुनरभ्येत्य विशिष्टचित्ततापि ।

प्रजहार हरिं रणेप्वतर्पन्मुह्यं छर्दितमन्युरप्रदर्भन् ॥ ४९ ॥

भगवता दूरे प्रक्षिप्त स चाणूरो रणेषु अतर्पन् तृप्तिहीन छर्दितमन्युः दीप्तकोपः ।
अप्रदर्भन् भीतिहीनः । अजरद्वपवत् यावन्मयुक्तो वृष इव विरिक्तपीडो गतपीडः सन् ।

१. वर्ष '१८२२ दस सदमें' इत्यय धातुनोदाहृतः. २. वर्ष '१८३० वर्ष पूजा-
याम्' नोदाहृतः.

आसूत्रयत्स हि तथाङ्गमसिप्रचारै-

र्मोमुत्रितारिरतिरुक्षणया रणेषु ।

दुष्पारदुश्चरिततीरणकृद्यथेशो

नो चक्षमे पुटयितुं तमकत्रितोष्मा ॥ ५९ ॥

ईश पुटयितुं ससर्ग प्राप्तुं स्पष्ट यथा नो नहि चक्षमे शक्तोऽभूत्, स तथा अतिप्रचारैः खङ्गभ्रमणैरदमासूत्रयत् वेष्टितवान् । कीदृगीशः । दुष्पारदुश्चरिततीरणकृदपारदुरिताब्धिपारक । अकत्रितोष्मा अकत्रितोऽशिथिल पूर्ण ऊष्मा यस्य सः । कीदृश कंस । अतिरुक्षणया अतिकूरत्वेन मोमूत्रितारिः पुनः पुनः मृशं वा भीषितशत्रुवर्गः ॥—आसूत्रयदिति । १९०९ सूत्र वेष्टने । लङ् । मोमूत्रितेति । १९१० मूत्र प्रसवणे । अस्मात् 'सूचिसूत्रि' इति यङन्तात् कर्मणि क्त । रुक्षणया । १९११ रुक्ष पाशये । युच् । निष्पारेति । १९१२ पार १९१३ तीर कर्मसमाप्तौ । पारेर्धन् । तीरणेति । तीरेर्युट् । पुटयितुम् । १९१४ पुट ससर्ग । तुमुन् । अकत्रितेति । १९१६ कर्त्रे शैथिल्ये । कर्तरि क्तः ॥

त्वां खञ्जयामि खलयन्त्वमुना जना मां

त्वं विष्टपं गरुडयन्हरिरेव चेत्किम् ।

लोकोऽद्य घातयतु कृष्णमिति प्रलापी

तं संपतन्नपि न खङ्गयितुं स लेभे ॥ ६० ॥

अहं त्वा खञ्जयामि खञ्जं करोमि । जना अमुना मा खलयन्तु खलमाचक्षताम् । त्वं विष्टपं सर्वेलोकं गरुडयन् गरुडेनातिक्रामन् साक्षात् श्रीहरिरेवास्ति चेत् मम तेन किम् । न शङ्कालेशोऽपि । लोकोऽद्य कृष्णं घातयतु कृष्णस्य वधं कथयतु । इति प्रलापी सपतन् म कंस तं श्रीकृष्णं खङ्गयितुं राज्ञेन छेतुमपि न लेभे । उपायं न लब्धवान् ॥—खञ्जयामीति । 'प्रातिपदिकाद्वात्वर्थे बहुलमिष्टवच्च' । एतदेव निवृणोति । 'तत्करोति तदाचष्टे' । खञ्जयामि । करोत्यर्थे णिचि लट् । खलयन्तु । आख्यानार्थे णिचि लोट् । गरुडयन्ति । 'तेनातिक्रामति' । अस्मिन्नर्थे णिचि शता । 'वातुरूपं च' । कृदन्ताणिचि वातुरूप भजन्ते । अनेन 'आख्यानात्कृतस्तदाचष्टे' इति णिच् । 'कृतप्रहृतिप्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्च कारकम्' इत्येतदुक्तम् । तेन कृष्णस्य कर्मत्वम्, वधभावनिवृत्त्या हनेर्णिच्प्रपत्वं च । तस्माज्जोट् । घातयतु । खङ्गयितुमिति । 'कर्तृकरणाद्वात्वर्थे' । कर्तुर्यानि करणानि परवधादीनि तेभ्यस्तद्वात्वर्थे णिच् स्यात् । इति राजशब्दाणिचि तुमुन् ॥

लोके वष्कयतीहं चित्रितमहामञ्चे स्वयं चित्रय-

न्दोष्णा खङ्गमुदंस्य तस्य वटयन्हस्तादगृहादमुम् ।

आरूढो गरुडं भुजान्ततरलश्रीवन्गमालावलिः

क्षमामान्दोलितचामरान्तरगतः प्रोद्गीयमानोऽमरैः ।

चञ्चन्मीनमुवर्णकुण्डलधरो धाराधरश्यामलः

काले मे चरमे ममाक्षिपदवीमायातु नारायणः ॥ ७१ ॥

इति धातुकाव्यं समाप्तम् ।

